AİLE SOSYOLOJİSİ

Doç. Dr. Kadir CANATAN

Nevşehir-Hacıbektaş doğumlu. Ankara Atatürk Lisesi'nden mezun olduktan sonra yurt dışına çıktı. 1989 yılında Rotterdam Sosyal Akademisi Etnik Azınlıklar Bölümü'nden mezun oldu. Akademi yıllarında bir yıl Erasmus Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne devam etti. 1989 yılından itibaren Amsterdam Vrije Universiteit de Batılı Olmayan Toplumların Sosyolojisi ve Kültürel Antropolojisi Bölümü'ne devam eden yazar, "*Gecekondu: Yasak Yaşam*" adlı master teziyle 1993 yılında mezun oldu. Bir süre akademik çalışmalara ara verip çeşitli araştırma kurumlarında araştırmacı ve danışman olarak çalıştı. 1986 yılında tekrar Rotterdam Erasmus Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde doktoraya başladı ve 2001 yılında "*Hollanda'da Sivil Toplum Örgütlerinin Gelişimi*" adlı tezini savunarak dr. unvanını aldı. Doktoraya paralel olarak ve doktora sonrasında Utrecht Devlet Üniversitesi ve bazı araştırma kurumlarında görev aldı. Yayınlanmış çeşitli telif eserleri, tercüme kitapları bulunan ve makaleleri yayınlanmış olan Canatan hâlen Balıkesir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Doç. Dr. Ergün YILDIRIM

Elazığ doğumlu. İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Sosyoloji Bölümü mezunu. Aynı bölümde yüksek lisans ve doktora yaptı. Doktorasını Prof. Dr. Ümit Meriç danışmanlığında, "*Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi ve Din Dersleri Kitaplarıyla Temellendirilmesi*" adıyla tamamladı. Çeşitli kamu ve özel kurumlarda öğretmenlik görevlerinde bulundu. İstanbul'da farklı dergilerin kuruluşlarında yer aldı, makaleleri yayınlandı. *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi, Din ve İktidar, Hayali Modernlik, Bilginin Sosyolojisi* ve *AK Parti ve Cemaat* gibi kitapları yayınlandı. Bir yıl, İngiltere'de Leicester Üniversitesi'nde bulundu. Sonra İstanbul Polis Meslek Yüksek Okulu'nda bir yıl derslere girdi. Halen Yıldız Teknik Üniv. Fen-Edeb. Fak. İnsan ve Toplum Bilimleri Böl.'de öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Aile Sosyolojisi

Doç. Dr. Kadir Canatan
Doç. Dr. Ergün Yıldırım

AÇILIM KİTAP

AÇILIMKİTAP
Halıcılar Cad. Kocaoğlu Apt. No:38/1 D:4 Fatih - İstanbul
Tel: 0212 520 98 90 - 631 12 50 Faks: 0212 631 16 21
www.acilimkitap.com
bilgi@acilimkitap.com

Aile Sosyolojisi
Kadir Canatan - Ergün Yıldırım

Açılımkitap: 25
Sosyoloji: 13

Yayınevi Sertifika No: 22787

ISBN: 978-9944-105-12-5

Üçüncü Baskı: Mart 2013

Kapak-İç düzen: Furkan Selçuk Ertargin

Baskı: Çalış Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. No: 8 Topkap-İstanbul Tel: 0212 482 11 04
Matbaa Sertifika No: 12107
Cilt: Yıldız Mücellit

AÇILIMKİTAP *Pınar Yayınları Tic. ve San. A.Ş'nin Tescilli Markasıdır.*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

1. BÖLÜM / 13
AİLE SOSYOLOJİSİ: BİLİMSEL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. Aile Sosyolojisi: Konuları, Perspektifi ve Gelişimi / 15
Kadir Canatan

1.1. Giriş 15
1.2. Aile Sosyolojisinin Konuları 15
1.3. Aile Sosyolojisinin Perspektifi 19
1.4. Aile Sosyolojisinin Gelişimi 21
1.5. Türkiye'de Aile Araştırmaları 25

2. Aile Hakkında Kuramsal Perspektifler / 31
Kadir Canatan

2.1. Giriş 31
2.2. Aile Teorilerinin Tarihsel Gelişimi 33
2.3. Aile Hakkında Kuramsal Perspektifler 36
2.3.1. Ekolojik Perspektif 36
2.3.2. Yapısal-İşlevselci Perspektif 38
2.3.3. Çatışma Perspektifi 40
2.3.4. Feminist Perspektif 41
2.3.5. Simgesel Etkileşimcilik 43
2.3.6. Toplumsal Alışveriş Perspektifi 44
2.3.7. Ailevi Gelişim Perspektifi 45
2.3.8. Aile Sistemleri Perspektifi 47
3. Sonuç: Kuramların Kıyaslamalı Analizi 48

2. BÖLÜM / 51
AİLENİN TANIMI, TÜRLERİ VE İŞLEVLERİ

1. Aile Kavramının Tanımı / 53
Kadir Canatan

1.1. Giriş 53
1.2. Akraba Kavramlar: Ev, Evlilik ve Hane Halkı 55
1.3. Aile Tanımlanabilir mi? 59

2. Aile ve Evlilik Türleri / 65
Ergün Yıldırım

2.1. Giriş 65
2.2. Evlilik Türleri 67
2.3. Aile Türleri 70
2.3.1. Geleneksel Geniş Aile 71
2.3.2. Modern Çekirdek Aile 74
2.4. Aileye Alternatif Yaşam Biçimleri ve Yeni Aile Türleri 78
2.4.1. Tek Ebeveynli Aile 79
2.4.2. Babasız Aile 79
2.4.3. Üvey Aileler 80
2.4.4. Birlikte Yaşama 80

3. Ailenin İşlevleri / 83
Kenan Çağan

3.1. Giriş 83
3.2. Ailenin İşlevleri 85
3.3. Geniş Aileden Çekirdek Aileye 89

3. BÖLÜM / 95
TARİHSEL-TOPLUMSAL DEĞİŞME ve AİLE İÇİ İLİŞKİLER

1. Türk Ailesinin Tarihsel Gelişimi / 97
Kadir Canatan

1.1. Giriş 97
1.2. Eski Türklerde Aile 99
1.3. İslami Dönemde Aile 103
1.4. Modern Türkiye'de Aile 113
1.5. Sonuçlar 117

2. Toplumsal Değişme Sürecinde Aile / 121
Ergün Yıldırım

2.1. Giriş 121
2.2. Ailenin Modernleşmesi 122
2.2.1 Özneleşen Birey, Patlayan/Parçalanan Mahremiyet ve Çekirdek Aile 124
2.2.2 Kadın Erkek Rollerinin Eşitliği 125
2.3. Göç ve Aile 128
2.4. Kentleşme ve Aile 130
2.5. Türk Ailesi ve Toplumsal Değişme 132

3. Aile İçi İlişkiler ve İletişim / 139
Emel Yıldırım & Ergün Yıldırım

3.1. Giriş 139
3.2. Aile Yapısı: Çocuk, Eş ve Kardeşlik İlişkileri 139
3.2.1. Ebeveyn ve Çocuk İlişkileri 139
3.2.2. Kardeşler Arası İlişkiler ve Ebeveynlerin Rolü 142
3.2.3. Eşler Arası İlişkiler 144
3.2.4. Aile İçi Disiplin 147
3.3. İletişimde Yaygın Anne-Baba Tutumları 149

4. BÖLÜM / 153
DEĞİŞEN AİLE, TOPLUM ve KÜLTÜR YAPILARINDA ÇOCUK ALGILARI

1. Çocukluk Sosyolojisi / 155
Cevat Özyurt

1.1. Çocukluğun Tanımı 155
1.1.1. Aktif Çocukluk Yaklaşımı 157
1.1.2. Sosyal Yapıya Vurgu Yapan (Pasif) Çocukluk Yaklaşımı 158
1.2. Sosyal Teoride Çocukluk: 159
1.2.1. Locke'un Çocukluk Anlayışı 159
1.2.2. Rousseau'nun Çocukluk Anlayışı 160
1.2.3. Durkheim'ın Çocukluk Anlayışı 161
1.2.4. Dewey'in Çocukluk Anlayışı 162
1.3. Çocuk Sosyolojisinin Gelişimi ve Genel Konular 163
1.3.1. Çocuk Sosyolojisinde Varsayımlar 164
1.4. Çocukluğun Tarihi 165
1.4.1. Tarım Toplumlarında Çocuk 165
1.4.2. Sanayi (Modern) Toplumlarında Çocuk 166
1.4.3. Sanayi Ötesi Toplumlarda Çocukluk 167
1.5. Farklı Aile Tipleri İçinde Çocuk 168
1.5.1. Aristokrat Ailede Çocuk 168
1.5.2. Burjuva Ailesinde Çocuk 168
1.5.3. Köy Ailesinde Çocuk 169
1.5.4. İşçi Ailesinde Çocuk 169
1.6. Çocukluk Paradigmasının Tarihsel Dönüşümü 170
1.6.1. Geleneksel Çocukluk Paradigması 171
1.6.2. Modern Çocukluk Paradigması 172
1.6.3. Postmodern Çocukluk Paradigması 173
1.7. Çocukların Toplumsal/Siyasal Katılımı 175
1.8. Çocuk Hakları ve BM Çocuk Hakları Sözleşmesi 176
1.8.1. Çocuk Hakları 176
1.8.2. BM Çocuk Hakları Sözleşmesindeki Genel İlkeler 178
1.8.3. Çocuk Haklarıyla İlgili Türkiye'deki Karşılaşılan Bazı Sorunlar 180

2. Çocuk Suçluluğunu Önlemenin Temeli Olarak Uluslararası Çocuk Sözleşmeleri ve Aileye Verilen Önem / 183
Ramazan Yelken

2.1. Giriş 183
2.2. ÇOCUK, SUÇ VE TOPLUMSAL ÇEVRESİ 184
2.3. Uluslararası Belgeler ve Çocuk Suçluluğunun Önlenmesi 187
2.4. Çocuk Suçluluğunun Önlenmesine İlişkin BM Yönlendirici İlkeleri (Riyad İlkeleri) ve Merkezi Kurum Olarak Aile 188
2.5. Sonuçlar ve Öneriler 192

3. Dünyada ve Türkiye'de Çocuk Algıları ve Cinsiyet Öncelikleri / 197
Kadir Canatan

3.1. Giriş: Aile Değerleri ve Çocuk Algıları 197
3.2. Sorun Saptama ve Veri Tabanı 205
3.3. Cinsiyetlerine Göre Çocuk Öncelikleri: Ülkeler Tipolojisi 206
3.3.1. Erkek-Çocuk Yönelimli Ülkeler 208
3.3.2. Kız-Çocuk Yönelimli Ülkeler 209
3.3.3. Cinsiyet Ayrımı Yapmayan Ülkeler 210
3.4. Sonuçlar 211

5. BÖLÜM / 215
AİLE VE KURUMLAR ARASI İLİŞKİLER

1. Dünyada ve Türkiye'de Aile Politikaları / 217
Kadir Canatan

1.1. Giriş 217
1.2. Farklı Aile Politikaları 221
1.2.1. İsveç 222
1.2.2. Hollanda 225
1.2.3. İngiltere 227
1.2.4. Türkiye 230
1.3. Sonuçlar 233

2. Dinlerin Perspektifinden Aile Kurumu / 235
Mustafa Tekin

2.1. Giriş 235
2.2. Kavramsal Çerçeve ve Tarihsel Yaklaşım 236
2.3. Yahudilikte Aile 241
2.4. Hıristiyanlıkta Aile 247
2.5. İslam'da Aile 252
2.6. Diğer Dinlerde Aile 258
2.7. Sonuçlar 260

3. Klasik Türk Düşüncesinde Ailevi Değerler / 263
Kadir Canatan

3.1. Giriş 263
3.2. Ailenin Tanımı 266
3.3. Ailevi Değerler 269
3.3.1. Evlilik Değerleri 270
3.3.2. Terbiye Değerleri 275
3.3.3. Geçim Değerleri 281
3.3.4. Saygı Değerleri 283
3.3.5. Görgü Değerleri 285
3.4. Sonuçlar 288

KAYNAKÇA 291
İNDEKS 303

ÖNSÖZ

Popüler bir tanımla toplumun "köşe taşı" olarak nitelenen aile, çağımızda büyük bir değişim geçirmektedir. Bu değişim sadece ailenin yapısında değil, aynı zamanda kültürel muhtevasında da gözlemlenmektedir. Ailenin geçirdiği köklü değişmelerin tanımlanması kadar yargılanması da farklı yaklaşımlara konu olmaktadır. Sosyal bilimcilerden bazısı ailenin biçimsel değişmeler içinde olduğunu ve bu nedenle özsel varlığını aynen sürdürdüğünü ileri sürerken, bazısı da ailenin hem biçimsel hem de içerik olarak değiştiğini ifade etmektedir. Hatta kimi sosyologlara göre "

" gelmiştir! Aile sosyolojisi, her şeyden önce yargılayıcı bir disiplin değildir. Onun amacı, genel sosyolojinin muhayyilesine uygun bir biçimde olanları betimlemek ve açıklamaktır. Bu anlamda, mümkün olduğunca, nesnel, analitik ve kavramsal yaklaşımlarla aileyi olduğu gibi anlamaya çalışmaktır. Bunun ne kadar zor bir çaba olduğu ortadadır. Çünkü sosyologlar da neticede bir toplumun üyesidirler; dünyaya tarihsel ve kültürel bir pencereden bakmaktadırlar.

Türkiye'de üniversite dünyasında ve sosyoloji bölümlerinde aile sosyolojisi derslerinin uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Buna rağmen bugüne değin bu disiplinle ilgili farklı ders kitaplarının olmaması ve dolayısıyla bu dersin öğretimiyle meşgul akademisyenlerin bir seçeneksizlik sorunu yaşamaları kabul edilebilir bir durum değildir. İşte, bu sorunu aşmak bizim çalışmamızın ana motif olmuştur. Yazım sürecinde kimi

meslektaşlarımızla yaptığımız görüşme ve diyaloglar da bu çalışmanın gerekliliğini ortaya koymuştur. Kitap, alanında uzman olan bir grup akademisyen tarafından edisyon olarak hazırlandı. Edisyon çalışmasının zorluklarıyla beraber kolaylıkları da bulunmaktadır. Ortak bir dil birliği ve konular arasında tam bir uygunluk yaratılamamışsa da, konuların farklı kişiler tarafından ele alınmış olması zengin bir muhteva ortaya çıkartmıştır. Editörler, dil birliği ve konular arası uyumu sağlamak için gayret sarf etmiş olmakla birlikte içeriklere müdahaleyi etik bulmadıklarından bu konuda çekimser kalmışlardır. Bu nedenle farklı görüş ve yaklaşımların sergilenmiş olması son derece doğal karşılanmalıdır. Buna karşın aile sosyolojisinde okunması ya da okutulması gerekli olan temel konulara, kuramlara, kavramlara ve düşüncelere yer verilmiştir.

Edisyon, beş ana bölüm ve on dört başlıktan oluşmaktadır.Birinci Bölüm birinci başlıkta bilimsel bir disiplin olarak aile sosyolojisinin gelişimi, ana konuları ve perspektifi; ikinci başlıkta ise aile hakkındaki belli başlı kuramsal yaklaşımlar ele alınmaktadır. Bu bölümde aile sosyolojisinin ne olduğuna ilişkin genel perspektif verildikten sonra, bugüne değin aile konusunda ortaya atılmış farklı kuramların temel varsayımları, soruları ve önermeleri sistematik bir şekilde özetlenmiştir. Ayrıca her kuramsal yaklaşıma yönelik eleştirilere de kısaca yer verilerek, söz konusu kuramların sınırları ve zayıf yönlerine de dikkat çekilmiştir.

İkinci Bölüm, ailenin tanımı, türleri ve işlevlerini kapsamaktadır. Bu kısmın birinci başlığında Kadir Canatan, evrensel bir olgu olan ailenin evrensel bir tanıma kavuşturulmasının zorluklarına ve önkoşullarına değinirken, ikinci başlıkta Ergün Yıldırım aile ve evlilik türlerine, üçüncü başlıkta Kenan Çağan ailenin işlevlerine değinmektedir. Burada zaman zaman örtüşmeler olmuştur. Bu, sadece konuların farklı yazarlar tarafından yazılmış olmasından değil, aynı zamanda konuların ayrıştırılmasının da zorluğundan kaynaklanmıştır.

Üçüncü Bölüm, ailenin tarihsel süreç içinde geçirdiği serüvene ve aile içi ilişkilere ayrılmıştır. Bu kısmın birinci başlığında Kadir Canatan Türk ailesinin tarihte geçirdiği dönem ve aşamaları ele alırken, ikinci başlığında Ergün Yıldırım ailenin modern zamanlarda nasıl bir değişim geçirdiğini yorumlamaktadır. Üçüncü başlığında ise Emel Yıldırım ve Ergün Yıldırım entelektüel bir işbirliği örneği göstererek aile içi ilişkileri hem sosyolojik hem de psikolojik boyutlarıyla irdelemeye çalışmaktadırlar.

Kitabın ikinci baskısına eklenen Dördüncü Bölüm, değişen aile, top-

lum ve kültür yapılarında çocuk algılarını ve çocuğun konumunu irdelemektedir. Bu bölümün ilk başlığında Cevat Özyurt, çocuk sosyolojisine bir giriş denemesi yapmakta; çocuklara yönelik algı ve yaklaşımları geniş bir tarihsel, kuramsal ve toplumsal çerçevede yorumlamaktadır. İkinci başlık, çocuk suçluluğunu önlemenin temeli olarak uluslar arası çocuk sözleşmelerine ve bu belgelerde aileye verilen öneme dikkat çekmektedir. Bu başlığın yazarı Ramazan Yelken, çocuk suçluluğunun önlenmesinde aileyi merkezi önemde bir kurum olarak görmekte ve bu çerçevede aile danışmanlığının devreye sokulmasını önermektedir. Son başlık dünyada ve Türkiye'de çocuk algılarını ve cinsiyet önceliklerini konu edinmektedir. Yazarı Kadir Canatan, çocuk cinsiyetlerine verdikleri önem ve tercihleri temelinde ülkeleri sınıflandırmakta ve birçok değişkenin rolüne değinmektedir.

Beşinci Bölüm, aile kurumunu başka kurum ve alanlarla ilişkileri içinde ele almayı denemektedir. Bu bölümün Kadir Canatan tarafından yazılan "Dünyada ve Türkiye'de Aile Politikaları" adlı birinci başlığı, aile ile siyaset kurumu arasındaki ilişkilerin mahiyetini anlamak açısından önem taşımaktadır. Farklı ülkelerde aile politikalarının betimlendiği bu başlık, siyasetin aile kurumuna dönük yaklaşımlarını ve dolayısıyla kurumlar arası etkileşimi ele almaktadır. Aynı şekilde bu bölümün ikinci başlığında, farklı dünya dinlerinde ailenin yerini irdeleyerek kurumlar arası ilişkinin bir başka örneğini Mustafa Tekin vermektedir. Son ve üçüncü başlık ta ise Kadir Canatan, "Klasik Türk Düşüncesinde Aile ve Ailevi Değerleri"ni incelemektedir. Bu başlık, hem aileyi düşünce tarihi açısından ele almakta hem de aileyi biçimlendiren değerlerin neler olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu anlamda söz konusu başlık, günümüzdeki gelişmelerle birlikte okunduğunda Türk toplumunun aile konusundaki düşünce ve değerlerinin sabitelerini ve değişkenlerini saptamaya fırsat sağlamaktadır.

Kitap, didaktik amaçlara bağlı olarak farklı biçimlerde okunabilir ya da okutulabilir. Eğer ilk önce kuramsal bir giriş yapmak istiyorsanız, o zaman aile sosyolojisinin ne olduğunu ve nasıl geliştiğini anlatarak başlayabilirsiniz. Bu durumda şu anki sıralamaya uygun biçimde Birinci Bölüm'ün ilk başlığıyla başlayabilir ve sonra da farklı tercihlerde bulunabilirsiniz. Eğer pratik bir başlangıç yapmak istiyorsanız, İkinci Bölüm'den başlamak daha uygun olur. Burada ailenin tanımı, çeşitleri ve işlevleri yer almaktadır. Daha sonra Birinci Bölüm'e dönebilirsiniz. Doğal olarak dersi veren hoca ya da okuyucu, bizim önerilerimize bağlı kalma-

dan farklı tercihlerde de bulunabilir.

Kitabın sonuna geniş bir Kaynakça eklenmiştir. Bu Kaynakça'da, ilgili bölümlerde verilen kaynak ve atıflarla birlikte farklı dillerde ve ülkelerde yapılmış olan aile sosyolojisine ilişkin pek çok araştırma ve çalışmayı bulacaksınız. Aile sosyolojisi konusunda ileri okumalar için buradan faydalanılabilir. İkinci baskıda yapılan eklerle birlikte kitabın, akademisyenler ve akademik eğitim yapan üniversite öğrencileri kadar aile konusuna ilgi duyan geniş bir kesime hitap edeceğine ve faydalı olacağına inanıyoruz.

Doç. Dr. Kadir Canatan
Balıkesir Üniversitesi Fen-Edeb. Fak.
Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Ergün Yıldırım
Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edeb. Fak.
İnsan ve Toplum Bil. Böl. Öğretim Üyesi

1. Bölüm

AİLE SOSYOLOJİSİ: BİLİMSEL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. AİLE SOSYOLOJİSİ: KONULARI, PERSPEKTİFİ VE GELİŞİMİ

Doç. Dr. Kadir Canatan

1.1 GİRİŞ

"Aile sosyolojisi", genel sosyoloji içinde gelişen alt uzmanlık alanlarından biridir. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından bu yana gelişmeye başlamış olan bu uzmanlık dalı, "sosyolojik perspektif"ten hareketle aile ve aile ile ilişkili tüm konuları incelemeye çalışmaktadır. Aile sosyolojisinin oluşum ve gelişimini tasvir etmeyi hedefleyen bu bölümde şu üç temel soruya cevap aranacaktır:

- Aile sosyolojisinin temel konuları nelerdir?
- Aile sosyolojisi hangi perspektiften bu konulara yaklaşmaktadır?
- Aile sosyolojisi hangi aşamalardan geçerek günümüze gelmiştir?

Ayrıca bu bölümde Türkiye'de aile sosyolojisinin gelişimini anlamak için aile araştırmalarının ne durumda olduğu özetlenecektir.

1.2 AİLE SOSYOLOJİSİNİN KONULARI

Aile sosyolojisinin konusunu en geniş anlamda, "aile olgusunu ilgilendiren tüm konular" olarak belirlemek mümkündür. Nitekim günümüz-

de aile sosyolojisi çalışmalarına baktığımız zaman konularının ve çalışma alanlarının giderek çeşitlendiğini görmekteyiz. Ancak "temel konuları" şu üç alanla sınırlandırmak mümkündür (Mayer, 1981:20):

a) Ailenin yapısı ve çeşitleri: Aile bağlamında kimler bir arada yaşamaktadır ve aralarındaki ilişkiler nasıl düzenlenmiştir?

b) Ailenin tarihsel gelişimi ve varlığını sürdürme biçimleri: Aile ne tür bir değişim geçirmektedir ve bu değişimde hangi faktörler etkili olmaktadır?

c) Ailenin anlamı ve işlevleri: Ailenin anlamı ve işlevleri, taraflar açısından ne ifade etmektedir?

Son noktada "taraflar"ı, aile üyeleri, sosyal gruplar ve tüm toplum olarak tanımlayabiliriz. Aile, bu her üç kesim açısından da işlevleri olan bir kurumdur. Her ne kadar aile, ilk etapta kendi üyelerinin temel gereksinimlerine cevap vermek üzere varlık kazanmışsa da işlevleri aile üyeleriyle sınırlı değildir. Aile, toplumdaki başka sosyal gruplara dönük işlevler de kazanmıştır. Sözgelimi aile, anne babası tarafından terk edilmiş başka çocuklara sığınak olabilir ve bu şekilde oluşan "koruyucu aile" hem toplumsal konumu zayıf aile ve çocuklar, hem de daha geniş anlamda tüm toplum için bir işlev kazanabilir.

Aile sosyolojisinin çalışma alanları her zaman bu konularla sınırlı olmamıştır. Aile sosyolojisinin konuları zaman içinde değişmiştir (Mayer, 1981:22-24). 19. yüzyılda Batı'da meydana gelen büyük çaplı toplumsal değişmelerle birlikte, dikkatler değişen ve çözülen toplumsal yapılara ve dolayısıyla aileye çevrilmiştir. Yeni aile tipi kadar evrimci modernist düşüncelerin etkisiyle, sözde "ilkel" toplumlardaki aile tipleri ve bunların gelişimi de ele alınmıştır.

Antropoloji ve sosyolojinin iki gözde konusu aile ve dinin gelişimidir (Pritchard, 2005:34-36). İngiltere'de Sir Henry Maine (1822-1888) ataerkil ailenin sosyal hayatın asli ve evrensel şekli olduğunu iddia etmiştir. Buna göre ailede erkeğin reisliği mutlaktır ve bu durum, yeni kuşak erkekler aracılığıyla sürdürülmektedir. Diğer bir hukukçu İsviçreli Johann Jakob Bachofen (1815-1887), ilkel aile yapısıyla ilgili olarak karşıt bir sonuca ulaşmıştır. Ona göre başlangıçta sınırsız bir cinsel özgürlük söz konusuydu, daha sonra anasoylu ve anaerkil bir toplum var olmuş ve insanlık ancak son dönemlerde babasoylu ve babaerkil bir topluma geçiş yapmıştır.

Üçüncü bir hukukçu İskoç McLennan (1827-1881) her ne kadar kendi çağdaşlarının evrimci şemalarıyla alay etse de kendine özgü bir sosyal gelişme yasasına içten içe bağlıydı. Ona göre ilk insan sınırsız bir

cinsel yaşama sahipti. Birbirinden bağımsız yaşayan kabilelerde erkekler başka bir kabileden kızla evlenmek zorundaydılar (Başka bir deyişle egzogami kuralı geçerliydi). Bu ilk topluluklar, çokkocalılık yoluyla babasoylu düzeni oluşturdular. Bu arada aile bizim alışık olduğumuz şekle dönüştü. Kabile ve aşirete dayalı aile düzeni sonunda hane ve aile birimlerine ulaştı. Bu görüşler Eski Ahit uzmanı ve karşılaştırmalı dinler disiplininin kurucularından biri olan William Robertson Smith (1846-1894) tarafından da benimsenmiştir.

Çok yönlü bir şahsiyet olan Sir John Bubbock (1834-1913) ve daha sonra Baron Avebury de ilkel sınırsız cinsel yaşam aşamasından modern evliliğe varan gelişimin izlerini sürmüştür. Karşılaştırmalı yöntemin en karmaşığını Amerikalı hukukçu L. H. Morgan (1818-1881) ortaya koymuştur. O, yine sınırsız cinsel yaşamdan başlayıp tek eşli evlilikler ve Batı medeniyeti ailesiyle biten on beşten aşağı düşmeyen gelişim aşaması saptamıştır. Bu noktada Morgan, Engels ve Marks gibi komünist düşünürlere de ilham kaynağı olmuştur.

Tüm bu incelemelerde iki nokta ortaktır: İlkel toplumlarda sınırsız cinsellik ve sürekli parçalanarak küçülen aile modeli. Bu gelişim şeması içinde Batılı çekirdek aile, adeta son aşamadır. Bu tek çizgili doğrusal (uni-linear) gelişim aşamaları teorisi, Avrupamerkezcil niteliğinden dolayı daha sonraki dönemlerde tartışılacaktır.

Batı dünyasında ailede meydana gelen değişmelere bakış, siyasal akımlara göre farklı anlamlar ifade etmiştir. Muhafazakârlar, ailenin değişimini bir "bozulma" ve "dejenerasyon" olarak görürken, liberaller ve sosyalistler bunu kaçınılmaz ve çağdaş bir gelişme olarak algılıyorlardı. İkincilere göre, eğer aile geçmişten bu yana değişiyorsa bu söz konusu kurumun Tanrı tarafından kurulan "doğal" ve değişmez bir kurum olmadığına işaret etmektedir. Hatta sosyalistler, devlet ve özel mülkiyetin yanında "aile"nin de ileri bir aşamada tümden ortadan kalkacağına inanıyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar sanayileşme, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın büyük bir bölümünde bir gerçeklik haline gelmişti. Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan en önemli gelişme, aile ile işyeri arasındaki ilişkinin değişmesidir. Daha doğrusu aile ile işyeri arasında mesafenin belirmesidir. Bu aile sosyolojisinde konu değişmesini beraberinde getirmiştir. Bu yeni gelişmenin aile açısından etkisi incelenmeye başlanmıştır. Özellikle aile sosyolojisinin özel bir uzmanlık alanı olarak geliştiği Amerika'da bu böyle olmuştur. Chicago Üniversitesi'nin önderliğinde söz konusu sosyal süreçler ve bunun birey-aile ilişkisine etkisi araştırmalara konu olmuştur. Bu araştırmalarla ailenin geçmişi değil,

daha çok bugünü önem kazanmaya başlamıştır. Chicago Okulu'na mensup aile sosyologları, ayrıca ailede kadın-erkek ilişkilerini araştırmaya yönelmişlerdir.

Ailenin bugününe yönelik çalışmalar, önceki yüzyıla ait makro ve spekülatif söylemlerin terk edilmesine ve giderek daha ampirik nitelikli araştırmaların yapılmasına neden olmuştur. Bu tarihlerden itibaren aile sosyolojisi, sosyolojik araştırmalardaki genel trende uyarak ampirik bir niteliğe bürünmeye başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde aile sosyolojisinin konuları çeşitlenmiş ve artık ortada "merkezi konu" diye bir şey kalmamıştır. O günden bugüne, yukarıda ana çerçevesini çizmeye çalıştığımız konular (üç grup konu) üzerinde paralel çalışmalar yürütülmektedir. Bu arada sosyolojideki eski ve yeni perspektiflerde aile araştırmalarını etkilemeye ve böylece teorik ağırlıklı çalışmalar aile sosyolojisi içinde bir gelenek oluşturmaya başlamıştır. Yukarıdaki konular, tüm bu perspektifler tarafından irdelenmiştir.

Demin de belirttiğimiz gibi aile sosyolojisinin konuları zamanla çeşitlenmiştir. Bu çeşitlenmeyi görmek için yurtdışında yazılmış aile sosyolojisi kitaplarına şöyle bir göz gezdirmek yeterlidir. Bir örnek vermek gerekirse, Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanmış bir aile sosyolojisi kitabı dört temel bölümden oluşmaktadır (*Bakınız: Nock, Steven L. (1992), Sociology of the Family, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey*). İlk bölüm, "**Aile Hakkında Perspektifler**" başlığını taşımakta ve bu başlık altında ailenin incelenmesi, ailenin tanımlanması ve tarihsel bağlamda Amerikan aileleri gibi alt başlıklar bulunmaktadır. Bu bölümde aile sosyolojisi konusundaki temel kavramlar, perspektifler ve örnek olarak Amerika'daki ailelerin gelişimi ele alınmaktadır. Böyle bir girişten sonra ikinci bölümde "**Ailenin Oluşumu ve Çözülmesi**" başlığı altında; eş seçimi, evlilik ve evli eşlerin yargıları gibi ailenin oluşumuyla ilgili konular işlenmekte ve hemen ardından ailenin çözülmesi anlamına gelen boşanma olgusuna ve yeniden evlilik konusuna değinilmektedir. Üçüncü bölüm, "**Aile Geçişleri**"ne ayrılmıştır. Burada ailenin gelişim aşamaları bağlamında anne-babalık, çocuk gelişimi ve sosyalleşme ile, ileri yaşlarda ailenin işlevleri incelenmektedir. Açıktır ki bu bölümde ailenin işlevleri, aile üyeleri açısından ele alınmaktadır. Dördüncü ve son bölüm ise, "**Aile ve Diğer Kurumlar**" başlığını taşımakta ve ailenin eğitim, ekonomi, devlet ve din kurumlarıyla ilişkisi mercek altına alınmaktadır. Bu bölüm, ailenin başka kurumlar için işlevlerini, başka bir deyişle toplumsal kurumlarla etkileşimini incelemektedir. Son olarak

bu bölümde, tekrar başa dönülmekte ve "ailenin yeniden tanımlanması" konusu ele alınmaktadır. Amerikan toplumundaki gelişmeler ışığında ailenin konumu ve yeni biçimleri değerlendirilmektedir.

Bu çalışmadan da görüldüğü üzere aile, toplumda kendi başına bir kurum değildir. Başka kurumlarla ilişkisi içinde anlaşılması gereken interaktif bir birimdir. Bu birimin kendisi, başka kurumları etkilediği gibi kendisi de başka toplumsal gelişmeler ve kurumlar tarafından etkilenmektedir. Öyleyse aileyi incelemek, aslında onu tüm toplumsal kurumlarla birlikte ele almak anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak ailenin sosyolojik anlamı, bu olgunun tabaka, kabile, sınıf, bölge, etnisite, kır-kent, sosyal grup gibi çeşitli sosyolojik kolektiviteler içinde ve dolayısıyla toplumsal bağlamında araştırılarak yorumlanmasıdır. Ailenin, yapısal ve değersel boyutlarıyla toplumsal ilişki ağları ve yapıları içerisinde değerlendirilmesidir. Sözgelimi eğer aile olgusunu kent bağlamı içinde araştırıyorsak, kentin sosyal bağlamıyla birlikte düşünmek zorundayız. Ya da toplumsal değişmenin kolektif dinamikleriyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu irdelemeye çalışıyorsak, bu ailenin sosyolojik olarak yorumlanması anlamına gelmektedir.

1.3 AİLE SOSYOLOJİSİNİN PERSPEKTİFİ

Aile sosyolojisi, sosyolojinin özel bir uzmanlık alanı olmakla birlikte, genel sosyoloji ve diğer alt dallarında olduğu gibi amacı, aile kurumunu ve sorunlarını "sosyolojik perspektif"ten incelemektir.

Ailenin sosyolojik perspektiften incelenmesi ne anlama gelmektedir?

Aslında sadece aile sosyolojisi değil, tüm sosyoloji (başka alt uzmanlık alanlarıyla birlikte) topluma belirli bir perspektiften bakmayı gerektirmektedir. "Sosyolojik perspektif"in ne olduğu, sosyoloji literatüründe birçok şekilde açıklanmıştır. Bu açıklamaların içinde herhalde C. W. Mills'in **sosyolojik düşgücü** (*sociological imagination*) kavramı kadar önemli ve yaygın başka bir kavram bulunmamaktadır. Bu konuda Mills şunları söylemektedir: "Günümüz insanının gereksindiği şey, kendisinin dışındaki dünyada ve kendi benliğinde olup bitenleri anlamasını sağlayacak düşünsel bir nitelik kazanmak; böylece, önünde bulduğu bilgilerden bu amaçla yararlanabilmek için gelişkin bir düşünce düzeyine çıkabilecek duruma gelebilmektir. Bu düşünsel niteliği ise, gazeteciler, bilim adamları, sanatçılar, okuyucular, yayınevi sahipleri, daha iyi anlasınlar diye toplumsal düşün (*imgelem, muhayyele, imagination*) yeteneği olarak tanımlamak istiyorum." (Mills, 2000:15).

Tüm klasik sosyologların sahip olduğu ve günümüz insanının da sahip olması gerektiği sosyolojik düşgücünü Mills, iki farklı anlayıştan biri olarak takdim etmektedir: "Toplumbilimsel düşünce yeteneğinin varlığını gösteren en önemli belirtken, karşılaşılan sorunları bireyin dar yaşam ortamının sorunları olarak gören anlayış ile, bu sorunları toplumsal yapının kamusal sorunları olarak ele alan anlayış arasındaki farklılıktır." (Mills, 2000:20). Ona göre toplumbilimsel düşgücü, kişisel gibi gözüken sorunları toplumsal ve tarihsel bağlamı içinde ele almayı ifade etmektedir. "Bugün biliyoruz ki, kuşaktan kuşağa, insanoğlu şu ya da bu tür bir toplumda yaşamakta; her insan belirli bir biyografisini tarihin belli bir diliminde yazıp noktalamaktadır. İşte bu küçük ömürcüğü iledir ki, ne denli küçük ölçüler içinde olursa olsun, toplumun ve tarihsel durumunun ürünü olan insanoğlu, aynı anda yaşadığı toplumun biçimlenişine de katkıda bulunmuş olmaktadır." (Mills, 2000:16). Demek ki toplumbilimsel düşüncede birey, toplum ve tarih kavramları bir arada düşünülmeli ve birbirleriyle ilişkileri içinde incelenmelidir.

Aile ve evlilik sorununu bir örnek olarak alırsak, "Evlilikte erkek olsun, kadın olsun birçok insan kişisel sorunlarla karşı karşıya kalabilir. Ama her 1000 evlilikten 250'si, evliliğin ilk dört yılı içinde boşanmayla sonuçlanıyorsa, ortada, aile ve evlilik kurumlarıyla, hatta bunları oluşturan temeldeki diğer toplumsal kurumlarla ilgili yapısal bir sorun var demektir." (Mills, 2000:22)

Toplumsal olgu ve süreçleri ele almak için sosyolojik düşgücüne sahip olmak önemli bir başlangıç noktası ise de, bu düşünce biçimini daha işlemsel bir hale getirmek ve sosyolojik araştırmalarda kullanılır bir biçime sokmak da o denli önemlidir. Bu noktada araştırmacılar sürekli olarak deneklerin tutum ve davranışlarını, onların toplumsal konumlarıyla ilişkili bir hale getirmek ve bu değişkenler arasında bir bağıntı olup ya da olmadığını saptamak zorundadırlar. Metodolojik bir dille ifade edecek olursak, bireylerin ve grupların tutum ve davranışları "bağımlı değişken", onların toplumsal pozisyonları ise "bağımsız değişken" olarak alınmalı ve bu iki tür değişkenler sınıfı arasındaki ilişkiler incelenmelidir.

Toplumsal pozisyon, bir kişinin toplumsal sistem içindeki yerini anlatmaktadır. Toplumsal pozisyon, tekil değil çoğul bir nitelik arz eder. Sözgelimi okulda öğretmen olan bir kişi, ailesi içinde de bir baba ve koca olabilir. Söz konusu kişinin bu pozisyonlarına bağlı olarak rolleri de değişir. Okulda, kendisinden ders vermesi beklenirken, ailede çocuklarına babalık, eşine karşı da kocalık yapması beklenir. Bu durumda

toplumsal pozisyon ile toplumsal roller bir madalyonun iki yüzü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burada temel soru şudur: Tutum ve davranışlarımız, hangi oranda toplumsal pozisyon ve rollerimiz tarafından belirlenmektedir? Eğer bir kişi ya da grubun tutum ve davranışları ile toplumsal pozisyonu arasında istatistiksel bir bağıntı tespit edebiliyorsak, bu durumda, yukarıdaki soruya olumlu bir cevap vermek zorundayız. Belki bir örnek vermek daha açıklayıcı olacaktır: Sözgelimi aile içinde disiplini vurgulayan kişilerin bu tutumları, pekâlâ onların anne-baba olmak gibi pozisyonlarıyla ilgili olabilir. Eğer çocuklar bu düşünceye olumlu bakmıyorlarsa, bu da yine onların kendi pozisyonlarından kaynaklanıyor olabilir.

1.4 AİLE SOSYOLOJİSİNİN GELİŞİMİ

Aile, ilk insan toplumlarından itibaren var olan en kadim ve en temel kurumdur. Bu nedenle bu kurum, geçmişten günümüze kadar pek çok düşünür ve gözlemcinin dikkatini çekmiş ve çeşitli incelemelere konu olmuştur.

Dünya toplumlarını en fazla etkileyen dünya dinlerinin kutsal kitaplarına ve yazarlarına göre aile, ilkin Âdem ve Havva'nın yaratılması ve birlikteliği ile kurulmuştur. Demek ki aile ilk insan toplumunun temeli ve başlangıcıdır. İlk insan Âdem'in aynı zamanda ilk peygamber (yani Tanrı'dan haber getiren elçi) olduğu da düşünülürse, aile ve din kurumu, ilk insan toplumunda ortaya çıkmış asli toplumsal kurumlardır. Din, bir yandan inanç ve ritüeller yoluyla insan-Tanrı ilişkisini, diğer yandan da insan-insan ve insan-toplum arasındaki ilişkileri düzenlemiştir. Böylece daha ilk insan toplumunda din temelli bir hukuk düzeni de ortaya çıkmıştır. Aile, din ve hukukun olduğu bir toplumda eğitim de sözel aktarıma dayalı bir uğraş olarak doğmuştur. Şu halde, temel toplumsal kurumlar (aile, din, hukuk ve eğitim) daha ilk insan toplumundan itibaren varlık kazanmışlardır diyebiliriz.

Geleneksel ataerkil toplumlarda kadın ve erkek arasında kesin bir işbölümü vardır. Kadın, genellikle ev işleri ve çocukların yetiştirilmesiyle meşgul olurken, erkek dışarıda üretim ve yönetim işleriyle uğraşıyordu. Kadın ve erkek arasındaki bu işbölümüne ilk karşı çıkanlardan biri, antik çağ Yunan düşünürü Platon (İ.Ö. 427-347) olmuştur. O, "Devlet" adlı yapıtında yöneticiler, dövüşçüler ve üreticiler olmak üzere üç sınıf ayırt etmektedir. Ona göre ideal olarak ilk iki sınıfın aile kurma ve özel mülkiyet hakları olmamalıdır. Çünkü aile ve özel mülkiyet, iyi yönetmeye ve iyi dövüşmeye engel olmaktadır.

Kadınların devlet işlerinde erkeğe eşit olup olmadığını tartışan Plato, bu konuda da geleneksel düşüncelere aykırı düşen bir fikre ulaşmıştır. Ona göre kadınlarda erkekler gibi müzik ve jimnastik eğitimi alırlarsa, pekâlâ yönetici ve bekçi olabilirler. Ancak yönetici ve bekçilerin normal bir aile düzeni sürdürmesi doğru değildir, bu kesimde kadın ve çocuk ortak olacak ve kadınların görevlerini sürdürebilmeleri için çocuklarını bakıcılara bırakacaklardır (Platon, 2006:160).

Plato'nun öğrencisi Aristo, kadın ve erkeklerin eşitliği fikrini reddetmiş ve kadını "erkeğin yarısı" ya da "eksik erkek" olarak nitelemiştir. Tüm ortaçağ boyunca gerek Hıristiyan dünyasında gerekse İslam dünyasında daha çok Aristo ve onun fikirleri etkili olmuştur.

Aristocu (Meşşai) Müslüman Türk düşünürlerden Nasiruddin Tusi (1201-1274), aile ve evin temelini "baba, ana, evlatlar, hizmetçi ve erzak" olmak üzere beş kısma ayırmaktadır. "Bilmek gerekir ki, ev denildiğinde taş, kerpiç ve çamurdan yapılan bina kastedilmemektedir. Bu, öyle hususi bir kuruluştur ki karı ve koca, anne-baba ile evlat, hizmet edilenle hizmet eden, mal sahibi ile mal arasında belirli ilişkiler olmalıdır; onların yaşadığı yerin tahtadan, taştan, çadırdan, kulübeden, ağaç gölgesinden, mağaradan veya bir kovuktan ibaret olması konunun özünü değiştirmez" (Tusi, 2005:204-205). Tusi, kavramsal olarak "ev" ile "aile" arasında titizlikle bir ayrım yapmakta ve aileyi, bugün "geniş aile" olarak adlandırdığımız bir sosyal birim olarak tanımlamaktadır.

Tusi'ye göre evliliğin sebebi, neslin devamı ve malın muhafazasıdır. Sadece şehvet ve başka motiflerle evlilik yapılması doğru değildir. Kadın, malda, saygıda ve evi geçindirmede eşinin ortağıdır. Eşi olmadığı zaman onun yerini tutar (2005:213). Aile idare sanatı, bir doktorun insan bedeninin farklı organları arasında kurduğu dengeye benzer. Aile reisi de bunun gibi öncelikle aile fertlerinin genel yararını göz önünde bulundurmalıdır. Her şeyden önce aile üyeleri arasındaki ilişkilere ve dengeye itina göstermeli, bu diyalog ve dengeyi ya olduğu gibi korumalı ya da daha iyi bir şekilde yeniden düzenlemelidir (2005:206).

Nasiruddin Tusi'den bir hayli etkilenmiş olan Osmanlı düşünürü Kınalızade Ali Efendi (1510-1572), tıpkı onun gibi aileyi meydana getiren unsurları beş öğeden ibaret kabul eder. Ona göre her çokluğun bir birliği vardır. Ailenin çokluğunu ayakta tutmak için evin bir reise ihtiyacı vardır. Baba, ailenin ilk şartı, anne ikinci şartı, çocuklar ise üçüncü şartıdır. Ailede kız çocuğu olduğunda kimse pişmanlık duymamalıdır. Çünkü bu irade dışı bir olaydır ve irade dışında olanları istememek veya kınamak cehalettir. Aile reisi, doktor gibidir; ailenin sağlıklı bir şekilde

yoluna devam etmesini sağlar. Bununla birlikte o, kadın konusunda döneminde geçerli olan düşüncelere katılır ve kadını yaratılış itibariyle zayıf ve kuvvetsiz olarak niteler (Tarihsiz, 14-15/60).

Aile hakkındaki düşünceler, görüldüğü üzere, çok eskilere uzanmaktadır. Ancak "aile sosyolojisi" ile "sosyal felsefe" çerçevesinde ortaya atılan düşünceler arasında temelde önemli bir fark bulunmaktadır. Aile sosyolojisinin ortaya çıkmasından önce ortaya atılan düşünceler mevcut aile yapısını "tasvir etmek ve açıklamak" yerine, daha çok "olması gereken" durum hakkında fikir vermektedirler. Oysa aile sosyolojisi normatif bir disiplin değildir, amacı gerçeği olduğu şekliyle kavramak ve incelemektir.

Bu ayrım dikkate alınarak bakıldığında aile sosyolojisinin gelişiminde üç dönemden bahsetmek mümkündür (Nock, 1992:4-6). İlk dönem, 1859 yılında Charles Darwin'in "Türlerin Kökeni" adlı yapıtının yayınlanmasından kısa bir süre sonra başlayıp yüzyıl değişimine kadar sürmektedir. Bu dönemde aile sosyolojisi iki önemli meseleyle ilgilenmiştir. Birinci mesele, Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan toplumsal sorunlardır. Reformcular, boşanma, yoksulluk, çocuk işçiliği, fuhuş ve gayri meşru çocuklar gibi sorunları, aile ile yakından alakalı sorunlar olarak görüyorlar ve ancak ailenin desteklenmesi yoluyla bu tehditlerin üstesinden gelinebileceğini savunuyorlardı. Onlar, hızlı toplumsal değişme sürecinde aileyi kırılgan görüyorlar ve "geleneksel" değerlerin yeniden ihya edilmesini talep ediyorlardı.

Başka bir ilgi alanı, Charles Darwin gibi evrimcilerin bilimsel yapıtlarında kendini gösteriyordu. Darwin, en güçlü türlerin en fazla uyum şansı olduğunu ve hayatta kalacağını savunuyordu. Bu görüşü sosyal alana çeken sosyal darwinistler, bunun aile alanında da geçerli olduğunu söylüyorlardı. Bu yazarlar, azgelişmiş toplumlardaki aile ile kendi toplumlarındaki aileleri karşılaştırarak, ailenin geçmişten günümüze doğru evrim geçirdiğini ve dolayısıyla "ilerlediği"ni iddia ediyorlardı. Öncekilerin iddia ettiği gibi, aile kırılgan olmaktan ziyade yeni toplumsal koşullara uyum sağlama kabiliyeti olan bir kurumdu.

Bu sosyologlar da dönemin toplumsal sorunlarına ilgi duyuyorlardı, ama bunları aile için bir tehdit olarak görme yerine ailedeki değişimin göstergeleri olarak algılıyorlardı. Değişme, zorunlu olarak çözülme anlamına gelmiyordu. Fransız sosyolog Le Play (1806-1882) örneğinde görüldüğü gibi, bilimsel yöntemleri kullanarak ailedeki değişmenin incelenmesine önem veriyorlardı.

Toplumsal bütünün büyüklüğü ve karmaşıklığından dolayı, araştırmacının onu bütün ayrıntılarıyla incelemesi çok zor hatta imkânsızdır. Araştırmacı, bu nedenle, incelemek istediği sosyal olaylardan birkaç örnek alarak bunlar üzerinde derinliğine inceleme yapar. Bu araştırma tekniğine monografik inceleme denir. Sosyolojide monografi tekniğini ilk kez kullanan Frederic Le Play'dir. Le Play, dönemin Fransız toplumuna ilişkin araştırmasında, aileyi toplumun temeli olarak düşündüğünden, bu kurumu incelemiştir. İşçi aileleri üzerine yaptığı araştırmadan elde ettiği bulgulardan toplumun geneli hakkında yargılara ulaşmıştır.

Yirminci yüzyıla girerken ailenin sosyolojik olarak incelenmesi, reform çabalarından ziyade bilimsel bir çalışma alanı haline gelmiş ve böylelikle aile sosyolojisinin ikinci dönemi başlamıştır. Bu dönemin sosyologları ve araştırmacıları, reform çabalarını sosyal hizmetlere bırakıp daha çok aile ilişkilerini yöneten temel ilkeleri keşfetmek ve aile sorunlarının çözümüne katkıda bulunmak istiyorlardı. Dolayısıyla ellili yıllara kadar süren bu dönem pek çok bilimsel araştırmaya ve bu araştırmalarda bilimsel yöntemlerin uygulanmasına tanık olmuştur.

Bu dönemin başında pozitivizm egemen bir sosyolojik yaklaşım olduğu için sosyal olaylar fiziksel olaylar şeklinde algılanıyordu. Durkheim'in deyimiyle olgular, "şeyler" gibi ele alınıyordu. Bu yaklaşım, kısa bir süre sonra bir başka sosyolojik bakış açısıyla yarışmak zorunda kalmıştır. Bu andan itibaren dikkatler çapraz kültürel araştırmalara ve aile üyeleri aralarındaki dâhili ilişkilere çevrilmiştir. Charles Horton Cooley, George Herbert Mead ve W. I. Thomas gibi sosyal psikologlar aile bağlamında kişisel gelişim ve sosyalleşme sorunlarına yönelmişlerdir. Bu dönemde önemli başka bir kişi, Ernest W. Burgess öğrencileriyle birlikte evlilikte uyum, etkileşim ve eş seçimi gibi konularda sistematik bir araştırma yürütmüşlerdir. Bu dönemde, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı ile ekonomik krizler gibi birçok tarihsel olay da aile sosyolojisini etkilemiş ve birçok sosyolog, aileyi uyumlu bir kurum olarak gören iyimser yaklaşımlardan feragat etmeye başlamıştır.

Aile sosyolojisinin üçüncü ve sonuncu döneminde, araştırma ve kuramın bütünleştirilmesi esas uğraş alanı haline gelmiştir. Ellili yıllardan sonra, daha rafine araştırma yöntemleri titizce planlanmış araştırma tasarımlarıyla birleştirilmeye ve hipotezlerin test edilmesine önem veren bir süreci başlatmıştır. Bu süreç, sosyolojideki teorik perspektiflerin aile kurumu üzerinde uygulanması ve yeni perspektiflerin de geliştirilmesiyle sonuçlanan zengin kuramsal çalışmalara yol açmıştır.

1.5 TÜRKİYE'DE AİLE ARAŞTIRMALARI

Cumhuriyet öncesi dönemde Türkiye'de bilimsel anlamda aileyi inceleyen çalışmalara pek rastlanmaz. Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in çalışmaları aile sosyolojisine duyulan ilginin ilk ipuçları olarak görülebilir. Ziya Gökalp, Durkheim'in etkisiyle, Prens Sabahattin de Le Play'in etkisiyle aile konusuna eğilmişler ve onların sosyoloji anlayışlarından hareketle Türk ailesi hakkında ilk yorumları yapmışlardır. Fakat bu yorumlar, verileri dayalı bilimsel nitelikli olmaktan ziyade spekülatif niteliklidir.

Ziya Gökalp, tarihsel değişim çizgisinden hareket ederek Türk ailesini üç aşamada ele almaktadır: İslam öncesi Türk ailesi, İslam dönemi Türk ailesi ve çağdaş dönem Türk ailesi. Bu sınıflamayla beraber kimi çağdaş teorileri İslam öncesi Türk ailesine yansıtarak birtakım yorumlara gitmiştir. Örneğin Orta Asya Türklerinde feminizmin olduğu, kadınların çok yüceltildiği ve bu nedenle erkeklerin kadınlara özenerek onlar gibi giyinmeye ve davranmaya yöneldiklerini söylemektedir. Gökalp'in bu çalışmaları büyük ölçüde milliyetçilik (Türkçülük) düşüncesine bağlı olarak geliştirilmiş çağdaş düşüncelerin geçmişe projeksiyonu olarak görülebilir.

Ellili yıllarda Türkiye'nin hızlı bir değişim sürecine girmesiyle birlikte, bu değişimlerden etkilenen bir kurum olarak aile de araştırmalara konu olmaya başlamıştır. İlk ampirik nitelikli ve geniş ölçekli çalışmalara altmışlı yıllarda rastlanmaktadır. Yetmişli yıllara kadar yapılan çok az sayıdaki çalışmada dikkat köy ve gecekondu ailelerine yönelmiştir. Bu çalışmalara örnek olarak İ. Yasa'nın "Ankara'da Gecekondu Aileleri" (1966) ve Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan "Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri" (1970) araştırmaları verilebilir.

1981-1991 yılları arasında yapılan sosyoloji çalışmalarına dönük bir taramaya göre bu dönemde aileyi temel alan çalışmalarda büyük bir artış kaydedilmiştir. Buna göre 23 başlık altında sınıflandırılan sosyoloji çalışmaları içinde aile konusu tezlerde ilk sırada, makale ve tebliğler kategorisinde ise üçüncü sırada yer almıştır (Kaçmazoğlu, 1994:53).

Her ne kadar Türkiye'de bir aile sosyolojisi geleneğinden bahsetmek güç olsa da bugüne değin aile ve ailenin değişik boyutları hakkında birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar genellikle üniversite bünyesinde ve bireysel çabalarla başlamış ve giderek devlet kurumlarının da sahiplenmesiyle yeni bir ivme kazanmıştır. Bu bağlamda devlet kurumları arasında özellikle Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) ve Aile Araştırma Kurumu (AAK) ayrı bir yer tutmaktadır.

Aile politikası uygulamalarına yönelik ilk somut adım, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) çerçevesinde 1987 yılı programında atılmıştır. Toplumun refahını arttırmak amacına yönelik olarak ailenin maddi ve manevi varlığının geliştirilmesi, bütünlüğünün korunması, toplum içinde güçlü bir müessese olarak fonksiyonunu sürdürebilmesi için; kalkınmanın nimetlerinden faydalanmada, istihdam ve sosyal hizmetlere katılmada ve bunlardan yararlandırılmada aile biriminin temel hedef olarak alınacağı ifade edilmiştir. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (1985-1989) aileye ilişkin hedeflerinden hareketle, 1987 yılında Türkiye'de ailenin durumunun ve sorunlarının tespiti amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı tarafından bir özel ihtisas komisyonu kurulmuştur. Konu ile ilgili resmi kuruluşların uzmanları ile akademik çevrelerin katıldığı bu komisyon tarafından hazırlanan raporda, ailenin özellikleri ve sorunları ayrıntılarıyla açıklanmış, ele alınan konularda geniş kapsamlı bir araştırmaya olan ihtiyaç ifade edilmiştir. Hazırlanan rapor, hem VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na, hem de devletin aileye yönelik politikalarına etki etmiştir. Aynı yıl Türkiye'de ilk kez temsili ölçekte bir "Türk Aile Yapısı" araştırması yapılmıştır.

1989 yılında Aile Araştırma Kurumu'nun (AAK) kurulmasıyla aile konusunun sosyal politikalar açısından merkezi önemi daha açık hissedilir olmuştur. AAK'nun kuruluşundan sonra, kısa zaman zarfına sığdırdığı çalışmalarla ailenin her türden toplumsal sorunu yaşayan/çözümleyen temel yaşama ünitesi olduğu gerçeği bütün boyutlarıyla açıklık kazanmıştır. Aile Araştırma Kurumu, "Aile Yazıları" ve "Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi" gibi devasa çalışmalar ortaya koymuştur. Bu çalışmalar hem Türk ailesinin tarih içindeki tecrübelerini yansıtan temel metinler, hem de bu dönemleri analiz eden ve tanıtan önemli makaleler olmakla kalmayıp çağdaş dönem Türk ailesinin göç, kentleşme, boşanma, çocuk sağlığı ve eğitimi, eş ilişkileri gibi özel konuları da toplu olarak bir araya getirmiştir. Türkiye'nin tarihçilerinin, sosyologlarının, sosyal hizmet uzmanlarının, ilahiyatçılarının, psikologlarının, ekonomistlerinin ve diğer meslek gruplarının aile ile ilgili çalışmaları bu yapıtlarda toplanmıştır. Böylece büyük bir aile külliyatı (ontolojisi) oluşturularak entelektüellere ve akademisyenlere sunulmuştur.

Geçen zaman zarfında çeşitli hukuki sorunlar yaşayan Kurum, 13 Kasım 2004 tarihinde 5256 sayılı yasa ile "Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü" (ASAGEM) olarak yeniden yapılandırılmıştır. Denebilir ki, söz konusu kurumun yeniden yapılandırılmasıyla aile araştırmalarında yeni bir dönem başlamıştır.

Türkiye'de aile ve evlilik hakkındaki literatürün analizini yaparken konuya üç farklı açıdan bakılması ve aile araştırmalarının 1) tematik; 2) metodolojik ve 3) yenilikler açısından incelenmesi faydalı olacaktır.

Bu tarz bir yaklaşım, Türkiye'de tek tek aile hakkındaki literatürün incelenmesi şeklinde olmayıp, daha çok aile araştırmalarındaki trendleri tespit etmeye yönelik olacaktır. Tematik olarak bakıldığında Türkiye'deki aile araştırmalarının daha çok yapı ve değişim ağırlıklı araştırmalar olduğu söylenebilir. Çoğu araştırmalar, ister kırsal ortamda isterse kentsel ortamda yapılmış olsun önce mevcut aile yapılarını tasvir etmek, daha sonra da Türkiye'deki genel toplumsal gidişata uygun olarak bu yapıların ne tür değişimlere sahne olduğunu göstermek amacındadır. Bu çerçevede Aile Araştırma Kurumu'nun yayınları arasında çıkan "Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler: Malatya Örneği" (Merter, 1990) ve DPT yayınları arasında çıkan "Türkiye Aile Yapısı Araştırması" (1992) çalışmaları tipik örneklerdir. İlki köy ortamında yapılmış bir çalışma olup, Malatya köylerindeki mevcut aile yapılarını ve bu yapılardaki değişme eğilimlerini ele alırken, ikincisi Türkiye genelinde mevcut aile yapılarını ve özelliklerini tasvir etmektedir. İster bilinçli isterse bilinçsiz yapılmış olsun bu araştırmalar evrimci bir şema içinde Türk toplumunu ve ailesini yorumlamaktadır. 19. yüzyıl Batı sosyolojisine ait bu perspektif, Türkiye'de bilimsel araştırmaları da yönlendiren bir paradigma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Değişmeci ve evrimci yönelimlerine rağmen Türkiye'de aile araştırmalarında eksik olan bir nokta var: O da zaman içinde değişmeyi izlemeye olanak sağlayan panel araştırmalarının yokluğudur. Aile yapılarında meydana gelen değişimler ya kuşak farkları ya da köy ve kent arasında farklar temelinde ortaya çıkarılmak istenmektedir. Oysa aynı türden anket soruları eşliğinde periyodik olarak tekrarlanan araştırmalar, toplumsal değişimin biçimi ve yönü konusunda daha sağlıklı bilgiler verecektir.

Aile hakkındaki araştırmaların bir başka tematik özelliği de, sorun merkezli olmalarıdır. Bu tür araştırmalarda aile, bir toplumsal sorunla birlikte ele alınmakta ve araştırma, daha çok söz konusu sorunun çözümüne katkıda bulunmaya yönelik pratik bir araştırma niteliği kazanmaktadır. Bu çerçevede toplumsal sorun, bazen kadın, çocuk veya yaşlı, bazen de şiddet, terör veya göç olmaktadır. Kesimler ve sorunlar değişse de değişmeyen şey, ailenin bir toplumsal sorun çerçevesinde ele alınmasıdır. Bu araştırmaların politika tarafından yönlendirilmiş oldukları açıktır. Batı'daki aile araştırmalarda da böyle bir eğilim gözlemlemekteyiz. Burada bilimsel araştırmaların "bilim bilim içindir" mantığı

içinde değil, bilimin toplumsal sorunların çözülmesinde bir araç olduğu görüşünden hareket edildiği açıktır. Bu yaklaşımda bilim, siyaset ve toplumsal faydanın bir unsuru kılınmakta ve böylece, toplumsal bir anlam ve işlev kazanmaktadır. Söz konusu yaklaşım temelde doğru olmakla birlikte bir nokta gözden kaçırılmamalıdır: Her ne kadar araştırmalar toplumsal bir fayda sağlamak üzere dizayn edilseler de bilim insanları, bilimin özerkliği noktasında siyasete ve toplumsal kurumlara taviz vermemeli ve talep edilen araştırmaları bilimsel teoriye de hizmet edecek ve alternatif çözümleri beraberinde getirecek daha uzun soluklu ve özgün araştırmalar şeklinde bir çaba olarak görmelidirler. Bilimsel bilgi üretiminin salt politik kaygılara servis yapmak üzere yapılmayacağının bilincinde olmalıdırlar.

Metodolojik açıdan aile araştırmalarına bakıldığı zaman nicel ve nitel araştırmalar arasında bir ayrım yapmak önemlidir. Bilim dünyasında uzun zaman böyle bir ayrım araştırmalara damgasını vurmuştur. Sosyoloji, survey ve istatistik verilere dayalı geniş ölçekli araştırmalara yönelirken, kültürel antropoloji ve sosyal psikoloji gibi disiplinler de nitel araştırma yöntemleriyle daha çok küçük ölçekli araştırmalar üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bugün sosyal bilimlerde söz konusu yöntemler arasında keskin ayrımlar yapmak söz konusu olmadığı gibi, aynı araştırmada farklı yöntem ve teknikleri uygulamak ve böylece sosyal gerçeklik hakkında daha zengin bilgiler üretmek tavsiye ve tercih edilmektedir.

Türkiye'de aile araştırmalarında her zaman olmasa da daha çok nicel yöntemlerin uygulandığını söylemek pek abartılı sayılmaz. Survey tekniği uygulanarak verilerin elde edilmesi bulgularda yeknesaklığı ve sistemliliği sağlama açısından önemli ve avantajlı olmakla birlikte, geçerlilik ve yorumlama sorunları doğurmaktadır. Burada sosyoloji ile kültürel antropoloji arasındaki klasik tartışmalara girmek istemiyoruz. Ancak burada nicel yöntemlerin yanında nitel yöntemlerin de aynı zamanda uygulanmasının daha derinlikli çalışmalara kapı aralayacağını vurgulamak istiyoruz.

Metodolojik olarak saha araştırması biçiminde yapılan aile araştırmalarının daha çok küçük ölçekli köy veya şehir araştırmaları olduğunu görüyoruz. Bu ölçekteki araştırmalarda uygulanan yöntem, genellikle nicel yöntemdir. Eğer bu araştırmalar belirli bir kesime yönelik ise bu durumda araştırma evreni ve deneklerinin söz konusu kesimle sınırlandırılma zorunluluğu vardır. Bu tümüyle yerinde bir tercihtir. Farklı köy ve şehir araştırmaları, kıyaslamalara da kapı aralayan ve Türkiye'nin zengin toplumsal gerçekliğini ortaya koyacak imkânları içinde barındırmaktadır. Ancak bu araştırmaların gelecekte kıyaslamalı olarak yapılma-

sı ve söz konusu araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlerin birlikte kullanılması araştırmaların kalitesini daha da artıracaktır.

Devlet kurumlarının aile araştırmalarına el atmasıyla birlikte büyük ölçekli ve temsili araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu Türkiye'deki genel trendleri ve sorunları anlama açısından son derece yararlıdır. Küçük ölçekli araştırmaların bulguları da bu genel çerçeve içinde anlamlı bir şekilde yorumlanabilmektedir. Hatta küçük ölçekli araştırmalarda daha fazla nitel yöntemleri kullanma fırsatı ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde aile araştırmaları başta olmak üzere Türkiye'de bilimsel araştırmalarda, genel trendlerle derinlemesine işleyen araştırma bulgularını birleştirme imkânı elde edilecektir.

Hem tematik hem de metodolojik olarak Türkiye'de aile araştırmalarının hangi yeniliklerle karşı karşıya olduğuna baktığımızda dikkatimizi çeken şey, temaların giderek zenginleşmesidir. Bu toplumsal sorunlara yönelik araştırma anlayışının bir sonucu olduğu kadar Türkiye'nin dış dünyaya yönelik olarak izlediği politikalarla da alakalı bir durumdur. Bu bağlamda genelde dışarıdaki Türkler'in ve özelde ise Avrupalı Türkler'in Türkiye'deki araştırmacıların ilgi alanı haline gelmesi önemlidir. Nitekim aile bağlamında Aile ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, son yıllarda Avrupa'daki Türk ailelerinin sorunlarının araştırılmasını gündemine almış ve nitekim ilk kez 2005 yılında "Federal Almanya'da Yaşayan Türklerin Aile Yapısı Ve Sorunları Araştırması" çalışması tamamlanmıştır. Benzer araştırmaların diğer Avrupa ülkelerinde de yapılması beklenmektedir.

Tematik olarak ilgi çeken bir başka mesele de, Türkiye'de kadına yönelik şiddet olgusunun çeşitli yönleriyle ele alınmasıdır. Bu çerçevede aile içi şiddet kadar Türkiye'ye özgü olan töre ve namus cinayetleri de araştırmalara konu olmuştur. Bu konuların araştırılması bir tesadüf değildir. Çünkü tüm dünyada bu sorunlar tartışılmakta ve özellikle de AB sürecindeki Türkiye bu konuları kendi içinde ve başkalarıyla tartışmak zorunda kalmaktadır.

Türkiye'de son yıllarda aile araştırmaları konusunda bir başka gelişme, genelde kendi tarihimize yönelik bakış açılarının değişmesiyle bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkan Osmanlı kurumları ve bu kurumlar içinde Osmanlı ailesinin araştırmalara konu olmasıdır. Bu bakımdan aynı yılda iki ayrı araştırmanın yayınlanmış olması dikkat çekicidir (Bakınız: İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, Pan Yayıncılık, İstanbul 2001 ve İsmail Doğan, Osmanlı Ailesi-Sosyolojik Bir Yaklaşım, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001). Aile konusundaki tarihsel araş-

tırmalarla birlikte, Türk ailesinin değişimi ve nereye doğru gittiği daha açık bir şekilde gözlemlenebilecektir.

Bu yeniliklere rağmen Türkiye'de hâlâ gençlik ve evlilik konusunda ciddi araştırmaların olmaması büyük bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile konusundaki araştırmalarda, evlilik konusu daha çok mevcut durumu tasvir eden yaklaşımlarla ele alınmaktadır. Burada kişilerin evlilik karşısındaki tutumları ve kanaatleri fazla gündeme gelmemektedir. Araştırmacılar, mevcut durumun tespitini esas almalarından dolayı kişilerin söz konusu olgular hakkındaki düşünce ve kanaatleri pek fazla önemsenmemektedir.

İlki, 1987 yılında DPT tarafından yapılan "Türk Ailesi Araştırması"yla, sonuncusu Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve Türkiye İstatistik Kurumu tarafından birlikte yapılan "Aile Yapısı Araştırması" (2006) bu konuda birer istisna teşkil etmektedir. Bu araştırmalarda evlilik ve bununla ilgili konulara deneklerin kanaat ve tutumları açısından yaklaşılmıştır. Ancak ilk araştırma üzerinden epey bir süre geçmiştir, ikincisinde ise konuya sınırlı bir biçimde değinildiği gözlemlenmektedir. Söz konusu son çalışma istatistiksel verileri tablo olarak göstermenin dışında fazla bir nitelik taşımamaktadır. Türk toplumunun genel değişme, kalkınma, kentleşme ve küreselleşme boyutlarına bakılarak Türk aile yapısının sayısal verilerinin ne anlama gelebileceği konusunda bir tek cümle bile sarf edilmemektedir. Araştırmada hiçbir betimleme, açıklama ve yoruma da rastlanmamaktadır. Hiçbir düşünme, yorumlama ve değerlendirme içermeyen bu araştırma verilerin sunumundan ibaret kalmıştır. Bu tür araştırmaların sosyolojik değeri tartışılabileceği gibi aile sosyolojisine katkıları da sorgulanmalıdır. Sosyal araştırma, veri toplamak ve verileri tablolaştırmaktan daha fazla bir şeydir.

Literatürü tarama sırasında evlilik konusunda bu tür eksiklere rastladığımız gibi gençlerin evlilik kurumu karşısındaki tutum ve kanaatlerini ele alan bağımsız herhangi bir çalışmaya da rastlayamamış olmamız bu noktada büyük bir boşluğun olduğunu açıkça göstermektedir.

Nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin birleştirilmesi kadar tarihsel çalışmalara da ilgi gösterilmesi metodoloji alanında da yeniliklerin olduğunu göstermektedir. Ancak her şeye rağmen Türkiye'de hem kıyaslamalı, hem de programlı ve sistemli aile araştırmalarının olmaması önemli bir eksikliktir. Özellikle periyodik olarak tekrar edilmesi gereken panel araştırmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Panel araştırmaları, ailenin değişim sürecini daha iyi kavramamıza olanak sağlayacağı gibi, bununla bağlantılı olarak aile ve gençlik politikalarının da desteklenmesi konusunda sağlam ve yeni veriler sunacaktır.

2. AİLE HAKKINDA KURAMSAL PERSPEKTİFLER

Doç. Dr. Kadir Canatan

2.1. GİRİŞ

Aile sosyolojisinde aile olgusunu çeşitli boyutlarıyla anlamaya yönelik birçok kuramsal perspektif bulunmaktadır. Bu perspektiflerin bir kısmı, sosyolojide genel olarak sosyal olgu ve olayları açıklamak üzere kullanılmakla birlikte, bir kısmı da özel olarak aile kurumunu anlamak üzere geliştirilmiştir. Bu kuramsal perspektiflerin içeriklerinin tek tek ne olduklarına geçmeden önce bazı kavramların açıklanmasına gerek duyulmaktadır. Bu kavramlardan ilki, teori ya da Türkçemizde kuram olarak ifade edilen kavramdır. Literatürde farklı tanımları olmakla birlikte kuram kısaca, **"olayların nasıl meydana geldiğini açıklayan bir dizi soyut ve genel ifadedir"**. Bazen bir olayı tasvir etme, bazen açıklama bazen de kestirmeye yönelik olan araştırmalarda teori yolumuzu aydınlatan bir fener gibidir. Kuramlar, soyut ve genel ifadeler oldukları için bunları doğrudan doğruya kullanma ve test etme imkânı yoktur. Bu nedenle kuram kavramı kadar önemli olan ikinci kavram hipotez kavramıdır. Hipotez, kuramlardan çıkarsanmış ve onunla ilişkili olan daha somut ifadelerdir. Kuramın zıddına hipotezleri doğrudan doğruya kullanma ve test etme imkânı vardır. Sözgelimi, "sosyal kontrolün toplumsal sapmaları önlediği"ne ilişkin kuramı test edebilmemiz için

daha somut iddialara (yani hipotezlere) ihtiyacımız vardır. "Kapalı köy toplumlarında ve cemaatlerde sosyal kontrol yüksektir ve dolayısıyla sapmalar da azdır" şeklindeki bir ifade bir hipotez formatındadır. Sosyal kontrolün az olduğu açık toplumlardaki (sözgelimi kentlerde) suç oranlarıyla, kapalı toplumlardakini kıyaslayarak hızla bu hipotezimizi doğrulayabiliriz (ya da yanlışlayabiliriz). Doğrulanma durumunda hipotez haklı çıkmıştır ve dolayısıyla da bu hipotezi kendisinden çıkarsadığımız kuram da teyit edilmiştir. Ancak başka somut araştırmalar, bu hipotezi her zaman haklı çıkarmayabilirler. Bu nedenle hipotezlerin doğrulanmasıyla kuramın doğrulanması aynı şey değildir. İkincilerin tam olarak doğrulanması mümkün olmayabilir.

Kuramlar, her zaman olmasa da çoğu kez modellerden türetilirler. Model kavramı, bu noktada önem taşıyan üçüncü bir kavramdır. Kuramların "model"lerden türetilmesi çoğunlukla genel teoriler için geçerlidir. Sözgelimi sosyolojide bir dönem egemen olmuş olan yapısal-işlevselci kuram, kendisine "biyolojik organizma"yı model olarak alır ve dolayısıyla bu modelden hareketle türetilmiştir. Biyolojik organizmalar, kendi başlarına bir bütün oluşturmakla birlikte bu bütünlük, çeşitli alt parçalardan (daha doğrusu organlardan) meydana gelir. Her bir organ, organizmanın bütünlüğü içinde bir işlev görür ve ona hizmet eder. Ya da tersinden bakarsak, işlevini yerine getiremeyen bir organ tüm organizmanın işleyişi açısından işlev-bozucu (disfonksiyonel) bir etkiye sahiptir. Başka bir deyişle işlevini yerine getiremeyen organ, tüm organizmanın işleyişini bozar ve çeşitli sorunların doğmasına yol açar. İşte, bu modelden hareketle sosyolojide yapısal-işlevselci kuram da toplumsal kurumların (sözgelimi ailenin) birbirleriyle bağlantılı parçaların bir bütünlük oluşturduğunu ve bu parçaların her birinin bütünsel yapı açısından işlevsel olduğunu iddia eder. Eğer söz konusu parçalardan biri işlevini yerine getirmezse toplumsal kurum işlemez hale gelir ve hatta varlığını sürdüremeyebilir. Bu kuramın aile açısından ne anlama geldiğine daha ayrıntılı bir şekilde tekrar döneceğiz.

Aile hakkındaki kuramsal perspektiflerin birçok işlevi vardır. Bunları dört grup da toplayabiliriz. Kuramsal perspektifin ilk görevi, araştırmacıya yol göstermesidir. Bunu, karanlıkta yolumuzu aydınlatan bir fener ya da özürlü bir kişinin elindeki bastona benzetebiliriz. Araştırmacı, sahaya çıkarken elinde kendisine yol gösterecek bir araca ihtiyaç duyar. Bu araç, bilimsel araştırmalarda teoriden başkası değildir. Aile araştırmalarında, biraz sonra daha detaylı olarak ele alacağımız kuramsal perspektifler bize kılavuzluk yaparlar. Bunlar olmadan nereden işe

başlayacağımızı ve ne yapacağımızı tam olarak bilemeyiz. Eğer elimizde araştırmak istediğimiz konuyu ya da sorunu açıklığa kavuşturacak bir teorik yaklaşım olursa çalışmamıza bilinçli bir şekilde başlayabiliriz. İkinci olarak kuramsal perspektif, biraz önce belirttiğimiz üzere hipotezler üretmemize yardımcı olurlar. Deyim yerinde ise, teoriler büyük ve soyut önermeler, hipotezler ise küçük ve somut önermelerdir. Her ne kadar teori bir doğrultu ve yön tayin ederse de tam olarak ne yapacağımızı bildirmez. Bu nedenle teoriden çıkarsanmış işlemsel bir hipoteze ihtiyacımız vardır. İşlemsel hipotez, teorik kavram ve iddialarımıza somut bir şekil verme girişimidir.

Üçüncü olarak kuramsal perspektifler, bizim gerçekliği bazı boyutlarıyla görmemizi ve anlamamızı sağlarlar. Hiçbir kuram bize gerçekliği tüm boyutlarıyla betimleme, açıklama ve kestirme imkânı vermez. Kuramsal perspektifler gerçekliğin bir boyutunu ya da yönünü anlamamızı mümkün kılar ve bize gerçeği o yönüyle "gösterirler". Teori olmadan şeylere "bakarız", ama onları tam olarak "göremeyiz". Bu anlamda teoriler, araştırmacı için birer araçtırlar, hiçbir zaman amaç değildirler. Fakat birçok araştırmacı ya da sosyal bilimci (özellikle de gençler ve ideolojik olarak bir kurama bağlanmış olan kişiler) kuramları birer dogma haline getirme eğilimindedir ve taraf oldukları kuramın her şeyi açıklayacağını ve bu bakımdan diğerlerinden üstün olduğunu iddia eder. Gerçekte teorik perspektifler, araştırılan konuya bağlı olarak göreli bir üstünlük ve açıklayıcılık kazanabilirler, ama her zaman ve her yerde aynı değerde değildirler. Bu nedenle hangi teoriyi nerede ve nasıl kullanacağımızı çok iyi bilmek zorundayız.

Son olarak teorik perspektifler, araştırma bulgularını da değerlendirmemizde bize yardımcı olurlar. Araştırma bulguları kendi başlarına fazla bir şey ifade etmezler. Sonuçların teorik bir kuram ışığında anlamlandırılması ve değerlendirilmesi gerekir. Değerlendirme, bir anlamda araştırma bulgularının "değeri"nin tayin edilmesidir. Bu açıdan her araştırmacı, elde ettiği bulguların teorik perspektifler açısından neyi ifade ettiğini sorgulamalı ve bir nebze de olsa bilimsel gelişmeye katkıda bulunmalıdır.

2.2. AİLE TEORİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Sosyoloji biliminin geliştiği ilk dönemde 'klasikler', ilk çabalarını kurum olarak aile ve evliliğin tarihsel kökeni ve toplumsal formasyonların gelişimine bağlı olarak ilk toplumlardan günümüz modern toplumlarına değin geçirdiği evrimsel aşamalar üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bu

genel çerçeve içinde kimileri, evlilik ve ailenin temel işlevlerini, kimileri değişen toplumsal koşullara ailenin uyumunu, kimileri ise sanayileşme ve kentleşme nedeniyle ailenin azalan önemi ve karşılaştığı sorunlarla uğraşmışlardır.

Sadece Avrupa'da değil, Birleşik Amerika'da da aile çalışmaları, 20. yüzyılın ortalarına kadar evrimci düşüncenin etkisi altında gelişmiştir. Bununla birlikte sosyal ve ahlaki reformcular, sanayileşmenin beraberinde getirdiği sorunlara çözüm arayışı içinde olmuşlardır. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında ailenin değişen koşullara uyum sağlayabileceğine ilişkin düşünce popüler bir hale gelmiştir.

1924 yılında Amerikan Sosyoloji Cemiyeti (*American Sociological Society,* ASS) bünyesinde bir aile birimi oluşturmuştur. ASS, daha sonra Amerika Sosyoloji Derneği (*American Sociological Association,* ASA) olarak ismini değiştirmiştir. Yine aynı yıl, Boston Üniversitesi ailevi yaşam eğitimi hakkında ilk kez sistemli bir ders programı geliştirmiştir. Bu kurumsal gelişmelerle birlikte aile araştırmalarında ekolojik perspektiften aile üyeleri arasındaki etkileşime doğru bir vurgu kayması yaşanmıştır.

1950'den önce aile konusunda sistemli anlamda kuram geliştirme doğrultusunda bir çalışma söz konusu değildir. 20. yüzyılın ilk yarısında, sadece kavramlar ve kaba yönelimler ortaya çıkmıştır. 1900 ile 1964 yılları arasındaki dönemi kapsayan "Uluslararası Evlilik ve Aile Araştırmaları Bibliyografyası", 'teori' konusunda durumun ne olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre 1950'den önce 4.000 civarındaki çalışmanın başlıklarının sadece 7 tanesinde 'teori' veya benzeri bir kavram tespit edilmişken, 1950-1964 arasında kaydedilen 12.000 çalışmanın başlıklarında ise bu sayı 93'e çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda teorik çalışmalar giderek artış göstermiştir. Sözgelimi 1991'den 1993'e kadar geçen 2 yılda 7.600 başlık içinde 264 teori başlıklı çalışma saptanmıştır (Klein & White, 1996:51).

Aile sosyolojisi açısından 1950 sonrası dönemde teori oluşumunda üç ayrı dönem ayırt etmek mümkündür (Klein & White, 1996:52-56) :

1) Kavramsal çerçeve çalışmaları (1950-1966);

2) Formel teori inşası (1967-1979) ve

3) Çoğulculuk (1980 ve sonrası).

Birinci dönemde (1950-1966 yılları) kavramsal çerçeve ve teoriler oluşturma yönünde ilk adımlar atılmıştır. Bu döneme kadar yapılan çalışmalar bir senteze ulaştırılmış ve böylece aile konusunda teori oluşturmanın şartları tamamlanmıştır. Ayrıca orta-boy kuramların da geliştirilmesine dikkat çekilmiş ve aile ile diğer sosyal yapılar arasındaki ilişkiler araştırma konusu yapılmıştır.

İkinci dönemde (1967-1979 yıllar) hem teorik alanda hem de aile sosyolojisi üzerine yapılan çalışmaların örgütlendirilmesi konusunda önemli girişimler olmuştur. Metodolojik olarak dikkatler tümevarım ve tümdengelim yöntemlerine çevrilmiştir. Teori alanında bu dönemin en önemli çalışması Burr, Hill, Nye ve Reiss editörlüğünde yapılan "Aile Hakkında Çağdaş Kuramlar" (1979) adlı çalışmadır. İki ciltten oluşan bu eserin ilk bölümüne 25 üniversiteden 45 araştırmacı ve teorisyen katkıda bulunarak, mevcut teorik yönelimleri ortaya koymuşlardır. İkinci ciltte ise, teorik yönelimlerin bulguları bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak varılan sonuç pek iç açıcı değildir: Aile sosyolojisi konusunda genel bir teoriye ulaşılamamıştır.

Bu dönemde örgütsel gelişmeler düzeyinde önemli bir girişim olan Aile İlişkileri Ulusal Konseyi (*National Council of Family Relations*, NCFR) "Araştırma Birimi"ne ek olarak "Teori Birimi" kurulması fikrini ortaya atmıştır. Bu fikir, tam olarak başarıya ulaşmamışsa da 1960 yılında Konsey, teorik çalışmaları Araştırma Birimi altında değerlendirme kararı almıştır. Bu şekilde teorik çalışmalar ile pratik-empirik araştırmalar arasındaki uçurum kapatılmak istenmiştir.

1980 sonrası üçüncü dönemde teoride "çoğulculuk" (*pluralism*) düşüncesinin hâkim olmaya başladığını görüyoruz. Çoğulculuk fikri farklı biçimlerde anlaşılabilir. İlk olarak aile konusunda teorik ve pratik çalışmalar yapan araştırmacıların katkılarının niceliksel olarak büyümesinin yararlı olacağı düşünülmüştür. İkinci olarak kısmi ve uzmanlığa dayalı çalışmaların derinleştirilmesine sıcak bakılmıştır. Ayrıca yeni felsefe, teori, teori-oluşturma yönelimleri ile araştırma stratejilerinin geliştirilmesine fırsat tanınmıştır.

Doherty ve diğerleri (1993) bu dönemin aile araştırmalarında ve anlayışlarında dokuz temel trend saptamışlardır:

1. Feminist ve etnik azınlık teorileri ve perspektiflerinin etkisi;
2. Aile formlarının köklü bir değişime uğradığının farkına varılması;
3. Mülti-disipliner çalışmalara doğru bir yönelimin olması;
4. Daha fazla kuramsal ve metodolojik çeşitliliğin olması;
5. Dil ve anlama, daha fazla ilgi ve titizliğin gösterilmesi;
6. Daha fazla kurgucu ve bağlamsal yaklaşımlara ilgi duyulması;
7. Din, ahlak ve değerler konusuna ilginin artması;
8. Aile yaşamında özel alan-kamusal alan ayrımı ile aileyi konu alan sosyal bilimsel ile pratik aile çalışmaları arasındaki dikotominin kırılması;
9. Aile hakkındaki teorik çalışma ve araştırma verilerinin bağlamsal sınırlarına ulaştığı konusunda bilim adamları arasında genel bir kabulün oluşması.

Bu dönemde her şeyi açıklayan büyük teorilerin ortaya çıkması beklenmemekle birlikte, farklı teorilerin çoğalması ve eklektik tarzda bütünleştirileceği fikri kabul görmektedir. Teorilerin felsefi temellerinin sorgulanması ve pozitivist felsefeden uzaklaşma bu dönemin başka bir özelliğidir. Pozitivist teorilerin yerine yorumlayıcı ve eleştirel felsefeler geçmeye başlamıştır. 1960'lı yılların ortasına kadar üç önemli teorinin (işlevsel, kurumsal ve durumsal teoriler) hâkimiyeti söz konusu iken, 50'li yıllarda buna sembolik etkileşimcilik de eklenerek yeni bir gelişme kaydedilmiştir. Bugün birçok genel teorinin yanında, özel olarak aile hakkında geliştirilmiş olan "Aile Gelişim Perspektifi" ile ayrıca "Sistem Teorileri" de önem kazanmıştır.

2.3. AİLE HAKKINDA KURAMSAL PERSPEKTİFLER

Aile hakkındaki kuramsal perspektifler, entelektüel arka planları, temel kavramları, varsayımları ve önermeleri bakımından birçok çalışmaya konu olmuştur. Biz burada söz konusu bazı çalışmalara atıfta bulunarak bu kuramları temel varsayımları ve önermeleri açısından kısaca özetlemeye çalışacağız. Ayrıca her kuram hakkında yapılan eleştirilere yer vereceğiz. Daha ileri okumalar için burada verilen kaynaklara bakılabilir.*

Aşağıda ele aldığımız sekiz kuramdan ilk altısı (ekolojik, yapısal-işlevselci, çatışmacı, feminist, simgesel etkileşimci ve toplumsal alışveriş perspektifleri) genel nitelikli kuramlar olup sosyal bilimlerde pek çok alana uygulanabilir bir özelliğe sahiptirler. Son iki kuram (ailevi gelişim ve aile sistemleri perspektifleri) ise özellikle aile konusunda oluşturulmuş spesifik kuramlardır.

2.3.1. Ekolojik Perspektif

Ekolojik perspektif, odak noktasına **insan ve çevresi arasındaki ilişkileri** almıştır. Bu ilişkilerin kurulmasında iki temel varsayıma dayanmaktadır: 1) Organizma ve sosyal varlık olarak insan kendi çevresiyle etkileşim içindedir. 2) İnsan yaşamının kalitesi ve çevrenin kalitesi, karşılıklı olarak birbirlerine etki eder.

Ekolojik perspektif, aileyi çevresel değişimlere uyum sağlayan ve kendini yeniden örgütleyen bir küme olarak tanımlar. Bu perspektifin

* Burada başvurduğumuz başlıca kaynaklar: Klein, D. M. & White, J. M. (1996), Nock, Steven L. (1992), Farley, J. E., (1982) ve Andersen, Margaret L. & Taylor, Howard F. (2001).

odak noktası ve varsayımları dikkate alınırsa, ailenin tüm boyutlarını ve sorunlarını ele almak gibi bir iddiası yoktur. Cevaplamak istediği sorunları iki noktada toparlamak mümkündür: 1) Ailevi roller ile çevresel ortamlar arasında nasıl bir ilişki vardır? 2) İhtiyaçlarını karşılamak için aile ve aile üyeleri (yönetim ve işbölümü açısından) nasıl davranışlar gösterirler?

Temel varsayımları çıkış noktası alındığında bu perspektifin temel önermeleri beş maddede özetlenebilir (Klein & White, 1996:223-225).

1. Bireyler, aracı ekosistemle (aile) ve okul gibi daha uzak çevreyle değiş tokuş ilişkisi içinde yetişirler ve onlara uyum sağlama çabası içindedirler.
2. Ekosistemdeki değişme, yeni bir bilginin yeni bir işleve dönüşmesi veya eski işlevlerin artan uzmanlaşmasıyla gerçekleşir.
3. Uzmanlaşmadaki değişme, işlevler arasındaki ilişkilerdeki değişmeleri beraberinde getirir.
4. Herhangi bir işlevsel uzmanlaşmasının yoğunluğundaki artışa tüm işlevlerdeki uzmanlaşmanın yoğunluk artışı eşlik etmektedir.
5. Karmaşık birimler, iki eksenden birisi üzerinden gelişmektedirler: Bütünleyici farklılıklar (bileşik birimler) ekseni üzerinden ve ortak çevresel gereklilikler (kommensalist* birimler) üzerinden. a) Bileşik birimler, akran ekosistemin yapısal özelliklerini tekrarlama/yineleme eğilimi gösterirler. b) Bileşik birimler, ekosistemin açıklığı ne olursa olsun, kapanmaya doğru meylederler.

Bir çocuğun yetişmesi çıkış noktası alınırsa, birinci önermeye göre yetişme süreci çocuğun kendi çevresiyle (aile, okul vs.) karşılıklı bir etkileşime dayalıdır. Bu süreçte çocuk, olgunlaşmasına ve yaşa bağlı normlara paralel olarak giderek daha fazla uzmanlaşmış roller edinir. Bu durum ekosistemde değişmeler yaratır (2. önerme). Çocuk, olgunlaşıp daha fazla uzmanlaştıkça ebeveyn kommensalist arenada daha az, üretim ve tüketimin bileşik arenasında ise daha fazla uzmanlaşmaya yönelir. Demek ki çocuk rollerindeki değişme, ailedeki ilişkilerde ve rol dağılımında da değişmelere kaynaklık eder (3. ve 4. önermeler). Çocuk, bileşik rollerini yerine getirme konusunda geliştikçe ve daha fazla karşılıklı bağımlılık içine girdikçe ailedeki normatif sistemi takip etmeye yönelir ve böylelikle ailevi sistemi belirli kısıtlılıklar içinde yeniden üretir (5. önerme).

* Latincede 'masada hep beraber' anlamına gelen *commensalis* kelimesinden gelmektedir. Kommensalizm, çevrebilimde iki organizma arasındaki etkileşimi ifade etmektedir. Bu etkileşim esnasında taraflardan birinin çıkarı varken, diğeri bundan etkilenmemektedir. Sözgelimi köpek balığının avlanması sırasında küçük bir balığın bundan faydalanması gibi.

Çok geçmeden ekolojik perspektife yönelik birtakım eleştiriler yapılmıştır. Ekolojistler, büyüme, evrim ve genişleme gibi süreçleri çevreyle ilişkili olarak çözümlemeye çalışırken, çözülme, gerileme ve ölüm gibi süreçlere fazla yer vermemişlerdir. Bu nedenle özellikle yaşlanma ve sürekli bozulma gibi kavramların ekolojik modele monte edilmesi gerektiği söylenmiştir.

Bir başka önemli sorun, ekolojik teoride ne zaman onto-genetik nedenselliğin sosyo-genetik nedenselliğe dönüştüğünün açıklanmasıdır. Başka bir deyişle organizmanın davranışları, ne zaman içsel gelişmenin ne zaman dışsal gelişmelerin ürünüdür?

Bu soru, aynı zamanda analiz düzeyiyle ilgili metodolojik bir sorunu da beraberinde getirmektedir. Uygun analiz birimi nedir? Birey mi, grup mu, organizasyon mu yoksa başka bir şey mi? Ekolojik perspektif teorisyenleri bu konuda her zaman açık ve tutarlı bir görüş ortaya koyamamışlardır.

Son olarak ekolojik teorinin bilimsel bir teori mi yoksa değer yüklü bir oryantasyon mu olduğu sorusu ortaya atılmıştır. Bilimsel teoriler tasvir etmek, açıklamak ve öngörme gibi işlevleri olan çerçevelerdir. Oysa değer yüklü yönelimler, bir şeyin ne olduğunu değil, nasıl olması gerektiğini öngörürler. Bu çerçevede ekolojik teorinin konumu pek açık değildir.

2.3.2. Yapısal-İşlevselci Perspektif

Bu kuram, genel sistem perspektifinin bir varyantı olarak görülebilir. Sistem perspektifi daha genel iken, bu kuram yirminci yüzyıl sosyolojisinde uzun bir süre egemen bir paradigma olarak işlev görmüş topluma bakışın daha özel bir biçimidir. Bu perspektifin odak noktasında **bütün-parça ya da grup-üye ilişkisi** vardır. Genel olarak toplum, birbirleriyle karşılıklı ilişkiler içinde olan alt-sistemler olarak tanımlanır ve alt-sistemlerin her biri diğerleri için işlevseldir. İşlevselliklerini koruduğu müddetçe de toplum istikrarlı ve dengeli bir şekilde yoluna devam eder.

İşlevselciliğin mikro varyantında aile içi ilişkiler ele alınırken, makro varyantında aile ve toplumdaki diğer kurumlar arasındaki ilişkiler gündeme gelmektedir. Başka bir deyişle ilk yaklaşımda ailenin kendi üyeleri için işlevlerinin ne olduğu ortaya konulurken, ikinci yaklaşımda ailenin tüm toplum ve diğer toplumsal kurumlar açısından işlevleri irdelenir.

Yapısal-işlevselcilere göre aile, toplumsal yapının bir parçası olarak toplumun devamlılığını sağlamak üzere işlev gösteren bir kurumdur.

Aile üyeleri, ailenin ve toplumun sürekliliğini güvence altına alırlar. Bu kuramın cevabını aradığı başlıca sorular şunlardır:

1. Ne tür aile yapıları vardır?
2. Bu aile yapılarının kendi üyeleri ve diğer toplumsal kurumlar için işlevleri nelerdir?
3. Toplumsal istikrara nasıl katkıda bulunurlar?

Yapısal-işlevselci perspektifin temel varsayımları dikkate alınarak bazı önermeler ileri sürülebilir. İlk önce Farley'e göre (1982) işlevsel analizin varsayımlarını sıralayacağız, sonrada aile açısından olası önermeleri formüle edeceğiz.

1. Varsayım: Toplum, birbirine bağımlı olan birçok parça ya da öğeden oluşmaktadır. Önerme: Aile üyelerinin işlevlerini yerine getirmesi aralarındaki koordinasyona bağlıdır.
2. Varsayım: Sosyal sistemin her bir parçasının bütün açısından bir işlevi vardır. Önerme: Aile bireylerinden birinin işlevini yerine getirmemesi durumunda ailevi sistem tehlikeye girer.
3. Varsayım: Toplum, istikrar ve uzlaşım arayışındadır. Önerme: Aile üyelerinin her birinin görevlerini yerine getirmesi ailevi istikrar ve uzlaşıma katkıda bulunacaktır.
4. Varsayım: İstikrar ve uzlaşım, işbirliği ve bu işbirliği sayesinde ihtiyaçların karşılanması açısından son derece önemli ve gereklidir. Önerme: Aile bireyleri arasında işbirliğinin yüksek olması, ailevi dayanışma ve istikrarı güçlendirecektir.

Yapısal-işlevselci perspektife göre ailevi sistem, işlev ve işlevler arasındaki koordinasyona bağlı olarak işler. Aile üyelerinden birinin işlevini yerine getirmemesi sistemin işleyişini engeller, en azından zora sokar. Bu nedenle herkesin kendi rolünü yerine getirmesi ailevi istikrar için son derece önemlidir. İşlevlerin yerine getirilmesine ve koordinasyonun derecesine göre ailevi bağlar güçlenir ve ortaya kendi işlevlerini yerine getiren sağlıklı bir yapı çıkar.

Yapısal-işlevselci kuram iki noktadan eleştiriye konu olmuştur. İlk olarak düzen ve istikrara vurgu yapması nedeniyle, değişmeleri göz ardı ettiği gibi bunları "işlev-bozucu" olarak görmektedir. Bu açıdan söz konusu kuram açısından değişme açıklanamayan bir kategori olduğu kadar etkileri bakımından da istenmeyen bir gelişmedir.

İkinci olarak hangi işlevin sisteme ne şekilde hizmet ettiği belirsiz olduğu gibi hangi aile işlevlerinin hayati olduğu da tartışmalıdır.

2.3.3. Çatışma Perspektifi

Çatışma perspektifi, **gruplar arası (çatışmalı) ilişkile**re odaklanmıştır. Gruplar arası ilişkiler, genel olarak şu iki ilkeye dayalı olarak açıklanır:

1. Kıt kaynaklar, toplumsal kümelerin birbirleriyle rekabet ve mücadele içinde olmaya zorlar.
2. Bu mücadele ve yarış nedeniyle toplumda ilişkiler aslında denge ve istikrar üzerine değil çatışma üzerine oturur.

Bu kuramsal perspektiften hareket eden araştırmacılar aileyi, toplumsal eşitsizliğin doğurduğu sorunları deneyimleyen bir küme olarak tarif ederler. Bunlara göre aile ve aile üyeleri, toplumda güçlü gruplar tarafından kontrol edilen kıt kaynaklar için yarışmak zorundadırlar. Bu kuramın cevabını bulmak istediği temel sorular şunlardır: Kaynakların sınırlı olduğu durumlarda, hangi aileler bundan kazançlı çıkarlar ve hangi aileler kaybederler? Aileler, kendi ayrıcalıklarını nasıl korurlar?

Çatışma perspektifinin temel varsayımlara dayalı olarak öne sürdüğü önermeler beş madde de özetlenebilir (Klein & White, 1996:190–192).

1. Gruplar arasındaki çatışma, kaynakların dağılımına ve yarışmacı sosyal yapıya dayanmaktadır.
2. Grup içindeki çatışma (sözgelimi ailede), bireyler arasındaki kaynakların eşitsiz paylaşımından kaynaklanmaktadır.
3. Bir çatışma yönetim biçimi olarak pazarlık, daha çok eşitlikçi otorite yapılarında görülmektedir ve pazarlık, aile içinde en fazla kaynağa sahip olan kişinin lehine sonuçlanmaktadır.
4. Pazarlık, kaynakları gerektirmektedir; bir uzlaşma ortamında en fazla kaynağa sahip olan en fazla ödülü elde etmek için pazarlık yapacaktır.
5. Grup içinde (sözgelimi ailede) koalisyon oluşturma, en fazla demokratik otorite yapılarında görülmektedir ve ancak demokratik gruplarda sadece maddi kaynaklar ailevi koalisyon ve bunların sonuçlarını tayin etmezler.

Çatışmacı kuram aileye uygulandığında daha çok ailedeki çatışma ve rekabet ilişkilerine yoğunlaşır. Geniş toplumda görüldüğü gibi, toplumun temel hücresi olan ailede de çatışma ve rekabet ilişkilerinin temelinde kaynakların paylaşımı ve paylaşım sürecinde eşitsiz güç ilişkileri önemli bir rol oynar. Otorite tiplerine bağlı olarak çatışma, pazarlık, ittifak oluşturma ve uzlaşma gibi ilkelerle çözümlenir. Çözümlenme biçimi ne olursa olsun ailede güçlü olanlar güçsüz olanlar karşısında çoğu zaman avantajlı çıkarlar.

Diğer perspektifler gibi çatışma perspektifi de birçok eleştiriye konu olmuştur. Bu eleştiriler kuramın sınırlarını; imkân ve imkânsızlıklarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Belli başlı eleştiriler şu şekilde özetlenebilir: İlk olarak çatışma perspektifi, çatışmayı odak noktası seçtiği için aile ve toplumdaki sosyal düzeni; yani göreceli olarak var olan süreklilik ve istikrarı açıklayamaz. Sözgelimi toplumda farklı gruplar ve bireyler arasındaki sosyal dayanışma ve yardımlaşma bu teoriden hareketle açıklanamaz. Açıklanmaya kalkıldığında da bu olgu bile, çatışmanın bir ürünü olarak yorumlanabilir.

İkinci olarak bu perspektif, sosyal olguların temelindeki nedensellik ilişkilerini tek sebebe dayandırmaktadır. Günümüzde sosyolojide tek sebepli izahlar ilgi ve itibar görmemektedir. Sosyal olgular, çok karmaşık tabiatları gereği çoğu zaman birden fazla sebebe dayanmaktadır.

Üçüncü olarak çatışma kuramcılarına göre tarihsel yürüyüş diyalektik bir karaktere sahip olup öngörülebilir ve kaçınılmaz bir süreç takip etmektedir. Oysa çok sebepli izahlara dayalı çağdaş sosyolojide öngörü ve kaçınılmazlık gibi kavramlara fazla sıcak bakılmamaktadır. Sosyal bilimsel araştırmaların temel görevi tasvir etmek ve açıklamaktır. Tahmin ve kestirim, doğal bilimlerde geçerli olsa bile, bu olduğu gibi sosyal bilimlerde de geçerli kabul edilemez. Sosyal bilimciler bu alanda, doğa bilimciler kadar iddialı olamazlar.

2.3.4. Feminist Perspektif

Feminist perspektifin odak noktasında **cinsler arası ilişkiler** yer almaktadır. Bu perspektife göre ataerkil toplumda kadın ve erkek ilişkileri eşitsizlik temelinde gelişmiştir. Tüm kurumsal yapılar ve kültür bu eşitsiz ilişkileri ayakta tutmaya çalışırlar. Aile, bu kurumların başında gelmektedir. Feminist kuramcılara göre aile, toplumsal cinsiyet (*gender*) rolleri, toplumsal sınıf, ırk, yaş, cinsel yönelim ve medeni konumları temelinde, üyelerinin toplumsal olarak belirlenmiş beklentileri öğrendiği bir kurumdur. Bu durumda onlara göre aile araştırmalarında sorulması ve araştırılması gereken sorular şunlardır: Aile yaşamı, ekonomik ve ataerkil yapıları/ilişkileri nasıl yansıtır? Erkek ve kadının ailevi yaşam deneyimleri arasında ne tür farklılıklar vardır?

Feminist perspektifin birçok varyantı (liberal, marxist, radikal, sosyalist, dinsel vs.) bulunmakla birlikte hepsinde de ortak olan şey, toplum ve ailede ataerkil (*patriarchy*) ilişki ve değerlerin baskın niteliği ve bunun kadın açısından sonuçlarıdır. Sözgelimi marxist feministler,

ataerkilliğin ekonomik ilişkilerdeki bir çarpıklığın ifadesi olduğunu iddia ederlerken, radikal feministler tam tersine ataerkilliğin çarpık ekonomik ilişkilere ve kadının ezilmesine yol açtığını dile getirirler. İlklerde sınıf kavramı, ikincilerde ise cinsiyetçiliği de içeren ataerkillik kavramı önceliklidir.

Feminist perspektif aile hakkındaki nosyonlarını oluştururken bir taraftan yapısal-işlevselci argümanlara karşı eleştirel bir tavır takınırken diğer yandan da çatışmacı kuramdan etkilenerek onu aile kurumuna uygulamaya ve uyarlamaya çalışmıştır. Bu kuramın temel önermelerini dört noktada özetlemek mümkündür. Bu noktalar, denebilir ki, farklı versiyonların ortak noktalarıdır (Andersen & Taylor, 2001:423-425).

1. Aile, toplumdaki cinsiyet hiyerarşilerini ve cinsiyet ayrımlarını yansıtan bir kurumdur.
2. Aile, cinsiyet temelinde toplumsallaşmanın gerçekleştiği temel bir kurumdur.
3. Aile, kadın ve erkek arasında güç ilişkilerinde dengesizliği içermektedir.
4. Toplum daha fazla ya da daha az eşitlikçi bir yapıya kavuştukça aile yeni biçimlere doğru evrim geçirmektedir.

Feminist kuram, yapısal-işlevselci kuramın zıddına aile içindeki ilişkilerin işlevsel ve uyumlu değil eşitsiz ve dengesiz olduğunu iddia etmektedir. Bu olgunun temelinde cinsiyet ayrımcılığına dayanan rol ve güç dağılımı yatmaktadır. Ataerkil aile yapısı, erkek lehine kurgulanmış ve düzenlemeler onu mutlu etmeye dönüktür. Kadın, bu yapı içinde kendisi ve kendi mutluluğu için değil eşinin ve çocuklarının mutluluğu için vardır. Aile, bir yandan cinsiyete dayalı toplumsal eşitsizliğin kaynağı, diğer yandan da toplumsal eşitsizliğin yansıtıcısıdır. Ancak toplumdaki köklü değişmeler ailenin daha eşitlikçi bir yapıya doğru evrilmesine hizmet edecektir.

Feminist perspektife yöneltilen en önemli eleştiri, aileye 'kadın perspektifi'nden baktığı için ailenin diğer üyelerini bir kenara itmesidir. Bu kuram, ataerkil aile yapısına yönelttiği eleştirilere benzer bir şekilde ama bu kez tersinden kadını merkeze alarak erkek ve çocukları ihmal etmektedir. Önemli ölçüde çatışma perspektifinin etkisi altında kaldığı için cinsler arası bir mücadeleyi öngörmekte ve salt bu nedenle geleneksel aile yapısını ve değerlerini tehdit ettiği iddia edilmektedir.

Bir başka eleştiri bu kuramın bulgularının hangi ölçüde genelleştirilebileceği noktasında düğümlenmektedir. Feminist kuram genellikle nitel araştırmalara ağırlık vermekte ve bu nedenle bulguları sınırlı kalmaktadır.

2.3.5. Simgesel Etkileşimcilik

Simgesel etkileşimcilik, genel olarak **insan ve dünyası arasındaki "anlamlı" ve "karşılıklı" ilişkilere** odaklanmıştır. Buradan hareketle şu iki temel varsayımı çıkış noktası almaktadır:

1. İnsan, dünyayı ona yüklediği anlamlar çerçevesinde algılar.
2. Anlamlar, karşılıklı ilişkiler sürecinde oluşturulur.

Bu varsayımlara göre diğer toplumsal kümeler gibi aile de bilgi, inanç, tutum, değer ve rollerden oluşan simgesel iletişimin belirlediği bir etkileşim odağından başka bir şey değildir. Ailevi ilişkileri çözümlemek için bu anlamlar dünyasını kavramak gerekir. Simgesel etkileşimcilerin ilgilendikleri sorular iki noktada özetlenebilir: 1) Aile üyeleri, gerçekliği nasıl algılamakta ve açıklamaktadırlar? 2) Aile, "doğru" ve "yanlış" davranışları, nasıl tanımlamakta, yorumlamakta, pekiştirmekte ve isteklendirmektedir?

Simgesel etkileşim kuramcıları, genelde sosyal olguları özelde ise ailevi konuları açıklamak için birçok önerme geliştirmişlerdir. Bu önermeleri altı noktada formüle edebiliriz (Klein & White, 1996:98-99).

1. Bir ilişkide egonun rol temsilinin kalitesi, bu ilişki konusunda egonun hoşnutluğunu olumlu olarak etkiler.
2. Rol beklentilerinde algılanan açıklık yüksek olduğu ölçüde rol temsilinin kalitesi yüksek olacaktır.
3. İşgal edilen rol karşısında daha fazla bireyin beklentilerinde uzlaşım söz konusu ise, rol karışıklığı o kadar az olacaktır.
4. Kişilerin rollerinin çeşitliliği fazla ise, bu rollerle ilişkili olarak kişisel beklentilerde daha az uzlaşım söz konusu olacaktır.
5. Oynanan ya da ifa edilen rol sonucu algılanan rol karışıklığı büyük olduğu ölçüde, roller arası geçişler daha az kolay, rolden çıkma kolaylığı ise daha yüksektir.

   Bu önermeler birbirleriyle mantıksal bir ilişkiye sokulduğu zaman başka çıkarımlarda yapmak mümkün olmaktadır. Sözgelimi, 3. ve 4. önermelerden hareketle şöyle bir sonuç çıkarılabilir:
6. Rollerin çeşitliliği büyük olduğu oranda rol karışıklığı da büyük olacaktır.

Simgesel etkileşim kuramında rol temsili ve rol karşısındaki beklentiler ile bunların algılanma biçimleri ilişkileri belirlemektedir. Bu bakımdan bu kuram aile içi ilişkilere bu açıdan bakmayı yeğlemektedir. Aile üyeleri arasındaki ilişkilerde roller ve bunların algılanma biçimleri ne kadar net olursa iletişimin de o derece yüksek kalitede olacağı beklenmektedir.

Yapısal-işlevselcilik ve çatışma perspektifleri gibi insani olguları mümkün olduğunca dışarıdan ve nesnel olarak kavramak isteyen kuramların yanında simgesel etkileşimcilik sosyolojide büyük bir yenilik olarak karşılanmıştır. Ancak getirdiği yenilikler ve açılımlara karşın, bu kuram sosyal olguların birçok boyutlarının ihmal etmiş ve dolayısıyla tıpkı diğer kuramlar bazı noktalarda güçlü bir konuma sahip olurken bazı noktalarda da kaçınılmaz bir şekilde zayıf kalmıştır. Bu kuramın zayıf noktaları şu şekilde özetlenebilir: İlk olarak rollerin oluşmasında aktörlerin etkisini abartma yoluna gitmişler ve yapısal etkenlerin rolünü göz ardı etmişlerdir. Bir başka deyişle gerçekliği nesnel olarak kavrama iddiasında olan kuramların güçlü olduğu noktada bu kuram zayıf kalmış ve daha çok onların ihmal ettiği bir alana yönelmiştir. Ancak bu yönelim bu kez yapısal etkenlerin rolünü küçümsemeye yol açmıştır.

İkinci olarak bu kuramdan hareketle araştırma yapan bilim insanları mikro araştırmalara yönelik oldukları ve veri toplamada nitel yöntemleri kullandıkları için bu durum onların araştırma sonuçlarını genelleştirilmesini engellemiştir. Sonuçlar, araştırılan grupla sınırlı kalmıştır.

Üçüncü olarak simgesel etkileşim perspektifinden hareketle geliştirilen kavramlar belirsiz ve zayıf tanımlanmışlardır.

Dördüncü olarak simgesel etkileşim anlama dayalı bir araştırma peşinde olduğu için daha çok çapraz kültür çalışmalarında yararlı olmuştur, ancak bir kültür içindeki araştırmalarda önemli görülmemiştir.

Son olarak bu kuram bireye fazla odaklanmış olduğu için kurumların önemini kavrayamamıştır. Sözgelimi normlar, yapısalcılara göre davranışı belirler, oysa sembolik etkileşimciler normları sosyal etkileşimden doğan bir sonuç olarak görürler, ancak göreceli bir performansla sosyal kurumların nasıl ayakta kalabildiklerini açıklamakta başarısız kalmaktadırlar.

2.3.6. Toplumsal Alışveriş Perspektifi

Bu kuram genel olarak **insan ilişkilerine** odaklanır. Kuramcılara göre insan, başkalarıyla kar-zarar temelinde (rasyonel) ilişkiler kuran bir varlıktır. Bu anlamda sosyal ilişki, bir mübadele (alışveriş) ilişkisidir. Aile üyeleri arasındaki ilişkiler de bu genel kuraldan farklı değildir: Aile, üyeleri arasında faydayı azamiye çıkarma, maliyeti ise asgariye indirme yoluyla hakça ve dengeli alışveriş ilişkilerinin sağlandığı bir kümedir. O halde araştırılması gereken temel soru şudur: Bir ilişkide insanlar için fayda ve maliyet nedir?

Bu kuramın önermelerini şu şekilde özetlemek mümkündür (Klein & White, 1996:71-73).

1. Belirli bir ortamda aktörler, getiriyi (kârı) azamileştirmek üzere seçimlerde bulunurlar.
2. Ödüllendirmenin olmadığı ortamlarda aktörler, maliyeti en asgari düzeye çekmek için uğraş verirler.
3. Eğer mevcut getirisi eşitse, o zaman aktörler uzun vadede en fazla kârı sağlayan alternatifi seçeceklerdir.
4. Eğer uzun vadede getirisi eşit ise, o zaman da kişi kısa vadede en fazla kârı sağlayan alternatifi seçecektir.

Bu önermelerden anlaşılacağı üzere ailevi ilişkiler bu kuramda kâr ve maliyet hesapları çerçevesinde ele alınmaktadır. Kişiler sürekli olarak bir ilişkinin kendisine sağlayacağı kâr ve zarara göre tercihlerde bulunmaktadırlar. Bir başka deyişle ailevi ilişkiler ticari ilişkiler şeklinde tasarlanmaktadır. Ailevi ilişkileri de sıradan sosyal ilişkilere ve hatta çıkar merkezli ticari ilişkilere benzeten toplumsal alışveriş kuramına bu açıdan birçok eleştiri getirilmiştir. Bunların önemlilerini iki noktada toparlamak mümkündür: İlk olarak mikro alışveriş teorileri metodolojik bireyciliğe dayanmaktadırlar. Birey, aileyi anlamak için araştırma birimi olarak alınmaktadır. Aile ve grup süreçleri bireysel motiflerle açıklanabilir mi? Bu soru, sosyolojik olarak kuramı zorda bırakan bir sorudur.

Bir başka sorun alanı da, aktörlerin her zaman ve her yerde rasyonel olarak hareket ettikleri varsayımıdır. Bireyin özgeci davranışları bu kuram tarafından açıklanamayan bir kategori olarak kalmaktadır. Sözgelimi neden insanlar çocuk sahibi olmak istiyorlar? Bunun rasyonel bir açıklaması var mı? Çoğu ekonomistler ve ebeveynler çocuk sahibi olmayı pahalı bir iş olarak değerlendirmektedirler. Buna rağmen çocuk yapmaları rasyonel olarak açıklanamaz. Özellikle ailevi ilişkilerin tabiatında rasyonel olmayan davranışlar önemli bir yer tutmaktadır. Kuram, bu noktada aileye özgü gerçekleri göz ardı etmektedir.

2.3.7. Ailevi Gelişim Perspektifi

Ailenin geçirdiği **gelişim aşamaları**, bu kuramın merkezinde yer alan bir noktadır. Bu perspektife göre aile dinamik bir kurumdur ve gelişim aşamaları uyarınca sürekli olarak üyelerden yeni görevler beklemektedir. O halde aile, bir dizi aşama içinde üyelerinin özgül gelişim görevlerini tamamladığı bir küme olarak tanımlanabilir. Bu perspektif açısın-

dan cevapları aranan önemli sorular şunlardır: Aile hangi aşamalardan geçmektedir? Ayakta kalmak için ailenin her aşamada yerine getirmesi gereken görevler nelerdir?

Ailevi gelişim kuramcıları, ailenin geçirdiği aşamalara bağlı olarak birçok önermeler saptamışlardır. Bunları altı nokta halinde sıralamak mümkündür ((Klein & White, 1996:131-136).

1. Ailevi gelişim, toplumsal zamanlama ve kronolojik-ardışık normlar tarafından düzenlenen bir grup sürecidir.
2. Eğer bir aile veya birey, ailevi meselelerin normatif düzeniyle birlikte "sıralama dışına" çıkarsa, sonraki yaşamının düzen dışına çıkma ihtimali yüksektir.
3. Ailevi grup düzeni içinde aile üyeleri dâhili ailevi normlar üretirler.
4. Aile kümesi içindeki etkileşimler, ailevi roller tarafından kurgulanan sosyal normlar tarafından düzenlenirler.
5. Bir ailevi aşamadan diğerine geçişler, şimdiki aşama ve bu aşamada geçirilen zaman süresiyle kestirilebilirler.
6. Bireyler ve aileler, davranışlarını iş ve eğitim gibi başka kurumların normlarına uydurmak amacıyla sistematik olarak kurumsal ailevi normlardan saparlar.

Her ne kadar bu kuram salt ailevi meselelere açıklık getirmek için geliştirilmişse de diğer perspektiflerde olduğu gibi açıklamaları kısmidir ve belirli noktalara odaklanmıştır. Bu odaklanma, tüm perspektiflerin güçlü yanını, bunun dışında kalan meseleler ise zayıf yanını oluşturmaktadır.

Her şeyden önce ailevi gelişim perspektifi tüm aile biçimlerini kapsamaz. Bu kuramı geliştiren bilim insanları, araştırmalarında altmışlı yıllarda ortasınıf Amerikan ailelerini çalıştıkları/ele aldıkları için başka aile biçimlerini ihmal etmişlerdir.

Başka bir sorun alanı, kuramın gelişim süreciyle özdeşleşmiş yapısı ve bu noktada biyolojik gelişme ile sosyal gelişme çoğunlukla birbirine karıştırılmaktadır.

Ayrıca ailevi ilişkilerde yapısal ve interaktif etmenlerin nasıl bir rol oynadığı konusunda kuramcılar daha çok yapısal etkenlerin rolünü önemsemişlerdir. Oysa kuramda bu iki yaklaşımın analiz düzeyleri ayırt edildiğinde birbirlerini tamamlayıcı olabilirler ve daha verimli bir ilişki kurulabilir: İnteraktif yaklaşım, ilişkilerde ve grup düzeyindeki analizlerde, yapısal yaklaşım ise kurumsal düzeydeki analizlerde daha işlevsel gözükmektedir.

2.3.8. Aile Sistemleri Perspektifi

Aile sistemleri perspektifi, aileyi "sistem" olarak mercek altına alır. İki temel çıkış noktası vardır: 1) Aile, bir sistemdir, 2) Ailevi sistem, tüm sistemler gibi var olmak için aynı kurallara dayalı olarak çalışır.

Bu perspektife göre aile, üyelerinin kendi aralarında ve toplumla etkileşimlerine dayalı olarak günlük işlevlerini yerine getirmek ve devamlılığını sağlamak zorunda olan bir sistemdir. Bu perspektif açısından araştırılmaya değer iki soru bulunmaktadır: 1) Aile, nasıl bir ilişki kuruyor (işlevsel mi yoksa işlev-bozucu mu)? 2) İlişkiler nasıl daha iyi ve ileri bir seviyeye çekilebilir? Soruların mahiyetinden anlaşılacağı üzere bu perspektif, ailede işlevsel işbölümünü anlamayı ve ilerletmeyi hedeflemektedir.

Aile sistemleri perspektifinin belli başlı önermelerini üç noktada özetlemek mümkündür (Klein & White, 1996:160-164).

1. Bir aile sisteminin uyum yeteneği ve bununla birlikte yaşamını sürdürme yeteneği, sistem içindeki çeşitlilik/farklılık düzeyiyle olumlu bir ilişki içindedir.
2. Bir aile sisteminin uyum yeteneği ve bununla birlikte yaşamını sürdürme yeteneği, sistem içindeki çatışma ve gerilim düzeyiyle olumsuz bir ilişki içindedir.
3. Ailevi sistem içinde yüksek düzeydeki amaçlar, düşük düzeydeki amaçların önceliklerini belirler ve doğası gereği daha az kendini gözden geçirme ve amaçlarından vazgeçme eğilimindedir.

İlk önermede ailenin kendi varlığını sürdürme olanakları ile sistem içindeki çeşitlilik ya da farklılık arasında olumlu bir bağıntı kurulurken, ikinci önermede ailevi sistem içinde olası çatışma ve gerilimlerin ailenin varlığı için bir tehdit oluşturacağı beklenmektedir. Tüm sistem kuramlarında olduğu gibi burada da aile içi çatışma ve gerilimler istenmeyen olgular olarak tanımlanmaktadır.

Üçüncü önermede ailevi amaçlar arasında hiyerarşik bir sıralama olduğu ve üst düzeydeki amaçların belirleyici olduğu vurgulanmaktadır.

Bu perspektifin önermeleri dikkate alındığında ortaya statik bir ailevi sistem ve bunun muhafaza edilmesine dönük bir normatif tutum söz konusudur.

Sistem teorisine en fazla yapılan itirazların başında, bunun bir "teori" olmaktan ziyade bir "model" olduğu savı gelmektedir. Ayrıca kavramların teorik olmaktan çok metodolojik olduğu ve matematiksel modellerin kullanılmasıyla süreçlerin "öngörülmesi"nin imkânsız olduğu iddia edilmiştir.

Bir başka eleştiri noktası, sistem teorisinin çok soyut ve genel olduğu şeklindedir. Sözgelimi sistemcilerin kullandığı "bilgi" nosyonu çok genel olup bunun sınırlandırılması oldukça zor gözükmektedir.

Son olarak sistem teorisi, sistem fikrini *şeyleştirmektedir*. Kuramsal perspektifler, gerçekliği anlamada bilim adamlarını duyarlı kılmak isteyen araçlardır, oysa ailenin bir sistem olarak görülmesi onun şeyleştirilmesine neden olmakta ve bu şeyleştirme, gerçekliği anlamaktan ziyade anlamayı engellemektedir.

3. SONUÇ: KURAMLARIN KIYASLAMALI ANALİZİ

Kuramsal perspektifler, ailevi davranışları açıklamaya yönelik çerçevelerdir. Hepsinin amacı bu olmakla birlikte her kuram davranışın her yönünü açıklayan bir niteliğe sahip değildir. Genellikle bir kuramsal perspektif davranışın bir yönünü açıklamada güçlü iken diğer yönlerini açıklamada o kadar başarılı değildir. Kuram, sosyal bilimcilerin elinde ne zaman nerede kullanılması gerektiği bilinen analitik araçlardır. Bu araçlardan azami ölçüde faydalanabilmesi için, hangi kuramı hangi araştırma türünde kullanması gerektiği bilinmelidir.

Aile hakkındaki kuramsal perspektiflerin hem ortak hem de farklı yönleri bulunmaktadır. Söz konusu kuramları karşılaştırmalı bir analize tabi tutarak bu ortak ve farklı yanlarını ortaya koyabiliriz. Kuramları karşılaştırabileceğimiz en önemli kriterlerden biri, hangi kuramın hangi "analiz düzeyi"nde kullanışlı olduğudur.

Cetvel 1. Kuramların Üç Boyutlu Tipolojisi

ANALİZ DÜZEYLERİ	DEĞİŞME VE DEĞİŞMENİN KAYNAKLARI			
	STATİK		DİNAMİK	
	İçsel	Dışsal	İçsel	Dışsal
BİREYSEL	Toplumsal Alışveriş Perspektifi			
İLİŞKİSEL	Simgesel Etkileşim Perspektifi			
AİLEVİ		Ekolojik Perspektif	Sistem Perspektifi	- Sistem Perspektifi - Gelişim Perspektifi
KURUMSAL	Yapısal-İşlevselci Perspektif		Feminist Perspektif	- Çatışmacı Perspektif - Gelişim Perspektifi

Kaynak: Klein, D. M. & White, J. M. (1996:243-257)

Bu açıdan kuramları bireysel, ilişkisel, ailevi ve kurumsal düzeyler olmak üzere dört analiz düzeyine göre değerlendirebiliriz. Buna göre toplumsal alışveriş kuramı "birey"i odak noktası seçmekte ve aile üyelerinin davranışlarını bireysel motif ve tutumlarına göre açıklamaktadır.

Simgesel etkileşim perspektifi, "etkileşim"i odak noktası aldığı için ilişkiler düzeyinde anlamlı ve kullanışlı gözükmektedir. Özellikle aile içi ilişkilerde anne-baba, ebeveyn-çocuklar ve kardeşler arası ilişkileri anlamak için bu kurama başvurmak faydalı olacaktır. Ailevi davranışları anlamada, bazı kuramlar grup ya da sistem olarak aileyi çıkış noktası almaktadırlar. Ekolojik perspektif, aile sistemleri perspektifi ve aile gelişim perspektifi bu tip kuramlara örnek oluşturmaktadırlar. Son olarak bazı kuramlar ailevi davranışları açıklamak için kurumlara başvurmaktadırlar. Bu kuramlarda aile kadar ailenin başka kurumlarla ilişkisi ve etkileşimleri de gündeme gelmektedir. Yapısal-işlevselci perspektif, feminist perspektif, çatışmacı perspektif ve aile gelişim perspektifi bu tür kuramlara örnek olarak verilebilirler.

Kuramsal perspektifleri karşılaştırmanın bir diğer kriteri, değişme olgusu karşısındaki yaklaşımlarıdır. Kimi kuramlar sadece mevcut durumu açıklamak üzere statik bir yaklaşıma sahip iken, bazı kuramlar tam tersine davranışları ve olguları zaman perspektifi içinde ele alan dinamik bir yaklaşıma sahiptirler. Bu bakımdan toplumsal alışveriş perspektifi, simgesel etkileşim perspektifi, yapısal-işlevselci perspektif ve ekolojik perspektif statik yaklaşımı, diğer perspektifler (feminist perspektif, sistem perspektifi, gelişim perspektifi, çatışmacı perspektif) ise dinamik yaklaşımı esas almaktadırlar. Eğer aile bireylerinin ve hatta tüm olarak aile kurumunun değişmesini incelemek istiyorsak ikinci gruptaki kuramlara, sadece mevcut durumu ve yapıyı araştırmak istiyorsak ilk gruptaki kuramlara başvurmamız gerekmektedir.

Kuramsal perspektifleri karşılaştırmanın bir başka yöntemi de davranışın ve davranışlardaki değişmenin kaynaklarına göre bir değerlendirme yapmaktır. Eğer davranışları statik bir yaklaşımla dahili faktörlerle açıklamak istiyorsak, bu durumda toplumsal alışveriş kuramı, yapısal-işlevselci kuram ve simgesel etkileşimci kuramı, aksine dışsal dinamiklerle açıklamak istiyorsak o zaman da ekolojik perspektifi kullanmamız yerinde olacaktır. Eğer davranışları değişme perspektifinden (yani dinamik bir yaklaşımla) ele alarak dâhili etkenlerle açıklamak istiyorsak bu durumda feminist perspektif ve sistem perspektifine, yok eğer harici faktörlerle açıklamak istiyorsak bu durumda yine sistem perspektifi yanında çatışmacı perspektif ve gelişim perspektiflerine yönelmek gerekecektir.

Bu karşılaştırmalı analiz, bize iki şeyi öğretmiş olmaktadır. Kuramsal perspektifler, analiz düzeyleri kadar değişimi açıklayıp açıklayamama konusunda birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. Kimi kuramlar mikro ve meso düzeyde yararlı iken kimi kuramlarda makro düzeyde yararlı olmaktadırlar. Bu durumda araştırmacının analiz birimi ve düzeyi belirleyici olmaktadır. Yine kuramlar değişim olgusunu ve bunun kaynaklarını belirlemede de farklı bir duruş sergilemektedirler. Bazı kuramlar değişmeyi ihmal ederken bazıları da değişme olgusuna yönelmektedirler. Her iki grup kuramın davranışları ve davranışlardaki değişimin kaynakları konusunda da farklı yönelimlere sahip oldukları anlaşılmaktadır.

İkinci olarak bir araştırmacı olarak kuramsal perspektifleri kullanma konusunda keyfi davranma şansına sahip değildir. Bir araştırmacının hangi durumda hangi kuramı kullanacağı elindeki araştırma sorusuna ve araştırma amaçlarına bağlıdır. Eğer araştırmacı elinde açık ve net bir soruya varsa ve bu soruyu hangi amaca yönelik olarak kullanacağını biliyorsa o zaman hangi kuramsal perspektifi seçmesi gerektiği konusunda zorlanmayacaktır. Burada son bir kez daha hatırlatmak istiyorum: Kuramsal perspektifler, bir inanç ya da ideoloji konusu olmaktan ziyade kendileriyle toplumsal yaşamı ve davranışları açıklayabileceğimiz analitik çerçevelerdir. Bu anlamda amaç değil, araçtırlar. Bu araçların seçiminde elbette inançlar ve ideolojik tavırların da etkisi olabilir, ancak araştırmacı kendi aracının her zaman ve her yerde daha üstün ve yararlı olduğunu iddia edemez. Bir kuramsal perspektif bazı konulardan ve açılardan üstün ve yararlı olabilir, ancak başka açılardan pekâlâ işe yaramayabilir.

2. Bölüm

AİLENİN TANIMI, TÜRLERİ VE İŞLEVLERİ

1. AİLE KAVRAMININ TANIMI

Doç. Dr. Kadir Canatan

1.1. GİRİŞ

Kadim felsefe, "insan"ı mikrokosmos (küçük evren), "evren"i ise makrokosmos (büyük evren) olarak görür. Bu tür bir kavramsallaştırma, aslında aynı olgunun farklı düzeylerde algılanmasından başka bir şey değildir. Aynı algıyı toplumbilime taşıdığımızda diyebiliriz ki, "aile" mikrokosmos, "toplum" ise makrokosmostur. Bu bakımdan bazı dillerde "toplum" ve "aile" sözcüklerinin aynı anlamda ve değişirlikli olarak kullanılması tesadüfî değildir. Sözgelimi İngilizce'de "toplum" (society) sözcüğü iki farklı anlamda kullanılır ve bu bazen güncel dilde karışıklık yaratır. Bu terim, genellikle geniş kapsamlı sosyal grup karşılığında kullanılır. Burada sözü edilen sosyal grup, üyeleri açısından çoğu zaman en geniş siyasal örgütlenme birimi anlamını da taşıyacaktır: Köy, klan, ya da ulus, gibi. Sözcüğün kullanıldığı ikinci anlam ise, büyük grubun içinde yer alan ve üyeliği çoğu zaman isteğe bağlı olan, kulüp, kardeşlik, loca, lonca, dostluk ve dayanışma dernekleri gibi küçük birimleri içerir. Herhangi bir metinde bu anlamlardan hangisinin kullanılmış olduğuna dikkat edilmesi önem taşımaktadır (Wells, 1984:86). İngilizce'deki "society" sözcüğünden kaynaklanan bu karışıklığın Türkçe'de kullanılan "cemiyet" sözcüğünde de karşımıza çıktığını hepimiz biliyoruz. Bu

sözcük, çift anlamlıdır: Hem toplum anlamında, hem de dernek anlamında kullanılmaktadır.

Cemiyet terimi kadar aile sözcüğü de dilimizde çokanlamlıdır. Dilimize Arapça'dan geçen aile sözcüğüne Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü şu anlamları vermektedir: 1) Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik; 2) Aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü; 3) Birlikte oturan hısım ve yakınların tümü; 4) Halk ağzında: Eş, karı; 5) Aynı gaye üzerinde anlaşan ve birlikte çalışan kimselerin bütünü ve 6) Temel niteliği bir olan dil, hayvan veya bitki topluluğu, familya.

İlk anlam düzeyi, güncel dilde aile ile kastedilen olguyu dile getirmektedir. İkinci anlam düzeyi, aynı soydan gelmeyi (soydanlık) ve akrabalık grubunu ifade etmektedir. Bu grup, ilkinden daha büyükçe ve sürekli genişleyen bir yapı arz eder. Üçüncü anlamında, soy ve akrabalık grubu ikametle sınırlandırmaktadır. Dördüncü anlamı, halk ağzında ailenin çoğu zaman sadece eş ve karıyla sınırlandırıldığına işaret etmektedir. Bu anlamlandırmayı, Türk kültürünün sözcüğe semantik bir müdahalesi olarak görebiliriz. Türk kültüründe kadın ailenin temelini oluşturur. Nitekim "Evi ev eden kadındır", "Evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet" ya da "Evi dişi kuş yapar" şeklindeki atasözleri, bunu açıkça göstermektedir. Bu ifadelerden hareketle tarihte, Türk aile yapısında kadının yönetici olduğu anaerkil bir aile modeli çıkarsamak ileri giden bir düşüncedir. Burada anlatılmak istenen, ev ve ailenin inşa edilmesi kadar sürdürülmesinde de kadının yapıcı bir rol oynadığıdır. Kadın, geleneksel rol paylaşımı nedeniyle çoğu zaman evde kalmakta ve erkeğin yokluğunda onun yerini almaktadır.

Aile sözcüğünün beşinci anlamında, tıpkı İngilizce'deki *society* sözcüğünde olduğu gibi, belirli bir amaç doğrultusunda bir araya gelen örgütlü birimlerden söz edilmektedir. Bu birimler enformel olabileceği gibi formel bir yapıya da bürünmüş olabilirler. Sözgelimi iş camiasından bahsederken, bu dünyanın büyük bir aile oluşturduğunu söylediğimiz gibi, bu dünyadaki farklı dernek ve toplulukları da bir aile olarak görebiliriz. Bu durumda enformellik ve formellik içe içe girmektedir. İnsanlar, bir aile ve camia oluşturduğu gibi, başka canlı varlıklarda da benzer yapılaşmalar söz konusudur. Sözcüğün altıncı ve son anlamı buna işaret etmektedir: Diller, hayvanlar ve bitkilerde birer familya (aile) oluşturmaktadırlar.

Eski Türklerde evlenme ve yuva kurma devletin temeli, aile ise çekirdeğidir. Türklerde aile denilince, baba, ana ve çocuklar hatıra gelir. Evliliğin sembolü ise "eb" yani, evdir. Evin bir başka anlamı da "Ocak"tır. Evlilikte aşk ve his vardır. Bunun için eski Uygur şiirlerinde evlenmeye "kavuşmak" da denir. Aynı zamanda Anadolu'da evlenme "ocak kurma"dır (Öğel, 1988:253). Türklerde aile sözcüğünün bulunmaması ve bunun yerine daha çok "ev" (eb) ya da "ocak" sözcüklerinin kullanılmış olması ilginçtir. Atasözlerimizde de aile ile ilgili ifadelere rastlamıyoruz. Ancak "ev" ile başlayan ya da "ev"i kapsayan pek çok atasözü bulunmaktadır. Bu kalıp sözler incelendiğinde eve büyük bir önem verildiği gibi, bu bağlamda evle birlikte kadınlara, çocuklara, komşulara ve misafirlere de büyük bir anlam yüklendiğini görmekteyiz. Ev ve dolayısıyla aile, dünyevi mutluluğun ocağıdır: "Evinde rahat olmayan dünya cehennemindedir." Ev açmak ve evlenmek öylesine kutsanmıştır ki, ev yapana sadece anne-baba ve akrabalar değil, aynı zamanda Tanrı'da yardımcı olur: "Ev yapanla, evlenene Tanrı yardımcıdır." Bu atasözlerinden anlaşılan şudur: Türklerde aile, ev ile özdeşleştirilmiş; ev, aynı zamanda aile yerine geçen bir sözcük olarak kullanılmıştır. Ev ile aile arasındaki kavramsal ayrışma, ancak Türklerin Müslüman olması ve Arapça'dan aile sözcüğünü almalarıyla gerçekleşmiş gibi gözükmektedir.

Yukarıdaki kavramsal analizlerden ailenin, aslında bir "toplum" olduğu ve bu nedenle mikrokosmos ("küçük toplum") olarak nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Öyleyse aileyi, ilk etapta geniş toplumun en küçük yaşam birimi olarak tanımlayabiliriz. Fakat bu çok genel bir tanımdır. Her birlikte yaşamı, aile olarak tanımlamak zordur. Bugün gerek sosyoloji gerekse kültürel antropolojide ailenin evrensel olup ya da olmadığı kadar ailenin genel-geçer bir tanımının yapılabilirliği konusunda da ciddi tartışmalar ve soru işaretleri bulunmaktadır. Her ne kadar sosyoloji kitapları bu kavramı bir şekilde tarif etseler de, aslında aile sosyolojisinin en temel kavramı olan "aile" kavramı oldukça tartışmalı bir terimdir. Bu tartışmaya ve tanımlamalara geçmeden önce, aile ile birlikte anılan ve çoğu zamanda birbirine karıştırılan bazı kavramlara açıklık getirmek istiyoruz.

1.2. AKRABA KAVRAMLAR: EV, EVLİLİK VE HANE HALKI

Aile konusuna eğildiğimizde karşımıza çıkan ve tartışmayı karmaşıklaştıran kavramların başında "ev" sözcüğü gelmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu sözcük, Türk tarihinde ve kültüründe aile karşılığı olarak

kullanılmış ve halen de güncel konuşmalarda bununla bazen geniş anlamda aile, bazen de dar anlamda "eş" ya da "karı" kastedilmektedir. Her kültürde kelimelerin yan anlamları ve çağrışımları vardır. Sözgelimi İngilizce ve diğer birçok dilde "ev" (home, house, haus, huis) ile sadece aile kastedilmez, aynı zamanda kişinin "ülke" ve "yurdu"da ifade edilir. Başka bir ülkede yaşayan İngiliz ya da Amerikalı "eve dönüyoruz" dediği zaman aslında bununla kendi ülkesine döndüğünü söylemek istemektedir. Çünkü bir kişinin ülkesi, kendi evi durumundadır. Burada da bir ölçek sorunu karşımıza çıkmaktadır.

Sorun tümüyle çözülmemişse de Arapça'dan Türkçe'ye aile kavramının girmesiyle, ev ile aile arasındaki fark görülmeye ve ayrıştırılmaya başlanmıştır. Bugün, tarihsel ve kültürel yük dolayısıyla evin, aile ile aynı anlama gelen mecazi ve yan anlamları sürse de, ev ve aile farklı kavramlar olarak kullanılmaktadır. Ev, ailenin ikamet ettiği mekân ya da yaşam ortamıdır. Güncel Türkçe Sözlük, evin hem bu anlamını hem de mecazi anlamını şu biçimlerde vermektedir: 1) Yalnız bir ailenin oturabileceği biçimde yapılmış yapı; 2) Bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer, konut, hane; 3) Mecaz: Aile: "Evine bağlı bir adam." ve 4) Eskimiş Soy, nesil.

İlk iki anlamı evin dilimizdeki hakiki anlamına, üçüncü anlam mecazi anlamına ve dördüncü anlamı ise çok eski anlamına işaret etmektedir. Bugün son anlamı unutulmuş, mecazi anlamı ise daha az kullanılır olmuştur.

Ev, ailenin fiziksel bir mekânı ve yaşam alanıdır. Buna konut, hane ve barınak da denilmektedir. Konut, insanın temel ihtiyaçlarından biridir. Ancak bu ihtiyacın mutlaka özel mülkiyet olarak karşılanması zorunlu değildir. Kişi kiracı olarak da konut sahibi olabilir. Bu anlamda ev sahipliği ile kiracılık arasındaki fark, bir Türk atasözünde çarpıcı bir şekilde ifade edilmiştir: "Ev sahibinin bir evi, kiracının bin evi vardır." Herkes bir evde yaşamak zorundadır. Çünkü demin de söylediğimiz gibi bu temel fizyolojik bir ihtiyaçtır. Fakat Türk kültüründe ev, temel ihtiyaçtan daha fazla bir şeydir. Evin simgesel bir anlamı vardır. Evlenen ve ailesi olan kişinin evi de vardır. Ev, evliliği ve aileyi hem görselleştirir hem de simgeleştirir. Evin bu özelliği, aile ile ev kavramlarının da özdeşleştirilmesine yol açmaktadır. Ama her ailenin mutlaka kendine özgü bir evi olması şart değildir. Anadolu'da evlenen ve babaevinde yerleşen pek çok çift bulunmaktadır. Bu durumda ev ya da hane, ortak yaşam alanı olarak kullanılmaktadır. Köy ve kasabalarda evler, böyle geniş aile modellerini karşılayacak ölçüde geniş tasarlanmakta ve yapıl-

maktadır. Hatta mekânın elverişli olmaması durumunda ilaveler yapılarak aile mekânı genişletilmektedir. Bu ilavelerde de bir ailenin zaman içinde nasıl genişlediğini pekâlâ çıkarsayabiliriz.

Ev ile evlilik arasında bir ilişki olduğu gibi, evlilik ile aile arasında da bir ilişki bulunmaktadır. Başka dillerde görmediğimiz şekilde Türkçe'de ev ile evlilik arasındaki ilişki sözcükler düzeyinde çok açık bir şekilde dile getirilmektedir. Ev-li-lik şeklinde yapacağımız bir hecelemeden de görüleceği üzere, evlenen kişiler arasındaki ilişki bir ev ilişkisidir. Yani evlenen çiftler bu ilişkisini aynı evde oturmak ya da aynı mekânı paylaşmak yoluyla görselleştirmektedirler. Evlenen çift, ev-li olmuştur. Ev-li olmak, bir ev edinmek ve orada oturmaktır. Demek ki Türkçe dilinde ve Türk kültüründe sadece ev ile aile özdeş kılınmakla kalmıyor, aynı zamanda ev ile evlilik de özdeş görülmektedir. Bu özdeşlik, bir "sözleşme"yle kurulmaktadır. Nitekim evlilik ya da nikâh, gerek geleneksel İslam hukukunda gerekse modern Batılı hukukta bir akit (sözleşme) olarak nitelendirilmiştir. Sözleşme, taraflar arasında birlikte yaşamın onanması ve topluma deklare edilmesidir. Ev ile evlilik arasındaki özdeşlik, bir Türk atasözünde şu şekilde ifade edilmiştir: "Evli evinde, köylü köyünde gerek" ya da "Evli evine, köylü köyüne".

Ev, nasıl ailenin mekânı ise, evlilik de ailenin temelidir. Başka bir deyişle ailenin kuruluşu evlilikle gerçekleşir. Evlilik, ailevi yaşamın başlangıcını; boşanma ise sonunu ifade eder. Evlilik ile boşanma arasındaki süreci "evlilik ya da ailevi yaşam" olarak adlandırabiliriz. Evlilik, cinsler arasında meşru bir ilişkinin başlamasıdır. Birçok toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da evlilik-dışı yaşam gayri meşrudur. Gayri meşruluk, her zaman "yasalara uygun olmayan" anlamına gelmez. Nitekim son düzenlemelerle birlikte Türkiye'de zina yasal olarak suç olmaktan çıkarılmıştır. Meşruluk ve gayri meşruluk, toplum tarafından ve onun değerleri bakımından onanma ya da onanmamayla alakalıdır. Yasallık ve yasadışılık ise hukuk ve hukuk yapıcısı tarafından uygun görülme ya da görülmemeyle ilgilidir. Çoğu zaman bu iki durum birbiriyle paralellik arz eder, ancak bu, ikisi arasında her zaman paralellik olacağı anlamına gelmez. Nitekim yakın döneme kadar evlilik dışıyaşam, hem kültürümüzde hem de hukukta "uygunsuz" bir eylem olarak görülürken, bugün bu durum Türk toplumunun kültürel değer ve normlara göre hâlâ uygunsuz bir ilişki olarak görülmesine rağmen hukuk, bunu suç olmaktan çıkararak, hukuka uygun hale getirmiştir.

Evlilik, cinsel yaşam bakımından insanlar ile hayvanlar arasındaki farkı ortaya koyan bir noktadır. Antropolog Haviland'ın formülasyonuy-

la "Çiftleşme biyolojik iken, evlilik kültüreldir" (2002:272). Bunu şu şekilde de ifade edebiliriz: Hayvanlar içgüdülerine göre, insanlar ise kültür ya da kurumlarına göre davranırlar. Çiftleşme, tümüyle içgüdüseldir. Çiftleşmeye eşlik eden kurallar ve törenler yoktur. Oysa evlilik; sosyal, ekonomik, kültürel, dini ve hukuksal güçlerle desteklenir. Hayvanlarda herhangi bir kurumsallıktan bahsedilemez.

Ev, evlilik ile aile kavramı arasındaki ilişkilerden sonra, hane halkı kavramına gelmiş bulunuyoruz. Bu kavram, zaman zaman aile ile örtüşmekle birlikte, onunla ayrışan da bir olgudur. Nicel olarak baktığımızda hane halkı aileyi içermekle birlikte, ondan daha fazla bir şeydir. "Haneler; içinde ekonomik üretim, tüketim, miras, çocuk yetiştirme ve barınmanın düzenlenip gerçekleştirildiği temel birimlerdir. İnsan topluluklarının büyük bir çoğunluğunda haneler aileleri içerir. Buna rağmen hanenin bazı üyeleri; ailenin inşa edildiği çevrenin akrabaları olabilir veya fertlerinden herhangi birisi ile akrabalık ilişkisi bulunmayabilir. Bazı toplumlarda hane üyeleri birbirleri ile akraba da olmayabilir. Hane üyeleri arasında kan bağı şartı yoktur" (Haviland, 2002:289).

Hane halkı kavramı, istatistiksel bir kavramdır, oysa aile sosyolojik bir kavramdır. Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK), hane halkı kavramını şöyle tanımlamaktadır: "Aralarında akrabalık bağı bulunsun ya da bulunmasın aynı konutta veya konutlarda, aynı konutun bir bölümünde yaşayan, kazanç ve masraflarını ayırmayan, hane halkı hizmet ve yönetimine katılan bir veya birden fazla kişiden oluşan topluluktur." Aile üyeleri arasında akrabalık ilişkisi bulunurken, hane halkı üyeleri arasında her zaman akrabalık bağı olmak zorunda değildir. Akrabalık olduğunda da aileye mensubiyet söz konusu değildir. Bir şekilde aileye katılan hane halkı üyeleri sadece aile ile birlikte yaşamakta ve hanede meydana gelen etkinliklere katılmaktadırlar. Sözgelimi şehre çalışmak üzere köyden gelen akraba veya tanıdık biri, ailenin hizmetinde çalışmak üzere görevlendirilmiş bir hizmetçi ya da ailenin kendisine bakmakla yükümlü gördüğü bir yakın akraba hane halkına dâhildir, ama aileye mensup değildir.

Hane halkını, aileyi aşan ve ondan daha geniş bir birim olarak görebileceğimiz gibi, aileden bağımsız ve tümüyle yapay olarak oluşmuş bir yapı olarak da görebiliriz. Sözgelimi bir üniversite kentine eğitim görmek amacıyla gelip, burada birlikte ev kiralayıp yaşayan öğrencilerin oluşturduğu öğrenci evi ile çalışmak amacıyla kente gelmiş ve birlikte aynı evi paylaşan geçici mevsimlik işçilerin oluşturduğu haneyi de hane halkı örnekleri olarak tanımlayabiliriz.

Yerleşim ve oturma biçimlerine bağlı olarak ev, evlilik ve aile kavramları iç içe geçebilen kavramlardır. Bu bağlamda sosyoloji ve kültürel antropolojide beş tip ikamet modelinden bahsedilmektedir. Kadın, kocasının ailesinin yanına yerleşerek, kocasının hanesinde yaşamını sürdürüyorsa buna babayerli yerleşim (patrilokal) denir. Bunun zıddına erkek, kendi ailesini terk ederek eşinin ailesi ile birlikte yaşamak üzere eşinin hanesine taşınıyorsa bu ikamet biçimine anayerli yerleşim (matrilokal) denir. Bazı toplumlarda bu iki yerleşim biçimi konusunda katı kurallar bulunmamaktadır. Bu nedenle evli çift, isterse birinci modeli isterse ikinci modeli seçebilir. Bu düzenleme, ikiyanlı yerleşim (ambilokal) olarak isimlendirilmektedir. Bunların hiç birini seçmek zorunda kalmadan, yeni evli çiftler yepyeni bir ev de açabilirler. Bu tip yerleşime yeni evaçma (neolokal) denilmektedir. Son olarak evli çiftlerin kocanın dayısıyla birlikte oturmayı seçtikleri bir model daha bulunmaktadır. Bu model dayıyerli yerleşim (avunkulokal) olarak adlandırılmaktadır (Havliand, 2002:302-303).

Söz konusu yerleşim biçimleri toplum tiplerine ve aile biçimlerine göre değiştiği gibi, hızlı toplumsal değişmelerin olduğu modern toplumlarda da değişmelere uğramaktadırlar. Türk toplumunda geleneksel olarak bilinen ve dominant olan yerleşim biçimi, babayerliliktir. Ancak Cumhuriyet döneminde aile maruz kaldığı değişimlerden dolayı yeni evlenen çiftlerin çoğunlukla yeni evaçmasına müsaade etmekte ve hatta yardımcı olmaktadır. Bazen ilk yerleşim biçiminde evlilik yaşamına başlayan çiftler, zamanla yeni bir ev açarak kendi yerleşim yerlerini ve biçimlerini de tercih etmektedirler.

1.3. AİLE TANIMLANABİLİR Mİ?

Güncel yaşamda bazı kavramlar bize çok bildik-tanıdık gelir, ama onu tanımlamaya kalktığımızda bunun kolay olmadığını görürüz. Aile kavramı da böyle kavramlardan biridir. Günümüzde aile, çoğu kez "anne-baba ve çocuklardan oluşan bir birim" olarak tanımlanır. Oysa bu tanım, evrensel anlamda "aile"yi değil, ailenin sadece belirli bir biçimi olan "çekirdek aile"yi tanımlamaktadır. Çekirdek aile kavramının varlığı oldukça yenidir.

Bu kavramı, ilk kez 1949 yılında antropolog Robert Murdock kullanmıştır. Murdock, dünya çapında 250 toplumdan derlediği verilerden hareketle ailenin evrensel bir kurum olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla o, tüm toplumlarda ailenin birbiriyle bağlantılı olarak dört işle-

vi yerine getirdiğini söylemiştir. Aile daha geniş bir toplumsal kümeye (akrabalık grupları, kabile vs.) gömülmüş olabilir, başka işlevleri de olabilir. Ama tüm toplumlarda bu dört işlevi, aileden başka birimin yerine getirdiği görülmez. Bu işlevler, cinsel, ekonomik, üreme ve yetiştirme işlevleridir (Mayer, 1981: 32-33). Murdock'un çekirdek aile tanımını sosyolojik bir perspektiften hareketle değerlendirdiğimizde bu ailenin toplumsal ve tarihsel olarak modern toplumun bir ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Böyle bir tanım sadece modern Batılı toplumların ve bu toplumların etkisiyle modernleşen toplumların aile yapısını dile getirmektedir. Hatta bunu bile tam olarak başardığı söylenemez. Çünkü modern toplumlarda da farklı aile modelleri olduğu bilinmektedir. Bu toplumlar için en fazla şu söylenebilir: Çekirdek aile baskın bir aile türüdür. Ailenin evrensel olduğu söylenebilir, ama bununla ailenin evrensel bir tanımının yapılabileceği sonucu çıkarılamaz. Ailenin evrensel bir tanımının yapılmasını zorlaştıran iki temel faktör olduğunu söyleyebiliriz.

Evrensel bir aile tanımı yapmanın önündeki ilk büyük engel, bu kurumun dünya çapında sergilediği çeşitliliktir. Bu çeşitliliği göz ardı ederek yapacağımız her tanım etnosantrik olmaktan kurtulamayacaktır. Kendi toplumumuzdaki aileyi çoğu zaman model olarak alıp buna göre bir aile tanımı yapıyoruz. Oysa dünya, sadece bizim toplumumuz ve kültürümüzden ibaret değildir. Aile konusunda, bırakın Batı-dışı toplumları, modern toplumlarda bile nasıl bir çeşitlilikle karşı karşıya kaldığımızı anlamak için iki ülkeden örnek vereceğiz.

Amerika Birleşik Devletleri'nde resmi kurumlar aileyi, "Doğum, evlilik veya evlatlık edinme yoluyla bir ilişkisi olan ve bir hanede birlikte yaşayan iki veya daha fazla kişinin oluşturduğu bir küme" (Cohen, 2005:6) olarak tanımlamaktadırlar. Bu tanımda iki önemli öğe dikkat çekmektedir. İlk olarak aile "bir hanede yaşayan iki veya daha fazla kişiden oluşan bir küme" olarak görülmektedir. Bu öğe ailenin daha çok mekânsal boyutunu ifade etmekte ve daha önce ele aldığımız "hane halkı" kavramını dile getirmektedir. İkinci öğe ise, ailenin oluşma biçimini ya da aileye dâhil olma biçimlerini vurgulamaktadır. Bir hanede yaşayan kişiler üç yolla (doğum, evlilik ve evlatlık edinme) aileye eklemlenebilirler. Doğal olarak evlilik yoluyla ilişki kuranlar karı ve kocadır. Çocuklar ise aileye doğum yoluyla dâhil olmaktadırlar. Amerika Birleşik Devletleri, bildiğimiz çekirdek aileye evlatlık yoluyla çocuk edinmeyi de ekleyerek tanımı birazcık olsun genişletmiştir. Başka bir deyişle aileye sadece karı-koca ve biyolojik çocuklar değil, evlatlık edinme yoluyla kazanılmış olan çocuklarda dâhil edilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin toplumsal pratiğine baktığımız zaman hanelerin yüzde 24'ünü "çocuklu evli eşler" oluşturmaktadır. Bu tip aileler, yukarıdaki tanıma en uygun olan aile tipidir. Hanelerin yüzde 29'unu ise "çocuksuz evli eşler" oluşturmaktadır (Cohen, 2005:6). Eğer ailenin tam olarak teşekkül etmesi için çocuk şartını koşmazsak ki bu ilk evlenen eşlerde olduğu kadar çocuk sahibi olamayan ailelerde söz konusudur- hanelerin yüzde 53'ünü "aile" diye tanımlayabileceğimiz bir ünite oluşturmaktadır. Geriye kalan tip aileler ve haneler ise resmi aile tanımına uymamaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri, dünyanın çok-etnisiteli, çokkültürlü ve çok-dinli toplumlarından biridir. Burada pek çok etnik grup yaşamakta olup bunlar farklı aile tanımları kullanmaktadırlar. Sözgelimi Latinler, manevi anne veya babayı da aileye dâhil etmektedirler. Japon kökenli Amerikalılar, sınırları oldukça geniş bir geniş aile tanımı yapmaktadırlar. Bu geniş aileye büyük anne ve büyük baba yanında teyze, hala, amca, dayı ve kuzenler dâhil edilmektedir. Yine yerli Amerikalı yurttaşlar kabileyi ve buna mensup tüm üyeleri aile birimi olarak nitelemektedir. İşte tüm bu etnik ve kültürel çeşitlilik, genel bir aile tanımı yapmayı zorlaştırmaktadır.

Sosyolog Cohen, Amerika'daki farklı türden aileleri kapsayacak kadar geniş ve daha modern bir aile tanımı olarak şunu önermektedir: "Doğum, evlilik, evlatlık edinme veya **tercih** yoluyla bir ilişkisi olan ve bir hanede birlikte yaşayan iki veya daha fazla kişinin oluşturduğu küme, ailedir." (Cohen, 2005:6). Cohen, ailenin oluşumuna tercih yoluyla ilişki kuran kişileri de ekleyerek resmi tanımı daha da genişletmiştir. O, bununla biraz önce örneklerini verdiğimiz farklı aile modellerinin de bu tanıma uygun olduğunu düşünmektedir. Büyük aileye dâhil edilen birçok kişiyi (büyük anne, büyük baba vs.) bu tanım kapsamaktadır. Ancak ortada tartışmaya açık bir soru kalmaktadır: Aileye doğal ve spontan olarak dâhil edilen kabile üyeleri tercih yoluyla mı katılmaktadır? Bu soruya "evet" demek oldukça zor gözüküyor. Tercih, bireyciliği çağrıştıran modern bir kavramdır. Geleneksel ve Batı dışı toplumlarda aile standart normlara göre kurulmaktadır. Bu normlar üzerinde herhangi bir düşünümsellik ve dolayısıyla tercih söz konusu değildir.

Aile tanımlarının ne kadar farklı olabileceğine ilişkin bir başka örnek, Hollanda'nın resmi aile tanımıdır. Şu an feshedilmiş olmakla birlikte geçmişte hükümetlere aile politikaları konusunda tavsiyelerde bulunmakla görevli olan Hollanda Aile Konseyi'ne göre "Bir veya birden fazla çocuğun yetiştirildiği her yaşam ünitesine aile denilir" (Distelbrink

vd., 2005). Bu tanım, çocuk merkezli bir aile kavramsallaştırmasıdır. Bir veya birden fazla çocuğun yetiştirildiği her yaşam alanı aile olarak görülmektedir. Burada ailenin oluşumuna değin herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. Eşcinsellerin resmen evlilik yapma hakkının bulunduğu bu ülkede, evlatlık edinen eşcinsel eşlerin kurduğu yaşam biçimi bu aile tanımına uygun düştüğü gibi, hiçbir (resmi ya da dini) nikâhı olmadan bir arada yaşayan çiftlerde bu tanımın kapsamına girmektedir. Nitekim Hollanda, "*samenleven*" (birlikte yaşamak) denilen ikinci yaşam biçimini de yasal olarak aileye denk kabul etmektedir.

Hollanda İstatistik Kurumu'nun verilerine göre tüm hanelerin yüzde 36'sı; yani üçte biri ailelerden oluşmaktadır. Mevcut aile tiplerini üç kategoriye ayırmak mümkündür. İlk kategoriyi "çocuklu evli eşler" oluşturmaktadır. Yüzde 78 ile bu kategori en baskın aile tipidir. Tek ebeveynli çocuklu aileler ikinci büyük grubu (%17) oluşturmaktadır. Tek ebeveynli aileler (ya da tekil aileler) boşanmaların yüksek olmasının bir sonucu olarak Batı dünyasında ortaya çıkan ve giderek oranları yükselen yeni tip bir ailedir. Çocuk sahibi olmakla birlikte evli olmayan aileler ise, yüzde 9 civarındadır. Nikâhsız birlikte yaşayan ve çocuk sahibi olan çiftlerle, evlatlık edinmiş olan eşcinsel eşler de bu grubun içinde görülmelidir. Hollanda'da ailelerin toplam hane içindeki oranları azaldığı gibi çekirdek aile modelinden sapan yeni aile tipleri de giderek artmaktadır.

Evrensel bir aile tanımını zorlaştıran ikinci önemli faktör, tarihsel süreçte aile kurumunun sürekli olarak değişmeye maruz kalmasıdır. Ailenin yapısı, aile içi pozisyonlar ve ilişkiler, ailenin işlevleri vs. hususlar değiştiği gibi, bunlardan daha da önemlisi aile hakkındaki düşüncelerde de değişiklikler olmaktadır. Bu değişime koşut olarak ailenin tanımı genişlemekte ve aileye alternatif yaşam biçimleri de (birlikte yaşama, tek ebeveynli aile, eşcinsel evlilikler vs.) aile başlığı altında toplanmaktadır. Hatta dünya toplumlarında bir kısım insan, çok köklü ve en eski kurumlardan biri olan aile kurumunu modası geçmiş bir kurum olarak görmektedir. Dünya Değerler Araştırması'na göre "Aile, modası geçmiş bir kurumdur" düşüncesine katılanların oranı Fransa'da yüzde 36, Hollanda ve İngiltere'de yüzde 25, Hindistan ve Arjantin'de yüzde 19, Japonya ve Amerika'da yüzde 10, Türkiye'de ise yüzde 6-8 civarındadır.

Tüm bu verilerden evrensel bir aile tanımının yapılması hemen hemen imkânsız gibi görünmektedir. Sosyal bilimsel literatürü ve farklı ülkelerin aile tanımlarını incelediğimizde aile tanımlarının üç gruba ayırabileceğini söyleyebiliriz. Bir kısım sosyal bilimci ya da ülke, ailenin

ayırt edici bir özelliğini öne çıkararak buna sahip olan sosyal birimleri aile olarak tanımlamaktadır. Sözgelimi Hollanda'nın aile tanımı, çocuklara vurgu yapmakta ve bunu ailenin en önemli ve ayırt edici özelliği olarak görmektedir. Bu çocuk merkezli yaklaşımdan dolayı, ailenin nasıl ve kimler tarafından kurulduğu önemini kaybetmektedir. Bu tür aile tanımlarını analitik tanımlar olarak adlandırabiliriz. Bu tür tanımların zıddına sentetik aile tanımları, aileyi dinamik ve holistik bir yaklaşımla ele almayı ve mümkün olduğunca kapsayıcı bir tanım yapmaya çalışmaktadırlar. Yukarıda verdiğimiz sosyolog Cohen'in önerdiği aile tanımı bu tip bir tanımdır. Ona göre "Doğum, evlilik, evlatlık edinme veya **tercih** yoluyla bir ilişkisi olan ve bir hanede birlikte yaşayan iki veya daha fazla kişinin oluşturduğu kümeye aile denir." Bu tanım gerçekten de oldukça kapsayıcıdır. Bu tanım, belirli bir soyutlama sonucu elde edilmiştir. Bu noktaya biraz sonra geri döneceğiz.

Son olarak literatürde normatif aile tanımlarına da rastlamak hiç şaşırtıcı bir husus değildir. Bu tanımlar, ailenin "ne olduğu"ndan ziyade, "ne olması gerektiği" fikrinden hareket etmektedirler. Bu tanımların bilimsel olmadığı açıktır. Bununla birlikte normatif tanımların bilimsel tanımlara bir şekilde sızdıkları ve bunlardan kurtulmanın mümkün olmadığı da görülmektedir.

Pekiyi bilimsel ve evrensel bir aile tanımından vazgeçmek mi gerekiyor?

Bu soru, "bilimsel"den ne anladığımıza bağlıdır. Eğer bilimsel sözcüğüyle ampirik (deneyimsel gerçeklik) bilimleri kastediyorsak, -ki sosyal ve kültürel bilimler böyle bir niteliğe sahiptirler- o zaman hem bilimsel hem de evrensel bir tanıma ulaşmak zordur. Bu bilimlerin ampirik gerçekliğe bağlılığı, onları kaçınılmaz bir şekilde toplumsal-kültürel ve tarihsel kılmaktadır. Bu düzeyde bilim somut olgularla uğraşmakta ve olgular dünyasına bağımlı kalmaktadır. İşte bu bağımlılık, bilimin imkânlarını da sınırlayıcı bir özellik taşımaktadır.

Eğer bilimsel sözcüğünü, tek tek olgulardan hareketle ve tümevarım yöntemiyle genellemeler yapma işlemi anlamında kullanırsak -ki bilimin amacı budur- o zaman bilimsel-kuramsal nitelikli evrensel bir aile tanımı yapmak ihtimal dâhiline girmektedir. Böyle bir tanımın mümkün olması, burada hemen bir tanım yapabileceğimiz ve önereceğimiz anlamına gelmemelidir. Çünkü böyle bir çaba, ancak uzun soluklu ve yaratıcı bir çalışmanın sonucu olabilir. Bu çabayı mültidisipliner yaklaşımla ve farklı uzmanlık alanlarından gelen sosyal bilimcilerle birlikte yapmak gerekir. Böyle bir çalışma hem etnosantrik önyargıları minimalize edecek, hem de amaca ulaşmayı hızlandıracaktır.

Tümevarım yöntemiyle ulaşılacak bilimsel-kuramsal bir tanım, ampirik gerçekliği ve olgular dünyasını çıkış noktası almakla birlikte kendisini bundan bağımsızlaştırmak zorundadır. Olgular dünyasından derlenmiş verilerin ortak yönlerini temel alarak yapılacak yüksek düzeyde bir soyutlama bize evrensel bir aile tanımı yapma imkânı verecektir. Bu bağlamda Hollandalı sosyolog Zijderveld'in "kuruluş" ve "kurum" ayrımı, önemli bir ayraç olarak kullanılabilir. Temel antropolojik bir kategori olarak kurum (*institutie*) ile kurumun tarihsel bir özelleştirilmesi olarak kuruluş (*instituut*) arasındaki teknik-psikolojik bir ayrım (1982:149), tarihsel ile evrensel arasındaki ayrıma denk düşmektedir. Aileyi belirli bir tarihsel ve toplumsal formasyona bağlı bir olgu olarak ele aldığımızda "kuruluş"tan bahsetmekteyiz. Kuruluşlar, somut olmaları nedeniyle ampirik olarak daha kolay tanımlanabilirler. Genel insanlık olgusu olarak ele aldığımızda ise, aile evrensel bir "kurum"dur. Gerekli soyutlamalar yapıldığında pekâlâ evrensel bir tanım yapılabilir.

2. AİLE VE EVLİLİK TÜRLERİ

Doç. Dr. Ergün Yıldırım

2.1. GİRİŞ

Burgess ve Locke'un "hayvanlar eşleşir, insanlar evlenir" şeklinde kullandıkları ifade, evlilik olgusunun insanlara ait bir faaliyet olduğunu vurgulamaktadır (Gökçe, 1978:7-21). Bütün tarih boyunca insan toplumlarında, evlilik faaliyetlerine farklı biçim ve tarzlarda rastlanmaktadır. Toplumların benimsediği kültürel değerlere göre evliliğin tarzı belirlenmektedir. Kimin kimle evleneceği, kaç kişiyle evlenebileceği, kiminle evlenemeyeceği, evliliğin aşama ve süreçleri, evlilikte benimsenecek normlar ve değerler bütünüyle toplumların yüzyıllar içinde benimseyerek uyguladıkları kültürel formlarla belirlenmektedir.

Evlilik, tarih içinde büyük değişmelere de uğramaktadır. Aile yapısı ve ev düzeni, evlenme yaşları ve evlilikte paylaşılacak kurallar ve değerler zamanla toplumlarda değişebilmektedir. Ancak kimi boyutlarıyla da aynı özelliklerini korumaya devam etmektedir. Nitekim sosyologların geniş ailenin sadece pre-modern ailede geçerli olduğuna yönelik yargılarının yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin İngiltere'de on yedinci, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca çalışan ev kadını oranı %4.75 idi. Son yapılan araştırmalarda Britanya'da bu oran %3.04'dür. Geniş aile yapıları hâlâ güney Avrupa'da ve Asya'da önemini

korumaktadırlar (Giddens, 2000: 141). Evlilik biçimleri bütün çeşitlilik ve renkleriyle varlığını sürdürmektedir. Toplumsal değişme, tek tarz bir aile türü ve evlilik biçimi getirmemektedir.

Evliliğin çok farklı tanımları bulunmaktadır. Toplumsal kültürün özelliklerine göre bu tanımsal farklılıklar gün yüzüne çıkarlar. Örneğin Batılı bir sosyal bilimci olan Anthony Giddens, evliliği iki yetişkin birey arasında sosyal olarak gerçekleşen ve onaylanan cinsel birleşme olarak tanımlamaktadır (Giddens, 2000:140). Bu tanımlamada cinsellik ve toplumsal onay öne çıkmaktadır. Öte yandan evliliği, "aileyi oluşturan toplumsal ilişkileri belirli kalıplar içine yerleştiren bir sözleşme" olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır. Bu sözleşmede cinselliğin meşru temsil biçimi ve çocuğun meşru doğumu çok önemli nitelikler olarak öne çıkmaktadır. Bunlarla beraber evlilik kadın ve erkek arasında meydana gelen bir sözleşme (Türkçe'de buna nikâh diyoruz) ile birlikte bir dizi süreçten oluşan bir sosyal olgudur. Meşru cinsellik, meşru çocuk doğurma, neslin devamını koruma, toplumsal sürekliliği sağlama gibi çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Aile yapılarının sağlıklı bir biçimde oluşması, öncelikle sağlıklı değerlerle tanımlanmış ve yapılanmış bir evlilikle mümkün olabilmektedir.

İki insan evlendiği zaman biri diğerine akraba olur ve böylelikle geniş bir akrabalık bağı içine yerleşirler. Ebeveynler, kardeşler, kız kardeşleri ve diğer kan akrabalıkları evliliğin bir parçası haline gelirler. Bu nedenle evlilik sadece kadın ve erkek arasında oluşan bir sözleşme olarak kalmayıp, geniş bir sosyal grup içine dâhil olmayı da getirmektedir. Günümüzün çekirdek aile yapıları, bu geniş aile şebekesini dışlama değerleriyle ve tutumlarıyla yeniden yapılanmaya çalışırken yeni sorunlar topluma mal olmaktadır.

Evliliğin başlangıcı ve gerçekleşmesi bir dizi sosyal faaliyetler sürecinden meydana gelmektedir. Eşlerin tanışması, söz kesme, nişanlanma, nikâh kesme ve düğün. Bu süreçler her toplumda farklı törenler ve kurallarla desteklenmektedir. Eğlenceler, törenler, örfler, dualar, yemek ziyafetleri, kutlamalar vs. yoğun bir biçimde yaşanarak evliliğe başlanır. Bunlar da evliliğin önemini vurgulayan önemli göstergelerdir. Her önemli başlangıç anlamlı birtakım davranış, kutlama ve faaliyetlerle gerçekleştiği gibi, evliliğe başlangıç da böyledir. Özellikle geleneksel kültürün evlilik başlangıcında bunlar oldukça yoğun bir biçimde yaşanmaktadır. Modernleşme, evlilik törenlerinde "beyaz gelinlik" imgesiyle kadınların (gelinin) giyimlerinde, takım elbise ile erkeklerin (damadın) giyiminde, kokteyl ve kutlamalarla sınırlı ve stresli bir atmosfer mey-

dana getirmektedir. Ayrıca tüketim toplumunun dayattığı ekonomik baskılar, evliliğe giriş streslerini artırmaktadır. Günümüzde, çoğunlukla orta ve yoksul ailelerin evliliği gerçekleştirme süreçleri bu şekilde meydana gelmektedir.

2.2. EVLİLİK TÜRLERİ

Çoğunlukla kimin kaç kişiyle ve kimle evleneceğini akrabalık sistemleri belirlemektedir. Çağdaş Batı toplumlarında insanlar genellikle akraba dışı evlilikleri yapma yönünde bir başat eğilim içinde bulunmaktadırlar. Ancak bazı toplumlarda da aynı akraba içinde evlilik yaygın bir tutumdur. Örneğin Türk toplumunda ve çoğu Müslüman toplumlarda insanlar aynı akraba grupları içinde evlenebilmektedirler.

Evlilikte çeşitli ölçütler esas alınarak birtakım sınıflamalar geliştirilmektedir. Evliliğin grup esasına dayalı sınıflaması ikiye ayrılmaktadır. Bireyin içinde bulunduğu grup içinde evlenmesi ya da grup dışından biriyle evlenmesi...

Grup dışı evlenme/egzogami (exogamy), kişinin kendi grubu dışından yaptığı evliliğe denir. Burada grup dinsel, bölgesel, ırksal kimlik, sınıf, sosyal tabaka, kent, köy, aşiret vs. temellerine dayanarak var olabilir. Sosyal hareketliliğin(mobilizasyonun) yüksek olduğu modern toplumlarda gruplar arası etkileşim arttığı için farklı gruptan insanlarla tanışma ve karşılaşma imkânları çoğalmıştır. Bu da insanların farklı gruplardan evlilik yapmasını artırmıştır.

Grup içi evlenme/endogami (endogamy) ise grup içi yapılan evliliklere denir. Bireyin kendi tabaka, aşiret, mezhep, din, ırk, millet, toprak gruplarından biriyle yapılan evliliğe endogami adı verilmektedir. Özellikle geleneksel toplumlarda endogami yaygın bir evlilik tarzı olarak yürümektedir. Çünkü bu toplumlarda sosyal mobilizasyon düzeyi düşük ve akrabalık bağları oldukça güçlüdür. Bu özellikler gruplar arasındaki etkileşimleri sınırladığı gibi, farklı kültür ve alışkanlıklara karşı grup içi stabilizasyonu korumak amacıyla grup içi evlilik öncelenmektedir.

Ensest (aile içi zina) ilişkisinin yasak olması bütün toplumlarda evrensel bir kuraldır. Çoğu kültürler, kimin kimle evlenebileceğini belirleyen bir **evlilik düzeni** geleneğine sahiptirler. Kültürlerin benimsediği norm, inanç ve değerler aracılığıyla insanlar evliliğin sınırlarını tanımış olurlar. Türklerde de İslam inancının ve geleneğin etkisiyle evliliğin sınırları belirlenmiştir. Örneğin kardeşle, babayla, amcayla, halayla

teyzeyle vs. evlenmek yasaktır. Bu yasak resmi hukuk kuralları tarafından da desteklenmektedir. Ancak Türk toplumunun farklı gruplarında bu sınırlara ek olarak farklı uygulamalara da rastlanmaktadır. Örneğin Balkanlar'dan göçle Anadolu'ya yerleşen "muhacir" denilen topluluklarda kuzenle evlilik geleneksel olarak yasak iken, Türklerin genelinde bu tür evlilik yasak değildir.

Endogami, ailelerin servetin parçalanmasını engellemek amacıyla da başvurdukları bir yöntemdir. Özellikle büyük aileler, hem modern hem de geleneksel yapılarda bu yöntemi kullanmaktadırlar. Modernleşmenin getirdiği yoğun kentleşme, sosyal mobilizasyon ve gruplar arası etkileşim süreçleri farklı gruplarla evliliği öne çıkarmaktadır. Ancak yine de sosyal tabaka ve sosyal kimlikler evlilikler üzerinde belirleyici olmaya devam etmektedir. Örneğin ABD'de farklı göçmen topluluklar, siyah ve beyaz topluluklar arasındaki evlilik örnekleri, bu açıdan oldukça ilginçtir. ABD'de hâlâ insanlar çoğunlukla benzer sosyal özelliklere sahip bireylerle evlenmektedir. ABD'de buna sosyologlar "homogamy" adını veriyorlar. İnsanlar aynı sınıf, din, eğitim ve etnik gruplardan gelen kişilerle evliliği tercih ediyorlar. ABD'de çoğu evlilikler aynı etnik grup içinde yapılmaktadır. 1972 yılında ABD'lilerin %72'si siyahlarla beyazların evliliğini onaylamıyordu. Şimdi bu oran değişmekte, ancak hâlâ siyah ve beyazlar arasındaki evlilik oranı %2.5 düzeyindedir. ABD'de Çinli, Koreli, Japon gibi topluluklar arasında da evlilikler gerçekleşmektedir (Andersen-Taylor, 2001:418-419).

Çok-kültürlü ve çok-etnisiteli toplumlarda gruplar arası evlilik (mezhep, din, etnik vs.) gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır. Toplumların küreselleşme süreciyle beraber yaşadıkları göç ve hareketlilik, kültürler arası çatışma ve etkileşim bunu derinden etkilemektedir. Çoklukla evliliğin sınırlarını belirleyen dinlerin, sekülerleşme ile beraber belli bir etkinlik kaybına uğramalarıyla farklı dinler arasındaki evliliklerde de oranlar yükselmiştir. Örneğin Almanya'da yaşayan ikinci ve üçüncü kuşak Türklerin, orada tanıştıkları ve beraber yaşayarak büyüdükleri faklı dinden kişilerle evlendikleri görülmektedir. Türkiye'de yaşanan yoğun göç ve mobilizasyonla beraber farklı bölgeden, etnik gruptan ve sosyal sınıftan insanlar arası evlilikler artış göstermektedir. Türk toplumunda evliliğin sınırlarını belirleyen kök gelenek hâlâ din olduğu için, etnik gruplar arası evlilik ABD'deki gibi yeni olmayıp oldukça eski ve yaygındır. Ayrıca modernleşme ve sekülerleşme süreçleri, ülkemizde evlilik sınırlarını eğitim, sınıf, sosyal çevre ve kültürel yaşam benzerlikleriyle çevrelemektedir.

Evlilik sınıflamasının diğer yöntemi de eş sayısıdır. Kişinin evlenirken seçtiği eş sayısı... Buna göre evlilik genel olarak tek eşli ve çok eşli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Çok eş evliliği (poligamy), kadınlar veya erkeklerin birden fazla eşe sahip olmasıdır. Poligami sadece birden fazla eşe refere eder. Bunun gerçekte iki türü vardır. Poliandri (polyandry), kadının birden fazla kocayla evlenmesidir (çokkocalılık). Polijini (polgyny) ise, erkeğin birden çok kadınla evlenmesidir (çokkarılılık).

ABD'de polijini eskiden Mormonlar topluluğu arasında oldukça yaygındı. Onların dinsel inançları buna izin vermekteydi. 1890 yılında Mormon Kilisesi, çok eşle evliliği yasakladı. Günümüzde sadece fundamentalist Mormonlar arasında çok eşle evlilik sürmektedir. Bu da toplam nüfusun %2 oranını oluşturmaktadır.

Polijini ABD'deki Tunus, Fas, Mısır, Kuveyt gibi bazı Müslüman göçmen toplulukları arasında da görülmektedir. Müslüman toplumların tarihsel tecrübelerinde pratiğe döktükleri çok kadınla evlilik, bir prestij olarak algılanmıştır (Anderson-Taylor, 2001:417-418). Ancak polijininin İslam inancında yapılması gereken mutlak bir inanç davranışı gibi yorumlamak oldukça yanlıştır. Sosyolog Vergin'in de belirttiği gibi, İslam'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de idealize edilen evlilik monogamidir (Vergin,1990:309-319). Nitekim Müslümanların/Türklerin Osmanlı toplum pratiğinde çok eşle evliliğin bilinenin aksine oldukça düşük olduğu görülmektedir (Doğan, 2001:39; Kurt, 1998).

Tarih içerisinde çok kadınla evliliğin ekonomik ve politik bir işlevi yerine getirdiği görülmektedir. Erkeklere tarım toplumunda ihtiyaç duyulan servet için ucuz iş gücü sağlaması buna örnektir. Fazla kadınla evlenen erkeğe, birçok çocuğu ve dolayısıyla el ve kol gücü (kas enerjisi) gerektiren tarım toplumunda fonksiyonel olmaktadır. Yine politik anlamda çok evliliğin işlevsel yönünü Osmanlı padişahları örneğinde görmek mümkündür. Orhan Gazi'nin üç evlilik yapması ve bunlardan birisi olan Bizans yerel yöneticinin kızı Nilüfer'i alarak Osmanlı-Bizans yerel yönetimi arasındaki ilişkileri düzelmesi bu açıdan yorumlanabilir (Doğan, 2001:40).

Murdock, "Sosyal Yapı" adlı eserinde ilksel toplumlarda evlilik ve aile üzerinde önemli bulgulara ulaşarak çeşitli analizlerde bulunmaktadır. Murdock'un yaptığı araştırmada 250 topluluk arasında 193'ünün (yani %77.2) çok kadınla evlendiği; iki yerde de çok erkekle evlenildiği (%0.8) görülmektedir. Buna göre çok kadınla evlilik ilksel toplumlarda yaygın bir tutumken, çok erkekle evlilik oldukça düşük seyrettiği görülmektektedir (Gökçe, 385-398:1978).

Tek eş evliliği/ monogami (monogamy), tek eşle yapılan evliliktir. Endüstriyel toplumlarda yaygın olan evlilik tarzıdır. Monogami, hem kültürel bir ideal olarak benimsenmekte hem de hukuk kuralları ve dini inanışlar tarafından desteklenmektedir. Çoğu sosyologlar modern evliliği, bir seri monogami olarak karakterize eder. Ki bunun içinde bireyler birden fazla evlilik yaparlar. Endüstriyel toplumlarda monogami en yaygın evlilik biçimi olmasına rağmen, farklı kültürlerde zorunlu bir norm değildir. Boşanma ve evlilik dışı yaşama pratiği arttığında, buna karşın sosyologlar katı monogaminin norm olarak sadece %20 oranında benimsendiğini belirtmektedirler (Andersen-Taylor, 2001: 418).

Modern toplumlarda benimsenen hukuk düzeniyle beraber çok eşle evlilik yasaklanmış ve tek eş evlilik benimsenen bir norm haline gelmiştir. Evlenme kültürü, bu normlara uygun bir biçimde benimsenmektedir. Gelişmiş modern Batı toplumlarında idealize edilen çekirdek ailenin monogamisi, pratikte yürümesi çoğunlukla zor görülmektedir. Kadınlar ve erkekler hayatlarını tek bir eşle yaşayarak geçirmemektedirler. Çünkü yoğun boşanma ve birlikte yaşama (evlilik dışı beraber yaşama pratiği, ki gelişmiş ülkelerde bu oranlar oldukça yüksektir) tarzı, kişilerin yaşamında monogami çokluğu (çoklu monogami evliliği) diyebileceğimiz bir tarzı geliştirmektedir. Bu gelişmeleri Batıda ailenin çöküşü olarak yorumlayanlar olduğu gibi, değişme ve yeni tarz aile diyenler de bulunmaktadır.

Farklı toplumlarda yerel düzeyde geçerli olan çeşitli evlilikler bulunmaktadır. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri başta olmak üzere kırsal kesimlerinde görülen Levirat ve Sorarat evlilikler buna ilginç örneklikler oluşturmaktadır. Bu evlilikler başlık parası sorununa çözüm getirmek amacıyla geliştirilen evlilik türleridir. Levirat (yenge evliliği), kocası ölen kadının kocasının erkek kardeşiyle evlenmesidir. Sorarat (baldızla evlilik) ise, karısı ölen kocanın karısının kız kardeşiyle evlenmesidir. Bu evliliklerde hem başlık parasının verilmemesi sağlanır hem de mirasın bölünmesi engellenir. Ayrıca babasız ya da annesiz kalan çocuklara da sahip çıkılır ve yabancı ellerde büyümeleri engellenir (Gökçe, 1978:7-21).

2.3. AİLE TÜRLERİ

Ailenin sınıflanmasına ilişkin birçok yaklaşım bulunmaktadır. Evrimci sosyolojik bakış açısı; yani ailelerin tarih içinde bir evrim çizgisi izleyerek günümüze geldiklerine ilişkin yaklaşım önemli ölçüde çürütül-

müştür (Giddens, 2000; Vergin, 1990). Örneğin kadının evde çalıştığı ve eve hapsedildiği dönem olarak geleneksel aile biçiminin modern öncesi özelliği olduğuna yönelik yaklaşımın hatalı olduğu saptanmıştır (Giddens, 2000:140). Bu nedenle aile türlerinin tarih içinde ve toplumlarda farklı biçimleriyle var olduklarını söyleyebiliriz. Ancak modernleşme olgusu aileye yeni türler katmakta ve aileyi de değişimlere uğratmaktadır. Bu etki, modernleşme öncesinde var olan aile türlerinin bütünüyle yok olduğu anlamına gelmemektedir. Ya da modernleşme ile özdeşleşen çekirdek aileye modern öncesi dönemde rastlanmayacağı anlamına gelmemektedir. Hatta çekirdek ailenin sadece Batılı modern aileyi temsil ettiği düşüncesinin de doğru olmadığı kanıtlanmıştır (Vergin, 1990; Kurt, 1998).

Geleneksel aile ile modern aile arasındaki ayrım, hem farklı toplum tiplerini hem de ailenin ölçeğini dikkate alarak yapılan bir sınıflandırmadır.

2.3.1. Geleneksel Geniş Aile

Geniş aile, birçok üyeden oluşan ve geniş akrabalık bağlarıyla varlığını sürdüren aile yapısıdır. Bu ailede anne-baba, çocuklar, kuzenler, büyük anne ve babalar, kardeşler vs. yer alabilmektedir. Geniş aile, en yaygın biçimiyle geleneksel toplumlarda görülmektedir. Bu nedenle geleneksel aile ile özdeşleşebilen bir boyutu bulunmaktadır.

Geleneksel aile, geleneksel toplumsal dönemde geçerli olan bir aile tarzıdır. Bu toplumsal dönemin tarımsal üretim tarzı, inanışları, özgün tarihsel koşulları vs. aile üzerinde etkili olmaktadır. Geleneksel aile denilince çoğunlukla geniş, çok işlevli, mahrem, dayanışmacı, akrabalık bağlarının ve ilişkilerin güçlü olduğu ve komünite özellikler taşıyan bir toplumsal yapı akla gelmektedir. Pre-modern toplumlarda yaygın olan bir aile tipidir.

Geleneksel ailenin pek çok işlevi bulunmaktadır. Ekonomi, eğitim, meslek kazandırma, prestij sağlama gibi. İbn-i Sina'nın "Aile Siyasetine Dair" adlı risalesi, geleneksel aileyi çarpıcı bir biçimde resmetmektedir. Burada ailenin temelini ev, azık, çocuk, koruyucu, çoğalma, neslinin bekası gibi özellikler oluşturmaktadır. İbn-i Sina şöyle ifade etmektedir: "Her insan, dünyasında, canını koruyacağı ve vücudunu sürdüreceği azığa, eli altındakileri koruyacağı ve işinden dönünce sığınacağı eve, kendisi için evini ve kazancını koruyacak eşe, güç yetiremediğinde onun için çalışacak, ihtiyarlığında geçimini sağlayacak, kendisinden

sonra neslini sürdürecek ve adını anacak çocuğa, yardımcı olacak ve yükünü taşıyacak koruyuculara muhtaçtır" (İbn-i Sina, 1993:907-917). Geleneksel ailede baba ailenin geçimini, çocuk ve eşinin ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Çocuk büyüyünce ebeveynlerine bakmakla yükümlüdür. Haklar, zamanla yerini sorumluluklara bırakmaktadır.

İbn-i Sina bu ailede, kadının rolünü "erkeğin malının ortağı, malının koruyucusu, yükünün taşıyıcısı ve çocuklarının terbiyesinde güvendiği kişi" olarak tanımlar. Ona göre model kadın "akıllı, dindar, arlı, sevecen, doğurgan, az konuşan, itaatkâr, içten, güvenilir, mecliste ağır başlı, görüntüsünde ciddi, boyu posu yerinde, kendisini kocasına hizmete adamış ve ona iyi hizmet eden, değerlendirmesiyle kocasının azığını çoğaltan, iyi huylarıyla üzüntülerini gideren, nezaket ve kibarlığıyla dertlerine teselli olan kadın"dır. Kişi eşine karşı "kadının durumunu güzelleştirmesi, çok koruyucu olması ve aldatmaması" gibi tutumlarıyla desteklerde bulunması gerekir.

Ebeveynin çocuklarıyla ilgili güzel ad koyması ve iyi sütannesi seçmesi gerekir. Çocuğun dili düzelince ve kavrayış gücü hazır olunca Kur'an öğretimine başlatmalıdır. Ona önce bilginin önemi, ahlakın yüceliği, anne-babaya itaatin önemi, misafirlerin ağırlanması ve iyi ahlak konularını işleyen şiirler öğretilmelidir. Çocuk eğilimine ve yeteneğine uygun bir meslek seçince bu konuda eğitilmelidir. Bu sanat ve zanaatlarıyla geçimini sağlayabilmelidir. "Çocuk sanatını kazanınca, arzu ve heveslerinin oyuncağı olmasın diye evlendirilmesi ve bağımsız bir ev kurması iyi siyasettendir" (İbn-i Sina, 1992:907-917).

Geleneksel kültürümüzün başka bir metnine müracaat ettiğimiz zaman benzer bir aile resmiyle karşılaşmaktayız. Keykavus'un XI. yüzyılda yazdığı siyaset-ahlak kitaplarından biri olan "Oğul Terbiyetin ve Beslemeğin Beyan Eder" adlı metinde çocuğun yetiştirilmesi şöyle özetlenmektedir: "Ey oğul şöyle bilmiş ol ki eğer senin er oğlun olursa evvel gerektir ki ana bir eyi ad koyasın.. .ve ikinci odur ki bir uslu ve şefkatli dayeye ısmarlayasın, ta Ulalınca. ..Ve andan sonra Kur'an'a veresin ta ki okuya, hafız ola. Buğur anı bir silahsüvar üstada ver, taki silahsüvarlık öğrene, yani oku nice atmak gerek" (Keykavus, 1974:172-181). Arkasından at binmek ve yüzmenin öğretilmesi salık verilir.

Bu metinlerde ve görüşlerde geleneksel Müslüman Türk ailesinin temel özellikleri, babanın çocukları ve eşiyle ilişkilerinden hareketle açıklanmaktadır. Kadının kocasıyla ilişkileri ve kadına yüklenen anlam ve işlevler gösterilmektedir.

Geleneksel toplumda dayanışma, din, gelenek ve tarımsal özellikler aileyi belirleyen parametrelerdir. Bu ailede erkeğin evin yöneticisi olması, çocukların ebeveynlerin bakımından sorumlu tutulması, kadının erkeğine hizmet etmesi ve erkeğin kadının geçim sorumluluğunu üstlenmesi ve ona iyi davranması vurgulanmaktadır. Yine İbn-i Sina örneğinde görüldüğü gibi, insan hayatı için ev en temel gereksinimdir. Hayatının merkezinde ev, eş, çocuk ve rızık bulunmaktadır. Dolayısıyla aile, hayatın merkezine yerleştirilerek anlamlandırılır.

Ev bir yuvadır; yuva çocukları, ocağı, ailevi, sosyal ve ekonomik dünyayı simgelemektedir.

Geleneksel geniş ailede akrabalık ve komşu ilişkileri çok büyük önem taşımaktadır. O nedenle kuzenler, amcalar, dayılar ve halalar aynı aileden sayılmaktadır. Güçlü bir yardımlaşma ve dayanışma ortamıyla akrabalık bağlarından yararlanılır.

Geleneksel aile kimi özellikleriyle modernleşerek de devam etmektedir. Modern zamanlarda geleneğin aile üzerindeki etkileri kimi yerlerde kaybolurken kimi yerlerde de sürmektedir. Bu bağlamda modernleşen ailede geleneksel özelliklerin varlığını sürdürdüğünü görmek mümkündür. Ancak dominant unsur modernlik olduğu için modernleşen aile diyoruz. Örneğin İstanbul'da yaptığımız bir aile değerler araştırmasında, kentleşme ile beraber modernleşen ailelerin, büyük anne ve büyük babayı huzur evlerine gönderme yönelimi ve tutumları içinde oldukları görülmüştür. Ancak öte yandan din eğitimi konusunda geleneksel talepler ve tutumlar sürmektedir. Bu bağlamda, çocuklarına din eğitimi aldırma konusundaki geleneksel davranışlarını sürdürdükleri gözlenmiştir (Yıldırım, 2006:47-73).

Geniş aile kavramı geleneksel ailenin günümüzde devam eden farklı bir kent ailesi versiyonu olduğu şeklinde de tanımlanmaktadır. Buna göre geleneksel aile kent ailelerinden yeni bir tarz olarak çok sayıda kişilerden oluşan ve geniş akrabalık ilişkileriyle bütünleşen bir aile modelidir. Hatta buna "değişmiş geniş aile" adı da verilmektedir. Çekirdek ailelerin etkileşimiyle oluşan bir yapısı bulunmaktadır. Aileler arasında telefon, ziyaretleşme, mektuplaşma (e-postalaşma) gibi modern iletişim araçlarıyla düzenli bir ilişki devam etmektedir.

Geniş aileler ebeveynler, çocuklar ve diğer akrabaların meydana getirdiği birliktir. Bazen geniş aile birlikte yaşarlar, işlerini, ekonomik kaynaklarını ve yaşamlarını paylaşırlar. Genellikle geniş aile fakir kır ailesidir. Ekonomik ve sosyal yardımlaşma için bir kooperatif sistem olarak gelişirler. Akrabalık da temelde kan ya da evliliğe değil, bahset-

tiğimiz sosyal ve ekonomik yardımlaşmaya dayanır. Fakat kan ve evlilik de buna karışarak aileyi oluşturlar. Örneğin Afrikalı Amerikanlılar arasında buna rastlamaktayız ki sosyologlar "öteki anneler" adıyla kavramlaştırırlar. Bunlar "kadınlar, annelik sorumluluklarını paylaşan kan anneleri yardımcılarıdır".

Aile klanları (büyük aile grupları) yoksul kırsal kesimde başka bir geniş akrabalık sistemini sağlar. Geniş akrabalık şebekeleri, insanları yardım sistemleri içine yerleştirir ve dışarıdan gelecek tehditlere karşı korunaklar geliştirir. Geniş aile sistemleri Latin Amerikan ve Afrika toplumlarında oldukça yaygındır. Bu aileler, üyelerin göç, sosyal hareketlilik ve ekonomik zorlukların getirdiği değişen şartlara uyum sağlamasına katkıda bulunurlar.

Elitler arasında görülen geniş aile genellikle mirasla gelen serveti korumakta, fakat fakirler arasındaki geniş aile sistemleri ekonomik yaşama katılmaya yardım etmektedir.

Geniş ailelerin temel varlığı, ailelerle dayanışmaya gerek duyulan ekonomik koşullara adaptasyona büyük destek vermeye dayanmaktadır (AndersenTaylor, 2002:420-421).

2.3.2. Modern Çekirdek Aile

Çekirdek aile, sanayi toplumlarını karakterize eden en önemli vasıflar arasında bulunmaktadır. Bu aile tarzı az sayıda kişiden, anne-baba ve çocuklardan oluşmaktadır. Ailenin varlığını belirleyen olguların başında sanayi üretiminin getirdiği tüketim toplumuna uyarlanmış olması gelmektedir. Aile tüketici özelliğiyle belirlenmektedir.

Modernliğin yücelttiği çekirdek aile, Parsons tarafından ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Parsons, çekirdek aile ile sanayi toplumu arasında bir uyum olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre çekirdek aile sanayi toplumunun ihtiyaçlarına olağanüstü uyum sağlamaktadır. Bu uyum iki şekilde meydana gelmektedir. Birincisi, sanayi toplumlarını belirleyen ekonomik farklılaşmalar geniş aile ile bağdaşmaz ve bunun yerine çekirdek aile ile ideal bir biçimde karşılanır. Aile bir üretim yeri olmaktan çıkar. Üretim, aileden ayrı fabrika denilen yerler gerçekleşmektedir. Çekirdek aile, çalışma sistemi açısından geniş ailenin olası çatışmalarını engeller. İkincisi, çekirdek aile ekonomik faaliyetlerde ve halkla ilişkilerde meydana gelen çatışmaları önler. Örneğin akrabalık ilişkilerinden kaynaklanan kayırmalar yerine evrensel ilkelerin desteklenmesini sağlar (Bilton-BonnettJones, 2008:230-231).

Yine aile eğitim görevini bırakarak bunu çeşitli sosyal kurumlara, okullara, arkadaş gruplarına vs. terk etmiştir. Bazı fonksiyonlarından uzaklaşırken temel işlevini sürdürmektedir. Bu temel işlev çocukların doğması, yetiştirilmesi ve yetişkinlerin şahsiyetlerinin istikrara ulaştırılmasıdır. Parsons'cı ailede erkek çocuk babalık rolünü, kız çocuğu annelik rolünü, kadın ve kız ev işi yapan kadınlık rolünü, erkek çocuk meslek sahibi olma rolünü ve yine hem erkek hem de kız çocuk tüketici rolünü aile içinde öğrenir. Nitekim ABD'de yapılan bir araştırmada gençlerin eğitimleri ile ilgili konularda çoğunlukla ailelerinden etkilendikleri saptanmıştır.

Parsons'cı ailede ebeveynlerin oynadığı roller bakımından farklılıklar devam eder ve kız-erkek çocuklar bu farklılıkları sürdürmek üzere eğitilirler. Kadının ev dışında çalışmasıyla beraber ev içi işlerini yürütmekte devam ettiği ve eşiyle ev içi işlerini eşit biçimde paylaşmadığı görülmektedir. (Örneğin son yıllarda yapılan bir araştırmaya göre bebeklerin altınıdeğiştirme davranışının %30 erkekler tarafından yerine getirilirken, %70 kadınlar tarafından yerine getirildiği gözlenmiştir). Ev içinde kız çocuğa verilen görevler ile erkek çocuklara verilen görevlerin farklılığı göze çarpmaktadır.

Parsons'cı aile yaklaşımında, ailenin iki temel işlevi olduğu vurgulanmaktadır: Çocukların sosyalleşmesi ve yetişkinler arasındaki duygusal-kişilik yapıların dengelenmesi. Ona göre eşler arasındaki ilişkiler aile ortamıyla belli bir kişilik dengesine yardım eder. Ayrıca kadın, çocukların bakımı ve yetişmesinde özel bir öneme sahiptir (Meriç, 1989: 147-174).

Parsons'cı aile modeli çekirdek aileyi bütün boyutlarıyla açıklayamamaktadır. Daha çok erken modernliğin idealize edilen çekirdek ailesini anlatmaktadır. Özellikle 1950'li yıllardan sonra modern aile'de büyük değişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Kent ailesi içinde farklı aile biçimleriyle karşılaşmaya başlamaktayız. Batı ülkelerinde Afrika/siyah aileler, Asya aileleri gibi aile sınıflamalarıyla karşılaşmaktayız.

Yinelemekte yarar var: Çekirdek aile, evli çiftlerin çocuklarıyla beraber yaşayarak oluşturdukları topluluktur. Çekirdek aile de geniş aile gibi ekonomik ve sosyal koşullara cevap vermek üzere gelişmiştir. Çekirdek ailenin kökeni Batı endüstriyel toplumlarına bağlanmaktadır.

Endüstrileşme ile beraber, insanlar ev dışında fabrika ya da marketlerde çalışmaya başladılar. Çalışanlar için maaşların değişimi, ev üretimi yerine ekonomik temelli parayı ortaya/ öne çıkardı. Aileler, çalışanların eve getirdiği maaşlara bağlı yaşamaya başladılar. Burada başlangıçta

erkekler önemli ayrıcalıklara sahip oldu ve kadınlar ayrımcılıklarla karşılaştılar. Genellikle ekonomik yoksulluk zorlamadıkça kadınların evde kalmaları tercih edildi. Böylece kadının erkeğin kazancına bağlı kalarak yaşamasına neden oldu.

Endüstrileşme ile beraber aile ve çalışma yeri birbirinden ayrıldılar. Fabrika üretimi, çalışanları ev işlerinin dışına çıkardı. Bu da kadınların ikili role yönelmelerine neden oldu: Kendilerine ödeme yapılan çalışanlar ve ödeme yapılmayan ev hanımları (Andersen-Taylor, 2002:420-42).

Öte yandan çekirdek ailenin özellikleri modernliğin idealize ettiğ i ve ailenin modernleşmeyle beraber kazandığı özelliklerdir. Üye sayısının azlığı, geç evlilik, eşler arası eşit rol dağılımı, bireyin özne olarak varlığı gibi vasıflarla yapılanmaktadır. Modernleşmenin getirdiği aile modelini yukarda ele aldığımız için burada tekrarlama ihtiyacını duymuyoruz.

Çekirdek aile, aynı zamanda kent ailesi olarak da tanımlanmaktadır. Sanayi toplumunun inşa ettiği kent ortamında gelişen bir aile biçimi. Bu nedenle modern kentin özellikleriyle donanmaktadır. Kentin yaşama tarzı, çalışma biçimi, sosyal ilişkileri, yerleşme düzeni vs. aile'ye büyük oranlarda etki etmektedir.

Foucault'ya göre modern çekirdek aile insanların bedenlerini cinsel ilişkileri içinde sınırlayarak düzenleyen ve disiplinize eden bir ortamdır. Bunu sağlayan temel süreç aile yaşamının tıbbileştirilmesidir. Ailenin ilaç ve tıp doktorlarının müdahaleleriyle düzenlenmesidir. İkinci disipline etme yöntemini ise "aile politikaları" adıyla hükümetlerin kurumsallaştırma çabaları oluşturmaktadır. Foucault'a göre Batı'da zaten kilise evlilik kurumunu sadece bir üreme ve çocukların yetiştirilme yeri olarak görmekteydi. Bu nedenle her çeşit cinsel zevk alma "günah" sayılarak dışlanmaktaydı. Özellikle kadın bu "zevk günahı"nda birincil sorumlu varlık olarak algılanmaktaydı. Bedenlerin yönetilmesi, temelde cinselliğin yönetilmesine dayanmaktadır. İnsanların hem vücutları hem de cinsellikleri kontrol edilerek bu yönetme sağlanmaktadır. Kadın doğurganlığının kontrolü ve nüfus politikaları ile beraber, "annelik tıbbileştirilmeye" devam edilmektedir (Bilton-Bonnett-Jones, 2008:235-236). Günümüzde insanın kopyalanması ve erkeklere de rahim monte edilerek doğurma imkânlarının araştırılması, doğurganlığın kadının ya da ailenin elinden alınması anlamına geldiği gibi kadın ve erkeğin eşitlik idealine yaklaştırılması olarak da yorumlanabilir.

Batı modernliğinde yapılanan aile, önce kilisenin toplumsal düzeninde yasaklanan cinselliğe baş kaldırmış ve daha sonra özgürleşme vaadiyle sınırları oldukça genişletmiştir. Cinselliğin reddedilişi, tabu-

laştırılması ve hayattan uzaklaştırılmasına karşı tepkisel olarak yeniden üretim yoluna gidilmiştir. Cinsellik, önce ailenin ana normu olmuş ve daha sonra aile dışında da yaşanabilecek "sınırsız özgürlük fenomeni" hainle getirilmiştir. Aşk, evlilik ve aile ilişkileri büyük oranda farklılaşarak sanayi üretimi ve modern hedonist kültür içinde yapılanmıştır. Foucault'cu yaklaşıma göre annelik ve doğurganlık tıbbileşmektedir. Hamileliğin bütün aşamalarında doktorlar, hastahaneler, psikiyatristler, kadın uzmanları vs. kontrol etme ve düzenleme çabasında bulunmaktadırlar. Erkeğin kadını kontrolünün yerine doğurganlık sürecine müdahalelerle tıbbi kontrol geçmektedir. Benzer süreç evliliğin tıbbileşmesiyle de devam etmektedir. Evlilik yaşamında sapkın ve normal tutumları tıp bilgisi belirlerken aile terapistleri bunun pratiklerini sergilemektedir. Yetişkinlerin cinsel ilişkilerine bilim aracılığıyla uzman olarak müdahale edilerek cinsellik düzenlenmektedir. Cinsel yeterlilik, sınırları vs. ile doğurganlığın zaman ve sınırları gibi nosyonlar aile terapistleri tarafından yönetilmektedir. Devlet aile ve sağlık politikaları aracılığıyla bu yönetmeyi en üst düzeyde tasarlayarak "gözler" (Bilton-Bonnett-Jones, 2008:237). Geri kalmış toplumlarda bu aile politik düzeni, doğurganlığı sınırlayıp sıkı bir denetlemeye/kontrole tabi tutarken (doğum kontrol programları, bilgileri, ideolojisi, hapları vs.); gelişmiş Batı ülkelerinin eriyen genç nüfusu nedeniyle çoğalma teşvik edilir ve kışkırtılır. (Almanya'da doğum teşvik edilirken, özellikle göçmen Türklerin yaşadığı mekan, mahalle ve bölgelerde bu propagandaların yapılmadığını görmek oldukça ilginçtir)

Aile türleriyle ilgili farklı bir sınıflama da otoritenin esas alınarak geliştirilmesidir. Buna göre aileler anaerkil ve ataerkil olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Ataerkil aile Roma ailesi olarak da anılmaktadır. Bu ailede otoriteyi mutlak manada baba temsil etmektedir. Bu nedenle bütün aile bireyleri babanın atasından gelen dinsel pratik ve inanışlara bağlıdır. Evlilik, kadının erkek tarafına, daha doğrusu baba tarafına geçmesiyle gerçekleşmektedir.

Anaerkil aile ise avcılık ve toplayıcılıkla geçinen ya da tarımla uğraşan toplumlarda sıkça görülmektedir. Ana soyundan gelenler ortak ev ortamını paylaşırlar. Baba misafir olarak eve zaman zaman gelmektedir. Ana tarafının kuralları aile içinde geçerlidir. Kuzey Amerika, Kanada, Amazonlar ve Eskimolarda görülmektedir.

Ataerkil aile kavramı, özellikle modernist yaklaşımların geleneksel aileye yönelik eleştirileri için oldukça işlevsel anlamlar taşımaktadır.

Özellikle feminist yaklaşım, eleştirilerinin dilini bu modelle kurgulamaktadır. Radikal modernliğin kadın ve aile tasarımı, kendi yaklaşımlarını doğrulamak amacıyla bu sınıflamadan yaygın bir biçimde yararlanmaktadır. Çünkü feminizm başta olmak üzere bu yaklaşımlar, aileyi erkek ve kadın arasındaki iktidar paylaşımına yoğunlaşarak yorumlamaktadır. İktidarın eşit paylaşımı ile kadınların özne kimlikleriyle var olabilecekleri varsayılmaktadır. Oysa Foucault'nun gösterdiği gibi iktidar aileyi çok daha geniş bir şebeke ağı olarak sarmalamaktadır. Modern ailede bu iktidar şebekeleri, ailenin tıbbileştirilmesi yoluyla oldukça yaygın ve derin bir şekilde yürümektedir.

Yöresel özelliklere göre yapılan aile sınıflamalarına da rastlamak mümkündür. Bu çerçevede Türkiye'nin yerel şartlarında gelişen bazı aile türleriyle karşılaşmaktayız.

Taygeldi ailesi, "karşı cinsten çocukları olan dulların evlenmesi" ile oluşan ailedir. Dulların her yaştaki çocuklarına "tay" adı verilir ve aile, bu çocukları evlendirmek şartıyla kurulur.

Bu ailenin biçimlenmesinde gelenekler kadar ekonomik özellikler de etkilidir. Köyde eşlerin boşanması ya da ölümü üzerine dağılan aileyi yeniden toparlamak amacıyla bu aile tarzı gelişmektedir. Böylece tek başına kalan eşin ilişkilerini sürdürmesi, çocukların yoksun kaldığı ana ve baba modellerinin devam ettirilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır.

Berder ailesi, başlık parasının yaygın olduğu kırsal bölgelerimizde görülmektedir. Bu nedenle ekonomik koşullarla yakından ilgili bir aile türüdür. Evlilik çağına gelmiş olan iki ailenin karşılıklı olarak kız ve oğullarını evlendirmeleri sonucu oluşan ailedir.

Her iki aile, evlilik mübadelesiyle başlık parası masrafından kurtulmaktadır. Doğu ve güneydoğu bölgelerimizde karşı laştığımız bu ailelerde çeşitli geçimsizlik sorunları da yoğun bir biçimde yaşanabilmektedir (Gökçe, 1978:7-21).

2.4. AİLEYE ALTERNATİF YAŞAM BİÇİMLERİ VE YENİ AİLE TÜRLERİ

Modern toplumda artık gelenek haline gelerek kabul edilen geniş ve çekirdek aile tipleri, yeni aile türleri ve aileye alternatif olarak ortaya çıkan yaşam biçimleriyle yarışmak zorundadır. Nasıl geleneksel geniş ailenin çözülmesi modern çekirdek aileyi ortaya çıkarmışsa bu ailenin çözülmesi de yeni aile türlerine yol açmaktadır. Ancak bu yeni aile türleriyle birlikte ailenin bilinen tanımları da kökten değişmektedir.

2.4.1. Tek Ebeveynli Aile (*Single parent family*)

Boşanmanın yükselişiyle beraber Batı ülkelerinde tek ebeveynli aile tarzı ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda evliliğin getirdiği sorumluluklardan uzaklaşma tek ebeveynli aileyi meydana getiren başka önemli bir olgudur.

ABD'de federal istatistik bilgilerine göre 1983 ile 1999 arasında evlilik dışı doğum oranında %83'den fazla bir artış bulunmaktadır. Bütün ülkede "evlenmeyen anne"lerin doğum oranı %30 civarındadır. İki bin yıllarında Amerika'daki çocukların %69'u anne-babasıyla, %22'si sadece annesiyle, %4'ü de sadece babasıyla yaşamaktadır file://A:/Top%20 20%20 Online_dosyalar/fam-kids.htlm).

Tek ebeveynli ailelerin ezici bir çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Bu aileler hiç evlenememiş kadınların yönetimine dayanmaktadır. Böylece gayri meşruluk ve çocuk doğurganlığı için evlilik şartının Batı toplumlarında gittikçe erozyona uğrayan bir aile değeri olduğu görülmektedir.

2.4.2. Babasız Aile (*Fatherless family*)

Ailenin batı toplumlarında yaşadığı baş döndürücü değişmeler ya da çökmeler, babasız aile ya da başkasının yerine doğum yapan taşıyıcı anne (surrogate mothers) gibi yeni kavramları ortaya çıkarmaktadır.

Batı toplumlarında 1930'lar ile 1970'li yıllar, bazen "babasız" yıllar olarak adlandırılmaktadır. Çünkü İkinci Dünya Savaşı yıllarında çoğu baba savaşa katıldığı için çocuklarını nadiren görebiliyordu. Savaşın akabinde anneler çoğunlukla ev içinde çocuklarıyla ilgilenirken, babalar yoğun bir iş temposu içinde ekmeği kazanıyorlar ve ancak akşam ve hafta sonları çocuklarıyla beraber oluyorlardı. Ancak boşanmaların artışıyla beraber babasızlık kavramı farklı anlamlara bürünmeye başladı. Artık bu kavram, boşanma ve ayrılma sonucunda babanın çocuklarıyla olan beraberliğini ve ilişkilerini sürdürememesi anlamına gelmektedir. Özellikle ABD ve İngiltere de boşanma oranının yüksekliği bu tartışmayı alevlendirmektedir.

Babasız ailelerin çoğalmasıyla beraber çeşitli sosyal problemler ortaya çıkmaktadır. Örneğin David Blankenhorn "Babasız Amerika" (1995) adıyla yazdığı kitabında, boşanmanın yükselişiyle beraber sadece babaların kaybedilmesiyle kalınmadığı ve bununla beraber babalık idealinin de erozyona uğradığını ortaya koymaktadır. Örneğin çocukların çoğu

otorite figürü olmadan yetişmektedirler (Giddens, 1997:154). Baba otoritesinin yoksunluğu çocukların disipline olma deneyimlerini ve sorumluluk geliştirme tutumlarını zayıflatmaktadır. Bu nedenle otoriterlik ile otorite kavramlarının farklılıklarına dikkat ederek, babanın otorite olarak aile içinde disiplin, sorumluluk, yönetme konusunda önemli işlevler üstlendiğini hatırlamamız gerekmektedir.

2.4.3. Üvey Aileler (*Step families*)

Boşanmaların yükseldiği modern kent ailesinde yeniden evlenmeler ve üvey ailelerin oluşması da gittikçe yaygınlaşan başka bir fenomendir. Boşanan çiftlerin yeniden evlenerek ve çocuklarını bir araya getirmeleri sonucu oluşan aileye "üvey aile" adı verilmektedir. Boşanmalar ile beraber, çocuklar yeni aileleriyle yaşamaya giderler. Yeni üvey anne, üvey kız kardeş, üvey baba, üvey büyük anne... gibi çeşitli statüler ve ilişkilerle karşılaşmaktadır. Yeni birçok akrabalıklar meydana gelmektedir.

1999 yılında Britanya'da evlilerin %40'ının yeniden evlendikleri saptanmıştır. Yine yapılan araştırmalara göre her üç çocuktan biri, 18 yaşına gelmeden üvey aile ile yaşıyor. Psikologlar üvey çocukların duygusal yaşamlarında ve davranışlarında çok önemli problemlerin olduğunu kaydetmektedirler.

2.4.4. Birlikte Yaşama (*Cohabitation*)

"Birlikte yaşama", evlenmeksizin ya da başka bir deyişle resmi bir nikâh olmaksızın beraber yaşama olarak tanımlanmaktadır. Erişkinlerin, kadın ve erkeğin evlilik yapmadan aynı evi paylaşmalarıdır. Birlikte yaşayanların büyük oranı gençlerden, hiç evlenmeyenlerden ve boşananlardan oluşmaktadır. Birlikte yaşama oranı kadınlarda daha yüksektir. Genellikle aynı etnisite, eğitim ve yaş gruplarından meydana gelmektedir. Çoğu birlikte yaşama ilişkileri kısa süreli olmaktadır. Bir yıldan fazla süren beraberlikler ya evlilik ya da ayrılmalarla sonuçlanmaktadır. Batı toplumlarında yaygınlaşan bu yaşama tarzları ile ilgili yapılan son araştırmalara göre yarısından fazlası evliliklerle sonuçlanmaktadır. Birlikte yaşam çoğunlukla evlilik öncesi dönemi kapsamaktadır. Ancak bununla sınırlı değildir. Okul dönemi, özellikle üniversite yıllarında yaygındır. Ancak bazıları çocuk sahibi de olmaktadırlar. Örneğin 1990 yıllarında ABD'de birlikte yaşayanların yüzde otuz biri çocuk sahibidir.

Birlikte yaşam, kişilere evliliğin getirdiği evlilik bağlarından uzak durmayı sağlamaktadır. Birlikte yaşayarak ekonomik bağımsızlıklarını

sürdürebilmektedirler. Duygusal birlikler ve umutlar da sağlamaktadır. Ancak öte yandan çeşitli dezavantajları da içermektedir. Duygusal problemler, bazı arkadaşlarıyla çeşitli faaliyetlerde bulunma fırsatlarını yok etme, aile ve çevrelerinin çeşitli tutumlarını reddetmelerinden ya da onaylamamalarından dolayı korku yaşamaları, kendi yaşam düzenlemelerini gizlemeleri vs. (Benokraitis, 1993:224-227).

Aile'nin parçalanma ve değişme süreçleri, özellikle Batı toplumlarında çeşitli alternatif birlikte yaşama yollarını ortaya çıkarmaktadır. Birlikte yaşam, komünler, tek/yalnız yaşama,"gey aile" gibi. Bunları insanların bütün tarihsel deneyimleri içinde yaşayarak günümüze geldikleri aile kavramı ile birlikte algılamak oldukça zordur. Bu tür yaşama tarzları üstelik sadece modern çağda ortaya çıkmayıp, farklı tarihsel dönemlerde de nadiren görülmektedir. Gey yaşama biçimi buna örnek verilebilir. Bu nedenle aile kavramı her zaman birçok özellikleriyle bunlardan ayrışmakta ve oldukça farklı anlamlar içermektedir. Batı toplumlarında yaşanan aile çökmesi ve parçalanması, evrensel bir sosyolojik olgu biçiminde algılamak oldukça tartışmalı sonuçları götürür bizleri. Bu tıpkı Batı toplumlarında bir dönem başat sosyal dinamik olan sınıfı bütün toplumların evrensel dinamiği olarak görme yanılgısına benzemektedir. Batı kapitalizminin yıkıcı özellikleri ve kar dışında hiçbir kutsallık tanımayan niteliği aileye de sirayet etmektedir. Marx ve Engels, yüzyıl öncesinde Komünist Manifesto'da "kapitalizm aileyi katletti" diyerek bunu çarpıcı bir biçimde ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla Batı dışı toplumların, Batı toplumlarında gelişen aile modellerini ya da alternatiflerini kendi gerçekliklerinde aramak ya da deneylemek çabasına girmeleri ciddi sorunlara yol açabilir. Her toplum ve her kültür kendi aile gerçekliklerinin farklılıklarına bakmak durumundadır. Aile sosyolojisi bu çoğulculuğu ve farklılığı algılayarak çalışmalarını sürdürmelidir. Bu bağlamda Türk aile yapısını, Batı aile yapısından ayıran önemli farklılıkların varlığını burada hatırlatmak yararlı olur sanırım. Batılılaşma ve Cumhuriyet reformlarıyla beraber Türk Ailesi büyük dönüşümler yaşamaktadır. Kadın-erkek ilişkileri çağdaş düzenlemelere kavuşturulmuştur. Eğitim, siyaset, gündelik hayata katılım gibi modern koşullara göre önemli hukuk reformları yapılmaktadır. Türk toplumu hem çağdaş hem de geleneksel özelliklerini özünde taşıyan Türk Ailesi'ni içinde korumaya devam etmektedir. Dayanışma, yardımlaşma, evliliğin en temel meşruluk sistemi olarak çalışması ve kadının annelik rolünün önemi bu özellikler arasında sayılabilir. Türk Ailesi İslamiyet, gelenek (Ortaylı, 1992:456-467) ve Batı modernliği gibi çeşitli özelliklerin etkisiyle beraber belli bir özgünlüğe ulaştığı söylenebilir.

3. AİLENİN İŞLEVLERİ

Doç. Dr. Kenan Çağan*

3.1. GİRİŞ

İnsanın duygusal ve akli donanımı, onu diğer varlıklardan ne kadar farklılaştırıyorsa, toplumsallığı da, yani toplumsal hayat içinde kendini var kılma biçimleri de, onu diğer varlıklardan farklı kılan en önemli özelliklerden biridir. Toplumsallığın gerçekleştiği ilk yer ise, içine doğduğu aile ortamıdır.

Bireysel ve toplumsal yaşamın en etkin dinamiklerinden biri olan aile, en önemli toplumsal kurumlardan biri olarak da ön plana çıkar. Çünkü aile bütün bir toplumsal yaşamın en küçük bir temsili olmak niteliğine sahiptir. Toplumsal hayatı oluşturan diğer bütün kurumlar (ekonomi, siyaset, eğitim, din vs.) ve bu kurumlara bağlı olarak gerçekleştirilen davranış biçimlerinin küçük ölçekli temsilleri aile hayatında gerçekleşir. Toplumsal yaşamın istikrarı ve devamlılığı için gereken değerler ve kurallar, benzer bir biçimde aile yaşamı için de öğrenilir. Aileyi oluşturan fertler, tıpkı toplumsal yaşamda insanların belli rollere ve bu rollere bağlı birtakım sorumluluklara sahip olması gibi, birtakım rollere ve sorumluluklara sahiptirler.

---

* 1970 doğumlu. Ankara Atatürk Ünv. Fen-Edeb. Fak. Sosyoloji Böl. mezunu. Kültür sosyolojisi, aile sosyolojisi ve Türk modernleşmesi alanlarında çalışmalar yürüten ve çeşitli eserleri bulunan Çağan, Afyon Kocatepe Ünv. Fen-Edeb. Fak. Sosyoloji Böl.'de öğretim görevlisidir.

Toplumun en küçük temsili olan aile, aynı zamanda toplumu oluşturan en küçük organizasyondur da. Toplumun sürekliliği için aile, vazgeçilmez bir unsurdur (Erkal, 1993: 88). Aile, sadece toplumsal yaşam için değil, bireysel yaşam içinde çok önemlidir. Ailenin hem bireysel hem de toplumsal yaşam için bu kadar değerli olması, onu zorunlu bir biçimde evrensel bir olgu haline getirmektedir.

Evrensel bir kurum olan ailenin, evrensel bir tanımını yapmak zordur. Çünkü aile toplumdan topluma, hatta aynı toplumun değişik coğrafyalarında ve tarihsel süreçlerinde farklı özellikler gösterebilmektedir. Yani hangi tür birlikteliklerin aile olarak tanımlandığı tartışmalıdır. Bu yüzden de her toplumda aile için farklı kriterler oluşturulmaktadır. Oturma mekânına göre olduğu kadar, birlikte yeme içmeye kadar aile için farklı tanımlar yapanlar vardır.

Aile, sürekliliği olan ama değişimlerle kendini geleceğe taşıyan bir kurumdur. Her toplumda değişik niteliksel ve niceliksel değerlerle belirginleşen aileyi, tek bir tanıma sığdırmak güç olsa da, kimi evrensel niteliklerinden dolayı tanımlamaya çalışmak da imkânsız değildir. Bilinen en basit tanımlamalarda aile, kan bağı ile birbirlerine bağlı bireylerin oluşturdukları bir grup olarak görülmektedir. Ancak kan bağı ailenin varlığı için gerek şart olsa da, yeter şart değildir. Bu nedenle aileyi tanımlayacak başka ek unsurlara da ihtiyaç vardır.

Aile, biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal vb. yönleri bulunan toplumsal bir birimdir. Aile birincil ilişkilerin en yoğun yaşandığı yerdir ve toplumun en önemli hücresidir (Sayın, 1990: 2). Başka bir ifadeyle aile, çok faktörlü tamlaşmış biyo-psiko-sosyal bir bütündür. Çünkü aile hem 'açık' ve hem de 'kapalı', sosyal ilişkilerin örüntüsüdür. İnsanın kendi neslini devam ettirebilmesi için 'kapalı', aile fertlerinin hayatlarını sürdürebilmeleri, yani yaşayabilmeleri için de 'açık' sosyal ilişkiler gereklidir (Nirun, 1994: 66).

İnsanlığın sosyo-kültürel gelişmesinde çok önemli bir fonksiyon icra eden aile, genelde iki cins arasındaki ilişkileri ve neslin devamını düzenleyen, standartlaştıran bir sistemdir. Hatta belli bir insan birlikteliği olarak ifade edildiğinde bir grup olarak bile değerlendirilebilir. Yani aile 'akrabalık' kelimesiyle özetleyebileceğimiz bir ilişkiler sistemi olduğu kadar bir grup dinamiğine de sahiptir (Aydın, 2000: 35).

3.2. AİLENİN İŞLEVLERİ

Aile tanımlamalarından da anlaşıldığı üzere aile, çok yönlü bir olgudur ve toplumda pek çok işleve sahiptir. Ancak tarih boyunca ailenin işlevlerinde kimi değişimler yaşanmıştır. Hatta bazı işlevlerinin zayıfladığına ya da büsbütün ortadan kalktığına, ortadan kalkan bu işlevlerin başka toplumsal kurumlarca üstlenildiğine tanıklık edilmiştir. Aile literatüründe ailenin işlevlerinde bir kayıp olduğuna yönelik tema 1930'lardan beri yaygınlık kazanmıştır. Bert N. Adams'a (1986: 4) göre bu temanın belirginleşmesi, özellikle W. F. Ogburn'un çalışmalarından kaynaklanmaktadır.

Bu temanın kimin çalışmalarıyla gün yüzüne çıktığı önemli olmakla beraber, asıl önemli olan ailenin işlevlerinde bir değişimin yaşandığı gerçeğidir. Kısacası sosyologların üzerinde hemfikir olduğu doğru şudur: Ailenin işlevlerinde önemli değişimler yaşanmış ve hâlâ yaşanmaktadır. Örneğin başlarda ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel tüm toplumsal görevleri yerine getiren aile, zaman içerisinde ekonomik üretimden ayrılmış, otorite bir siyasal erk olarak ailenin dışında belirginleşmiş, dini temsil özel türde yetişmiş din adamlarına geçmiştir. Böylece aile neslin devamını, eşlerin ve çocukların psikolojik tatmini sağlayan bir kuruma dönüşmüştür.

Ailenin işlevleri konusunda çok değişik sınıflandırmalar söz konusudur. Örneğin Nijole V. Benokraitis ailenin işlevlerini şu şekilde sıralamaktadır: a. Çocukları koruma ve sosyalleştirme işlevi, b. Cinsel ilişkileri düzenleme işlevi, c. Toplumsal rol ve statüleri belirleme işlevi, d. Duygusal destek işlevi, e. Koruma işlevi, f. Eğitim işlevi, g. Dini işlevi ve h. Ekonomik işlevi (1992: 5-7).

Benokraitis'in yaptığına benzer, ailenin işlevlerini farklı biçimlerde sınıflandıran birçok sosyolog vardır. Yapılmış bütün sınıflandırmaları burada anmak mümkün değildir. Bu yüzden burada, dünden bugüne ailenin yüklendiği işlevleri, yapılmış bütün benzer sınıflamalardan hareketle, aşağıdaki başlıklar altında sınıflandırmak ve özetlemek daha makul gözükmektedir:

a) Alenin biyolojik (üreme) işlevi:

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın insan neslinin devamı, anne-baba-çocuk ilişkisi olarak ifade edilebilecek bir ilgi bağını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, ailenin en önemli işlevlerinden biri insan neslinin devamını temin etmektir. Bu maksatla çocuk yapma işlevi, toplumsal

bir onayla aileye verilmiştir. Yeryüzündeki farklı nitelikteki tüm aile türleri için bu işlev ortaktır. Ancak aile kurumundaki hızlı değişim, ailenin bu çok temel işlevinde birtakım sıkıntılı durumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Kandiyoti, 1984: 29). Özellikle katı bireyciliğin ve cinsel serbestliğin (örneğin eşcinselliğin yaygınlaşması); ya da başka bir ifadeyle aileye alternatif birlikte yaşama biçimlerinin (Goody, 2004: 202) güdümünde oluşan toplumsal atmosferde ortaya çıkan aile modelleri üremenin (doğurganlığın) ya hiç ya da minimum düzeyde gerçekleştirildiği aile modelleri ortaya çıkarmıştır.

b) Ailenin psikolojik doyum sağlama işlevi:

Aile, yoğun bir duygusal alışverişin gerçekleştiği bir ortamdır. Onun içindir ki aile, aile bireylerinin her birine yeterli psikolojik tatmin sağlamak gibi bir işleve sahiptir. Aile üyelerinin yeterli bir psikolojik tatmine ulaşmaları, anne, baba ve çocuklar arasındaki duygusal ilişkiye ve bu ilişkinin yoğunluğuna bağlıdır. Ailenin kendi üyelerine sağladığı psikolojik tatmin, aile üyelerinin yalnızlık hissinden kurtulmalarına ve moral yönden güçlenmesine sebep olur. Bu yüzdendir ki, ailenin psikolojik işlevi modern toplumlarda, diğer bütün işlevlerinden daha önemli hale gelerek ön plana çıkmaktadır.

c) Ailenin ekonomik işlevi:

Özellikle modern öncesi toplumlarda aile, önemli bir üretim ve tüketim birimiydi. Bütün aile üyeleri (kadınlar ve çocuklar da dâhil olmak üzere), belli bir işbölümü çerçevesinde ailenin işlerini (çiftlikte, tarlada vs) yapar, üretime katkıda bulunurlardı. Hane halkı genellikle kendi işleriyle meşgul olurdu. Özellikle kadınların evden uzaklaşıp başka bir yerde çalışmaları nadir bir durumdu.

Ancak modernleşmeyle birlikte ailenin maddi ihtiyaçlarının üretimiyle ilgili görevlerinin bir kısmı, zaten toplumda temel bir kurum olan ekonomiye aktarılmıştır. Aile bir üretim birimi olmaktan çıkmıştır. Bu, ister tarımsal (çiftlik ailesi), ticari (küçük esnaf) ya da artizan karakterli olsun, ister bahçıvanlık/bahçecilik ve ev dışı çalışma karışımını ifade eden proto-endüstriyel işçiye ait olsun, tüm ailelerin başına gelen bir değişim olmuştur (Goody, 2004: 191). Ancak bugün bile aile, başta tüketim olmak üzere, çeşitli düzeylerde ekonomik işlevini sürdürmektedir. Örneğin bugün için aile, doğrudan mal üretmese de geniş kapsamlı bir 'hizmet' sektörü olarak kabul edilmektedir. Bir başka ifadeyle aile, ücrete dayanmayan hizmetlerin yer aldığı tek kurum olarak ortaya

çıkmakta ve genellikle bu hizmetlerin hep bir grup insan tarafından üstlenildiği görülmektedir (Kandiyoti, 1984: 28).

Modern çekirdek ailede hane bireyleri, ailenin kendi işlerinin dışında işleri, kendi aile mekânlarının dışına çıkarak yapmaya başlamışlardır. Emeğin aile dışında kullanılarak metalaştırılması ailenin bağımsız bir ekonomik birim olma özelliğini ortadan kaldırmakla kalmamış, onun düzenini ve diğer işlevlerini de etkilemiştir (Özbay, 1984: 38). Aynı zamanda bu yeni durum aileye en iyi işlere ulaşabilmek için yeterli hareketlilik imkânı da vermiştir.

Özellikle kadınlar bu süreçte ilk kez ev (çiflik, tarla vs) dışında çalışmaya başlamışlardır. Eğitim süreciyle direkt bir şekilde ilgili olan kadının bu yeni konumu kadına yeni roller ve statüler, bu sayede de eşitlikçi bir konum kazandırmıştır. Ama aynı zamanda kadının eski rolleriyle yeni rolleri arasında bir çatışma yaşamasına da sebep olmuştur. Modern toplumlarda çocuklar iş yaşamının dışında bir yerde konumlanmışlardır. Çocuğun iş yaşamından uzaklaştırılmasının ise doğurganlık oranlarına doğrudan bir etkisi olmuştur.

ç) Ailenin eğitim işlevi:

Toplumsal bir varlık olan insan, hayatını sağlıklı bir biçimde sürdürebilmek için belli bir eğitimden geçmek zorundadır. Bu eğitim süreci, bir taraftan insanın toplumsallaşmasını sağlarken, diğer taraftan da toplumsal hayata uyum sağlamasını temin edecek kimi bilgileri, değerleri ve davranış örüntülerini edinmesini sağlar. İşte bu sürecin ilk başladığı yer ailedir. Bu süreçte başta çocuklar olmak üzere bütün aile bireyleri topluma uyumlarını kolaylaştıracak bilgi, görgü, beceri ve benzeri değerlerle donatılırlar. Aile bireyleri toplumsallaşma süreci sayesinde güçlenir, gelişir ve daha yüksek sosyal statüler elde etmek için kendilerinin hangi yetenekleri kazanmaları ve geliştirmeleri gerektiğini öğrenir. Aynı zamanda bunları nasıl kullanacağını, rollendireceğini öğrenir (Nirun, 1994: 69).

Sorumluluk ve görevlerin öğretildiği sosyalleşme sürecinde, aile bireyleri aynı zamanda, rol ve statülerini ve onların gereklerini de öğrenirler. Toplumsal statüler toplum içinde sosyal konum anlamına gelir. Sosyal konumlar ise amaçlara uygun düştükleri sürece organizasyon içinde yerlerini alırlar. Toplumsal statüler bireylerin haklarını, sorumluluklarını ve dolayısıyla davranışlarını belirler. Bu da statülerin bireylerin toplumsal konumunu belirlediği anlamına gelir. Her toplumsal statü zorunlu olarak bir toplumsal role karşılık gelir. Toplumsal rol toplumsal

statünün görünen yüzüdür. Toplumsal statüler statik iken, toplumsal roller dinamiktir (Nirun, 1994: 72-75).

Aile eğitim süreciyle aile bireylerine, özellikle çocuklara içinde yaşadıkları toplumun kültürünü aktarmak, öğretmek gibi önemli bir misyona sahiptir. Modern öncesi toplumlarda ailenin eğitim işlevine, çocuklara belli meslekler edindirmek de dâhildir. Yine modern öncesi toplumlarda aileler verdikleri eğitimle çocuklara belli bir hayat tarzını da öğretmek durumundadırlar. Ancak modern toplumlarda çocukların meslek edinmeleri bürokratik örgütlere devredilmiştir. Buna rağmen modern toplumlarda da çocukların eğitilmesinin en önemli kurumlarından biri ailedir. Ancak aile modern toplumlarda, eğitimin yürütüldüğü tek kurum değildir. Özellikle örgün eğitim kurumları çocukların eğitilmesinde önemli işlevler kazanmışlardır.

d) Ailenin dini işlevi:

Modern öncesi toplumlarda aileler kendi üyelerine sadece dinsel eğitim vermekle kalmazlar, aynı zamanda dini eğitimin oluşturduğu pratik durumu denetlemeyi de görev edinirlerdi. Modern toplumların seküler yapılanması, her ne kadar dini eğitimi belirli bürokratik örgütlere devretmiş olsa da, aileler ihtiyaç duydukları taktirde bu işlevlerini yerine getirmeye devam etmekte, inandıkları dini değerleri ve davranışları çocuklarına aktarabilmektedirler. Bu konuda ailelerin ne kadar başarılı oldukları toplumdan topluma değişen bir durumdur. Modern Batılı toplumlarda anne ve babalar, daha çok çocukların ilerleyen yaşlarda kendi dini tercihlerini kendilerinin yapmaları gerektiğini düşünmektedirler. Bununla birlikte çocukların daha ilkokul ve ilkokul öncesi çağda dini okullara (Protestan, Katolik vs.) gönderilmesi de sık sık rastlanan bir olgudur. Muhafazakâr ve dindar aileler, okul seçimine bağlı olarak çocuklarının dini sosyalleşmesini de yönlendirmiş olmaktadırlar.

e) Ailenin boş zamanları değerlendirme işlevi (eğlendirme ve dinlendirme işlevi):

Aile, kendi üyelerine birlikte eğlenme ve dinlenme imkânı sunmak gibi bir işleve de sahiptir. Özellikle modern toplumlarda kurumsal bir nitelik kazanan eğlence ve dinlence, ilgili hizmetleri üreten sektörler tarafından insanlara imkânlar sunmaktadır. Ancak modern öncesi toplumlarda bu hizmeti veren tanımlı kurumlar olmadığı için, bu hizmetler ailenin kendisi tarafından üretiliyordu (Sayın, 1990: 8-9, Aydın, 2000: 37-39). "Boş zaman" kavramı modern toplumlara özgü bir kavramdır. Bu nedenle modern toplumlarda boş zamanın değerlendirilmesi özel bir

çabayı zorunlu kılmıştır. Oysa geleneksel toplumlar boş zaman kavramının kendisine yabancıdır. Dolayısıyla geleneksel toplumlarda özellikle doldurulması lazım gelen bir boş zaman aralığı yoktur. Eğlenme ve dinlenme gündelik iş yaşamının ayrılmaz bir parçası niteliğindedir. Ondan ayrı bir şey değildir.

Şüphesiz ki ailenin işlevleri salt yukarıda saydıklarımızdan ibaret değildir. Örneğin bazı sosyal bilimciler ailenin, üyelerini ***korumak ve gözetmek*** ya da üyelerine bir ***saygınlık*** miras bırakmak gibi bir işlevi olduğunu da söylemektedirler. Yine aynı şekilde bazı sosyal bilimciler de ailenin en önemli işlevlerinden birisinin ***toplumu kontrol ve yeniden üretmek*** olduğunu ifade etmektedirler. Bundan önce saydığımız işlevlerden bazılarının modern toplumların çekirdek aile modellerinde söz konusu olmadığı bilinmektedir. Ancak ailenin toplumun kontrolü ve yeniden üretimine olan katkısı her zaman, ailenin en önemli işlevlerinden biri olarak sürmeye devam edecektir.

3.3. GENİŞ AİLEDEN ÇEKİRDEK AİLEYE

Aile tipolojileri üzerinde dururken öncelikle belirtilmesi gereken husus şudur: Evrensel bir kurum olmakla birlikte ailenin bütün toplumlarda tek bir tipinden söz etmek imkânsızdır. Aksine ailenin, kimi değişkenlere bağlı olarak ortaya çıkmış birçok tipi bulunmaktadır. Bilindiği gibi aile türleri farklı ölçeklerle belirlenmektedir. Örneğin aile içinde *yetki*'nin kime ait olduğuna bakılarak aile türleri ikiye ayrılmaktadır: a. Ana ailesi ve b. Baba ailesi. Ya da miras'ın geçişine göre aile türleri üçe ayrılmaktadır: a. Babaerkil aile, b. Kök aile, c. Kararsız aile. *Yerleşim yeri* esas alındığında ise aile beşli bir tasnife tabi tutulmaktadır: a. Büyük kent ailesi, b. Kasaba ailesi, c. Gecekondu ailesi, d. Köy ailesi, e. Göçebe ailesi. *Sosyo/ekonomik aşamalara* göre ise aile, a. sanayi öncesi aile (mesela geleneksel geniş aile), b. sanayi ailesi (çekirdek aile) ve c. sanayi ötesi toplum ailesi olarak üçlü bir kategoride toplanmaktadır. *Sanayi ötesi* toplum ailesi de kendi içinde a. çözülen, b. parçalanmış ve c. tamamlanmamış aile olarak üçlü bir grupta tasnif edilmektedir (Aydın, 2000: 43-47).

Şüphesiz tüm bu sınıflandırmalar içinde en yaygın ve açıklayıcı olanı aileyi *'üye yoğunluğu'* ve *'işlevleri'* bakımından ele alan tasniftir. Bu tasnif bizim ailenin değişen işlevlerini inceleme amacımıza daha uygun gözükmektedir. Buna göre aile iki çeşittir: a. Geleneksel geniş aile, b. Modern çekirdek aile.

A. Geleneksel Geniş Aile: Özellikle sanayi öncesi toplumlarda ve kırsal yörelerde yaygın bir biçimde görülen bir aile türüdür. Dikey ve yatay kuşaklar anne veya baba soy zinciri boyunca yayılım göstermektedir. Çocuklar evlendikten sonra bile coğrafi olarak mümkün olduğu kadar eve yakınlıklarını korurlar. Bu da birden fazla ailenin bir arada yaşaması anlamına gelir (Sezal, 2003: 138). Geleneksel geniş aile çok eşli (poligamik) evliliklerin de sıklıkla rastlandığı, eş seçiminde hem grup dışı (egzogamik) hem de grup içi (endogamik) tercihlerin ön plana çıktığı, içe dönük, biz duygusunun gelişmiş olduğu dayanışmacı bir aile modelidir. Geniş aile grubu, yakın akrabaları da kapsar. İşlevleri çok çeşitlidir ve geniş bir alana yayılır. Diğer kurumlar yaygınlaşmadığından global toplumun tüm kurumsal işlevlerini yerine getirir. Geleneksel geniş aile, işlev bakımından en çok sorumluluk sahibi olan aile türüdür. Evrensel anlamda ailenin taşıdığı ya da taşıyabileceği sorumlulukların hepsini, bu aile türü taşımış ve yerine getirmiştir.

Emre Kongar (1970: 62) geleneksel geniş ailenin işlevlerini belirlerken şu maddeleri sıralıyor: "1. *Ekonomik fonksiyonu:* Ekonomik olarak bir bütün bu ailede gelir tek elde toplanır ve masraf tek elden yapılır. Ayrıca, özellikle tarımda görüldüğü gibi bu ailede oldukça gelişmiş bir ekonomik işbölümü ve işbirliği vardır. 2. *Prestij fonksiyonu:* Üyeler toplumdaki statülerini ailelerden alırlar. Soyluluk, rençberlik gibi kanla ve meslekle ilgili sosyal statünün kaynağı ailedir. 3. *Eğitim fonksiyonu:* Aile, üyelerinin her türlü eğitiminden (mesleki, dini vs.) sorumludur ve bu fonksiyonu yerine getirmeye çalışır. 4. *Koruyucu fonksiyonu:* Aile, üyelerini korur. Bu koruma maddi veya manevi olabilir. Ailenin sosyal sigorta fonksiyonu burada belirmektedir. (Türk toplumunda ki kan davası maddi korumaya örnektir) 5. *Dini fonksiyonu*: Aile, üyelerine, sadece dini eğitim vermekle kalmaz. Tam bir dini birlik olmak üzere üyelerinin ibadetlerini de denetler. 6. *Eğlenme ve dinlenme fonksiyonu:* Aile, üyelerinin dinlenme ve eğlenmelerinin en iyi şekilde sağlandığı yerdir. 7. *Eşler arasında sevgiyi sağlama ve çocuk yapma fonksiyonu:* Bu fonksiyon ailenin en eski ve belki de değişmemiş tek fonksiyonudur."

Geleneksel geniş ailenin salt tek bir tipi yoktur, aksine çeşitli dönemlerde ve yörelerde geniş ailenin birçok farklı tipine rastlanmıştır: Örneğin Ortaçağ'da bugünkü Fransa'nın merkezi yörelerindeki 'sessiz cemaat' ailesi, Yugoslavya'daki 'zadruga' ailesi, Fransa'nın güney batısında ve İngiltere'deki 'kök aile' geleneksel geniş ailenin farklı tipolojilerine karşılık gelmektedir (Meriç, 1991: 56).

Geleneksel geniş aile modellerinin bazılarında aile nüfusu birkaç yüz kişiye kadar varabilmektedir. Bu tür ailelerde genelde ailenin en yaşlı üyelerinden biri ailenin sevk ve idaresini elinde bulundurur. Bu tür aile modellerinde aile içi yardımlaşma çok önemlidir. Her tür faaliyeti birlikte yürütmek esastır. Üretimden tüketime, eğitimden tapınmaya dayanışmadan eğlenceye kadar her tür faaliyet aile üyelerinin ortak katılımıyla gerçekleştirilir. Bu tür aile modellerinin çoğunda, mallar genellikle ailenin ortak mülkiyetini oluşturmaktadır. Miras genellikle ailenin en büyük çocuğuna aile mülkiyetini bölmeden bırakmak şeklinde gerçekleştirilmektedir.

B. Çekirdek Aile: Çekirdek aile ise anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan bir aile türüdür. Geçmiş dönemlerde de sıklıkla rastlanan bir aile modeli olmasına rağmen, sanayi devriminden sonra kent toplumlarının aile yapısı olarak daha yaygın bir biçimde ortaya çıktığı da muhakkaktır. Çekirdek aile geniş aileye nispetle işlevlerinde daralma olan bir aile türüdür. Çekirdek ailenin bu sınırlandırılmış işlevleri ise psikolojik ve biyolojik işlevlerdir. Geniş aile ile karşılaştırıldığında koruyuculuk ve toplumsallaştırma işlevlerinde bir daralma söz konusudur. Ama bu işlevlerini bütünüyle yitirdiği de söylenemez.

Ailenin işlev kaybı, özellikle aile üyelerinin rol ve statülerinde görülebilir. Örneğin çekirdek ailede baba ailedeki merkezi, otoriter ve rol model konumunu kaybetmiştir. Baba, artık hem evde hem de işte eski güçlü konumunda değildir. Buna karşın anne çekirdek ailede her açıdan daha önemli bir konum edinmiştir. Artık anne salt ev işlerini gören ve çocukların bakımını üstlenen biri değildir. O, hem ev içinde hem de ev dışında görevler üstelenen çok fonksiyonlu bir aktördür. Çocuklar ise çekirdek ailede, bütünüyle aileye bağımlı olmaktan uzaklaşmışlardır. Üretim sürecindeki değerleri azalmıştır. Eğitim ve benzeri ihtiyaçları için ev dışına yönlendirilmişlerdir (Adams, 1986: 5).

Çekirdek aile akrabalık grubundan (göreli de olsa) soyutlanmıştır. Ancak bu durum, çekirdek ailenin akrabalık bağlarından bütünüyle koptuğu anlamına gelmez (Goody, 2004: 180). Eş seçiminden yer tercihine kadar kadın ve erkek beraber karar vermektedirler. Çekirdek ailede evlilikler genelde grup dışından (egzogamik) eş seçimine dayanır. Aynı zamanda geleneksel geniş ailenin aksine, çekirdek aile monogamik (tek eşli)tir. Çekirdek aile de soy da otorite dağılımı da eşitliğe dayanmakta, cinsiyet ayrımı yapılmamaktadır, mülkiyet çocukların hepsine geçebilmektedir.

Kısaca çekirdek ailenin temel işlevleri başlıca dört ana başlık altında toparlanabilir:

1) Kadın ve erkeğin edindikleri -toplum tarafından kendilerine verilmiş- rolleri en iyi yerine getirebilecekleri ortamı sağlamak;
2) Kadın ve erkeğin cinsi ihtiyaç ve beraberliklerini toplumca kabul edilen bir meşruluk çerçevesinde oturtmak;
3) Çocukların doğum, bakım ve yetiştirilmeleri için en iyi ortamı sağlamak;
4) Toplumun kültür birikimini bir nesilden diğerine aktarmada en etkili kanal olmak (Sezal, 2003: 144).

Çekirdek aile tipine, sanayileşmeyle birlikte ulaşıldığı gibi yaygın bir kanaat olsa da bu tam olarak doğrulanmış bir tez değildir (Kandiyoti, 1984: 18). Özellikle bu tezi ileri süren yapısal fonksiyonalistler sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte geniş aileden çekirdek aileye geçiş arasında evrensel bir evrim çizgisi olduğunu varsaymışlardır. Ancak bu tez çürütülmüştür (Duben, 2002: 80). Zira çekirdek aile sanayileşmeden öncede rastlanılan bir aile modelidir. Bu konuda yapılmış kimi çalışmalar bu iddiayı doğrular niteliktedir. Örneğin Ümit Meriç'in aktardığına göre XIV ve XVII. yüzyılda İngiltere'de evlerin %78'i, Fransa'da %76'sı, Belgrad'da %69'u çekirdek aile yapısına sahiptir. Oysa aynı tarihlerde geniş aile yüzdesi İngiltere'de % 6, Fransa'da % 14, Belgrad'da %27, Amerika'da ise % 3 tür (Meriç, 1991: 59).

Kentleşme ve sanayileşme ile bağımsız çekirdek ailenin ortaya çıkması arasında zorunlu bir ilişki olmadığını savunan kimi görüşler; aile yapısındaki değişmeleri mülkiyet ilişkilerinin farklılaşmasıyla açıklanmasını tercih etmekte; dolayısıyla bu görüşte olanlar çekirdek ailenin ortaya çıkmasını da toprak mülkiyeti üzerindeki tasarrufla ilintili olduğunu ileri sürmektedirler. Yine bu görüşte olanlar geleneksel geniş ailenin parçalanmasını, toprağın nisbi önemini yitirmesine bağlamaktadırlar. Bunlar toprağı işleme biçimleriyle ailenin büyüklüğü arasında bir ilişkinin mevcut olduğunu ileri sürmektedirler. Nur Vergin (1987) yaptığı bir araştırmada bu doğrultuda verilere ulaşmıştır. Nur Vergin'e göre Türkiye'de hem geniş aileye hem de çekirdek aileye aynı anda rastlanmaktadır. Ancak geniş aile genelde büyük toprak sahiplerinin sahip olduğu bir aile modeli iken, çekirdek aile küçük toprak sahiplerinin kurduğu bir aile modelidir.

Nur Vergin (1987:19), aynı araştırmanın sonuçlarına yaslanarak, hem çekirdek ailenin, sadece modern toplumların aile modeli olduğu ve ailenin evrim çizgisindeki son ideal noktayı temsil ettiği tezinin çürüdüğünü ileri sürmekte, hem de geniş ailenin sanıldığı gibi arkaik olmadığını ve tarihteki yerini almadığını iddia etmektedir.

Bu iddiaların sonucunda ortaya çıkan gerçek, farklı aile tipolojilerinin bir evrim çizgisi izlemediği şeklindedir. Tarihin farklı dönemlerinde farklı aile tipleri aynı anda birlikte bulunmuşlardır. Her aile tipinin değeri kendi içinde belirlenmelidir. Aralarındaki niceliksel ve niteliksel farklılıklar toplumsal şartlar tarafından oluşturulmuştur. Dolayısıyla herhangi bir aile tipini ortaya çıkaran şey tek başına herhangi bir toplumsal faktör değildir; yani ekonomik gerekçeler bir aile tipini oluştururken, en az onun kadar diğer toplumsal faktörler de, kültürel yaklaşımcıların ileri sürdüğü gibi, din, siyaset ve hukuk da o aile tipinin oluşmasında önemli rol oynarlar.

3. Bölüm

TARİHSEL-TOPLUMSAL DEĞİŞME ve AİLE İÇİ İLİŞKİLER

1. TÜRK AİLESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Doç. Dr. Kadir Canatan

1.1. GİRİŞ

Çoğu toplumsal kurumlar gibi aile de, tarihsel bir kurumdur. Başka bir deyişle bugünkü varlık ve yapısını geçmişe borçludur. O halde çağdaş Türk ailesini anlayabilmek için tarihin derinliklerine doğru bir yolculuk yapmamız gerekmektedir. Bu yolculuk sayesinde geçmişten günümüze aile yapısında ne tür "değişmeler"in olduğu ya da hangi "sabiteler"in de koruna geldiği daha iyi anlaşılacaktır. Türk ailesinin geçirdiği aşamaları üç dönem halinde incelemek mümkündür:

1. Eski Türklerde aile
2. İslami dönemde aile
3. Modern Türkiye'de aile

Bu dönemleri ayrı ayrı ele almadan önce Türk toplumunda evlilik ve aile kavramlarının içeriğini ve yerini daha iyi anlamak için bu kurumların geleneksel, dini, kültürel ve hukuksal temellerine kısaca değinmek gerekiyor.

Eski Türklerde evlenme ve yuva kurma devletin temeli, aile ise çekirdeğidir. Türklerde aile denilince, baba, ana ve çocuklar hatıra gelir. Evliliğin sembolü ise "eb" yani, evdir. Evin bir başka anlamı da "Ocak"tır. Evlilikte aşk ve his vardır. Bunun için eski Uygur şiirlerinde

evlenmeye "kavuşmak" da denir. Aynı zamanda Anadolu'da evlenme "ocak kurma"dır (Öğel, 1988:253).

"Nikâh kıyma" sözü bütün Türklerde aynı şekilde söylenir. Nikâh kız evinde kıyılır. Nikâh kıyılmadan önce kalın ve çeyiz miktarı tespit edilir. Kalın, karşılıklı bir akit ve hediyeleşmedir. Kalın, süt hakkı ve bir hibedir. Çeyiz, karşılıklı hediyeleşmenin diğer tarafını oluşturur. Çeyiz, babanın kızına karşı bir yükümlülüğüdür (Öğel, 1988:256-268).

İslam hukukuna göre nikâh bir akittir. Ailenin temeli, "zevc" ve "zevce"; yani eşlerdir. Eşler arasındaki evlenme birliği nikâh ile kurulur. Nikâhın rüknü icap ve kabuldür. İki şahit huzurunda tarafların icap ve kabulüyle nikâh gerçekleşir. Ayrıca nikâhın evlenmeye ehil olma, geçici bir süre için yapılmaması ve aleni olması gibi şartları bulunmaktadır (Keskioğlu, 1984:220-224).

Evlilik çeşitli hukuk sistemlerinde farklı şekillerde tarif edilmiştir. Bu farklılık, daha çok evlenme akdinde dinin veya devletin alacağı rolden doğmuştur. İslam hukukuna göre evlenecek adaylar arasında süt akrabalığı vb. maniler bulunmamak, akdi şahitler huzurunda ve aleni olarak yapmak şartıyla evlilik dini değil, medeni bir muameledir. Binaenaleyh evlilik akdini din adamının yapması veya mabedde yapılması şart değildir (Karaman, 2006:68-69).

Bu açıklamalardan, gerek eski Türk geleneklerinde gerekse İslam hukukunda evliliğin bir "sözleşme" olduğu ve "tarafların onayıyla" gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Nikâh sırasında şahitlerin olması ve aleni yapılması, olayın sosyal boyutunu ve kamuya dönük yüzünü ifade etmektedir. Şahitlerin bulunmadığı ve aleniyetin sağlanmadığı durumlarda evlilik başkalarına gizli kalacağından, bunun toplum tarafından gayri meşru görülme tehlikesi vardır. Ayrıca tarafların evlenmeye müsait bir yaşta olmaları ve evlenmelerine mani bir durumun olmaması gerekmektedir. Demek ki evlilik, hem kişisel hem de sosyal yönleri olan bir kurumdur. Aile ise, evlilik sonucu çocukların doğumuyla perçinlenen ve tarafların karşılıklı hak ve yükümlülükler içinde yaşamlarını birlikte sürdürdükleri toplumsal bir birimdir.

Türk atasözleri ve deyimlerinde evlilik kurumu, değişik yönleriyle ayrıntılı olarak işlenmiştir. "Bekârlık sultanlıktır" gibi bekârlığı destekleyen atasözleri de bulunmakla birlikte, Türk atasözleri ve deyimlerinde genellikle evli olmak teşvik edilen, bekârlık ise geçici bir süre için kabul edilen bir statüdür.

Modern Türk hukuk sisteminde aile hukuku, bir anlamda resmi evliliklerin hukukudur; evlenen kişilerin tabii olduğu hukuktur. Türk

Medeni Kanunu'nda "İkinci Kitap"da düzenlenmiştir. Kanun evlenmeyi "yetkili evlendirme memuru önünde yapılan bir akit" olarak tanımlamış ve bu evlilikten oluşan kurumu "aile" olarak nitelemiştir. Başka bir deyişle yetkili evlendirme memuru önünde yapılmayan akitler resmen evlilik olarak kabul edilmemektedir.

Ülkemizde Anayasa, aileyi Türk toplumunun temeli (Madde 41/1) olarak tanımlamakta; ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması için gerekli tedbirleri almak üzere devleti görevlendirmektedir (Madde 41/2).

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de aile önemli değişimler geçirmektedir. "Türkiye'de ailenin yapısal değişmesi hukuksal güdümlemelerle desteklenmiştir. İsviçre medeni yasasının Türkiye'ye aktarılması Meclis tarafından 1926 yılında kabul edildi. Bu yasa, gerek aile mallarının yönetiminde, gerekse ölümden sonra servetin paylaşılmasında kadına, erkekle eşit haklar tanımaktadır. Erkeğin çok eşli evliliği yasaklanmış ve evlilik anlaşması yasaların güvencesi altına konulmuştur" (Kongar, 1985:427). Türk aile yapısının nasıl bir değişim gösterdiğini, hangi yapıların ve geleneklerin korunduğunu ya da terk edildiğini anlamak için üç dönem halinde konuyu incelemeye çalışacağız.

1.2. ESKİ TÜRKLERDE AİLE

Eski Türklerde ailenin konumu ve yapısı, spekülatif yorumların fazlalığı ve tarihsel araştırmaların yetersizliği nedeniyle tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Sosyolog ve düşünür Ziya Gökalp, birçok çalışmasında eski Türk toplumu ve ailesi hakkında anakronik görüşler ortaya atmıştır. Ona göre eski Türklerde tekeşli (monogam), anaerkil, demokratik ve çekirdek bir aile formu bulunmaktaydı.* Bu ifadeler tarihsel gerçeği yansıtmaktan ziyade modern dönemin geçmişe projekte edilmiş romantik ve fantastik bir ütopyası olarak görülmelidir.

Sosyoloji literatüründe ailenin tarihsel süreçte "geniş aile" modelinden "çekirdek aile" modeline doğru bir gelişme gösterdiği çok yaygın bir düşünce olarak benimsenmiştir. Çağdaş İngiliz sosyologu Anthony Giddens, bu genel kanıya karşı ihtiyatlı olmayı önermektedir. Ona göre Batı Avrupa'da çekirdek aile çoktan beri varlığını sürdürmektedir. Premodern dönemde hane halkı bugünküne kıyasla daha geniştir, ancak aradaki fark çok büyük değildir. Örneğin, İngiltere'de on yedinci, on

* Bu görüşler için bakınız: "Türk Ahlakı", "Türk Medeniyet Tarihi" kitapları ve çeşitli dergilerde yayınlanmış ve derlenmiş "Makaleler"i.

sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar boyunca, ortalama hane büyüklüğü 4,75 kişiydi. İngiltere de bugünkü ortalama büyüklük ise, 3,04'tür (2000:149). Daha sonra göreceğimiz üzere "hane" ile "aile" kavramlarını her zaman özdeşleştirmek ve eşanlamlı görmek doğru değildir. Geleneksel dönemde hane, çoğu zaman daha geniş bir sosyal ağın (aile, akrabalık ve mahalle) içine gömülüdür. Genellemelere dayalı çalışmalara eleştirel bakılması son derece gerekli olmakla birlikte, aynı derece önemli olan bir başka nokta Avrupamerkezcil yaklaşımların ve saptamaların başka toplumlara teşmil edilmesinden kaçınılması gerektiğidir. Bu da günümüze özgü bir başka genelleme şeklidir. Bu durumda sadece anakronik yaklaşımlara değil, etnosantrist yaklaşımlara karşı da uyanık olmak gerekmektedir.

Tarih-i Raşidi'den alıntılanan şu satırlar, steplerde yaşayan eski Türk toplumunun özelliklerini çok güzel bir şekilde tasvir etmektedir: "*Biz bozkırda yaşayanlardanız. Kıymetli eşyamız yoktur. En büyük zenginliğimiz atlarımızdır. Onun eti bizim için en iyi yiyecek, derisi en iyi giyecektir. Bizim için en iyi içki onun sütüdür. Topraklarımızda binalar ve bahçeler bulunmaz. Göçmemizin tek amacı, otlayan sürülerimizi seyretmektir.*" Göçebe bozkır kültürü, at ve koyunlar eski Türk toplumunun ekonomik ve fiziksel altyapısını oluşturmaktadır. Göçebelik ve bozkır, çadırdan başka barınacak bir yeri olmayan Türklere fazlaca bir medeniyet imkânı vermemiştir, ama at ve göçebe hayatın sağladığı hareketlilik onları Doğu'dan Batı'ya doğru gelirken büyük medeniyetlerle yüz yüze getirmiştir. Türklerin bazı karakteristik özelliklerini burada aramak gerekir. Sözgelimi Türkler müthiş taklit yeteneğine sahip bir millettir. Bu taklit yeteneği, farklı ve daha yüksek medeniyetlerle karşılaşmalar sırasında gelişmiştir. Başka kültürlerle etkileşim Türk kültür ve kimliğinin en önemli dayanak noktası olmuştur.

Böyle bir toplumun çok karmaşık bir sosyal ve siyasal yapıya sahip olması düşünülemez. Birçok kaynaktan anlaşıldığına göre Türk toplumunun çekirdeğini aile oluşturmaktadır. Ancak aile; soy ve sop gibi sosyal, boy, uz (aşiret) ve il (devlet/ülke) gibi daha geniş siyasal toplulukların içine gömülüdür. Bu nedenle bu toplumu ve aile yapısını inceleyenler, sadece aile yapısına baktıklarında bunu çekirdek aile sanmışlar, daha geniş sosyal ağlar içinde değerlendirenler ise geniş aile olduğuna hükmetmişlerdir. Bizim kanaatimiz genel sosyolojik ve antropolojik bilgiler çerçevesinde geleneksel toplumlarda geniş ailenin geçerli olduğu kuralına dayanmaktadır. Fakat Türk toplumunda geniş ailenin olduğuna değin bir başka kanıt, çekirdek aile terminolojisinin bulunmamasıdır (Arslan, 1984: 45-37).

Bu tartışmalar bir tarafa tarihsel araştırmalara dayanarak eski Türk toplumunda ailenin bazı temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir (Öğel, 1988:237-295).

1. Türklerde 'ana ailesi'nin izine pek rastlanmaz. Hâkim olan aile tipi 'baba ailesi'dir. Baba ailesinin temeli, dışardan evlenmeye, yani exogami'ye dayanır. Türklerde dışardan kız alma geleneği vardır. Bu gelenekte exogami, babayerlilik olgusuyla birlikte yürümektedir. Yani dışardan alınan kız, oğlanın baba evine gelir ve çoğu durumlarda oğlan baba izni olmadan aileden ayrılamaz.
2. Türklerde ailenin esas çekirdeği, baba, oğul ve torunlardan meydana gelmektedir. Evlenip giden kızlar ile onların çocukları, aileden sayılmazlardı. Ancak daha güçlü olabilmeleri için aile dedenin idaresi altında toplanıyorlardı. Bu durumda eski Türk toplumunda aile ataerkil olmakla kalmıyor, aynı zamanda geniş aile özellikleri göstermektedir. Ailenin geniş aile olmasının bir gerekçesi de, bir önceki maddede belirtilmiştir: Evlenen oğullar, yeni ev açmak ya da kızın baba evine gitmek yerine baba evinde kalmak zorundaydılar. Yeni ev açmak ve ayrılmak gibi durumlar baba ya da dedenin iznine tabiydi.
3. Eski Türk ailesinde işbölümünün cinsiyet ve yaş temelinde şekillendiği görülmektedir. Oğlu yetiştirme babanın, kızı yetiştirme ise annenin görevidir. "Babasız oğul, anasız kız bakımsız (yani öksüz)" sayılırdı. Baba, oğlunu evlendirmek zorundaydı. Bu görevini ihmal etmesi durumunda oğul babaya karşı gelip kalın veya başlık parasını zorla alabilirdi. Demek ki babaya ve büyüğe saygı sınırsız değildi.
4. Eski Türkler anneye "ög" derlerdi. Bugünkü Türkçede "öksüz" sözü buradan gelmekte ve "annesiz çocuk" anlamındadır. Anne, egzogami ilkesi gereğince "el kızı"dır. Fakat evlendikten sonra kocasının soyuna geçmektedir. Baba kızını verirken, aynı zamanda "velayet hakkı"nı da vermektedir. Anne, zamanla ve özellikle de çocukların doğumundan sonra statü kazanarak babadan sonra aileyi temsil eden ikinci kişi olur ve diğer akrabalardan daha ileri bir konuma ulaşır. Dul kalmış bir kadın ise, küçük çocuklarının vasisi olur, eğer büyük oğul varsa en büyük oğul evin büyüğüdür.
5. Kız ve erkek çocuklar arasında bir ayrım yapılmazdı. Eski Türklerde "oğul" evlat anlamına gelirdi ve hem erkeğe hem de kıza nispet edilirdi. Kızlar evlendiklerinde aile ile bağları kopar ve kocasının ailesine mensup olurlardı. Kızın mirası çeyiz olarak kocasının evine giderdi. İslam'dan önce de bekâret önemliydi ve bakir kız tercih edilirdi.

6. Kadın evin dayanağı ve sahibiydi. İşbölümü gereği kadın evde kalmak ve ev işlerine bakmak zorundaydı. Türklerde çokkarılılık yaygın olmamakla birlikte bilinmeyen bir şey değildi, ilk kadına "baş kadın", sonradan gelenlere ise "kuma" veya "ortak" adı verilirdi. Bu ifadeler kadınlar arasında da açık bir hiyerarşi olduğunu göstermektedir. Miras hakları da değişik olurdu.
7. Eski Türklerde ve günümüze kadar gelen süreçte evlilik, "ev" ile karakterize edilmiştir. Evliliğin sembolü "eb", yani evdir. Evlenmek ise, "ev-lenmek" (yani ev kurma) anlamında bir eve sahip olmaktır. Evlenmek, aynı zamanda "ocak kurma" anlamına da gelmektedir. Evlilik, "sönmez bir ateş yakma", eve gelen gelin ise "evi aydınlatan bir ateş" olarak ifade edilmiştir. Evlenme, "kavuşma, derilme ve koşulma" anlamlarına gelmektedir. Evlilik bağı ya da karı-koca bağı, ana-baba ile olan bağdan daha kuvvetlidir. Bu kuvvetin zayıflamaması için kadının kendi evinde kalması ve anne-baba evine sık sık gitmemesi gerekir.
8. Türklerde evlilik, mutlaka bir "aracı" yoluyla ve "tanıklar"ın hazır bulunduğu bir ortamda yapılmaktadır. Bu da evliliğin sadece kız ve oğlan arasında bireysel bir olay değil, aileler ve taraflar arasında sosyal bir hadise olduğunu göstermektedir. Ancak bir evlilik olayında taraflar ne kadar çok olursa uzlaşma sağlamak da o kadar zordur. Kız ve oğlan arasında uzlaşmanın olduğu, ancak aileler arasında uzlaşmanın sağlanamadığı durumlarda "kız kaçırma" olayları yaşanmaktadır. Demek ki kız kaçırma geleneği uzlaşmanın tam olarak sağlanamadığı durumların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.
9. Türklerde evlilik, boşanma ve kız kaçırma gibi olaylara eşlik eden bazı kültürel gelenekler (daha doğrusu töreler) bulunmaktadır. "Kalın veya başlık", Türk aile hukukun temelidir. "Kalın", kız ailesine verilen aile malıdır. Evlenen oğlan açısından bu, babanın çocuğuna evlilik sırasında yerine getirmesi bir görev ve haktır. Kız açısından bakıldığında ise, ailesinin kızını vermesi karşılığında elde ettiği bir haktır. Kalının anlamı ve işlevinin ne olduğu farklı biçimlerde yorumlandığı gibi başlık ile arasında da bir fark olup olmadığı da tartışılmaktadır. Kalını bir "kız satışı" olarak yorumlayanlar olduğu gibi bunu şiddetle reddedip karşılıklı bir akit ve sözleşme olarak da görenler vardır. Başlık ile kalın arasındaki fark da pek açık değildir: Kalın bir hak ("süt hakkı" ya da "kemik hakkı" olarak da ifade edilir) iken, başlık bir hediyeleşmedir. Ya da başlık, kalının dejenere olmuş şeklidir. Gerek kalın gerekse başlık, boşanmayı zorlaştıran ve evliliği pekiştiren adetlerdir. Kalın ve başlığın

zıddına çeyiz, kız tarafının oğlan tarafına götürdüğü bir hediyedir. Bununla kız baba evinden kendisine düşecek olan miras hakkından vazgeçmektedir. Çeyiz, kız ailesi için bir onur ve prestij meselesidir. Kız kaçırma durumlarında kız ailesine "diyet" ödenmektedir. Diyet, kalın ya da başlığın yerini tutan bir başka uygulamadır.

10. Evlilik süreci "söz kesme" ya da "beşik kertme" âdetiyle başlar ve "nişan" ve "nikâh"la tamamlanır. Söz kesme, Türklerde çok değer verilen bir konuydu ve önemine binaen "At üzerinde" yapılırdı. Söz kesme sırasında kızda "rızalık" alınırdı. Başka bir deyişle kızın rızasının olup olmadığı sorulur ve rıza, "mendil" sembolüyle ifade edilirdi. Söz kesmeden sonra "şerbet" içilir. Bu bir nevi ant içmedir. Beşik kertme âdetine tüm Türklerde rastlanmaktadır. Ancak bu ergenlik çağına gelince ikinci defa yenilenir ve yeniden nişan gerçekleştirilir. Bu aşamada tarafların vaz geçmesi mümkündür. Nişan, "küçük düğün" olarak da nitelenir. Nişanlılık süresi, "nikâh kıyma" (kıyın ya da akit) töreniyle biter ve evlilik ilke olarak gerçekleşir. Ancak Türklerde evliliğin tam olarak gerçekleşmesi bazen ilk çocuğun doğmasına kadar sürmektedir. Nikâh, kalın anlaşmasından sonra yapılır ve bazı törelerin (su içme, sakal kesme vs.) uygulanmasıyla tamamlanır. Bugün de Anadolu'da uygulanmakta olan kimi düğün gelenekleri, sağdıç(lık), gelin kılavuzu ve gerdek gibi kurumlar eski Türklerden gelmektedir.

Yukarıda on madde halinde özetlediğimiz eski Türk ailesi, bir taraftan bizim sosyoloji literatüründe tanıdığımız geleneksel, geniş ve ataerkil aileye, diğer taraftan da bazı özellikleriyle bugünkü Türk ailesine çok benzemektedir. Demek ki Türk ailesi zaman içinde kimi öğeleriyle değişim geçirirken, kimi öğelerini de muhafaza ederek günümüze kadar gelmiştir.

1.3. İSLAMİ DÖNEMDE AİLE

Türkler, Doğu'dan Batı'ya doğru yürüyen tarihsel stratejilerine uygun olarak Orta Asya steplerinden "Küçük Asya" olarak tanınan Anadolu'ya gelirken dokuzuncu yüzyıldan itibaren kitleler halinde İslam'a girmeye ve bu şekilde yeni bir kültür havzasına dahil olmaya başlamışlardır. Daha önce Şamanlık, Kamlık, Manilik ve Budistlik gibi dinlerin etkisinde olan Türklerin İslamiyet'i benimsemeleri ve bunun doğurduğu sonuçlar farklı biçimlerde açıklanmış ve yorumlanmıştır. Bu açıklamalardan biri, Türklerin din ve Tanrı anlayışları ile töre ve hukuk düzenlerinin İslam'a çok benziyor olmasıdır. Bu benzerlik dolayısıyla Türkler İslamiyet'i

benimsemekte hiç zorlanmamışlardır. Her ne kadar eski Türk inançları ile İslam arasındaki benzerliğe vurgu yapsa da bu açıklama biçimi, kadın ve ailenin statüsüne gelince İslam dolayısıyla Arap ve Fars kültürünün etkilerinin Türklerde kadının statüsüne olumsuz bir şekilde etki ettiğini ve Türk ailesini yozlaştırdığını belirtmekten de kaçınmaz. Bu düşüncenin çelişkisi bir tarafa, tarihsel ve toplumsal olayları açıklamada yanlış bir başlangıç noktasını seçmiş olduğu görülmektedir. Türklerin geçmişte Çin uygarlığını taklit etmeleri, daha sonra da Fars ve Arap medeniyetlerinin etkisinde kalarak İslam'ı seçmiş olmalarının temelinde aynı mekanizma yatmaktadır. Bu mekanizma, göçebelik ile yerleşiklik (uygarlık) arasındaki kültürel etkileşimin doğasında yatan asimetrik ilişki biçimidir. Bu ilişki biçimi kültürel etkileşimin doğrultusunu da belirlemiştir. İbn Haldun'un ünlü yapıtı "Mukaddime"de ortaya koyduğu gibi "göçebelik, yerleşiklikten (hadarilik) önce gelen bir toplumsal merhaledir ve göçebeler, yerleşik yaşayanlara askeri olarak galip gelseler bile eninde sonunda kültürel olarak onlara mağlup olurlar" (1977:297/327-328). Bu ilke, Türklerin neden İslam'a geçtiklerini ve neden daha önce Müslüman olmuş Arap ve Farsların kültürel etkilerine de maruz kaldıklarını açıklayan sosyolojik bir yasadır.

Türkler, Orta Asya'dan batıya doğru göç ederek XI. yüzyılda Anadolu'ya gelirlerken eski Türk kültür mirasını beraberinde getirirken, aynı zamanda burada yaşayan halklar ve onların kültürleriyle de kaynaşmışlardır. İslami gelenek ve kurumlar kadar özellikle devlet ve saray kültüründe Bizans kurumlarının da etkisi olmuştur. Dolayısıyla Türkler Anadolu'da büyük bir kültür sentezi yaratmışlardır. Bu sentezin kaynakları ve farklı kültürlerin izlerini sürmek istiyorsak, etkileşimleri odak noktası seçen karşılaştırmalı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu araştırmalardan sonra hangi öğelerin hangi kültür kaynaklarından derlendiği açıklığa kavuşacaktır.

Anadolu'daki büyük kültür sentezini, tüm görkemiyle ifade eden şüphesiz ki Osmanlı devletidir. Fakat Osmanlı devleti kendinden önceki Selçuklu mirasını devralmış ve onu daha ileri bir noktaya götürmüştür. Selçuklular dönemi, eski Türk kültüründen İslam kültür havzasına doğru bir geçiş dönemi olarak telakki edilirse, İslami dönemi en iyi yansıtan örnek şüphesiz ki Osmanlılardır. Bu nedenle Osmanlı döneminde ailenin yapısına ve gelişimine bakmamız gerekmektedir.

Osmanlıda aile araştırmalarının genel olarak iki özelliği olduğu söylenebilir (Doğan ve Ortaylı, 2001). İlk olarak Osmanlıda aile, farklı toplumsal kategoriler ve "milletler" bağlamında ele alınmakta ve koz-

mopolit bir toplumda ailenin farklı biçimleri olduğu vurgulanmaktadır. "Osmanlı ailesi" deyimi, bu durumda hem şemsiye bir kavram hem de farklı kategorilerdeki ailenin ortak yönlerini göstermek üzere kullanılan sosyo-kültürel bir kavramdır. İkinci olarak Osmanlı aile araştırmaları uzun bir süreyi kapsayan Osmanlı döneminde aileyi, imparatorluğun gelişme çağları ve bunun aile üzerindeki etkileri dikkate alarak tasvir etmektedirler. Özellikle klasik dönem ile yenileşme dönemi arasında keskin bir ayrım yapılmaktadır. Çünkü Tanzimat'la birlikte başlayan süreçte Osmanlı ailesi dış dinamiklerin etkisiyle, yeni bir yapılanma içine girmiş ve klasik dönemin aile yapısından farklı bir yapıya bürünmeye başlamıştır.

Osmanlı toplumu, üçlü bir sacayağı üzerine oturmuştur. Toplumsal hiyerarşinin tepesinde saray ve saray erkânı bulunmaktadır. Ayrıştırmak gerekirse saray erkânı, "Osmanlı Saray Ailesi" (Harem-i Hümayun) ile "kamu görevlileri"nden oluşmaktadır. Kamu görevlileri ise kendi aralarında seyfiye (askeriye), ilmiye (ulema) ve kalemiyye (bürokrasi) olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır. Toplumsal hiyerarşinin tabanını ise, bekleneceği üzere farklı "milletler"den meydana gelen reaya oluşturmaktadır. Osmanlıda yönetilen kesim, etnik ve dini bakımdan oldukça büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik, dini çizgiler üzerinden yaşanan bir ayrışmayı beraberinde getirmiştir. Osmanlı toplumu, bu bakımdan bir "milletler" mozayiğidir. Osmanlı jargonunda "millet", bugünkü anlamda etnisite ya da ulusu ifade etmez. Millet, Arapçada "ümmet" kavramıyla eş anlamlıdır ve farklı dini gruplar bu terimle ifade edilir. Osmanlıda milletler, iç işleyişi itibariyle özerk olan topluluklardır. Bu topluluklar ile saray ya da padişah arasındaki bağ, "millet başı" denilen, her dini grubun kendi önderiyle sağlanır.

Hem söz konusu dini ve kültürel çeşitlilik hem de toplumsal tabakalaşma, Osmanlı ailesini etkileyen başlıca değişkenlerdir. Osmanlı hanedanlığı, iktidarın kuşaktan kuşağa devredildiği bir yönetici ailedir. Hanedan üyelerinin günlük yaşamını geçirdiği yer ise haremdir. Sözlük anlamı itibariyle bir mabet ya da kutsal mekân olarak tanımlanır. Bu tanım, haremin genele açık olmadığını ve girişlerin sınırlılıklarını ifade eder. Harem, padişah ve ailesinin evi sayılır (Doğan, 2001:45). Salt bu özelliğinden, yani halka ve kamuya açık olmamasından dolayı harem pek çok söylencenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Avrupa'da harem, Osmanlı padişahlarının gönlünce eğlendiği ve kadınlarla sevişti̇ği bir mekân olarak hayal edilmiştir. Bu algı doğru olmamakla birlikte haremdeki atmosfer de sıradan bir Osmanlı tebaasının ailevi yaşamına

benzemez. Sözgelimi tüm Osmanlı padişahları çok eşli evlilik yapmışlardır. Padişahların evlendikleri kadınlara Kadın Efendi denilmektedir. Kadın efendilerin sayısının en fazla sekiz olduğu bilinmektedir (Doğan, 2001:47). İslam'ın çok eşle evliliği dört kadınla sınırladığı düşünülürse, Osmanlı padişahlarının bu sınırı aştıkları söylenebilir, ancak bu eşlerin bir kısmı (dördün üzerindekiler) cariye konumunda olduğu ve cariyelerle evlenmede sınır söz konusu olmadığı da dikkate alınırsa aslında şeri sınırlara riayet ettikleri de söylenebilir.

Osmanlı haremini ve padişahlarının evlilik biçimini sıradan tebaanın evlilik ve aile yapısından farklı kılan ikinci bir nokta, padişahların genellikle yabancı, yani kendi tebaasından olmayan kadınlarla evlilik yapmayı tercih etmeleridir. Tüm Osmanlı padişahları içinde I. Osman, II. Osman ve I. İbrahim olmak üzere sadece üç padişah kendi tebaasından kadınlarla evlenmiştir (Doğan, 2001:47). Demek ki Osmanlı padişahları sadece çokkarılı değil, aynı zamanda kozmopolit bir evlilik ve aile yapısına sahiptirler. Kadınlar arasında Baş Kadın Efendi'den diğerlerine doğru işleyen hiyerarşik bir düzen olduğu ve bu düzeni ancak padişahların fazlasıyla ilgilendikleri bazı gözde kadınların bozduğu söylenebilir. Herhalde Baş Kadın Efendi yanında, en fazla gücü olan ikinci kadın padişahların annesi olan Valide Sultanlar'dır. Sarayda süren günlük yaşamda kadın ve aile hiyerarşisinin tepesinde bunlar bulunmaktadır.

Akgündüz, Osmanlı padişahlarının aile hayatları ve zevceleriyle alakalı olarak Fatih Sultan Mehmed öncesi ve sonrası arasında bir ayrım yapmaktadır. Bu ayrım, sadece Osmanlı padişahlarının ailevi yaşamını değil, ailevi yaşama etki eden etmenleri de ortaya çıkarma açısından önemlidir. İlk Osmanlı padişahları, beylerin ve kralların kızları ile nikâh akdi yaparak aile kurmuşlarsa da bu nikâhlı hanımların yanında sınırlı sayıda ve meşru ölçüler içinde cariyeler de edinmişlerdir.* Fatih Sultan Mehmed'den sonra, imparatorluk statüsüne kavuşan Osmanlı devletinde, nasıl devlet ve kapıkulu kadroları, devşirme erkeklere bırakılmışsa, Harem'deki kadınlar saltanatı da devşirmelerden ve dışarıdan satın alınan değişik milletlere mensup cariyelere terk edilmiştir. Fatih devrinden Osmanlı'nın yıkılışına kadar çoğunlukla Osmanlı padişahları, nikâh

* Fatih zamanına kadar padişahların eş sayıları şöyledir: Gazi Osman Bey I (2), Sultan Orhan (4), Sultan Murad I (5), Yıldırım Beyazıd (5), Çelebi Mehmed I (2) ve Sultan Murad II (5). Aynı anda dördü geçen nikâhlı eş sahibi olmak söz konusu değildir. Belki birisinin ölümü veya ayrılması üzerine beşinci ile evlenmişlerdir. Fatih'ten sonra cariyelerle evlilik tercih edilmiş olduğu için çokeşlilik de dört sınırı aşılmıştır. Çok kadınlı bilinen padişahlar şunlardır: III. Ahmed (18), Abdülmecit (18), II. Mahmud (13), III. Selim (12), I. Abdülhamid (11) ve II. Bayezıd (8). Çok kadınlı padişahlara karşılık çok az eşle yaşamayı tercih eden padişahlar da olmuştur (Akgündüz, 2000:304-330).

akdiyle ve hür kadınlarla evlenmeyi terk etmişler ve bunun yerini cariyelerle ve nikâh akdi yapmadan karı-koca hayatı yaşama usulünü benimsemişlerdir. Bu şekilde İslam'ın çokeşlilikte koyduğu sınır aşılmış ve sayıları onları geçen eşler edinmişlerdir (2000: 304-351). İstanbul'un fethedilmesinden sonra Osmanlı devleti imparatorluk statüsüne kavuşmakla birlikte, yabancı cariyelerle evlilikler tercih edilir olmuş ve eş sayıları da çoğalmıştır. Bunun birçok sebebi olmakla birlikte, devleti padişah eşlerinin akrabalarından koruma isteği önemli bir rol oynamıştır. Devşirme sisteminin de aynı gerekçelerle devreye sokulduğu bilinmektedir.

Son olarak Osmanlı hanedan ailesi ve hareminin bir başka özelliği, farklı hizmetlerde çalışan bazı kadın gruplarının saray ve haremde etkin olmasıdır. Bu kadın gruplarının her birinin bir görev alanı vardır ve bu görev alanlarına göre adlandırılmışlardır. Sözgelimi Gedikliler padişahın özel hizmetinde çalışan kızlardır. Söz konusu grupların çoğu cariye ve saraya çeşitli sebeplerle dışardan getirilen kız ve kadınlardır. Bunlar, sarayda özel bir eğitimden geçirilirler ve bazı hizmetlere koşulurlardı. Evlilik vakti geldiğinde de saraydaki zümrelerden biriyle evlenmeleri sağlanırdı. Cariyelerin evlendirilmeleri söz konusu olduğu gibi bazen azat edilmeleri de yaygın rastlanan bir durumdu. Sarayda cariyelerin Enderun zabitleri veya diğer rütbelilerle evlenmeleri genel bir durumdur (Ortaylı, 2001:40). Açıktır ki haremde yaşayan herkes, padişahın eşi ve çocukları değildir. Bu bakımdan harem, kozmopolit Osmanlı toplumunun bir yansımasıdır. Bu görünümüyle Osmanlı hanedan ailesi şüphesiz ki, nüfusu "büyük ataerkil geniş aile"dir.

Asker, bürokrasi ve ulemadan oluşan kamu görevlilerinin aile modelini tek bir modele indirgemek doğru olmamakla birlikte bu kesimlerin de aile kültüründe ortak bazı öğeler bulmak mümkündür. Sözgelimi Osmanlı kamu görevlilerinin üçte birinin hane halkı arasında cariye, odalık, köle, azatlı cariye ve kölelere rastlanılmaktadır (Doğan, 2001:52). Kurdukları vakfiyelerden bu kesimin ekonomik konumunun oldukça iyi olduğu ve ailelerin toplumsal prestij ve güçlerini geleceğe taşımayı amaçladıkları söylenebilir. Çokeşlilik, bir anlamda toplumsal statü ve zenginliğin de göstergesidir. Bu kesimin saray yaşamını taklit ettikleri ve model aldıkları açıktır.

Osmanlı seçkinleri içinde önemli bir yeri olan ulema ve ulema ailelerinin göze çarpan özelliklerinden biri, kızlarının eğitimlerine büyük önem vermeleridir. Sanılanın aksine ulema kızlar konusunda aşırı tutucu ve katı bir tutuma sahip değildi. Kızlarının ilim ve sanatla meşgul olmalarına özen gösterirlerdi. Nitekim Osmanlı toplumunda okumuş kadın öncülerin bu sınıftan çıktığı görülmektedir (Ortaylı, 2001:54-55).

Osmanlı toplumunda seçkinler, sadece sarayda demin sözünü ettiğimiz çoğu Müslüman olan kesimlerden ibaret değildir. Fiilen Bizans'tan, kısmen çok eski devirlerden gelen gayri Müslim aileler vardı ve Saray bunlara değer veriyor ve bazı devlet hizmetlerinde görevlendiriyordu. Hukuki bir imtiyaza sahip olmamakla birlikte toplumsal statü ve saygınları yüksek olan bu gayri Müslim soyluların Rum aristokrasisine Fenerliler deniliyordu. Fenerli zümrenin gençleri Avrupa'da eğitim görüyor ve Avrupa dillerine vakıf oluyorlardı. Fenerli kadınlar, teadüd-ü zevcat dışında Osmanlı imparatorluğunda üst sınıfa mensup hemcinslerinin hayat tarzı ve kültürel kalıplarını paylaşmaktaydılar (Ortaylı, 2001:57-59).

Osmanlı tebaası aile kültürü, yönetici sınıfın aile kültüründen oldukça farklı özellikler göstermektedir. Meslek yapıları açısından baktığımızda reaya tüccarlar, sanat erbabı ve köylüler gibi üç ana grup ayırt edilebilir. Osmanlıda, Batılı feodal toplumda ya da Doğulu Hint toplumundaki kasta benzer yapılar söz konusu değildir. İslam toplumlarında mekânsal ve sosyal hareketlilik aşılamaz sınırlarla bloke edilmemiştir. Fakat tüm geleneksel toplumlarda olduğu gibi, söz konusu yatay ve dikey hareketlilik günümüz toplumlarına göre sınırlıdır. Osmanlıda yönetici sınıf arasında çokkarılılık yaygın iken, reaya arasında yok denecek kadar sınırlıdır. Bu bakımdan köy ile şehir yaşamı açısından da bir ayrım yapılabilir. Şehirlilerin yaşam standartları köylülerinkine kıyasla daha yüksektir ve bu ekonomik farklılık aile yapılarında etkili olmuştur.

Osmanlı ailesinin demografik yapısını ortaya koymada en güvenilir kaynak olan tereke defterleri üzerinde yapılan incelemelerde Osmanlı köylerinde çokkarılılık yüzde 1'e bile varmazken, şehirlerde bu oran yüzde 10'a kadar çıkabilmektedir (Doğan, 2001:54-55). Sözgelimi Haim Gerber, 19. asır Bursa'sında terekesi taksim edilen üst sınıflarda bile %5 oranında çokeşli erkek tespit ediyor. Güneyin Türkmen aşiretlerinde Daniel Bates, bu oranı ancak %3 olarak tespit ediyor (Ortaylı, 2001:90). Çokkarılılık oranları bu kadar düşük olmasına rağmen çağdaşlaşma edebiyatında oldukça abartılmış ve adeta tüm Osmanlı ve İslam toplumlarında çok yaygın bir olgu olduğu izlenimi verilmiştir. Osmanlı tarihi ve aile yapısı üzerine yapılan araştırmalar bu resmin gerçek değil, kurgusal olduğunu ortaya koymaktadır.

Osmanlıda reaya arasında çokkarılılık yaygın olmadığı gibi ortalama olarak bakıldığında çocuk sayısının da kabarık olmadığı görülmektedir. Çocuk sayısına köy ve şehir aileleri açısından bakıldığında köyde aile başına düşen çocuk sayısının şehre göre daha çok olduğu söylenebilir. Bu

oranlar şehirde %2 (2.30), köylerde ise %3 (2.62)'tür (Doğan, 2001:55). Genelde 17. asırda Bursa'da gözlenen aile büyüklüğü 3,65, kırsal kesimde ise 4,9 kişidir. Bazı araştırmacılar Ürdün civarında 5,7, Filistin'de 6,4 kişilik aile büyüklükleri veriyorlar (Ortaylı, 2001:90-91). Fikir vermekten başka bir şey ifade etmeyen bu ortalama rakamları, aile oranları ile birleştirdiğimizde bile şöyle bir tablo çıkmaktadır: 1206 tereke sahibi Müslüman arasında yapılan bir araştırmada 169'nun hiç çocuk sahibi olmadığı, 208 ailenin tek çocuk, 193 ailenin iki, 173 ailenin üç ve 118 ailenin dört çocuğu olduğu saptanmıştır (Doğan, 2001:55). Bu rakamlar Osmanlı reayası arasında ailenin geniş aile mi yoksa çekirdek aile mi olduğu şeklindeki bir soruya neden olmuştur. İlk etapta bu rakamlar Osmanlı ailesinde çocuk sayısının az ve dolayısıyla küçük aile olgusunun egemen olduğu izlenimini vermektedir. Ancak geleneksel toplumlarda aile ne kadar ait olduğu geniş sosyal yapılardan soyutlanarak ele alınabilir? Söz konusu küçük ailenin ataerkil bir geniş sosyal bağlam içinde ve üç kuşak olarak bir arada yaşadığı düşünülürse ortaya farklı bir tablo çıkacaktır. Bu bakımdan sosyal bağlamından uzaklaştırılarak ortaya konan bu rakamsal veriler daha sosyolojik yorumlara ihtiyaç duymaktadır.

Osmanlıda aile hücresi ve aileyi saran toplumsal yapılar hakkında tarihçi İlber Ortaylı'nın tespitleri, böyle sosyolojik bir yorumun ne kadar gerekli olduğunu göstermektedir: "Ailenin temel üretim birimi olduğu bütün geleneksel toplumlardaki gibi, Osmanlı toplumunda da geniş aile tipi her yerde görülür. Bu geniş aile, üç kuşağın bir arada yaşadığı, ama yakın akraba ve kardeşlerin ailelerini de içeren daha geniş bir birleşik topluluğun üyesidir. Bununla beraber bazı kent ve köylerde çekirdek aileye rastlanmaması, bu yapıyı (cemaat aile tipi) Osmanlılar için yaygınlaştırmayı hatalı kılar. Bu durum Osmanlı ülkesindeki Müslümanlar kadar gayrimüslimler için de söz konusudur. Osmanlı tahrir defterlerinde kayıtlara göre "hane" denen birimi meydana getirenlerin nüfusunun beş kişi civarında hesaplandığını belirttik. Ancak hanenin her zaman bağımsız bir aile olduğunu düşünmek hatadır. Çoğunlukla bir avlunun etrafındaki konutlarda aynı ailenin üç kuşağından oluşan haneler bir sosyal ekonomik ünite halinde yaşarlar. Geniş aile, sadece Anadolu ve Mezopotamya'da değil, "zadruga" denen geniş aile tipleri ve özgün ev mimarisiyle Balkan Slavları arasında da yaygındır. Bu birliği, çoğunlukla aynı mahallede bulunan yakın akrabalar tamamlar. Osmanlı mahallesinin sadece idari değil, aynı zamanda birbirinin zincirleme kefili olan yakın insanlardan müteşekkil bir sosyal topluluk olmasında, bu gerçek

etkindir. Geniş ailenin bireyleri birlikte üretim birimi meydana getirirler. Toplumun büyük çoğunluğu olan köylülerin dışında, kentlerdeki zanaatçılar için de aynı durum geçerlidir. Anonim sosyal kuruluşların gelişmediği toplumlarda aile üyeleri ve yakın akrabalar, bireyin doğumundan ölümüne kadar bütün toplumsal ilişkilerin çerçevesini meydana getirirler" (2001:72). Demek ki geleneksel toplumda aile ya da hane, etrafındaki yapılardan bağımsız ve kendi başına değildir. Haneyi, diğer akraba ve akranlardan oluşan daha geniş bir sosyal ağ kuşatır. Bu sosyal ağ ise, mahalle denen daha büyük bir olgunun içine gömülmüştür. Mahalle, tüm insanları ve aileleri de denetleyen en geniş birimdir. Şehir ise, bu mahallelerden oluşan bir sosyal yapıdır.

Osmanlıda Batılılaşma yönünde yenileşme hareketlerinin görüldüğü 19. yüzyılda Türk ve Osmanlı ailesi bir değişim geçirmeye ve klasik dönemdeki özelliklerden sapmaya başlamıştır. Tanzimat'ı ilan edenlerin siyasal ve idari dönüşümler dışında toplum ve aileye değin bir görüşleri yoktu. Nitekim Tanzimat Fermanı aile ilgili bir değişiklik ve yenilik önermemektedir. Tanzimat'ın üzerinde durduğu asıl konu, devlet-yurttaş ilişkileri çerçevesinde yurttaşlık hakları ve özellikle de gayrimüslimlerin haklarıdır. Klasik Osmanlı sisteminde farklılıklara vurgu yapan millet sistemi, Tanzimat'la birlikte ilk kez sarsıntı geçirmiş ve bunun yerini Fransız Devrimi'nin etkisiyle eşitlik, özgürlük ve kardeşlik fikirleri almaya başlamıştır. Nitekim o güne değin devletle dolaylı ilişki ve farklı yurttaşlık haklarının geçerliliği, bu dönemde sona ermiş; din ve mezhebine bakılmaksızın tüm Osmanlı yurttaşları "eşit" yurttaş olarak kabul edilmiştir.

Her ne kadar Tanzimat aile ve toplumu değiştirme konusunda bir fikri projeye sahip değilse de, bu, söz konusu alanda hiçbir gelişmenin olmadığı anlamına gelmiyor. Bu dönemde özellikle kadınla ve dolayısıyla da aile ile ilgili olarak eğitim, hukuk ve edebiyat alanında bazı gelişmeler kaydedilmiştir.

Tanzimat öncesinde Türk kadını sadece sıbyan mekteplerinden faydalanmaktaydı. Tanzimat'la birlikte kızlar için öğretmen okulu açılması ve rüştiyelerin çoğaltılması kararlaştırılmıştır. Teklifin Sadaretçe uygun görülmesi sonucu 6 Ocak 1859 tarihinde İstanbul'un Sultan Ahmet semtinde ilk kız rüşdiyesi açılmıştır. Muallimat okullarının açılması konusundaki karar erken bir tarihte alınmışsa da ilk muallim okulunun açılışı 26 Nisan 1870'de gerçekleştirilmiştir (Kurnaz, 1992:24/44). Özellikle bu okulun açılmasıyla Türk ve Osmanlı kadını mesleki anlamda hayata atılmış ve okullarda öğretmenlik yapmaya başlamıştır.

Tanzimat dönemi hukuksal açıdan da kadınlara birtakım haklar getirmiş ve bundan aile düzeni etkilenmeye başlamıştır. Arazi hukuku alanında ilk defa kadın erkekle eşit hakka sahip kılınmış ve cariyelik kaldırılmıştır. Ayrıca yabancılarla evlilik konusunda ve giyim-kuşamla ilgili ufak tefek değişikliklere rastlanmıştır (Kurnaz, 1992:51-57).

Bir başka konu, Tanzimat döneminde kadın ve aile konusunun edebiyata ve basına yansımalarıdır. Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi, Şemsettin Sami, Fatma Aliye ve Nigar Binti Osman gibi yazarlar edebi eserlerde kadının aile ve toplumdaki yerini konu alan yazılar ve hatta bağımsız kitaplar kaleme almışlardır.

Tanzimat'la birlikte başlayan eşitlikçi fikirler ve düzenlemeler Meşrutiyet döneminde kadın konusuna da teşmil edilerek, cinsler arası ilişkiler ve eşitlik fikri işlenmeye başlamıştır. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan tüm fikir akımları, kadın ve aile konusunu ele almaya ve kendine özgü görüşler geliştirmeye yönelmişlerdir. Garpçılık her alanda olduğu gibi kadın ve aile alanında da tam Batılılaşmayı öngörmüştür. Garpçıların programında somut olarak şunlar yer almıştır: Kadın ve genç kızlar kaç-göçü terk etmeliler, her erkek görüp beğendiği ve seçtiği kızla evlenmelidir. Padişah tek eşli olmalı ve cariye edinmemelidir. Görücülük âdetine son verilmelidir. Kadınlar için tıbbiye mektebi açılmalıdır. Kadınların kıyafetlerine hiç kimse müdahale etmemelidir (Safa, 1990:59-62). Demek ki Garpçılık akımı kadını kısıtlayan tüm geleneklere karşı çıkmakta ve kadına daha fazla özgürlük talep etmektedir.

İslamcılar ve Türkçüler ise Batı karşısında daha seçici bir tutum takınmışlar ve sadece bilim ve teknoloji alanında Batılılaşmayı savunmuşlardır. Kültürel ve ahlaki alanda yerli (din ve milli) kalmayı tercih etmişlerdir. Buna göre kadınlar eğitim görmeli ama esas olarak ev işleri ve çocukların yetiştirilmesinde aktif olmalıdırlar. Aile ve kadın Batıdan esen rüzgârlara karşı korunmalıdır. Çünkü Batılılaşma bu alanlarda kültürümüzde yozlaşmaya sebep olacaktır. Nitekim tüm Tanzimat boyunca birçok Türk ve Osmanlı aydını Avrupalıların maymunca taklit edilmesini yazılarında odak noktası seçmiş ve kötü Batılılaşma örneklerini edebiyat alanına taşımıştır.

Meşrutiyet döneminde ilk defa kadın ve aileye mahsus dergi ve derneklerin çıkması, kadın konusunda bağımsız kitapların yazılması tesadüfî değildir. Bu dönemde Tanzimat'tan beri süregelen tartışma ve kavgaların etkisiyle, kadın ve aile konusuna yeni bir ışık altında bakıldığı anlaşılmaktadır. Batı karşısında geri kalmışlık psikozu ve bu psikozdan kurtulmak için düşünülen çareler, sonunda kadın ve aile mese-

lelerinin de bu sorunlarla bağlantılı olarak ele alınmasına yol açmıştır. Meşrutiyet dergilerine bakıldığında kadın ve aile meselesinin bir toplumun uygarlık meselesinden bağımsız kalamayacağı vurgulanmaktadır: "Bugün bir milleti çoğaltan, buna kuvvet veren ailedir. O milletin maziye doğru akan şerefli senelerini istikbalde yaşatan aileleridir. Kuvvetli bir ordu, faal bir donanma vücuda getiren, ailedir. Bir milleti zengin, mesud, müreffeh yapan yine aile ocaklarıdır. Tembel, çürük bir millet husule getiren de ailedir. Mazisini unutmuş, şerefini kaybetmiş, ne olduğunu zihninden silmiş bir milletin bu bozukluğuna sebep, yine ailesidir." (Çakır, 1994:191). Meşrutiyet aydınları ve dergileri, genel gidişat ile aile meselesi arasında bir bağlantı kurarak, Tanzimat'la başlayan yenileşme ve reform hareketlerinin aile kurumuna da yansıtılmasını amaçlıyor ve ancak ailenin kurtarılmasıyla genel gidişatın düzeltilebileceğini savunuyorlardı. Her ne kadar çözümleri ve talepleri farklı olsa da, aile uygarlaşma meselesinin temeliydi, bu temel iyi kurulmazsa bu temel üzerine kurulan bir toplum ve medeniyet sağlam olamazdı. Tanzimat'ın başardığı en önemli sosyo-kültürel değişme, aile ve kadın konusundaki bu algı değişikliğidir. Madem imparatorluğun genel durumu gibi aile yapısı da kötüdür, o halde imparatorluk için düşünülen reformlar derhal aile kurumunda da gerçekleştirilmelidir.

Aile ve kadın konusundaki taleplerin dile getirilmesinde ulema kökenli ailelerden gelen kız ve kadınların da önemli bir rolü olmuştur. "Ulema efendilerinin kızları 19. asırda daha büyük bir atılım yaptılar ve Türkiye'nin kültürel hayatının hızını artırdılar. Artık sadece şair, bilgili, ilginç kadınlar değil; sosyal reformatörler olarak ortaya çıktılar. Ahmet Cevdet Paşa'nın (eski kazasker ve Süleymaniye müderrisi) kızı Fatma Aliye Hanım, 19. yüzyıl reformatörleri arasında yer alır. Kardeşi Emine Semiye Hanım daha radikaldi, siyasete ve sosyalizme sempatizandı. 19. yüzyıl şaireleri arasında yer alan Leyla Hanım (Saz) Kazasker Moralızade Efendi'nin kızıdır. Leyla Hanım cemiyet hayatına aktif olarak giren ve bu nedenle tıpkı Fitnat Hanım gibi hakkında şakalar, latife ve efsaneler uydurulan, ama bu efsaneler olmadan da devri için orijinal tavır ve cesur hareketleriyle ün yapan biridir.... Osmanlı başkentinde Batı kökenli modernleşme yanında; ilmiyye sınıfından efendilerin kızlarının başlattığı bir modernleşme görülüyor. Bunun kökü iki asrı geçiyor ve ulema efendilerin kızları bu tip bir feminizmin, daha doğrusu modernleşmenin öncüleri olmuşlardır" (Ortaylı, 2001:56).

Tanzimat dönemi ve meşrutiyetin ilk yıllarında yaratılan fikri ve kültürel hareketlilik yüksek olmakla birlikte, aile konusundaki hukuksal düzenlemeler yetersiz kalmıştır. Tanzimat döneminde bazı tenbih

ve fermanlarla, zorla evlendirme ve mehr gibi konulara el atılırken, ilk kez 1919 yılında Hukuk-ı Aile Kararnamesi çıkarılarak evlilik, boşanma ve çokeşlilik gibi konularda kadınlar lehine düzenlemeler getirilmiştir. Çokevlilik belirli ölçülerde sınırlandırılırken, kadınlara boşanma hakkı tanınmıştır. Fakat hukuk alanında Mecelle'nin başına gelen, bu Aile Kararnamesinin de başına gelmiş ve iki yıl gibi kısa bir süre sonra yürürlükten kaldırılmıştır.

Yenileşme döneminin kadına ve dolayısıyla aileye etkisi, kurumsal açıdan en fazla eğitim yoluyla olmuştur. Osmanlı devletinde 1858 yılına kadar devlet eliyle kızların okutulması söz konusu değildir. İlk kez bu tarihten sonra Kız Rüştiyeleri, Ebe Mektepleri, Kız Sanayi Mektepleri ve Daru'l-Muallimât okullarının açılmasıyla kızlar ve kadınlara topluma çıkma yanında umumi işlere ve devlet işlerine girme yolu açılmıştır. Yönetimi, aydınların büyük muhalefetine maruz kaldığı Sultan Abdülhamit yıllarında da eğitim ve öğretim faaliyetleri olanca hızıyla devam etmiştir. Bu da kadınların eğitiminin yönetim tarafından engellenmediğini, blakis teşvik edildiğini göstermektedir. Kadının eğitimden geri konulması daha çok geleneklerden ve muhafazakâr toplum yapısından kaynaklanmıştır.

Tanzimat'la birlikte Osmanlı ailesinde değişen bir şey daha vardır. O da görece tutumlu, kendi kendine yeterli ve üretici bir birim olan ailenin, Batılılaşma ve Batı taklitçiliği nedeniyle tüketimci bir aileye doğru savrulmasıdır. Osmanlı mekânları ve evleri oldukça mütevazı, insanlar gösterişten uzak ve tüketimi son derece kısıtlıydı. Bu geleneksel tutum, içerde Batılı diplomatlar ve onları taklit eden konakların, dışarıda ise Osmanlı diplomat ve öğrencilerinin getirdiği yenilikle değişmeye yüz tutmuş ve sonunda aileyi dejenere eden bir durum yaratmıştır. Bu meyanda ayrıca Avrupa'da getirilen ve konaklarda istihdam edilen mürebbiyelerin etkisini unutmamak gerekir. Özellikle Fransız mürebbiyeler, sadece ülkelerinden yeni adet ve alışkanları Osmanlı ailelerine tanıtmakla kalmıyor, yeni kuşakları da kendi kültür ve yaşam tarzlarına göre yetiştiriyorlardı. Önce zengin ve seçkin kişilerin konaklarında başlayan bu kültür değişimi zamanla tüm toplum katmanlarına yayılmıştır.

1.4 MODERN TÜRKİYE'DE AİLE

Modernleşme süreci, temelde bir değişim sürecidir. Bu süreç farklı ülkelerde farklı biçimlerde ilerlemekle birlikte, hemen her yerde aile bu süreçten etkilenmektedir. Sadece ailenin yapı ve işlevlerinde değil, aynı zamanda ailenin kültürel değer ve normlarında da değişimler olmakta-

dır. Hatta söz konusu değişimler, aile fikrini kökünden etkilemekte ve ailenin önemine yapılan evrensel vurgu ve aileye güven sarsılmaktadır.

Modern değişimlere paralel olarak geleneksel aile yapılarının ve bu yapılar içinde var olan anlayışların yerini yeni bir yapı ve anlayışa terk etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Yani geleneksel aile, hem yapı hem de zihniyet olarak çözülmektedir. Günümüzde bu çözülmenin çekirdek aile denilen bir yapıda istikrara ulaştığı söylenebilir. Modern çekirdek aile, geleneksel aileye kıyasla küçük, kararların aile üyelerince birlikte verildiği ve toplumda başka yapılardan görece özerk olan bir birimdir.

Her şeye rağmen İngiliz sosyolog Giddens, bu eğilimleri abartmanın ya da çekirdek ailenin her yerde baskın bir duruma geldiğini varsaymanın yanlış olacağını söylemektedir (2000:151). Pek çok toplumda geleneksel aileler hâlâ varlığını sürdürmekte ve geleneksel aileye özgü kültürel pratikler devam etmektedir. Bu, modernleşme olarak ifade edilen değişmenin her yerde aynı biçimde yürümediğini; bölgeler ve ülkeler arasında önemli farklılıklar sergilediğine işaret etmektedir. Bu nedenle çekirdek ailenin her yerde çağdaş toplumlar için model alınması doğru değildir, bu yöndeki etnosantrik (daha doğrusu Batı-merkezcil) yaklaşımlardan kaçınmak gerekmektedir.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de aile önemli değişimler geçirmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye'de ailenin yapısal değişmesi Cumhuriyet döneminde daha çok hukuksal güdümlemelerle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada İsviçre medeni yasasının 1926 yılında Türkiye'ye aktarılması önemli bir gelişme olmuştur. Meclis tarafından kabul edilen bu yasa, gerek aile mallarının yönetiminde, gerekse ölümden sonra servetin paylaşılmasında kadına, erkekle eşit haklar tanımaktadır. Erkeğin çok eşli evliliği yasaklanmış ve evlilik anlaşması yasaların güvencesi altına konulmuştur.

Bugün toplumsal değişim kendini en fazla ailenin yapısal biçiminde ya da ölçeğinde göstermektedir. Geçmişten günümüze aile türleri arasındaki orantısal değişim bunun açık bir kanıtıdır. Yetmişli yılların başında ülkemizde çekirdek aile oranı yüzde 60 iken, bugün bu oran yüzde 80'i geçmektedir. Tersinden ataerkil geniş aile aynı dönemde yüzde 19'dan yüzde 13'e düşmüştür (Bakınız: Tablo 1). Bu demektir ki Cumhuriyet döneminde çekirdek aile, diğer aile biçimlerine fark atarak egemen bir biçim haline gelmiştir.

Tablo 1. Türkiye'de Aile Biçimleri Yüzdeleri (1972– 2006)		
	1972	2006
Çekirdek aile	60	80,7
Geniş aile	19	13
Diğer	21	6,3

Kaynak: Serim Timur, Türkiye'de Aile Yapısı, Ankara 1972 ve TUİK & ASAGEM, Aile Yapısı Araştırması, Ankara 2006.

Türkiye genelini yansıtan bu rakamlar, bölgesel olduğu kadar kentsel-kırsal kesimler arasında da kimi farklılıklar göstermektedir. Sözgelimi yetmişli yılların başında çekirdek aile oranının en yüksek olduğu bölge Akdeniz (%67), en düşük olduğu bölge Karadeniz (%46)'dir. Diğer bölgelerde ise durum şöyledir: Batı Anadolu'da yüzde 59, İç Anadolu'da yüzde 64, Doğu'da yüzde 63'dür. Öte üç büyük kentte çekirdek aile oranı yüzde 68 iken diğer kent ve kasabalara gidildikçe azaldığını ve köylerde yüzde 55 olduğunu görüyoruz (Timur, 1972:30-32). Çekirdek ailenin yaygınlaşması demek, ortalama hane halkının küçülmesi anlamına gelmektedir. Yetmişli yılların başında Türkiye genelinde hane halkı ortalama olarak 5,5 iken bu rakam doksanlı yılların başında 4,27'ye düşmüştür (Timur, 1972:30-32; Atalay vd., 1992:48).

Geleneksel geniş aile yapısının çekirdek aile yapısına dönüşümünde etkili olan faktörler arasında sanayileşme, tarımda mekanizasyon, işsizlik, iç ve dış göçler, nüfus yapısında meydana gelen değişmeler, kentleşme, eğitim imkânlarının artması ve yaygınlaşması, iletişim ve ulaşım imkânlarının ilerlemesi gelmektedir. Bu faktörler sadece aile yapısını değiştirmekle kalmıyor, evlilik ve ailenin kuruluş sürecinde evlenme yaşı, evlilik kararı ve eş seçimi, evlilikte ilk tanışma, akraba evliliği, başlık, nikâh ve çokeşli evlilik gibi pek çok konuda değişimlere kaynaklık etmektedir.

Bilindiği gibi, bireyler hayatlarının çok erken bir döneminde evlenebilmekte ya da evlendirilebilmektedir. Bireylerin evlilik çağına kaç yaşında adım attıkları konusunda farklı kültürler arasında olduğu kadar, aynı toplumda yaşayan farklı kesimler arasında da farklılıklar mevcuttur. Aynı husus, bireylerin "normal evlenme" çağının hangi yaşlar arasında yer aldığı açısından da söz konusudur. Son olarak, bireylerin hangi yaştan sonra evlenme çağını geçtikleri, ya da evlenmekte geciktikleri konusunda da, tüm toplumda yaygın kabul gören bir standart bulunduğu söylenemez.

Sosyolojik olarak Türkiye'de evlenme yaşının giderek arttığı bilinmektedir. Timur, yetmişli yılların başında kadınlar için ortalama ilk evlenme yaşının 17, erkekler için de 22 olduğunu saptamıştır (1972:94). Başol, seksenli yılların ortasına doğru kadınlarda bu yaşın ortalama 18'e çıktığını, erkeklerde ise 21'e düştüğünü kaydetmektedir (1984:140). Son yapılan TUİK&ASAGEM (2006:4) araştırmasına göre, evlilik yapan erkek ve kadınların yüzde 58'nin ilk evliliğini 18-24 yaşlar arasında yaptığı bildirilmektedir. Evlilik yaşının artmasında eğitim kadar işsizlik ve ekonomik koşulların da etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

İlk evlenme yaşı kadar evlenme kararı ve eş seçimlerinde de değişmeler gözlenmektedir. Her ne kadar hâlâ bu konuda ailelerin etkili oldukları görülüyorsa da zaman içinde oranlarda değişmeler olduğu da bir gerçektir. Şu an Türkiye'de kadınların yapmış oldukları evliliklerin yüzde 36.2'sinde evlilik, görücü usulüyle ve ailesinin kararıyla, erkeklerin yapmış oldukları evliliklerin yüzde 35.2'sinde evlilik, bireyin kendi seçimi ve ailesinin onayıyla gerçekleşmektedir. Oysa bu nispetler 30-35 yıl önce daha yüksekti. Tüm evliliklerin yüzde 67'sinde ailenin etkili olduğu ve evlenecek olan adayların ailelerinin kararlarını kabul ettikleri görülüyordu (Timur, 1972:70). Yeni elde edilen bulgular Türkiye toplumunda söz konusu yıllar boyunca belirli bir derecede bireycilleşme olduğunu ve artık daha fazla bireyin evlenme kararlarını kendilerinin verdiklerini göstermektedir.

Akraba evlilikleri ve başlık konusu Türkiye'de hâlâ güncelliğini korumaktadır. Söz konusu olgular geleneksel yapı ve bu yapıdaki işlevleri dolayısıyla varlığını devam ettirmektedirler. İç göç ve şehirleşme ile birlikte geleneksel yapı çözülse de, şehir yaşamında da akraba evlilikleri ve başlık geleneğinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Akraba evliliklerinin oranı yetmişli yılların başında yüzde 67 (tüm evliliklerin üçte biri) iken (Timur, 1972:77), bugün bu oran yüzde 21'e düşmüştür (TUİK&ASAGEM, 2006:8). Yine başlık uygulamasında da zaman içinde bir gerileme söz konusudur. Geçmişte evliliklerin yüzde 53'ünde bu olguya rastlanırken, bugün bu oran yüzde 16.8'e düşmüştür (TUİK&ASAGEM, 2006:8).

Türkiye toplumunda nikâh konusunda da yeni gelişmelerin yaşandığına tanık oluyoruz. Kimi kesimlerde varlığını sürdüren dini nikâh-resmi nikâh ikilemi, geçmiş yıllara kıyasla pratikte daha az tartışmalı bir konuma ulaşmış gözükmektedir. Şu an Türk toplumunda evliliklerin yüzde 86'ında hem resmi hem de dini nikâh kıyılmaktadır. Sadece resmi

nikâh (yüzde 9.7) ya da sadece dini nikâh (3.7) kıydıran kesimlerin oranı düşük sayılır (TUİK&ASAGEM, 2006:6). Oysa yakın geçmişte bu iki kesimin oranı daha yüksekti. Yetmişli yılların başında tüm evliliklerin yüzde 35'i medeni, yüzde 49'u hem medeni hem dini, yüzde 15'i de yalnız dini nikâhla kıyılıyordu (Timur, 1972:91). Demek ki söz konusu zaman diliminde, yalnızca dini ya da resmi nikâh kıydıranların oranı azalırken, bu iki nikâhı birlikte yapma gereği duyanların miktarı iki katına ulaşmıştır. Bu gelişme, Türk kamuoyunda kimi kesimlerde yaşanan dini-resmi nikâh ikileminin aşıldığını göstermektedir.

Türkiye'de çok kadınla evliliğin yasak olmasına rağmen, öteden beri vakıa olarak mevcuttur. Bununla birlikte bu olgunun yaygın olmadığı da bir gerçektir. Timur, çok kadınla evliliğin büyük şehirlerde hiç olmadığını, küçük şehir, kasaba ve köylerde ise marjinal kaldığını belirtmektedir.

1.5 SONUÇLAR

Eski Türk toplumundan başlayarak Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri boyunca Türk ailesinin geçirdiği aşamaları izlediğimizde, "değişkenler" ve "sabiteler" konusunda bazı saptamalarda bulunmak mümkündür. İncelediğimiz tarihi dönemler boyunca en fazla göze çarpan değişme, Türk ailesinin geniş aile formundan çekirdek aile formuna doğru dönüşmüş olmasıdır. Bu dönüşümün gerisinde, özellikle Cumhuriyet döneminin başında hukuksal güdümlemeler ve ellili yıllardan itibaren başlayan yoğun göç ve kentleşme yatmaktadır. Ailedeki bu yapısal değişim, Osmanlı modernleşme tarihinde önce cariye, köle, hizmetçi vs. gibi kesimlerin Türk aile yaşamından çıkmasıyla başlamış, sonrada üç kuşağın bir arada yaşadığı geniş aile modeli çözülmüş ve nihayetinde çekirdek aile ortaya çıkmıştır. Bugün çekirdek ailede, sadece anne-baba ve çocuklar bir arada yaşamaktadır. Bu ailede büyük anne-büyük baba ve diğer akrabalara yer yoktur.

Ailenin yapısal değişimiyle ilgili olarak kaydedilmesi gereken bir başka değişim, aile üyeleri arasındaki ilişki biçiminin hiyerarşik ve asimetrik bir ilişkiden eşitlikçi bir ilişkiye doğru yol almasıdır. Her ne kadar hâlâ ebeveyn ile çocuklar arasında belirli bir hiyerarşi bulunsa da modern, kentli çekirdek ailelerde kadın ve erkek arasındaki geleneksel hiyerarşik ilişki hemen hemen sona ermek üzeredir. Bu gelişmenin arkasında ataerkil büyük ailenin yıkılması kadar kadının eğitim düzeyinin yükselmesi, çalışma yaşamına katılması ve dolayısıyla da ekonomik olarak bağımsızlaşması yatmaktadır. Ayrıca kadınların hukuksal güvenceler elde etmiş olması da önemli bir etkendir. Son yıllarda AB'ye uyum

yasaları çerçevesinde Türk aile yapısında, "aile reisliği"nin kaldırılmış olması ve erkeğin -teorik olsa da- hâkimiyetinin sona ermiş olması radikal bir değişim örneğidir.

Ailenin sosyo-ekonomik yapısında yaşanan en önemli değişiklik, modern dönemde aile ile işyeri arasındaki mesafenin açılması ve ailenin üretici bir birim olmaktan çıkmasıdır. Bu açıdan modern aile, daha çok tüketici bir ailedir. Ailenin tüketicilik eğilimleri, tüketim toplumunda daha da kışkırtılmakta ve aile, tüketim peşinde koşan bireylerin yaşadığı ve tüketim düzeyiyle kendini gösterdiği bir alan haline gelmektedir. Tüketici ve gösterişçi bir toplum yapısında özellikle kadınlar ve çocuklar, reklâmlar ve sosyal çevre baskısıyla, artık ihtiyaçları karşılamak için değil, daha çok sosyal statü ve gösteriş için tüketime teşvik edilmektedir.

Türk ailesinin yapısal ve sosyo-ekonomik değişiklikler yaşaması, kültürel bir değişimi de beraberinde getiriyor mu? Sosyolojik olarak baktığımızda toplumsal bir sektörde ya da kurumda meydana gelen değişmeler, nasıl diğer sektör ve kurumları da etkilerse aile kurumun yapısal öğelerinde meydana gelen değişmelerde elbette diğer öğeleri (yani kültürel öğeleri) etkileyecektir. Yapısal değişme kültürel değişmeyi beraberinde getirmektedir. Ancak kültürel öğelerin sanıldığı gibi "sosyal yapının sadece ve basit bir türevi olmadığı" açıktır: Kültürel gelenekler ve alışkanlıklar değişime karşı pekâlâ direnebilmekte ve işlevleri nedeniyle ayakta kalabilmektedirler. Sözgelimi eski Türk toplumunda rastlanan kalın ya da başlık geleneği tarih içinde tüm değişmelere direnerek günümüze kadar gelmiştir. Yine pek çok düğün gelenekleri Anadolu'nun kırsal kesiminde olduğu kadar kasaba ve kent kesimlerinde de varlığını sürdürmektedir.

Türk toplumunda evlilik ve aile konusunda belki de hiç değişmeyen temel fikir, bu kurumlar karşısında Türk halkının gösterdiği olumlu tutumdur. Son yıllarda Türk toplumunda yapılmış olan değer araştırmaları Türklerin evlilik, aile, din ve devlet gibi kurumlara büyük önem atfettiklerini göstermektedir. Pek çok ülkede yapılan Dünya Değerler Araştırması'na* göre "aile" tüm dünyada çok öncelikli bir değer olarak önemseniyor ve pek çok ülkede halkın yüzde 80'i veya üzerinde bir kitle aileyi çok önemli bir kurum olarak görüyor. Ancak Türkiye (yüzde 97) ve Amerika (yüzde 95) söz konusu ülkeler içinde aileyi en çok önemseyen ülkeler olarak sivriliyor. Türkiye, ölçülen diğer değerler ve kurumlar içinde, "aile"den sonra önem sırasına göre en fazla "iş/çalışma", "din", "arkadaşlık", "serbest vakit" ve "siyaset"i önemsiyor.

* http://www.worldvaluessurvey.org/

Özellikle din söz konusu olduğunda Türkiye, diğer ülkeler içinde sivrilen bir ülke konumundadır.

Türkiye'de yapılan başka anketlerde de aile en önemli toplumsal kurum olarak öne çıkıyor. Boğaziçi Üniversitesi (BÜ) ve Açık Toplum Enstitüsü'nün desteğiyle gerçekleştirilen "Türkiye'de Muhafazakârlık" (Yılmaz, 2006) konulu araştırmaya göre, Türk toplumunda muhafaza edilmesi gereken kurumların başında sırasıyla "aile", "din", "devlet" ve "millet" geliyor. Araştırmaya katılanlara yöneltilen "Muhafaza edilmesi gereken en önemli toplumsal kurum hangisidir?" sorusuna yüzde 45.6 ile "aile", yüzde 22.2 ile "din", yüzde 18.8 ile "devlet", yüzde 10.5 ile de "millet" yanıtları verilmiştir.

2. TOPLUMSAL DEĞİŞME SÜRECİNDE AİLE

Doç. Dr. Ergün Yıldırım

2.1. GİRİŞ

Aile, tarih içinde çeşitli boyutlarıyla köklü değişimler yaşamıştır. Bu değişimlerin kapsamında ailenin değerleri, örgütsel yapısı, üye sayısı, topluma katılımı, üretim ile ilişkileri vs. bulunmaktadır. Şüphesiz söz konusu değişmelerin kökeninde toplum vardır. Toplumların üretim biçimleri, inanış ve gelenekleri, göç ve savaş durumları, kır ve kent yerleşim yapıları aileyi de etkilemektedir. Aile, toplum dinamiği içinde biçimlendiğine göre, toplumsal dinamikler farklılaşınca aile de farklılaşmaktadır.

Toplumsal değişme, toplumların değerleri, kurumları, tabakalaşmaları ve üretim tarzlarındaki farklılaşmalardır. Toplumun bir durumdan başka bir duruma geçmesidir. Örneğin modern toplumun geleneksel toplum tarzının tarım, kast sistemi, esnaf teşkilatı (ahilik ya da lonca gibi) geniş aile yapılarından sanayi, sınıf, çekirdek aile vb. yapılara geçmesidir. Toplumsal değişme ilerleme, yozlaşma, olgunlaşma, kalkınma ve çözülme gibi birçok süreci kapsamaktadır. Olumlu ve olumsuz farklılaşmayı anlatmaktadır. Ailenin toplumla beraber yaşadığı değişmeler için de aynı durum söz konusudur. Aile de toplumsal değişme ile bir-

likte bir biçimden başka bir biçime geçmektedir. Ailenin modeli ve tarzı değişmektedir.

Ailenin değişmesi hem olumlu hem de olumsuz boyutlar taşımaktadır. Örneğin modernleşme ile beraber kadın-erkek ilişkilerindeki paylaşımın eşitlik düzeyinin artışı bir ilerleme meydana gelirken, ailenin kapitalizmin üretim-tüketim çarkında ezilmesi (ki Engels ve Marks'ın kaleme aldığı Komünist Manifesto'da "kapitalizm aileyi katletti" diyor) bir yozlaşmadır. Bu nedenle evrimci sosyologların aile olgusunu iyimser bir ilerlemeci anlayışla hep olumlu yönde değiştiğine dair algılayışları doğru değildir. Aile, toplumsal değişim sürecinde hep olumlu bir gelişme seyri içinde olmamıştır. Çeşitli renkler, kırılmalar, kopuşlar, çeşitlenmeler, karşıtlıklar, gelişmeler (ilerlemeler), bunalımlar, parçalanmalar ve kazanımlar ile birlikte var olmaktadır. Yine aile tek bir örgütlenme tarzı olarak ortaya çıkmayıp çok farklı tarzlarla aynı tarihsel ve toplumsal dönemde var olabilmiştir. Dolayısıyla ailenin yaşadığı değişmeleri çoğul bir perspektif içinde değerlendirmeliyiz. Tekil açıklama biçimlerinden uzak durmalıyız. Bu tutum sosyal bilimlerin çoğul, göreli, kesinlikdışı ve tartışmalara açık niteliklerinin bir gereğidir.

İnsan toplumlarını çok kaba hatlarıyla iki toplumsal aşama içinde araştırdığımız zaman, aileyi de bu iki köklü değişme içinde düşünebiliriz. Başlangıçta aile geleneksel biçimden modern biçime bürünmekte, sonra da modernleşmeden küreselleşme yönelimine girmektedir. Bu geçişlerde çeşitli yeniliklere, farklılıklara ve dönüşümlere uğramaktadır. Bu değişme süreçlerinde kopukluklar ve yenilikler kadar bazı devamlılıklar da bulunmaktadır.

2.2. AİLENİN MODERNLEŞMESİ

Modernleşme, tarih içinde yaşanan en köklü toplumsal değişmelerden biridir. Giddens'a göre XVII. yüzyıldan XX. yüzyıla, üç yüz yıllık tarihsel gelişmeleri içeren bir süreçtir. Modernleşme, geleneksel toplum tarzının kurumlar, değerler, inanışlar ve üretim ilişkilerinden yenilerine geçme çabasıdır. Bu bağlamda geleneksel tarım toplumlarının insan ve hayvan enerjisine dayalı üretim tarzından makine enerjisine dayalı üretim tarzına geçilmiştir. İçe kapalı ve kendine yeterli pazar ekonomisinden kâra endeksli ve tüketimi önceleyen bir pazar sistemi kurulmaya başlanmıştır. Sanayi devrimiyle beraber üretim, kentleşme, göç, vs. başta olmak üzere birçok sosyal olgu meydana gelmiştir. Aydınlanma hareketi, yeni bir entelektüel dünya oluşturmuştur. İlerleme, sekülarizm, bireycillik,

hümanizm, rasyonalizm, pozitivizm vb. düşünce ve değerler yaygınlaşmıştır. Fransa ve Britanya örneğinde siyasal ihtilallerle beraber yeni siyasal düzenler kurulmuştur. Modernleşme, sanayi inkılâbı ve aydınlanma hareketiyle birlikte geniş bir toplumsal değişmeyi anlatmaktadır.

Aile modernleşme ile beraber, modern zamanların yaşadığı değişmelerin etkisi altında biçimlenmektedir. Modern ilişkiler ağı, aileyi yeni bir bağlama yerleştirmiştir. İşte, bu yeni bağlama yerleşme çabasına, "ailenin modernleşmesi" demek mümkündür. Bu çerçevede aile, tarım üretiminin maddi örgütlenme yapısından uzaklaşmaya başlayarak sanayi üretim tarzının ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir.

Tarım toplumunda üretim, insan ve kas enerjisine dayandığı için maddi ihtiyaçları karşılamada insanın kas enerjisine duyulan ihtiyaç yüksektir. Bu nedenle, aile geçimini sağlamak amacıyla çok sayıda bireye sahip olmaya çalışmıştır. Ailenin kalabalığı, aynı zamanda kan davaları ve savaş gibi durumlarda da önem taşımıştır. Dolayısıyla pre-modern aile, geniş bir aile biçimidir. Yine bu aile biçimi gelenek paradigmasıyla şekillendiği için gelenek ve din önemli ölçüde belirleyicidir. Aile, kutsal değerlerle temellenerek kadın-erkek, anne-baba ve ebeveyn-çocuk ilişkileri buna göre anlam kazanmaktadır. Büyüklerin otoritesi, büyüklere sadakat, onlara bakma yükümlülüğü ve aile hiyerarşisine bağlılık temel ilkeler arasında bulunmaktadır. Yine aile, en temel mahremiyet alanı olarak görülmektedir. Mahremiyet kültürünün en güçlü bir biçimde sergilendiği yer ailedir. Buna bağlı olarak ailenin sırları, sorunları, değerleri, vs. kamusal alana taşınmaz. Ailenin içine yerleştiği evin avluları, pencereleri, odaları vs. bu mahremiyetin mimarideki yansımasıdır.

Geleneksel toplumda aile, bireyin meslek edinme ve onu pratize etme alanı olduğu için sosyalleşme kadar eğitim ve meslek kazanma açısından da önem taşımaktadır. Dolayısıyla modern öncesi aile, geleneği kazandıran, aktaran ve gösteren bir faaliyet yeridir. Şüphesiz, sosyoloji çalışmaları modern ailenin vasıflarını belirgin hale getirmek amacıyla geleneksel aile paradigmasına ihtiyaç duymaktadır. Modern aile, geleneksel aile ile karşılaştırılarak açıklanabilir ve çoğunlukla geleneksel aile modern ailenin bu açıklama çabasına bir malzeme olmaktadır.

Modernleşmenin toplumsal bağlamı, modern aileyi hem icat eder hem de doğurur. Bu nedenle modern aile hem bir realite hem de bir tasavvur olarak karşımıza çıkar. Gerçektir; çünkü sanayi ve aydınlanma hareketlerinin somut toplum şartlarında ortaya çıkar. Küçülür, parçalanır, kadın-erkek ilişkilerindeki mahremiyet dönüşüme uğrayarak özgürleşir, kapitalist tüketime koşullanır, karı ve koca bir "eş" haline

gelerek özneleşirler. Muhayyeldir/tasavvuridir; çünkü modernitenin yüceltmeleri ve idealleri içinde bir aile imgesi geliştirilir. Bu aile imgesi eşitlikçi, mutlu, özgür, bağımsız, varlıklı vs. olarak üretilir.

2.2.1 Özneleşen Birey, Patlayan/Parçalanan Mahremiyet ve Çekirdek Aile

Modernleşme, her şeyden önce ailenin **mahremiyet kimliğini** dönüştürmektedir. Aile'yi alenileştirerek kamusal olguya çevirmektedir. Okullar, anaokulları, kreşler, iş yerleri, ofisler, oyun bahçeleri, sinema, tiyatro, turistik geziler, gibi faaliyetler ile beraber ailenin ev, mahalle, avlu ile çevrili alanları yok olmuştur. Aile bireyleri küçük yaşlardan itibaren zamanlarını aile dışında geçirmektedirler. Aile, bir bakıma kamusallaşmıştır. Son yıllarda aile ile ilgili, "mahrem" konuların televizyon ve gazetelerde konuşulması bu açıdan çarpıcı örneklikler meydana getirmektedir. Aile içindeki şiddet, boşanma durumları, aşk ilişkileri vb. konular kamuoyu önünde tartışılarak somut kişiler üzerinde ifade edilmektedir. Hatta evlilik konusu ve evlenilecek eşin seçimi de buna dâhil olmaktadır. Eş seçimi, milyonlarca izleyici karşısında gösterilerek; ilk flörtler medyatik halde icra edilmektedir. Anthony Giddens'in **mahremiyetin dönüşümü** dediği olgu, küresel dönemde **mahremiyet patlamasına** dönüşmektedir. Geleneğin sıkı mahremiyet kuralları, modernleşmeyle gevşek ilişkilere yerini bırakırken, küreselleşen döneminde kuralsızlıklara savrulmaktadır.

Ailenin küçülerek **çekirdek aile** biçimine dönüşmesi, modernliğin bir ürünüdür. Çünkü sanayi üretimi ve yeni enerji ihtiyacı çok sayıda insan katılımına ihtiyaç duymamaktadır. Çekirdek aile, bireylerin özneleşerek içinde eylemde bulunduğu modernlik muhayyilesidir. Buna göre aile, az sayıda kişiden oluşmakta ve böylece bireylere daha iyi imkânlar sağlayarak gelişmelerine katkıda bulunmaktadır. İyi eğitim, kaliteli yeme-içme, konforlu barınma ve daha fazla tüketme imkânlarıyla aile bireyleri refaha ulaşır. Toplumun ulaşmayı arzuladığı refah toplumunun mutlu bireyleri meydana gelmektedir. Çünkü toplumların gelişmişlik düzeyi arttıkça ailelerin de yoksulluklardan uzaklaşarak daha mutlu olabilecekleri düşünülmektedir. Ayrıca az sayıda bireyden oluşan aileler, daha fazla sağlık, eğitim, barınma ve tüketim imkânlarından yararlanmaktadır. Toplumların gelişmişlik ölçütü olan kişi başına düşen gayri milli hâsılanın, nüfusun az olduğu toplumlarda daha fazla yükseleceği varsayılmaktadır. Gerçekten de zengin Batı ülkelerinde, bu yaklaşımın toplumsal gerçekliği bulunmaktadır.

Modernleşme, ailedeki insanların özne olarak hareket etmeleri yönünde bir kültür ve ilişkiler ağı sunmaktadır. Geleneğin ailesindeki cemaatçi ilişkilerin sadakate dayalı ilişkilerine karşın, burada ilişkiler öznelerin ben kimliklerinin özerk katılımına dayanır. İnsanlar aile içinde özneleşirler, bireyleşirler. Anne, baba, kardeş, evlat vs. zamanla benliklerinde özerkleşerek cemaatçi (community) kimlikten uzaklaşırlar. Çocukların zamanlarını çoğunlukla ebeveynlerden ayrı (okul, anaokulu, kreş, oyun bahçeler, bakıcı aile) yaşamaları, yine ebeveynlerin sanayi iş tarzı nedeniyle aynı tutum içinde bulunmaları bireyleşme kimliğinin maddi şartlarını oluşturmuştur. Ayrıca eğitimin seküler ve bireyci yönelimi güçlendirme çağrıları (girişimci insan), bunu pekiştirmektedir. Bireyin özerkliğini öneren, geliştiren ve inşa eden modern aile, burada iki durumla yüz yüze gelmektedir.

Birincisi, **özneleşen birey** kapitalist toplum ilişkilerinin değişken, bunalımlı ve çelişkilerle yoğrulan yaşam alanında daha etkin tutumlara sahip olabilmektedir. Çatışmalarla başa çıkma konusunda bireysel yeteneklerini daha iyi sergileyebilmektedir. Ayrıca, bireysel yeteneklerini sunma ve girişimciliğiyle pazar ilişkilerinden yararlanma alanlarında daha başarılı olabilmektedir. Toplum sorunlarıyla birey olarak baş etme yeteneği güçlüdür. Bireysel iradesini kullanma ve hareket etme tutumlarında daha başarılıdır. Bunlar birey kimliğinin, getirdiği imkânlardır.

İkincisi, bireylilik ile beraber ailede ortaya çıkan dezavantajlardır. Bunların başında ailede yetişen bireylerin karşılıklı sorumluluk duyguları azalmıştır. Çünkü güçlü kolektif bağlar oldukça zayıflamıştır. Bundan dolayı boşanmalar artmakta, anne-babanın huzur evlerine yönelmesi çoğalmakta ve ailenin kolektif sorumluluklarını taşıma güçlüğü karşısında partner yaşamlar ve yalnız yaşam seçenekleri çoğalmaktadır. Özgürlüğün getirdiği önemli katkılar yanında, belli bedeller ödenmek zorundadır.

2.2.2 Kadın Erkek Rollerinin Eşitliği

Ailenin modernlik bağlamına yerleşerek yapısal ve değersel boyutlarıyla yaşadığı değişmeler oldukça geniş bir alan oluşturmaktadır. Bunların içinde kadın olgusu da önem taşımaktadır. Modernliğin eşitlik ilkesi, cinsel kimliklerin toplumsal rollerdeki paylaşımına da yansımaktadır. Kadın, modernleşen toplumlarda erkek ile çalışma, eğitim, toplumsal ve siyasal katılım konularında eşitlenmektedir. Demokratik toplumların hukuk metinleri, bu eşitliğin öncülüğünü yapan üst değerlerdir. Eğitim

süreci, bunu destekleyen bir kültürel değişim programı uygulamaktadır. Aile kurumu da **kadınların eşitlik** taleplerine göre yeniden roller dağılımına gitmektedir. Kadının aile içindeki rolü "erkekle eşit haklara sahip olma" ilkesi doğrultusunda yeniden yapılanmaktadır. Şüphesiz modern kültürün kadını toplum, siyaset ve kamusal alanda daha etkin kılma isteği, bunu pekiştirmektedir. Böylece kadın ailede erkek ile eşitlenerek, aynı roller içinde konumlanmaya başlar. Kadın sadece anne olarak statülenmez; aynı zamanda çalışan, karar veren, meslek sahibi olabilen, bireysel çabalarıyla para kazanabilen bir varlık haline gelir. Evin geçiminde ve kararlar alımında eşit haklara ve sorumluluklara kavuşur. Erkek ve kadın işleri biçimindeki rol farklılaşmaları gittikçe ortadan kalkar. Baba erkil aile biçimi önemini kaybetmeye başlar.

Anthony Giddens, ailenin değişim yönlerini (modernleşmesini) şöyle özetlemektedir:

a) Geniş aileler ve diğer akraba grupları etkilerini kaybetmektedirler;

b) Özgürce eşini seçmeye yönelik bir trend bulunmaktadır;

c) Kadın hakları geniş bir biçimde benimsenmeye/tanınmaya başlanmaktadır; evlilikte ve aile içinde karar vermede bu geçerli olmaktadır;

d) Akraba evliliği azalmaktadır;

e) Yüksek düzeydeki cinsel özgürlük kısıtlayıcı nitelikteki toplumlarda gelişmektedir;

f) Çocuk haklarının genişletilmesi konusunda genel bir trend vardır (Giddens, 2000:143).

Modernlik, bu eşitlenmeyi daha da koyulaştırarak (feminizm örneğin de olduğu gibi) erkeklerin de kadınlar gibi doğum yapmaları gibi biyolojik eşitlemeye kadar işi vardırmaktadır (Hamner, 19973: 49-374).

Aile içinde kadın ve erkeğin statülerini/rollerini eşitleme ideali, pratikte farklı biçimlerde karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin 2002 yılında dünyanın en modern toplumlarından biri olan İsviçre'de yapılan bir araştırma bu açıdan oldukça ilginç veriler sunmaktadır. Ampirik verilere dayanan bu araştırmaya göre kadın yoğun bir biçimde ev oryantasyonlu davranırken, erkek evdışı (aile dışı) oryantasyonlu davranmaktadır. Örneğin kadın ailedeki bebek bakımı, yemek, ev düzenlenmesi gibi işleri yapmakta ve bunlardan hoşlanmaktadır. Erkek ise aile dışı ilişkiler olarak arabasının bakımı, sigorta işlemleri, vs. işlerden hoşlanmaktadır. Bu örnekler aslında ailenin modern ve gelenek özelliklerini bir arada sürdürdüğünü göstermektedir. Örneğin yine gelişmiş ülkelerde aile içi bebek bakımlarını %30 erkekler üstlenirken, %70'ini kadınların üstlendikleri görülmüştür (LevyWidmer-Kellerhals, 2002:1-33). Bu araştırma-

ların bulguları, anne ve baba rollerinin modern ve geleneksel yönlerinin bir arada yürüdüğünü anlatmaktadır. İstanbul'da yoksul aileler üzerine yaptığımız "Yoksul Ailelerde Değerler" (2006) adlı araştırmada da benzer sonuçlara ulaştık.

Ailenin genel olarak yaşadığı en köklü yapısal değişmelerin başında çocuk bakımı ve büyüklerin bakımını aile dışı kurumlara bırakması yer almaktadır. Çocuklar kreş, anaokulu, bakıcı aile (care family), yetiştirme evi, çocuk esirgeme kurumları gibi kurumlara bırakılırken büyükler de huzur evlerine terk edilmektedir. Kadın sığınma evi, çocuk yetiştirme yurtları, huzur evleri, yaşlılar bakım evi gibi birçok kurum ortaya çıkmaktadır. Bu kurumlar, ailelerin yüzyıllardır üstlendikleri sorumlulukları üstlenmeye çalışmaktadırlar. Ailenin sorumluluklarını aile dışına taşıyarak karşılamak istemektedirler.

Aile ile ilgili fonksiyonların aile dışı kurumlar tarafından üstlenmesi, kimi sosyologların Weberyen bürokrasinin mükemmeliyetinin bir sonucu olarak yıllar önce alkışlandı (Kongar, 1970: 58-83). Bu rasyonel işleyen mükemmel bürokrasinin bireyin sorunlarını aileden daha iyi çözebileceği iddiasını da içermektedir. Hatta evrimci modernliğin sosyolojik bakışıyla, kurumların mükemmelleşmesiyle beraber aile kurumuna gerek kalmayacağı yönünde bir kehanette de bulunuldu. Burada, **ailenin sonu mu** geldi sorusunu akla gelmektedir.

Çocuk yetiştirme yuvası üzerine yaptığımız bir çalışma aracılığıyla bu sorunun izini sürmeye çalıştık. Araştırma, erkek ve kız yetiştirme yuvaları üzerinde uygulanan anketler aracılığıyla bir dizi sorun üzerinde yapılan tartışmalardan oluşmaktaydı. Genç ergenlere, ailelerinden ayrı olmalarının anlamı sorulmakta ve ailelerin hayatlarındaki anlamı önemi ortaya çıkartılmaya çalışılmaktaydı. Araştırma sonucunda, yetiştirme yurdunun genç kız ve erkek ergenlere sağladığı her türlü maddi imkânlara karşın, yine de ailenin anlamını önemseyen yargıları sürdürmeye devam ettikleri görülmekteydi. Nitekim bu ergen-gençlere en çok ziyaret etmelerini istedikleri kişilerin kimler olduğunu sorduğumuzda, ezici bir çoğunluğun "gönülü anne ve gönüllü abla" cevaplarını vererek, anne ve abla rol ve ilgilerine duydukları ihtiyacı ortaya koydular. Yine gelecek hayatlarında en büyük engelin ne olabileceği sorusunu yönelttiğimizde, kategoriler içinde %39.8 gibi en yüksek bir oranla aile içinde yetişmemiş olmak cevabını verdiler (Yıldırım, 2005:93-100). Araştırmanın verileri, çocuklar ve gençlerin sağlanan bütün imkânlara karşın yine de aile ortamına, anne-baba ve kardeş ilişkilerine ihtiyaç duymaya devam ettiklerini göstermektedir.

2.3. GÖÇ VE AİLE

Ailenin toplumsal değişme ile ilişkisi, makro bağlamda modernleşme ile açıklanabilir. Özellikle son iki yüzyıldan beri yaşanan değişmelerde bunu gözlemlemekteyiz. Modernleşme değişiminin genel yönlendirici etkisi altında dönüşüme uğrayan aile, göç ve kentleşme süreçlerinden de etkilenmektedir. Bu süreçler aile yapısında çeşitli somut değişmelere neden olmaktadır. Bu nedenle göç ve kentleşme süreçlerinin ailenin yapısında ve içeriğinde meydana getirdiği değişmelerin neler olduğunu analiz etmemiz gerekmektedir. Özellikle Türk toplumunda göç ve kentleşme hâlâ yoğun yaşanan bir sosyolojik olgudur ve Türk ailesi de bundan derin bir biçimde etkilenmektedir.

Göç, kırsal alandan kentsel alana doğru meydana gelen yer değiştirme hareketleridir. İç göç, bir ülkenin kendi topraklarındaki yer değiştirme hareketlerine denirken, dış göç ülkeler arası yaşanan hareketlerdir. Modern zamanlarda özellikle göç çok yaygın, derin, yoğun ve geniş yaşanan bir sosyal olgudur. Bütün toplumların en temel ortak özellikleri arasında yer almaktadır. Sanayileşme ile beraber doğan bir süreçtir. İnsanlar, gruplar, aileler ve kitleler iş bulmak, baskılardan kurtulmak, hayallerine ulaşmak ("Gazap Üzümleri" adlı ünlü romandaki betimlemeleri hatırlayalım) üzere çeşitli nedenlerle kentlere doğru akın etmektedirler. Köyler boşalmakta ve köy yaşamı, adeta bir edebiyatçımızın etkileyici bir biçimde işlediği gibi (hikâyeci Mustafa Kutlu'nun **Beyhude Ömrüm** adlı hikâye kitabı bu açıdan oldukça önem taşımaktadır) tükenmektedir. Başka bir ifadeyle **köyün sonu** gelmektedir. Köy, kır ve gelenek büyük bir hareket dalgası içinde kente akarken beyhude bir ömre dönüşmektedir. Aileler de bunun içinde aynı akıbeti yaşamaktadırlar. Bir yandan kırsal, geleneksel ve köy özelliklerinin geniş, dayanışmacı, tarımsal, geleneksel yapılarını terk etmektedirler, öbür yandan kentin çağırdığı modern, bireysel, eğitimli, kadın erkek eşitliğine dayalı vs. yapılarına koşmaktadırlar.

Ülkemiz, göç olgusunu en etkin yaşayan ülkelerin başında gelmektedir. Örneğin 1927 yılında kırsal nüfus %75.78, kentsel nüfus % 24.2 oranındayken, 1997'de kırsal nüfus %34.97 ve kentsel nüfus %65.03'e ulaşmıştır. Elbette, 2008'li yıllarda bu oran kent'te %80'lere tırmanmaktadır. Bu nüfus değişimi, sadece insanların yer değişmelerini anlatmamaktadır. Toplumun değerleri, kurumları, ilişkileri, sosyal grupları vs. ile değişim içinde olduğunu göstermektedir. Bu kadar büyük ve köklü bir değişme içinde elbette aile de payını almaktadır.

Göç ve kentleşme süreçleriyle beraber aile, yeni özelliklerle var olmaktadır. İlk aşamada ailenin kimi bireylerinin kente çalışmak için gidip-gelme biçiminde yürümekte, sonra ailenin bazı bireyleri kentin gecekondu bölgesine yerleşmekte, üçüncü aşamada aile kente göç etmekte, dördüncü aşamada ise aile kent ilişkisi öne çıkmakta, ailenin kentlileşmesi gündeme gelmektedir.

Ailenin gecekondu ailesi olarak biçimlenmesi gelir düzeyine bağlıdır. Gelir düzeyi düşük olan ve gecekondu bölgesi içinde yerleşerek hem kırsal kem de kentsel özellikler gösteren aile için bu tanımlama kullanılmaktadır. Göçün getirdiği gecekondu yerleşmesinde varlığını sürdüren bu aile, kent özelliklerini bazı boyutlarıyla benimsemeye başlamış ancak bazı kırsal değerleri de sürdürmektedir. Gecekondulaşma olgusu, temelde varlıklı kent yerleşim yerlerinin etrafında oluşan ve yoksulluklar üzerinde inşa olan bir sosyal durumdur. Aile de burada yoksulluklarla yaşamaktadır. Konut, sağlık ve eğitim başta olmak üzere çeşitli kent imkânlarından oldukça sınırlı bir biçimde yararlanmaktadır (Çayboylu: 2002,119-123).

Kırsal alandan göçle gelen ailelerde eğitim düzeyinin düşük olması ve kentin talep ettiği istihdam için yeterli mesleki donanımlara sahip olmamaları işsizlik konusunda ciddi sorunlara yol açmaktadır. Bundan dolayı geliri düşük, zor ve kısa süreli işlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. İşsizlik sorunları daha yaygın yaşanmaktadır. Dolayısıyla "göç ailesi" diyebileceğimiz, henüz kentlileşmemiş ailelerde temel sorunların başında iş ve meslek gelmektedir.

Göç ailesinin başka önemli sorunu da kentlileşmektir. Kentlileşme (Kartal:1992), göçle gelen ailelerin kentin yapılarına, değerlerine, beklenti ve normlarına uyumlu hale gelmeleridir. Bir bakıma kentsel sosyalleşmeyi yaşayarak ortamla bütünleşmelerine denir. Kentin konut, sağlık, meslek ve iş imkânlarından modern bir tarzda yararlanmaları, eşitlikçi ve özgür tutumları benimsemeleri, katılım ve muhalefet imkânlarından yararlanmalarıdır. Göç ailesinin bu etkinlikleri benimsemesi elbette belli bir zaman alacak ve bu nedenle bu sürede çeşitli çatışma ve uyumsuzluklar yaşanacaktır. Kentin talep ettiği tutum, norm ve kimlikler kimi zaman göç ailesinin norm ve değerleriyle çatışabilecektir. Kuşak çatışmalarında da bu sorun yansıyabilecektir. Elbette, burada Türk toplumuna özgü gelenek ve modernlik gerginliği de görülebilecektir.

Gecekondu ailesinin kentin eğitim, sağlık, istihdam ve konut imkânlarından yeterli düzeyde yararlanamaması ve kentin merkez çevreleri tarafından (kıro, köylü, dağlı, vs. şeklinde) dışlanmaları çeşitli suç

kimliklerin doğmasına yol açabilir. Bu nedenle bazı tarihsel dönemlerde Türkiye'de gecekondu aile yapılarının ideolojik ve adi suç bölgeleri haline gelmeleri tesadüf değildir.

Kırsal alandan kentlere göç eden aileler, elbette kentin sosyal hareketlilik imkânlarından yararlanacaklardır. Eğitimin ürettiği fırsat eşitliği ve serbest piyasanın getirdiği zenginleşme rekabeti, kentlileri paylaşmaya zorlayacaktır. Hatta bu ilişki yeni zenginleşmelere, gelişmelere ve kentsel kalkınmaya neden olacaktır. Dolayısıyla ailelerin göçle kentlere yerleşmeleri, zaman içinde farklı topluluklarla ve çevrelerle etkileşimi artıracak ve onları değiştirecektir. Özellikle demokrasinin katılımcı, eşitlikçi ve özgürlükçü imkânlarından yararlanan ülkelerin kentlerinde bu olgu daha da barizdir. Gelişmiş olan ülkeler bunun açık kanıtıdırlar.

Göç ile gelen aileler işsizlik, eğitim, sağlık, kimlik vb. sorunları aşmak üzere hemşerilik gibi çeşitli dayanışma ağları oluşturmaktadırlar. Bu sosyal ağlar aracılığıyla kentin çatışmacı, bireyci, istihdam rekabeti gibi zorluklarıyla başa çıkmaya çalışmaktadırlar. Bölgesel kültür ve normlarını kentin esnek ilişkileri içine yerleştirerek kimlik çatışmalarını azaltmaktadırlar. Özellikle Türkiye'nin göç alan büyük kentlerinde bu oluşumlar oldukça dikkat çekicidirler.

2.4. KENTLEŞME VE AİLE

Kentleşme olgusu, sanayileşmeyle beraber yaşanan sosyolojik bir olgudur. Bu olgu, ailenin yapılarını, değerlerini, norm ve inançları önemli ölçüde farklı değişmelere uğratmaktadır. Kentleşme ile beraber, insanlar, gruplar, kültürler, dinler, etnik topluluklar vs. kentlerde yaşamaktadır. Bu nedenle söz konusu sosyal gerçeklikler aile üzerinde biçimlendirici etkiye sahip olmaktadır. Aile de bir bakıma kentleşmektedir. Bunun anlamı ailenin tarım toplum özelliklerinden farklılaşması ve yeni bir konsept içine yerleşmesidir. Her büyük değişim ve farklılaşmanın çeşitli kaoslar, acılar ve belirsizlikler üretmesi gibi, ailenin kentleşmesinde de karşımıza benzeri sorunlar çıkabilecektir.

Göç ailesiyle beraber, kentin özelliklerine göre yapılanan kent ailesinden de bahsetmek gerekmektedir. Çünkü aile yapıları hiçbir zaman donuk bir vaziyette kalmayarak değişmekte ve zamanla kentlileşmektedirler. Kent ailesi denilen sosyal yapıları oluşturmaktadırlar.

Kent ailesi, kentin çeşitli sosyal ilişkileri, üretim biçimleri ve kültürel değerleri içinde oluşmaktadır. Kentin ayırt edici özelliklerine göre

şekillenmektedir. Kentin katılım, eşitlikçi, özgür, değişken, açık, nüfus yoğunluluğu, modernlik, sanayi, hareketlilik gibi özellikleri bulunmaktadır.

Endüstrileşmeyle beraber oluşan modern kent hayatı, ailenin geleneksel fonksiyonlarını, değerlerini, rollerini ve anlam dünyasını köklü bir biçimde değiştirdi. Öncelikle değişen üretim ilişkisine paralel olarak bireyler, aile dışı üretim sürecine katılmaktadırlar. Aile üyeleri ihtiyaçları olan hizmetleri ve araçları alabilmek için ev dışında çalışmak zorundadırlar. Karı ve koca, birbirinden ayrı ortamlarda çalışmaktadırlar. Erken modernlik döneminde erkek ev dışında bir işe giderken, kadında evde kalmaktadır. Ancak, günümüzde ailenin tüketim ihtiyaçlarının çoğalması, değer yargılarının değişmesi, karı (evli kadın) ve kocanın birer özne olarak belirmesi gibi nedenlerden dolayı ikisi de evin dışında çalışmaktadırlar. Aile, büyük ölçüde bir tüketim alanına dönüşmektedir.

Kent evliliğinde kadın ve erkek evlilik için birbirlerini seçmektedirler. Romantik aşk, evliliğin temeli olmaktadır. "Doğru kadın" ve "doğru erkek" arayışı, evliliğin en temel kıstasları haline gelmektedir. Eşler çoğunlukla seksüel cazibeyi ve mütekabiliyeti, dini ve moral görevlerden daha çok vurgulamaktadırlar (Benokraities, 1993:66-67).

Kent ailesinin modernleşen aile başlığıyla ele aldığımız özellikleri daha yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü modernleşmenin ana gövdesini temsil eden toplumsal alan kenttir. Kent ailesi buna bağlı olarak çekirdek ailenin özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca daha farklı sınıflamalarla da ortaya çıkabilmektedir. Eşitlikçi, tüketici, küçük, eğitim düzeyi yüksek vs. özellikleriyle biçimlenen bir ailedir.

Kent ailesi, küçük aile, tek ebeveynli aile, beraber yaşama gibi birçok tarzıyla belirlendiği gibi çeşitli sorunlarıyla da öne çıkmaktadır. Boşanma bunların başında gelmektedir. Gelişmiş Avrupa kentlerinde boşanma oranlarının %50'leri aşması ve Giddens'in belirttiği gibi boşanma ile beraber mobilya, psikiyatri ve avukatlık gibi meslekler bağlamında endüstriyel ilişkilerin oluşması oldukça önem taşımaktadır.

Dayanışma, akrabalık bağları ve kan bağının zayıf olması, bireyselliğin daha yaygın olarak gelişmesi kent ailesinin önemli görünümleridir.

Kentleşmenin getirdiği toplumsal sorunlar, kent içinde yeniden yapılanan ailenin de önemli sorunları olmaya başlamaktadır. Eğitim, sağlık, sınıf, değerler çatışması/rekabeti, modernlik ve gelenek ilişkisi, kadının çalışma hayatına katılması ve siyasileşmesi, işsizlik ve konut sorunları vs. Bütün bunlar ailenin beraber boğuştuğu, var olduğu, değiştiği ve yapılandığı sorun ve etkinliklerdir.

Elbette ortak özellikleriyle bir kent aile imajından bahsedebileceğimiz gibi, kentin içinde etnik, dini, yerleşim, sınıf-tabaka vb. özellikleriyle farklılaşarak oldukça farklı aile biçimlerinden de bahsedebiliriz. Örneğin Avrupa'nın Londra, Paris, Berlin gibi metropol kentlerinde Yahudi, Türk, Hint gibi toplulukların etnik ve dini özelliklerine bürünen Yahudi ailesi, Türk ailesi ve Hint ailesinden bahsedebiliriz. Yine aristokrat/burjuva aileler, yoksul aileler, gecekondu aileleri gibi sınıflamalar da yapılabilir. Bu nedenle kentlerin heterojen yapılarına bağlı olarak heterojen kent ailelerinin oluşturduğu bir aile çeşitliliği bulunmaktadır. Modernliğin sağladığı sosyal mobilizasyon ve eşitlik süreçlerine karşın bu farklılıklar devam etmektedir.

2.5. TÜRK AİLESİ VE TOPLUMSAL DEĞİŞME

Evrimci sosyoloji yaklaşımına göre ailenin değişimi toplumsal değişimin ilerlemeci eğilimine uyarlanarak gerçekleşmektedir. Buna göre aileler geleneksel büyük ve geniş kır yapısından küçük-çekirdek yapısına dönüşecektir. Hatta bu yaklaşım, çağdaş ailenin en temel özelliği olarak çekirdek aile yapısını görmektedir. Gelişmiş Batı toplumlarındaki çekirdek aile, çağdaş aile ile özdeşleştirilince, geniş aile aşılan ve geri toplum yapısını temsil eden bir aile tarzı olarak görülmektedir. (Vergin, 1990 309-319) Ailenin değişimini evrimci yaklaşımla abartarak anlatan sosyologlara göre zamanla aile ortadan kalkacak ve modernliğin kurumsal yapısı bütün aile işlevlerini yerine getirecektir. Böylece aileye gerek kalmayacaktır (Kongar, 58-83:1970).

Gerçekten de bu yaklaşım Türk toplumu ve iddia edildiği gibi Batı toplum gerçekliğinde söz konusu mudur? Batı'da Cambridge okulunun yaptığı çalışmalarda batı tarihinde tek tip bir aile tarzının olmadığı ve en azından egemen bir aile'nin tek başına gözükmediği ortaya konmuştur. Ayrıca yapılan çalışmalar çekirdek ailenin XIII. yüzyıl Batı toplumlarında sanayi öncesinde de yaşadığına rastlanmaktadır. Türk toplumunda ise hem geniş hem de çekirdek ailelerin birlikte var oldukları görülmektedir. XVII. Yüzyıl İstanbul'unda mütevazı ailelerinin çekirdek aile olarak yapılandıklarını Mantran kaydetmektedir. Varlıklı olan aileler ise geniş aile halinde yaşamaktadırlar. Bu varlıklı geniş aileler halk arasında hayranlıkla karşılanmıştır. Günümüzde bile modern kent ortamındaki Türk ailesi, geniş ailenin dayanışma yapısına imrenmeye devam etmektedir. Türkiye'de toprak mülkiyetinin kullanımına bağlı olarak aile yapısının meydana geldiğine yönelik bir yaklaşım bulunmaktadır. Orta

boy ve küçük toprak işletmelerinden oluşan Anadolu, buna bağlı olarak yaygın bir biçimde çekirdek ve geniş aileleri yan yana tutmaktadır. Yapılan araştırmalarda en yüksek çekirdek aileyi, %79 oranla topraksız tarım işçilerinde, en düşük oran ise %44 ile kendi toprağını işleyen ailelerde görülmektedir (Vergin, 1990:309-319).

Evlilik ilişkileri açısından da Türk toplumu evrimci sosyolojik teorileri yanlışlar niteliktedir. Örneğin poligaminin İslamiyeti benimsemeleri nedeniyle Osmanlı Türk ailesinde yaygın olduğunu düşünenler önemli bir yanılgı içinde bulunmaktadırlar. XVIII. yüzyıl Osmanlı toplum hayatını araştıran Montague, poligamik evliliklerin çok ender olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca bu tür evliliklere halk arasında iyi bakılmadığı ve halkın nazarında en ideal evliliğin monogami olduğunu yazmaktadır.

Aile üzerine çalışan sosyologlarımızdan Nur Vergin'e göre poligamiyi reddetmek Müslüman Türklerin Kur'an'ı reddetmeleri anlamına gelmemektedir. Çünkü kutsal kitapta bile ideal evlilik olarak monogami salık verilmektedir: Ona göre Kuran'daki "kadınlar arasında adalet ve müsavat icrasına ne kadar arzu keş olsanız da gücünüz yetmez" uyarısı bunu kanıtlamaktadır (Vergin, 1990: 309-319).

Batılılaşma süreciyle birlikte Türk aile yapısında önemli değişmeler yaşanmaya başlamaktadır. Bunu en çarpıcı biçimde betimleyenlerin başında, "Aile Hayatımızda Avrupalılaşmanın Tesiri" adlı makalesiyle Tüccarzade İbrahim Hilmi gelmektedir. Yazar, bu makalesinde iki aile tarzını tasvir etmektedir: Şark ailesi ve garp ailesi. Şark ailesi geleneksel, doğu ve Müslüman özellikleriyle biçimlenen Türk ailesidir. Garp ailesi ise Batılı, modern ve Müslüman bir Türk ailesidir. Bu iki aileyi belli bir muhayyile içinde karşılaştırmakta ve çeşitli yargılarla bir rekabete sokmaktadır.

Garp ailesi, şöyle betimleniyor: *"Vasat derecede bir maişete ve muayyen bir bütçeye malik bir aileyi tasavvur ediniz. Şişlide bir apartmanda veya Erenköy'ünde küçük bir köşkte ikamet ediyor; ihtiyar bir peder ve valide, genç bir kadın, temiz ve pak giyinmiş bir erkek, üç çocuk ve bir hizmetçiden mürekkep bu aile...genç zevce vaktiyle güzel bir terbiye almış, okumuş... Gündüz bir vazife-i resmiye ile meşgul. Gece gazetelerini, kitaplarını muntazaman okuyor. Her sabah erkenden kalkıyor, yıkanıyor, tıraş oluyor, her gün yaka ve kollarını değiştiriyor, iç ve dış gömlekleri tertemiz, ütülenmiş elbisesini giyiyor, yemek odasına giriyor. Çocuklar kalkmış, validesi de temizce taranmış, peder ve valide de sadece giyinmiş, bembeyaz örtülü masanın başına geçiyorlar. Sabah kahvaltısını, sütlü kahve ve çikolatayı içiyorlar, rafadan yumurta ve bisküvi yiyorlar. Derken genç adam*

peder ve validesinin ellerini, çocukların yanaklarını öperek, zevcesine de tatlı bir buse kondurarak şen ve şatır evinden çıkıyor.

...Akşamleyin vakt-i muayyinde evine dönüyor. Çocukları ta kapıdan kendisini karşılıyor. Aralarında aynı buse-i muhabbet teati olunuyor. Güzel bir kutu gibi döşenen yemek odası temiz ve zarif evani ile parıldıyor. Geniş bir masanın etrafına bütün aile toplanıyor. Herkesin bıçağı, çatalı, tabakları ayrı. Katiyen bir tabaktan muhteliten yemek yenmiyor. Bir bardaktan iki kişi su içemiyor. Masansın üstünde billuri bir çiçeklik, rengareng güzel ve menekşe ile donatılmış. Beyaz bir göğüslük takmış olan hizmetçi kız fırıl fırıl hizmet ediyor. Saçları taranmış, sade, keten bir buluza bürünmüş sevimli ve genç kadın çocuklara ait bazı fıkralar anlatıyor; ihtiyar, genç ve çocuktan mürekkep bu mesut aile kemal-i lezzet ve iştiha ile taam ediyor. Kahveler içiliyor. Küçük salona istirahata çekiliyor. Yatsı okunuyor. İhtiyar baba ve nene hep birden namazlarını kılıyorlar. Namazdan sonra hanım efendi piyano başına geçiyor. Bazı milli ve vatani parçalar çalıyor. Çocuklar sevişerek musikiyi dinliyor. Yatılacağı vakit genç valide çocuklarına Kur'an'dan bir sure okutuyor, onların saf kalplerini muhabbet-i ilahiyeyle teshir ederek terbiye-i diniyelerine takviyet veriyor. ..

Bütün ev halkı hatta hizmetçisi bile okuyup yazıyor. Genç kadın Fransızcaya da vakıf. İfrat derecede mesturiyeti de yok. Akraba ve taallukat arasında kemal-i edep ve serbesti ile ihtilat ediliyor. Cuma günü erkek kadın bütün aile beraber gezmeye gidiyor. Kadın sadelik içinde güzel ve zarif giyiniyor. Yürüyüşünde bile iffet ve ismet nazara çarpıyor. Çocuklar muntazaman mektebe gönderiliyor. Frengin çocukları gibi temiz ve sıhhi giydiriliyor. Bazı geceler validesinin etrafına dizilerek resimli kitapların sayfalarını karıştırıyorlar, validesinin hikâyelerini dinliyorlar.

Erenköy'ünde oturdukları küçük evin etrafı sarmaşıklarla, yabani güllerle kuşatılmış, pencerelere asla kafes takılmamış, komşular bahçe içini görmemek için etrafına cesim tahta perdeler çekilmemiş, her taraf açık. Çocuklar bile karyolada yatıyor.

İşte bir hayat ki mesud ve müreffeh geçiyor; evin her tarafında aşk ve muhabbet hüküm sürüyor; zevc bütün refahını, eğlencesini, saadetini yalnız evinde arıyor.Ekseriya bütün ailenin bir arada namaz kıldığı da vaki. Din, ahlak, terbiye olanca safvet ve samimiyetiyle bu aileyi ağuşuna almış" (Çığıraçan, 1332:46-79).

Çığıraçan, **modern Türk aile muhayyilesini** bu betimlemelerle çok çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Batılılaşmayla birlikte yaşanmaya başlanan toplumsal değişme sonucunda Türk ailesinin yaşadığı farklılaşmalar oldukça ilginç bir biçimde yorumlanmaktadır. Ailenin mekânı

Şişli ya da Erenköy gibi yeni/modern zamanlarda kurulan mekânlardır. Şişli apartmanlaşmanın ilk yeri, Erenköy'de modern köşk tarzı yerleşme yeridir. Evler oldukça olumlu ve modern mahremiyet anlayışına uygun bir havada tasvir edilmektedir. Bahçeli, gül, sarmaşık ve çiçeklerle kaplı, içerinin mahremiyetini sıkı koruyan geleneksel ev tarzı yerine "her tarafı açık" ve "pencerelere kafes takılmamış"tır. Ailenin sayısal dağılımı önemli ölçüde çekirdek aileye yakındır.

Bu tasarlanan ailede Batılı ve modern özellikler oldukça yaygındır. Piyano çalmak, Fransızca bilmek, Frenk çocukları gibi temiz olmak gibi. Okuma, kitap ve gazete, modern ailede yerini almıştır. Yemek yeme adapları benzer özellikler taşıyor. Masada yeniyor, hizmetçi fırıl fırıl dönüyor ve çikolata ve bisküvi yeniyor. Herkes ayrı çatal, bıçak, kaşık ve tabak kullanıyor. Aynı kişiler ortak tabaktan kesinlikle yemek yemiyorlar. Erkek her sabah tıraş oluyor, elbiselerini ütülüyor ve yıkanıyor.

Batılılaşmaya ve modernleşmeye başlayarak değişim yaşayan Türk ailesinde gelenek ve modernlik aslında yan yana yürüyorlar. Örneğin valide ve peder, aile ile beraber yaşamakta, namaz ve Kur'an okunmakta, kadın ev hanımıyken erkek ev dışında çalışmakta (ailenin geçimini erkek yüklenmektedir) ve dayanışmacı bir aile olarak birlikte zaman tüketme imkânları olmaktadır. Piyano çalmak, namaz kılmak, iffetli olmak, tıraş olmak gibi tutumlar birlikte anılmaktadır. Ancak çağdaş Batı değerleri öne çıkan temalardır. Ailenin konsepti, toplumda değişmektedir. Bu nedenle bir aile ütopyası olarak buna **"garp ailesi"** adı verilmektedir.

Yazar bu garp ailesine karşı bir de "şark ailesi"nden bahsetmektedir:

"Şimdi bir de şark usulünde bir şehirli aile hayatı tasvir edelim. İstanbul'un dar ve muavvec sokaklarında, saçakları komşuların saçaklarıyla öpüşmekte olan ahşap ve basık bir hanede oturuyorlar. Sokak kaldırımları pek biçimsiz, yağmur yağdığı zaman ekser yerlerinde ufak ufak gölcükler peyda oluyor, ekseriya lağımlar taşıyor, güneş girmiyor, hanenin bahçesinde hüday-ı nabit yetişmiş bir iki ağaçtan başka bir şey görünmüyor; zaten bahçenin bir tarafı yıkık taşlar, eski sandıklarla kapanmış, kümes hayvanatıyla pislenmiş, odun ve kömürlük yapılarak daralmış. Bir kız ve bir erkek çocuk o mahalle mektebine gidiyor; ayaklarında şıptık bir takunya, mendile sarılmış yiyecek. hay ve huy ile sokağa çıkıyorlar. Okudukları da pek basit şeyler, hiç fikir açmayan kitaplar. Zaten hoca efendinin de hiçbir şeyden haberi yok. Mektep çitlenbik ve servi ağaçları içine gömülmüş, küçük bir cami ile büyük bir mezarlığın kenarında.

Çocuklar mektepten geliyor, mahallenin toz ve dumanı kalkmış sokağa dalıyorlar, oynuyorlar, birbirlerine bol bol küfür savurarak, bi-edebane

şakalaşarak, kaydırak, köşe kapmaca, tulumba kaldırma oyunlarını oynuyorlar... Üst baş perişan, el yüz simsiyah kan ter içinde. Evin tokmağını çalarak taşlığa ve topraklığa can atıyorlar; yemek vaktine daha vakit var. Pis ellerine geçirdikleri bir dilim ekmeği ısırıp duruyorlar. Hırçın validesi haykırıyor, beddualar başlıyor, bir iki tokatta yapıştırmaktan çekinmiyor, akşama kadar çene çalarak geçirdiği vakti şimdi yemek hazırlamakla telafiye çalışıyor.

Akşam olmuş, sofra kurulmuş bey babayı bekliyorlar. Gece alaturka saat bir gelen bir giden yok. Zevc kaleminden çıkmış, arkadaşlarıyla meyhaneye uğramış, rakısını içiyor, mezesini yiyor; yahut içki içmiyor, doğru evine gidiyor, yukarı çıkıyor, hazırlanan yemek başına oturuyor; sofra küçük bir iskemle, üzerine mevzu geniş bir siniden ibaret. İhtiyar peder ve valide, çoluk çocuk sininin etrafına diziliyor. Bir kap yemek geliyor, bütün eller o sahanın içine dalıyor; bir bardak geliyor on kişi aynı bardaktan içiyor; tepsinin üstü ekmek kırıntısıyla, kaşık döküntüsüyle dolmuş, zararı yok. Ağır bir yükten kurtulmuş gibi sofradan kalkılıyor; ya sedire ya yere mevzu küçük minderlere çökülüyor. ...kadın kaynana artık mahallenin bir günlük menakıbını tafsile başlıyor; alemin bütün girdisi çıktısı hadde-i tenkitten geçiyor. Çocuklar bir tarafa sinmiş uyukluyor; zevc aylıkların çıkmasından yahut işlerin fena gidişinden şikâyete başlıyor. gece yarısı yaklaşıyor, yük dolabının kapıları açılıyor, her dakika hicrete ve seyahate hazırlanmış gibi yük içinde bükülüp duran yataklar çıkarılıyor. Yere seriliyor, uykuya dalınıyor, sabah erken kalkıldıkta şöyle bir acı kahve ve çay ile keyif çatılıyor, bihareket uzun müddet sedirde oturuluyor. Öğlene doğru iş başına gidiliyor. Zevcin elbisesi ekseriya altı ayda bir ütülenir. Bazen on beş günde bir tıraş olur. Ekseriya gecesini kahvehanede geçirir. Evine otele girip çıkar gibi oturur, bir gün zevcesini alıpta bir yere gittiği yok. Zevcesi de komşu kadınlarla didişmekten vakit bulupta zevcine refakat etmez. Giydiği elbise gayet sadedir. Hayat basittir. Çalışmaya, yorulmaya değmez. İbadatını akıl ile, muhakeme ile değil, bir emr-i ilahi olarak bellediği için yapar. Ekseriya ihmal eder; cahil olduğu için esatire, hurafata inanır. Hastalığını, çocukların haylaz ve yaramazlığını tütsü ile, nazar ile tedaviye kalkışır; gulyabani ve peri hikâyeleriyle, bazen hatırı sayılır değnek darbesiyle çocuklar korkutularak terbiye edilir. İnkılâplardan, harplerden mütevellid felaketler cilve-i Rabbani olarak telakki edilir, esbaba araştırılmaz. ...Erkek erkekle, kadın kadınla konuşur; bir arada içtimai hayat katiyyen vuku bulmaz. ...Herkes bir birine yabancı olarak yaşar. Bu yabancılık hükümete bile intikal eder; hükümet ayrı, millet ayrı, hatta devair bile birbirinden ayrı yaşar. Bu ayrı yaşayışlar her işte ve her yerde ittihadı men eder, nifakı davet eder.

Hâsılı aile de kaygısızlık, duygusuzluk, geçimsizlik esastır. Her şey basit ve sadedir. ...Fakr-u zaruret hakimdir. Saadet ve asayiş mefkuddur. Hissi milli ve hiss-i vatani sönüktür. Fakat umumiyetle şark hayatı garp hayatına nisbetle daha sönük, daha durgun, daha mütevekkilanedir. Kasaba ve köylerde daha iptidai, daha sefilanedir. Burada ömür rehavetle, ataletle fakat meşakkatle, mahrumiyetle, fakr-u zaruretle geçer." (Çığıraçan, 1332:46-76).

Aydınımızın modern batı ailesine karşı tasarlayarak betimlediği Doğu ailesi, oldukça olumsuz çağrışımlarla doludur. Modern ailenin üstünlüğünü, yeniliğini, heyecan ve zenginliğini, kültür ve nezaketini burada görmek mümkün değildir. Tam tersine sefil, iptidai/ilkel, heyecandan yoksun, geri, yeniliğe kapalı, hurafelere batmış, durgun ve basittir. Burada tam manasıyla oryantalist bir tutum söz konusudur. Geleneksel Türk ailesini/Doğu ailesini, batılı modern aile karşısında biçimsizleştirme çabası bulunmaktadır.

Şark ailesi, yerleşik olduğu mahalle ve sokakları "dar", "biçimsiz", "selviler" ve "mezar" imgeleriyle oldukça biçimsizleştirilerek resmedilir. Çocuklar mahalle mektebine gidiyor ve basit, işe yaramaz şeyler öğreniyorlar. Kitap ve bilimden nasibin olmadığı bir atmosfer tasvir ediliyor. Bu ortamlardaki çocuklardan nezaket ve edepten de bahsedilemeyeceği belirtiliyor. Aile tam manasıyla miskinliği temsil edecek biçimde anlatılıyor. Yemek yeme tarzları Avrupai tarzla hiç bağdaşmadığı gibi onun karşısında sefil ve nezaket kurallarından yoksun bir biçimde aktarılıyor. Masa yerine sofa, farklı tabak yemek yeme yerine aynı tabağa el daldırmalar, karyola yerine minderler ve sedirlere uzanarak yatmalar, gazete ve kitap okumaktan bihaber... Sabahları çikolata ve bisküvi yerine acı bir kahve ve çay... Bu tutumlar geleneksel aile resmindeki biçimsiz renklerdir. İğreti görünürler ve çağı geçmiş bir yaşamı anlatırlar.

Şark ailesi, hayatını hurafelerle sürdüren, akla ve bilime yer vermeyen bir inanç tarzına sahip olduğu vurgulanmakta, modern bilgi ve tedavi yöntemlerinden uzak oldukları belirtilmektedir. Bu özellikleriyle bilgi, kitap ve akılla hareket eden garp ailesi karşında kitapsız, akılsız ve kültürsüz bir cehalet olarak varlık kazanır.

Türk ailesinin modernleşerek ve batılılaşarak yaşayacağı değişmeler bu iki aile tarzını karşılaştırarak ele alan yazar, toplumsal değişimin modern zamanlarını Türk ailesi üzerindeki etkilerini çarpıcı bir biçimde tahayyül etmektedir. Nitekim Cumhuriyet ideolojisiyle beraber, bu aile muhayyileleri varlıklarını sürdüreceklerdir. Modern Türk ailesi inşa etme çabası, medeni kanunun kabulü başta olmak üzere çeşitli hukuk-

sal, eğitsel ve sosyal reformlarla desteklenecektir. Aile, Türkiye'nin politik ve kültürel değişimleri eşliğinde modernleştirilmeye çalışılarak köklü değişmelere uğrayacaktır. Kadın erkek rollerinin eşitliği, modern kent kamusallığına katılması ve sosyal ve resmi kamu hayatındaki statüsünün yükseltilmesi öne çıkacaktır.

Cumhuriyet ideolojisinin aile politikası bazı yönlerden de oldukça uzlaşıcı nitelikler taşımaktadır. Modernlik ve geleneğin uzlaşımına dayalı bu aile politikalarının en çarpıcı biçimini Kız Enstitüleri ve Olgunlaşma Enstitüleri oluşturmaktadır. Bu eğitim kurumlarında Türk ailesine geleneksel anne ve eş modelleriyle uyumlu programlar uygulanmaktadır. Örneğin 1932 yılında, Ankara'daki Selçuklu Kız Enstitüsü ders müfredatına baktığımız zaman bunu görmekteyiz. Burada Cumhuriyetin kızlarına dikiş-nakış, ev içi ekonomi, yemek yapma ve çocuk bakımı ile ilgili dersler okutulmaktadır . Ailenin reisi'nin de 2000 yıllarına kadar erkek olduğunu ve bunun anayasada varlığını sürdürdüğünü de hatırlamak gerekir. Politik, hukuksal ve kültürel inkılâpların getirdiği üst yapısal değişmeler, toplumsal hayatta uzun süre karşılığını bulamayacak ve bu nedenle göç ve kentleşme ile beraber beklenen değişmeler artmaya başlanacaktır.

Büyük göç ve kentleşme hareketleri Türk ailesini kentleştirmekte ve modernize etmektedir. Buna bağlı olarak modern kent ailesinin imkânları (eşit rol dağılımı, mesleki ve iş eğitiminin artışı gibi) ve dezavantajları (boşanma oranlarının artışı, dayanışma imkânlarının azalması gibi) birlikte ortaya çıkacaktır. Örneğin DİE verilerine göre 1994 yılında boşanma oranı 28.041 iken, 2003 yılında 180 bine ulaşmaktadır. Yine 2006 yılında yapılan "Türkiye Aile Yapısı Araştırması"na göre başlık parasının verilme oranı %16.8'e düşmüş; resmi nikâhla evlilik (hem resmi hem de dini) oranı %85.0'e yükselmiştir. Yine akraba evliliğinde önemli düşmeler yaşanmıştır ve oranı %20.92dur. Kendi seçimiyle evlilik; erkeklerde %35.2, kadınlarda %27.4. Kadınların ürettiği çalışmaları iyi ve uygun bulan erkekler %77.0, kadınlar %90.0. Bütün bu veriler Türk ailesinin değer, norm, üye sayısı, evlenme tarzı, gelenek ve modernlikle ilişkileri, kır ve kent boyutları açısından önemli değişmeler içinde olduğunu göstermektedir. Geleneğin kimi değişmeleriyle beraber modernlikle yan yana sürdüğü görülmektedir.

3. AİLE İÇİ İLİŞKİLER VE İLETİŞİM

Doç. Dr. Ergün Yıldırım
Psikolog Emel Yıldırım*

3.1. GİRİŞ

Aile; bir sosyal ortam olarak çeşitli roller, statüler ve bu roller ile statüler arasındaki ilişkilerin yumağından meydana gelir. Anne, baba, evlat, oğul, abla, kardeş gibi statüler ve bu statülere uygun roller sergilenerek ilişkiler gerçekleşmektedir. Bu ilişkiler, büyük ölçüde bir iletişim sistemine dayanır. Anne, baba, çocuklar, kardeşler, abla ve ağabey arasında kurulan iletişimler aracılığıyla ailenin sosyal ilişkiler ağı oluşmaktadır. Bu ağ içinde oluşan iletişim ailedeki anne, baba, çocuklar ve kardeşlerin tutum ve davranışlarını yönlendirir. Ailedeki ilişkiler temelde birtakım statüler, roller ile bunlar arasındaki iletişime göre yapılanmaktadır.

3.2. AİLE YAPISI: ÇOCUK, EŞ VE KARDEŞLİK İLİŞKİLERİ

3.2.1. Ebeveyn ve Çocuk İlişkileri

Anne ve baba, aile içinde yer alan en temel statülerin başında gelmektedir. Bu statülere uygun bir biçimde ortaya konan davranışlara annelik ve

* **Psikolog Emel Yıldırım:** İst. Ünv. Fen-Edeb. Fak. Psikoloji Böl. mezunu. Çeşitli eğitim kurumlarında, rehabilitasyon ve eğitim merkezlerinde psikolog ve terapist olarak görev yaptı. Hâlen bu görevini sürdürmektedir.

babalık adı verilir. Annelik ve babalık, toplumların kültür dünyalarına göre ve tarihsel dönemlere göre değişmektedir. Örneğin Türk toplumunda anne ve baba, kendini çocuğuna adayan bir kişiliktir. Anne, çocuklarına karşı sorumluluklar taşıyarak geniş bir görevler dizisiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Modernleşen Türk toplumunda anne-baba statüsü ve rolü zayıflamaya başlamıştır. Bir başka gelişme, anne ve baba rollerinin değişirlikli olarak yerine getirilmesidir. Mesela çocuğun fiziksel bakımı, hem anne hem de baba tarafından yerine getirilen bir görev haline gelmiştir.

Elbette toplumsal değişme ile beraber ebeveyn rolü büyük ailedeki ilişki tarzının köklü değişmeleri sonucunda çeşitli sorunlara maruz kalmaktadır. Çünkü geniş ailedeki beklentiler ile çekirdek ailedeki beklentilerde farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Anne statüsüyle ortaya çıkan anneliğin temel özellikleri arasında şunlar bulunmaktadır:

a) Sevgi ve ilgi ihtiyacı

Çocuğun ilk sevgi ve ilgi ihtiyacını karşılayan kişi annedir. Anne sevgisi karşılıksızdır. Bu nedenle biz de bir atasözü vardır: "Ağlarsa ana ağlar gayrisi yalan ağlar". Anne sevgisini hisseden çocuk daha mutlu ve sosyal çevresiyle daha uyumlu bir kişilik sahibi olur. Buna karşın sevgi ve şefkatten yoksun yetişen çocuklar ise, uyum ve davranış bozukluklarını sergileyebilirler (Rozan, 199:225-239).

Sevgi ve ilgi, sadece bir anne tutumu olarak yeterli değildir. Aynı zamanda baba sevgi ve ilgisine de çocuk ihtiyaç duyar. Baba sevgisi, anne sevgisinden farklı olarak koşulludur. Baba otorite ve kuralları temsil eder. Çocuk buna uydukça babanın daha fazla sevgisiyle karşılaşır.

Babalık rolünün ev içi ilişkilerde daha da arttığı modern toplumlarında artık baba ilgi ve sevgisi daha fazla önem kazanmaktadır. Eğitim, ekonomi ve ailenin biçimi baba rolünü farklılaştırmaktadır.

Sevgi, ilk olarak ailede öğrenilerek oluşan bir duygudur. Sevginin aktörleri de anne ve babadır. Bundan dolayı anne ve babanın çocuklarına zaman ayırması ve onlarla birlikte çeşitli faaliyetlerde bulunması gerekir.

b) Güven ve özgürlük ihtiyacı

Ana rahminin sıcak, yumuşak ve huzurlu ortamı çocuğun ilk güven ortamıdır. Erich Fromm'a göre bu ortam asal bağları temsil eder. Bu asal bağlar göbek kordonu kesildiği zaman kaybedilir. Çocuk bu kayıp karşısında dehşete kapılır ve çığlığı koparır. Ama hemen arkasında anne

onu kucağına alıp, emzirip okşamaya başladığında yeniden asal bağların güven ortamına geri döner. Anne sıcaklık, güven, yiyecek ve doyum sağlayan keyif durumudur (Fromm,1982: 45).

Çocuk, anne ve babadan ayrı bir varlık haline gelmesi için kendisine güven duyması gerekmektedir. Bu da ebeveynlerin tutumlarıyla ilişkilidir. Çocuk büyümeye başladıkça pratik tutumlarıyla ona daha fazla serbestlik alanı ve imkânı verilmelidir. Ailenin dışında farklı kişilerle tanışıp oynaması, odasının dışında ve büyüdükçe başka arkadaşlarıyla oynaması ve bahçede oynamasına izin verilmelidir. Gözleyerek onun fiziksel oyun alanını ve dolayısıyla ilişkilerini geliştirip inisiyatif almasına imkân verilmelidir.

Babanın en büyük rollerinden biri de, çocuğun içine doğup büyüdüğü ve bireyi olduğu toplumun sorunlarıyla başa çıkmanın yollarını göstermektir. Anne ve babanın bütün dileği çocuğunun bağımsız ve kendisinden ayrı bir kişilik olarak yetişmesi olmalıdır. Büyümekte olan çocuğa sevgiyle örülü kurallar ve beklentiler çerçevesi sunulmalı, bunun sonucunda da çocuğa artan bir yeterlilik duygusu aşılmalı ve çocuğun kendi sorumluluğu olmasına ve baba etkisinden çıkmasına izin vermek olmalıdır (Fromm, 1982:48-49).

c) Çocuğun psiko-seksüel gelişiminde anne-baba rolü

Çocuklarının cinsel kimliklerinin gelişmesinde anne ve babaların rolleri büyüktür. Küçük çocuklar kendi bedenleriyle oldukça fazla ilgilenirler ve yaşamlarının daha ilk yıllarında bedenleri onlar için önemlidir. Bebeğini kucağında tutan annenin sıcaklığı, rahatlığı ve gücü çocuğa haz ve güven verir. Annenin sesi, teninin kokusu, bebeği tutuşu, babanın bebeği kucaklayışı, onu güvenle sarması gibi tutumlar açlık, üşüme ve yalnızlık gibi acı verici duyguları anında ortadan kaldırır. Bebeğe anne-babasının verdiği en önemli mesaj sıcaklık, rahatlık ve yakınlıktır (Yavuzer, 1995:123).

Kız çocukları kadınsallık kimlikleri için annelerini "kadın model" olarak alırlar başlangıçta. Sağlıklı bir kadın cinsel kimliğin gelişimi açısından bu modellemenin başarılı geçmesi gerekmektedir. Erkek çocuk da, karşı cinsel kimlik modeli olarak ilk önce anneyi karşısında görür. Ona göre belli bir mesafe tarzı gelişir (Rozan, 1992:225-239).

Erkek çocuklar ilk erkek model olarak cinsel kimlik açısından babayı görmektedirler. Baba bu açıdan önem taşımaktadır. Babalık rolü aynı zamanda kız çocuklarının karşı cinsel kimlikleri için önemlidir.

Anne ve baba rollerinin benzerlik kadar farklılık taşıyan boyutları da bulunmaktadır. Fizyolojik farklılıklardan gelen rol farklılıkları kadar,

toplumsal kültürün getirdiği roller farklılıkları da bulunmaktadır. Bu bağlamda baba, genellikle ev dışı ilişkiler de öne çıkarken, anne ev içi ilişkilerinde belirleyici olmaktadır. Anneler; yemek, çamaşır, ütü gibi işlerle uğraşırken, babalar; araba, sigorta, vergi ve faturalar gibi işlerle ilgilenmektedirler. Ama bu rol farklılaşması gün geçtikçe azalmaktadır.

3.2.2. Kardeşler Arası İlişkiler ve Ebeveynlerin Rolü

Çocuğun gelişiminde kardeşlerin etkisi büyüktür. Bu katkı yaşa, cinsiyete ve ailenin çocuklara olan tutumlarına bağlıdır (Saran, 1991:135-142). Kardeşler arasında kardeşlik bağı denilen dayanışmanın getirdiği önemli katkılar vardır. Bu bağ aracılığıyla kardeşler birbiriyle kaynaşırlar, örnek olurlar ve sorunlarla başa çıkmak için birbirlerine destek olurlar. Anne ve babanın dışında ilk kardeşlerle dayanışmayı tecrübe ederler. Paylaşma tutumunu kardeşlikle benimsemeye başlarlar. Sosyalleşme aktörleri olarak anne ve babadan sonra kardeş ya da kardeşlik gelmektedir. Kardeşlik, en güçlü dayanışma bağlarından biri olarak ilk yaşlardan itibaren gelişmektedir. Sonraki yaşamda bu bağın sosyal hayattaki sorunları aşmak için önemli bir katkısı olmaktadır. Yine ağabey ve abla tutumları kardeşler aracılığıyla öğrenilmektedir.

Kardeşlik ilişkilerinin pozitif tutumlarla dayanışma ve paylaşmayı öğretmesi yanında çeşitli rekabet ve kıskançlıklara da kaynaklık ettiği görülmektedir. Kardeşler arası kıskançlık ve gıptanın temelinde rekabet duygusu yer almaktadır. Bu duygunun negatif sonuçlar verip vermemesi ebeveynlerin tutumlarına bağlıdır. Kardeşlik ilişkisinin temelinde iki önemli faktör bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yaygın anne-baba tutumları, ikincisi ise çocuğun sosyal yeri ve özellikleridir. Doğum sırası, yaş ve cinsiyet gibi özellikler örnek olarak gösterilebilir. Bazı uzmanlara göre çocuk annesini yalnızca kendisine ait olmasını, diğer kardeşlerinin annesinin gözünde kendisi kadar değerli olmamasını ister. Eğer ebeveyn çocukları arasında sevgi ve ilgiyi eşit dağıtıyorsa, kardeşler arasında aşırı kıskançlık gibi psikolojik kaynaklı hasletler gelişmez. Fakat rekabet, ne eşit sevgi ve mal dağıtımı ne de elde edilenlerin eşit olmasıyla ilgilidir. Çocuklar, bunlardan bağımsız olarak çoğunlukla haksızlığın hep kendisine yapıldığı duygusuna kapılabilirler.

Hayata olumlu bakan anne-baba, evde oluşan kardeş krizini iyi yöneterek kardeşler arası gerilimi daha kolay bir biçimde aşabilir. Kardeşlerin her birine kendilerini anlatma ve sorunlarını dile getirme fırsatını vermek, onları eşit algıladığı hissini vermek ve kardeşler arası kıyaslamaya

başvurmamak önemli tutumlardır. Evdeki kuralların bütün kardeşler için eşit uygulanılması gerekir. Sevgi, ilgi ve şefkatin yine eşit bir biçimde çocuklara yansıtıldığını kardeşler görmeli ve buna inanmalıdırlar.

Büyük çocuğun aile içindeki yeri, ebeveyn ve kardeşleriyle ilişkileri özel bir anlam taşımaktadır. İlk çocuğun öncelikle tek çocuk olduğunu düşünmemiz gerekir. Anne ve babasının sevgisi tümüyle ona aittir. Kardeşlerin doğumundan sonra, ilk çocuk bu sevgiyi paylaşmak zorunda kalır. Yani kardeşin gelmesi, deyim yerindeyse onu tahtından indirir. Bazen çocuk bu değişiklik karşısında alt üst olur. Tek çocuk aniden büyük çocuk oluverir. Artık tek çocuk kardeşinden sonra "ağabey" veya "abla"dır ve bazı sorunlar yüklenmek zorunda kalır. Daha önceden bu göreve alıştırılmamışsa, kardeşini anne-baba sevgisini paylaşmak zorunda olduğu bir rakip olarak görür. Ayrıca kendisine karşı ebeveynlerinin ilgilerinin kesilmesi karşısında kendini terk edilmiş hisseder.

Büyük çocuğa karşı nasıl davranılmalıdır ki bu sorunlar yaşanmasın? Burada ebeveyne düşen görev, yeni doğan çocukla fazla ilgilenip büyük çocuğu unutmamak, okul yaşamı ya da oyunlarıyla ilgilenmeye devam etmektir. Büyük çocukla kardeşleri arasında sosyal ilişki zemini hazırlanmalı, büyük çocuğa yeni doğan kardeşini koruma görevi verilmelidir. Yani ablalık ya da ağabeylik rolü verilerek kendisini sorumlu ve yetişkin hissetmesi sağlanmalıdır.

Ortanca çocuk problemine kalabalık ailelerde rastlanmaktadır. Çoğunlukla en şansız olan küçük ve büyük kardeşlerine oranla daha az sevgi gördüğünü düşünen çocuktur. Ortanca çocuk kendini büyüklerle kıyaslar ve onlara kıyasla kendisini yetersiz hisseder. Küçük kardeşleri de sevgiyi ve ilgiyi üzerlerinde toplamayı başarırlar. Ortanca çocuk, bu iki durumla da mücadele etmek zorundadır.

Küçük çocuk problemi, aslında ailenin ilgi merkezi olarak en çok şımartılan çocuk problemidir. Aile bireylerinin gözünde her zaman o çocuk olarak kalır. Bu durum en küçük çocuğun benmerkezci tavırlar geliştirmesine ve kendisindengüçlü, yetenekli, büyük kardeşlerinin yanında sürekli olarak yetersizlik duygusuyla yaşamasına neden olabilir.

Tek çocuk sahibi olmanın avantajları ve dezavantajları birlikte bulunmaktadır. Şüphesiz tek çocuk beslenme, giyinme, barınma ve eğitimi açısından oldukça önemli avantajlara sahiptir. Tek çocuğun etrafı kendini fiziksel ve zihinsel olarak aşan büyükler dünyasıyla örülüdür. Her şeyi bilme, onların yaptıklarını yapabilme isteği taşkınlık ve saldırganlığa neden olur. Tek çocuk, derin ve gizli bir güvensizlik duygusuna sahiptir. Bu çocuğun evinde kendisi gibi yatay ilişki kurabileceği bir

kardeşi yoktur. Oyun arkadaşlığının azlığı, onun için büyük bir engeldir. Ebeveynler tek çocuğa sahip olmaları nedeniyle tüm ilgilerini çocuk üzerinde toplarlar. Böyle bir ortamda büyüyen çocuk, toplumsal ortamda gördüğü ilgi ve sevgi eksikliği karşısında sorun çıkartır.

İnsanlık tarihinde aşırı kardeş kıskançlığının ilk biçimine Habil ve Kabil arasında görülmüştür. Büyük dinlerin bütün söylemlerinde yer alan bu aşırı kardeş kıskançlığı hikâyesi, evrensel bir psiko-sosyal gerçekliği anlatmaktadır. İnsanlar, bazen kardeşleriyle birtakım kıskançlıklar yaşayabilir ve bu kıskançlıklar aşırılaştığı zaman, "kardeş katli" gibi en istenmeyen sonuçlara yol açabilir. Bunun önüne geçmek için aile içindeki eğitim ve ilişkiler büyük bir önem taşımaktadır. Anne ve babanın çocuklarıyla kurduğu ilişkinin dili hayati bir değer ifade etmektedir.

Kardeşler arasındaki aşırı kıskançlığı ve rekabeti en aza indirmek için ne yapılabilir? Her çocuğun kendine özgü bir kişiliği olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Ebeveynlerin çoğu, çocuklarını yeni doğacak kardeşinin dünyaya gelişine hazırladıklarını sanırlar. "Kardeşin doğunca, yine seni eskisi kadar seveceğiz. Seni ve kardeşini hiç ayırt etmeyeceğiz" diyen ana-babalar, bütün iyi niyetlerine karşın ilk çocukla yeni doğacak çocuğu karşılaştırarak kardeş rekabeti için ortam hazırlarlar. Çocuk bunu sınamak için ebeveyni "eşit sevgi sınavına" tabi tutacaktır. Bu tuzağa düşmemek için yapılacak şey, her çocuğun farklı olduğunu ve hiç birinin iki kişiyi aynı şekilde sevemeyeceğini, sevgilerin dereceleri aynı olsa da şekillerinin farklı olabileceğini söylemektir. (Salk, 1998:171)

3.2.3. Eşler Arası İlişkiler

Antik dönemin ünlü düşünürü Sokrates'e sormuşlar: 'Evleneyim mi evlenmeyeyim mi?". Sokrates de 'evlensen de pişman olursun, evlenmesen de' diye cevap vermiş. Bu söz, şu açıdan önemlidir. Eğer ne istediğini bilmiyorsan, bulduğunun değerini bilemezsin. İnsan ne istediğini bilirse, onu bulduğunda değerini de bilebilir.

İnsanlar yaratılışta farklı özelliklere sahiptir (Çakmaklı, 1995:20). Fakat yapılan araştırmalara göre birbirine benzeyen insanların evliliklerinin daha huzurlu ve kalıcı olduğu gözlenmiştir. Karı koca, nikâh akdiyle birbirine bağlanmış olan kadın ve erkek demektir. Bu bağ bütün dinlerde kutsal sayılmıştır. Sağlıklı bir aile şu önemli unsurları barındırır: a) Müşterek bir mekân; b) Neslin devamının sağlandığı meşru alan; c) Çocukların sosyalleşme imkânı bulduğu yer; d) Mali bir birliktelik sahası ve e) kültürel devamlılığın sağlandığı fonksiyonel zemin.

Kadın ve erkek birbirinin tamamlayıcısıdır, hem benzer hem farklı karakteristik özellikleri olmasına rağmen birbirlerine eş olabilmektedirler. Evlilikte mutluluğu bulabilmek, sadece bireysel refahımız açısından değil, tüm toplum refahının sağlanması açısından da önem taşır. Zira mutlu bireyler, mutlu çocukları ve toplumları meydana getirirler. Birleşmiş Milletler tarafından 1959 yılında kabul edilen Çocuk Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ikinci ilkesi şöyle formüle edilmiştir: 'Çocuğa beden, zihin, ahlak ve özgürlük içinde gelişebilmesi için yasalarla ve başka imkânlarla kolaylıklar sağlanmalıdır.'

Bu ilke doğrultusunda çocuğun sağlıklı ve normal gelişmesinin sağlanması için en geniş imkân, en temel şart, mutlu ve eğitilmiş anne babadan oluşan aile yuvasıdır.

Eşler arası iletişimde evliliği başarıyı götüren çeşitli faktörlerin bulunduğunu belirtmemiz gerekmektedir:

a) Evliliğe karar vermeden önce evliliğin ne olup ne olmadığı doğru olarak kavranmalıdır. Batıda "Evlilik Okulu" denilen eğitim merkezlerinin benzerleri ülkemizde de yaygınlaşmaya başlamıştır. Kadın ve erkek kişiliğini, farklılık ve benzerliklerini, ruhsal yapısını bilim ışığında uzman desteğiyle veren bu tip kurumlar, kişinin kendini tanımasını ve karşılaşacağı kişiliği kolay anlamlandırmasına yardımcı olacak eğitim programları sunmaktadır.

b) Evliliğe karar verdikten sonra evleneceğimiz kişinin her yönden uygunluğu araştırılmalıdır. Evliliğin temelleri, sadece duygusal düşüncelerle değil, akıl-mantık, sosyal uyum ve benzeşim, kültürel yapı gibi realiteler açısından da değerlendirilmelidir. Hatta genetik yolla geçebilecek hastalıklar dahi dikkate alınmalıdır.

c) Evliliğin başarıyla sürdürülmesinde önemli bir başka etken, eşlerin egoizmden uzak olmalarıdır. Egoizm, kendi çıkarlarını daima ön planda tutarak, sevmenin hakkını verememektir. Eşler birbirlerini sevdiklerini, birbirlerinin haklarına saygı duyarak gösterebilirler. Benliğini aşan birey, kuracağı empatik yaklaşımla karşısındakini özgürleştirerek onu mutlu edebilir. Eşlerin yaptığı en büyük hatalardan biri, karşısındaki bireyi kendi iç dünyasına hapsetme ve onu esirleştirme isteğidir. Eşler arası iletişimi öldüren en yanlış tutum, bu narsist yaklaşımdır. Üç yaş egosantrik dönemini başarıyla atlatamamış birey (kendini kâinatın merkezi görme eğilimi) ileriki yıllarında bu çağa uygun davranışlar gösterebilmektedir. Yani yetişkin, fakat çocuk ruhlu bir bencil olabilmektedir. Evlilikte bencillik ve kendine odaklı yaşam hem eş hem çocuklarla iletişimin önünü kesen bir engeldir.

d) Evlilikte eşler arası sorumluluklar dengeli olarak paylaşılmalıdır. Burada eşitlik değil, adalet prensibine göre hareket etmek esastır. Modernleşmeyle beraber aile içinde karı koca rollerinde birtakım değişikliler oluşmuştur. Eskiden erkeğin ev dışında, kadının ev içinde üstlendiği görev ve sorumluluklar birbiriyle iç içe girerek rol karmaşasına dönüşmüştür. Kadının iş hayatına atılmasıyla beraber kadın hem çalışan hem kariyer yapan hem eş hem anne hem de gelin ve evlat olma gibi birçok rolleri üstlenerek ağır bir yükün altına girmiş bulunmaktadır. Eve gelip yeni rollerini kocasının desteğini almadan uygulamaya çalışan kadının tüm bu görevlere yetebilmesi mümkün olmadığı gibi, bu kadının mutluluk ortamının gelişmesine katkı yapması da çok mümkün görülmemektedir. Bu yüzden evli bir çiftte kadın ve erkeğin güçlerine, yaşlarına, cinslerine, sağlıklarına ve bireysel farklılıklarına uygun rollerin verilerek desteklenmesi dengeli bir aile ortamı oluşturmanın bir gereğidir.

Ailede sorumluluğun karı kocadan başkasının eline geçmesi doğru olmaz. Yani evde veya ev dışında yaşayan büyüklerin (büyükanne ve büyükbabalar) karı kocayı madden ve manen yönetmesi evlilikte mutluluğu olumsuz yönde etkiler. Karı koca birbirlerine yetebilmeli, fakat büyük ebeveynlerine de yaşamlarında mutlaka yer verip danışarak onların da kendilerini işe yarar hissetmelerine yardımcı olmalıdırlar. Bir danışma birimi olarak tecrübelerini genç nesillere aktarmalarına fırsat vermelidirler. Anadolu edebiyatında anlatılan küfe hikâyesi bu konuda önem arz eder.

e) Eşler yaşıyla orantılı olarak yeterli düzeyde psiko-sosyal erginliğe ve olgunluğa ulaşmış olmalıdırlar. Bireylerin ruhsal ve sosyal sağlıklarının yerinde olması, evlilikte iletişimin sağlanması açısından önemlidir. İnsan sağlığını üçe ayırtabiliriz: Bedensel sağlık, mental (zihinsel) sağlığı ve moral/ahlak sağlığı (davranış biçimi). Bu üç sağlık türünün dengede olması sağlıklı bireyi oluşturur. Sağlıklı beslenme, egzersiz, yaşama olumlu bakan, stresten uzak bir yaşantı, toplumsal normlara ve etik kurallara, vicdani değerlere bağlılık erdemli birey için önemli yaşamsal kurallar bütünüdür.

f) Evlilikte mutluluğun sağlanması için eşlerin birbirini sevmesi, bağlı olması; yani duygusal birlikteliği istemesi önemlidir. İnsan bir akıl varlığı olduğu gibi, aynı zamanda da duygu varlığıdır. Duygularını kullanarak çoğu zaman yaşamını sürdürür. Mantık ve duygunun paralel gittiği, eşlerin birbirlerini önemsediği evliliklerde bir denge söz konusudur. Maslow'un ihtiyaçlar teorisine göre insanın en

önemli ihtiyaçlarından biri, sevme ve sevilme ihtiyacıdır. Kadın ve erkek birbirini sevme, birbirine bağlanma ve birlikte yaşama ihtiyacı ile donatılmıştır. Bu şart, evliliğin en önemli unsurudur. Eşlerin evlilikte yaşadıkları en önemli handikap, birbirlerinin duygularını tam olarak anlayamadıklarını ifade etmeleridir. Şu unutulmamalıdır ki; ihtiyaçlar ortaktır, sevgi alışverişi beklenen bir davranış gösterme eylemidir, karşılıksız birbirine hizmet etme prensibi, olmazsa olmaz evlilik kurallarındandır. Kısacası beraber yaşadığı insanın bireysel refahını sağlayıcı ortamlar oluşturmak eşlerin en önemli vazifeleri arasındadır.

İçinde yaşadığımız dünya, insanlar ve toplumlar sürekli değişirken şahıslar da, evlilik ilişkileri de değişmektedir. Sağlıklı ilişkilerde eşler, olumlu bir pencereden bakarak yeniliklere açık olmalıdırlar ve değişiklikler karşısında esnek davranmalıdırlar. Aralarındaki sevgi bağının güçlü olduğunu düşünen eşler, kişisel değişimlerini müspet bir mecraya sürükleyebilirler ve yeni bir dinamizm yakalayabilirler.

Farklı ruh, farklı zihin, farklı kişilik ve farklı hislerden oluşan karı kocanın erdemli toplumu oluşturduğu gerçeği unutulmamalıdır (Çakmaklı, 1995:12-20).

3.2.4. Aile İçi Disiplin

Türk Dil Kurumu, yedinci baskı sayfa seksen üçte disiplin kavramı şöyle tanımlanır: "Bireylerin içinde yaşadıkları topluluğun genel düşünce ve davranışlara uymalarını sağlamak amacıyla alınan önlemlerin tümü". Bu ilkeyi ev ortamına uyarladığımız zaman, aile bireylerinin sağlıklı ve uyum içerisinde bir arada yaşamalarına yardımcı olan yazılı olmayan kuralların oluşturduğu ilişki tarzıdır. Ailede disiplin; o evin ve ailenin değerlerine, düşüncelerine ve beklentilerine uygun yapılması ve yapılmaması gereken davranışları içeren bir önlem stratejiler paketi, yani bir davranış düzenidir. Bu davranış düzeninin öğeleri şöyle sıralanabilir:

- Eve giriş-çıkış saatlerinin belirlenmesi;
- Sabah kalkma, akşam yatma saatlerinin ayarlanması;
- Yemek zamanının saptanması;
- Televizyon seyretme, bilgisayar kullanma ve boş zamanını doldurma biçimlerinin düzenlenmesi;
- Ders çalışma düzeninin belirlenmesi;
- Bütün aile bireylerinin ev içi ve ev dışı yapması gereken görevleri tespit etmesi.

Bunun gibi temel uygulama alanlarını düzenleyen stratejiler paketi disiplini anlatmaktadır. Disiplin, çocukların sağlıklı büyümesi ve sorumluluk duygusuna sahip olması için gereklidir. Öğrenme mekanizmasının kaçınılmaz bir parçasıdır. Örneğin küçük yaştan itibaren hiçbir disiplin içinden geçmeyen çocuk ne derslerini yapar, ne ana-babanın önerdiği ne de başka görev ve sorumlulukları yüklenebilir.

Ebeveyn ve çocuğun tavır ve hareketlerini düzenleyen çeşitli kural ve beklentiler disiplini oluşturur. Disiplin ile çocuk başka insanların haklarının farkına varır. Onlara saygı ve empati göstermeyi öğrenir. İlgisini yalnız kendi benliğinde toplamamayı diğer kimselerin de duygu ve düşüncelerini dikkate almayı öğrenir.

Disiplin olmayan yerde anlaşma, uzlaşma ve iletişim olmaz; bunun yerine karmaşa ve kaos meydana gelir. Disiplin yalnız çocuklar için değildir. Uygulayıcının da disiplini sağlayan kural ve pratiklere uyması gerekmektedir.

Gerçek disiplin, kişinin kendisiyle başlar. Hızlı araba sürmeyi seven ve uygulayan bir baba, çocuğuna ne kadar yavaş sürmeyi önerirse önersin gerekli etkiyi sağlayamaz (Salk, 1998:79).

Yasak koyma ve öğüt verme yerine, disiplinde en etkili yöntem "örnek olarak öğretme yöntemi"dir. Bu yöntemi uygulayan ebeveynin başarılı olma düzeyi yüksektir. "Çocuklarına şunu yap, bunu yap" diye emir cümlelerine dayanan bir otorite temsil tarzından ziyade "beraber yapalım" önerisiyle hareket edilmelidir.

Disiplin, evdeki hayatı, evdeki hayatın "tadını, tuzunu" bozacak bir niteliğe bürünmemelidir. Doğru disiplin, sevgi ve anlayışla beraber ifade edilmeyi gerektirmektedir. Disiplin uğruna evin içindeki yaşamın huzuru kaçıyorsa, disiplin yerine baskıcı tutumlar uygulanıyor demektir. Bu disiplinin baskıcı bir özelliğe bürünerek ortaya çıkmasıdır.

Anne-baba beklentilerini, ev kurallarını, yapılması ve yapılmaması gerekenleri, önceden biraz zaman ayırarak çocuklarına açık bir dille anlatmalıdır. Bu tutum, çocuğun doğru davranışı yapma eğilimini artıracaktır.

Disiplinde tutarlılık önemlidir. Devamlılık göstermeyen kurallar kalıcı olamaz. "Hayır" dendiğinde, onun arkası asla "evet" olmamalıdır. Keyfi değiştirilen kuralların devamlılık gösterme imkânı oldukça azdır ve sürekli tartışma konusu olurlar.

Çocukların yetiştirilmesinde iç kontrollü disiplini (yani özdenetimi) yerleştirmek çok önemlidir. Kişinin bazı kuralları benimsemesi ve dış uyaranlara gerek kalmadan bu kurallara kendi kendine uymasıdır.

Özdenetim, öğrenmeyle gerçekleşir. Bunu öğrenme sürecinde şu ilkeleri dikkate almak amaca ulaşmayı artıracaktır:

- Kurallar çocuğun yaşına, kişilik ve yapısına ve özel durumlara göre düşünülerek uygulanır. Yaş kriteri önemlidir. Çocuk yaşına göre ödevler ve sorumluluklar yüklenmelidir.

- Çocuğa kuralların nedenleri izah edilerek bunlara uyması istenmelidir. Üç yaşına kadar anne-baba, çocuklara dediklerini yaptırma konusunda zorlanmaz. Fakat üç-dört yaştan sonra başlayan sosyalleşme ile beraber her şeyin nedenini öğrenmek isteyen çocuk ayrıntılı açıklamalar bekler.

Bireyin kurallara uymasında, ona aktif rol ve sorumluluk verilmesi, takdir edilmesi beklenen davranışın yerleşmesine katkı sağlar. Başka bir ifade ile çocuklarda disiplinin gelişebilmesi için onların takdir edilmesi ve ödüllendirilmeleri de gerektiği unutulmamalıdır.

3.3. İLETİŞİMDE YAYGIN ANNE-BABA TUTUMLARI

Ebeveynler, çocuklarını, kendi kendilerini disipline eden, kendine ve karşısındakinin benliğine saygılı, sorumlu bireyler olarak yetiştirebilmeleri onlarla kuracakları sağlıklı iletişime bağlıdır. Ebeveyn, çocuklar, kardeşler ve eşler bütünlüğünde gerçekleşen iletişim tarzları ailenin bütünlüğüne önemli katkılar sağlar. Aile içi iletişimi geliştirmenin en iyi yolu, önce kendini duyurmaktan ziyade karşısındakini duymak, dinlemek ve ne dediğini anlamaya çalışmaktan geçer.

Anne baba tutumlarını daha iyi anlamak için bunları iki kategoride ele almak faydalı olacaktır.

a) İletişimi engelleyen tutumlar:

Yapılan araştırmalara göre ebeveynlerin çoğunun, çocuklarıyla diyalog kurma yollarını kapatmaya yöneldikleri şu örneklerden anlaşılmaktadır.

Suçlama: Sen her zaman konuşursun zaten. Yine kardeşini ağlattın!

Emir: Hemen derslerini bitir!

Bu ve benzeri emir cümleleri emir-komuta zincirine uymakta zorlanan çocuğu itaatsizliğe sevk eder. Bu da otoritesizliği ve sorumsuzluğu peşinden getirebilir. Ailede otorite ile otoriterlik farklı davranışlardır. Otoriterlik, çoğu zaman çocuğu baskı altına alan gereksiz emirleri kapsar. Otorite ise, çocuğun sorumluluk yüklenmesini ve disiplin kazanmasını sağlar.

Tehdit: Bunu bir daha yaparsan seni evden atarım! Çocuk ebeveyninin bunu asla yapmayacağını bilir ve bu mesaja karşı kulağını tıkar.

İsim takmak (yaftalamak): Sen tembel bir çocuksun!

Bunu sık sık duyan bir çocuk tembel olduğunu benimseyerek buna uygun davranış modeli geliştirebilir.

Konferans çekmek/nutuk atmak: Bir arkadaşını üzmek ne kadar kötü bir davranış olduğunu biliyor musun! Böyle yaparsan kimseyle geçinemezsin.

Nutuk çekmede önemli olan karşındaki varlığın çocuk ya da yaşına bakmaksızın ona tek yönlü olarak yükleme yapmaya çalışmaktır. Nutukta yüksekten atma ve yukarıdan bakma vardır.

Acındırma cümleleri: Böyle yaparsan hastalanır ve ölürüm!

Bu gibi cümleler çocukta sadece suçluluk duygusu geliştirmeye neden olur. Bir vaka incelemesinde, annesinin ölümünden sonra bir yıl hiç konuşmayan çocukla, diyaloga geçebilen bir psikologun şu gözlemi şaşırtıcıdır: Ölen anne evde çocuklarına çok bağırmayın, konuşmayın, koşturmayın yoksa ölürüm gibi cümleler kuruyor. Bir süre sonra beyin kanamasından ölen annenin ikinci çocuğu, post-travmatik şok etkisiyle sessizliğe bürünüyor. Daha sonra konuşmaya başladığında annesinin ölümüne kendisinin neden olduğunu ve konuşursa babasının da öleceğini düşündüğünü söylüyor.

Kıyaslamalar: Komşunun kızı Ayşe ne güzel notlar alıyor, seninkilere bak!

Bu tür kıyaslamalar çocukta özgüven eksikliği oluşturulabilir ve kıyaslandığı çocuklara karşı da düşmanlık hisleri geliştirebilir. Karne alma dönemlerinde yaygın bir biçimde yapılan bu kıyaslamalar eğitim kazalarına yol açabilir.

Yukarıda verilen örnekler, yaygın ve yanlış ebeveyn tutumlarını yansıtmaktadır. Bunları aşmanın yolu, iletişimi destekleyen tutumların öğrenilmesinden geçmektedir.

b) İletişimi destekleyen tutumlar:

Ailenin çocukla iletişiminin olumlu bir bağlam içinde geçmesi, çok büyük bir değer taşımaktadır. Pozitif duygularla desteklenen bu iletişim bağlamı, çocuk ve ebeveyn ilişkilerinin sağlıklı yürümesine kaynaklık eder. Çıkan sorunların çözülmesine önemli katkılarda bulunur.

Anne-baba, çocuklarını eğitirken öncelikle çocukların gelişim evrelerini bilmelidir. Yani çocukları tanıyarak iyi bir iletişim sağlayabilir. Çocuklar, anne-babalarının kopyaları değildirler; kardeşlerinden ve

arkadaşlarından farklı, bağımsız, kendine özgü zekâ ve kişilik özellikleri vardır. İletişim, ancak bu gerçekliği benimseyerek doğru bir biçimde kurulabilir. Anne-babaların çocuklarına doğru ve yanlışın ne olduğunu öğretebilmeleri için kendi aralarında ve çocuklarına yönelik tutumlarında dengeli ve kararlı olmalıdırlar. Anne ve baba çocuğunu bir birey olarak kabul eden, ona sevgiyle yaklaşan ve olumlu ilişkiler kuran kişiler olmalıdır. Ebeveynler, çocuğundan yaşına ve yeteneklerine uygun isteklerde bulunmalı, çocuğunu hayal kırıklıklarına uğratacak yaşının üstünde beklentilerin içine girmemeliler (Yavuzer, 1992:125-127). Müzik yeteneği olmadığı halde sırf babasının ısrarı üzerine piyano eğitimi aldırılan çocuk uğrayacağı başarısızlık neticesinde asıl yapmak istediği hobi faaliyetinden de uzaklaşmakta, olumsuz bir ergen tablosuna bürüne bilmektedir. Önemli olan anababanın değil, çocuğun tutkuları olduğunu bilmemiz gerekiyor.

Anne-baba çocuğunu dengeli ve sağlıklı bir biçimde yetiştirebilmesi için onunla iyi bir iletişim kurmalı ve ebeveynlik rolünü iyi bir şekilde yerine getirebilmesi için şu faktörleri dikkate almalıdır:

Nitelikli beraberlik: Çocuklarda yoğun bir sezgi gücü vardır. Ebeveyninin onu ne hissederek kucağına aldığını duyumsar. Bu nedenle onların ihtiyaçlarını giderme biçimi çok büyük bir önem taşımaktadır. Aynı mekânlarda bulunup amaç ve ruh olarak farklı yaşantılar geliştiren ailelerde nitelikli bir beraberlikten söz etmek oldukça zordur.

Çocukla zamanı paylaşmak çok önemlidir. Ancak burada zamanın niceliksel fazlalığından ziyade niteliksel boyutu önemlidir. Özellikle sanayileşmenin getirdiği çalışma biçimiyle beraber, çocuklarlara ayrılan zaman oldukça azalmıştır. Örneğin bir gün içinde çocuğun baba ile harcadığı zaman tablosu dünyadaki bazı ülkelerde şöyledir: Belçika da 30 dakika, Çin de 54 dakika, Almanya da 36 dakika, İspanya da 18 dakika, Tayland da 12 dakika ve ABD de 42 dakikadır.*

Empati: Kendini çocuğun yerine koyup çocuk gözüyle durum değerlendirmesi yapabilmek ve olayları algılayabilmektir. Anne-baba kendilerini çocuk yerine koyarak onu anlamaya çalışmalıdırlar. Onun küçük ve duygu dolu dünyası içine girerek onunla özdeşim kurabilmelidirler.

Kabul: Ebeveynler, ideal değerlerle çocuklarına bakarak onları değerlendirirler. Bu tür bir değerlendirmede ebeveynler çocuklarının bazı davranışlarını ve uygulamadaki tutumlarını yetersiz ve olumsuz görebilirler. Bu yaklaşım her zaman doğru bir yaklaşım değildir. Ebeveynler çocukların kimi tutumlarını olduğu gibi yargılamadan kabul

* File://A:/Top%2020%20Online_dosyalar/fam-kids.html

etmelidirler. Çocuğun mizacına ve kişilik özelliklerine dikkat ederek, oldukça az yargılama yoluna başvurmalıdırlar. Çocuğa verilen mesaj şu olmalıdır: "Sen hayatımda önemlisin. Seni mevcut halinle kabul ediyorum. Sadece şu duygu ya da bu davranışların konusunda konuşmalıyız." Böylece çocuğun kendisini değerli hissetmesi sağlanarak, sorun görünen davranışın değiştirebilmesi karşılıklı olarak ve şartsız kabullerle mümkün görünmektedir.

Dürüst olmak: Çocuklarla iletişimde açık sözlü ve açık görüşlü bir ilişki tarzı geliştirilmelidir. Bu ilişki tarzı, çocuklarda "sistemli karşılaştırma mantığını" geliştirir. Anne-baba, konuşma ve söylemlerinden çok davranışlarıyla dürüstlüklerini ortaya koymalıdırlar. Çocuklar ebeveynlerinin davranışlarına bakarak onların dürüstlüğünü ölçerler. Çocuklar görsel mesajları işitsel mesajlardan daha hızlı kavramaktadırlar. Bu nedenle atalarımızın dediği gibi "az laf, çok iş" ilkesi esas alınmalıdır.

Katılımlı dinleme: Çocuğu dinlemek demek, bilmediğiniz bir sorusu karşısında bile "bilmiyorum" cevabını verip, onu dinlediğinizi ona hissettirmenizdir. Katılımlı dinlemeye etkin dinlenme de denilmektedir. Burada çocuğu dinlerken, ebeveynlerin dinlediklerine karşılık vererek onlarla konuşmasıdır. Duyduklarını ve gördüklerini geri iletmeleridir (Dönmezer, 1999:83). Çocukları dinlerken onlara soru sormak, cevap vermek ya da onaylamak üzere çeşitli tepkiler geliştirilmelidir. Böylece çocuk, dinlendiğini ve kendisinin önemsendiğini görür ve ebeveynlerini önemser.

4. Bölüm

DEĞİŞEN AİLE, TOPLUM VE KÜLTÜR YAPILARINDA ÇOCUK ALGILARI

1. ÇOCUK SOSYOLOJİSİ: BİR GİRİŞ DENEMESİ

Doç. Dr. Cevat ÖZYURT*

1.1. ÇOCUKLUĞUN TANIMI

Geleneksel sosyoloji, çocuklara ve çocukluğa sınırlı ilgi göstermiştir. Çocuklar, yetişkin sosyalleşmesinin başarılı veya başarısız ürünleri olarak görülmüştür. Bu nedenle, çocukların yaşantısı üzerine yapılan araştırmaların birçoğu, çocukların okulda veya ailede yetişkinlerle karşılıklı ilişkisine odaklanmıştır. Sosyolojik bakış açısından çocuk yaşamıyla ilgili geniş bir alan görünmez kalmıştır. Ancak doksanlı yıllardan itibaren, bu eksikliği giderecek, yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Yeni yaklaşımlar, çocukların bir sosyal aktör oluşunu vurgular, yetişkinlerle ve başkalarıyla ilişkilerinin çeşitli yollarını, meydan okumaları, yeniden üretimleri, toplumun ve çocukluğun doğasındaki dönemleri anlamaya çalışır (Leonard, 2005:606-7).

"Çocuk" teriminin iki yaygın anlamı vardır. Çocuk, öncelikle birisinin evladı olmak anlamına gelir. İkinci anlamda çocuk ise, ekonomik

* 1991 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni bitirdi. "Erich Fromm'un İnsan ve Toplum Anlayışı" adlı tezi ile Yüksek lisansını (Kırıkkale Üniversitesi) ve "Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma" tezi ile doktorasını (İstanbul Üniversitesi) tamamladı. Kimlik, küreselleşme, sosyal değişme, modernleşme, milliyetçilik ve değerler konusunda çalışmalarına devam eden yazar, Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

ve hukuksal yönden henüz yetişkin statüsüne gelmemiş (on sekiz yaşını ulaşmamış) kişileri ifade eder. Yaş itibariyle yetişkin statüsüne gelmemiş olanlar "çocukluk" sürecinden geçmektedir (Marshall, 1999).

Bebeklik biyolojik bir olgudur. Çocukluk ise bazılarına göre (yapısalcılar, gelişim psikologları) biyolojik olgu iken, bazılarına göre (yapılaşma kuramı ve fenomenoloji) toplumsal bir kurgudur. Çocukluğu toplumsal bir kurgu olarak görenler, bu kurumun zaman içinde ve kültürden kültüre farklılık göstereceğine dikkat çekerler. Diğer bir ifade ile çocukluk kavramı tüm toplumlarda vardır. Ancak toplumların çocukluk imgeleri birbirinden farklıdır (Heywood, 2003:16-17).

Gelişim psikologları (özellikle davranışçı olanlar) çocukluğu evrensel, doğal ve normal bir süreç olarak yorumlamışlardır. *Çocuk sosyolojisi* ise çocukluğu toplumsal bir kurgu olarak algılamakta ve çocukları kendi toplumsal yaşamları içinde (edilgen değil) etken unsurlar olarak görmektedirler (Onur, 2007:37). Son otuz yıldır sosyal bilimlerde çocuk konusunu "tarihsel/toplumsal/kültürel bağlamda ele almak yaygın bir yaklaşım" haline gelmiştir (Onur, 2007:17; Tezcan 2005:7).

Çocukluğun sosyal bir olgu olduğunu ilk olarak Philippe Aries *Centuries of Childhood (1962)* adlı çalışmasında ortaya koymuştur. Aries'e göre, Ortaçağ Avrupasında çocukluk diye bir kategori yoktur. Bu toplumlarda çocuklara "küçük yetişkinler" olarak davranılmaktadır. Çocuklarla yetişkinlerin oyunları ve giysileri arasında fark bulunmamaktadır. Çocukluğun biyolojik ve psikolojik olarak ayrı bir ilgi kategorisi haline gelmesi Rönesans'la birlikte başlar. Aries'in tezleri birçok çalışmaya kaynaklık etmiştir. Colin Heywwod'un *Baba bana Top At; Batı'da Çocukluğun Tarihi* ve Neil Postman'ın *Çocukluğun Yokoluşu* adlı kitaplarında Aries'in temel tezlerinin kabul edildiği görülür. Aries'in temel tezleri genel olarak bugün kabul görmeye devam etmektedir (James, 2001). David Archard ise Aries'in savını aşırı iddialı bulur. Ona göre, çocukluk kavramının olmadığı toplum yoktur, ancak toplumların çocukluk algıları farklı olabilir (Heywood, 2001:17).

Çocuklara özel ilginin artmasının tarihi, çekirdek ailenin gelişimi ve okul eğitimin gelişimi ile paralellik gösterir. Çekirdek ailenin gelişimiyle çocuk duygusal bir yatırım aracına dönüşmüştür.

Çocuk araştırmalarında iki yaygın tutum bulunmaktadır. *Birinci yaklaşım* sosyal eyleme vurgu yapar, farklılıklara dikkat çeker ve çocukların birer yetkin sosyal aktörler olarak görülmesini ister. Bu yaklaşıma göre çocuk sosyal çevresi ile etkileşim halindedir; *ikinci yaklaşım* sosyal yapıya vurgu yapar, benzerliklere dikkat çeker ve çocukluğun yetişkin-

ler tarafından nasıl kurgulandığını/yapılandırıldığını ortaya çıkarmaya çalışır. Bu yaklaşıma göre çocukluk (yetkin olmanın aksine) korunmaya muhtaç bir kurumdur (James, 2001: 30-1; Tezcan, 2005:7).

William A. Corsaro *The Sociology of Childhood (1997)* adlı kitabında, geleneksel çocukluk düşüncesini eleştirerek, yeni kavramlar önerir. Sosyalleşme kavramını, çocukların edilgen biçimde topluma kazandırılmasını imlediği için, eleştirir ve bu kavramı yorumcu üreme/çoğalma ve yeniden üretim (interpretive reproduction) kavramlarıyla ikame etmeye çalışır. "Yorumcu" terimi çocukların topluma katılımının yaratıcı (creative) ve yenilikçi (innovative) oluşunu ifade eder (Corsaro, 1997:18). "Yeniden üretim" çocukların topluma pasif bir biçimde katılmalarını değil, kültürel üretim ve değişim sürecinde aktif rol almalarını ifade eder.

Allison James (2001), çocukluk üzerine araştırmalar yapan sosyal bilimcilerin yaygın olarak;

a) toplumsal olarak kurulmuş çocukluk;

b) toplumsal yapısal çocukluk;

c) azınlık grubu olarak çocukluk;

d) kabile olarak çocukluk, yaklaşımlarından birine sahip olduğunu tespit etmiştir.

Bu dört yaklaşım yapı-fail ilişkisi açısından (aktif çocukluk yaklaşımı, pasif çocukluk yaklaşımı adıyla) iki kategoride toplanmıştır.

1.1.1. Aktif Çocukluk Yaklaşımı

Bu yaklaşım sosyal eyleme vurgu yapar. Buna göre, çocuklar sosyal ilişkilerde *yetkin*dir. Bu nedenle, birer sosyal aktör olarak ele alınmaları gerekir. "Çocuklar, sosyal dünyadan bilgilenen ve sosyal dünyayı bilgilendiren insanlar"dır. Bu yaklaşım, çocukların sahip oldukları yetkinliği nasıl kazandıklarını ve ifade ettiklerini araştırır. Aktif çocukluk yaklaşımı *"kabilesel çocukluk yaklaşımı"* ve *"azınlık çocuk yaklaşımı"* olarak iki alt yaklaşımı içinde barındırır.

Kabilesel Çocuk Yaklaşımına göre çocukluk, çocuklar arasındaki ilişkiler içinde ve bu ilişkiler yoluyla anlaşılabilir. Çocuklar bir araya geldiklerinde farklı bir topluluk oluşturma yeteneğine sahiptir. Bu topluluğun kendilerine özgü sembolleri ve kalıpları bulunur. Bu özellikleri dışarıdan gözlemlemek anlam kayıplarını doğurur, kapalı yapının içine (çocukların dünyasına) girmek gerekir. Çocuk odaklı olan bu yaklaşıma göre, sosyalleşme edilgen bir uyum süreci değildir. Çocuklar anlamları, değerleri ve davranışları yorumlayarak yeniden üretir.

Azınlık Grubu Yaklaşımı kabilesel çocukluk yaklaşımı gibi çocuk odaklıdır. Ancak bu yaklaşımın yapısal özellikleri ağır basmaktadır. Çocukların evrensel ortak özelliklerini de dikkate alır. Çocukluğun yetkinlikleri, salt çocuklara özgü yetkinlikler olarak değil de paylaşılan yetkinlikler olarak ele alınır. Burada çocuk "küçük yetişkin" durumundadır. Bu yaklaşımda çocuklar, yetişkin kategorisi içinde dezavantajlı bir alt kategori olarak görülür. Çocuklar sınıflar, kadınlar ve etnik gruplar gibi azınlık konumundadır. Toplum tarafından "öteki" olarak görülür. Tam yeterliliğine izin verilmez. Üçüncü dünya çocuklarının durumu bu konumdadır. Burada çocuklar çalışıyor olmalarına rağmen, ekonomik olarak bağımlı konumdadırlar, ebeveynleri adına çalışırlar. Ayrıca çocuklar arasında da tabakalaşmalar vardır: Orta sınıf çocukları ile işçi çocukları arasında, kız çocukları ile erkek çocukları arasında ve Katolik çocukları ile Protestan çocukları arasında farklılıklar bulunur (James, 2001:30-1; Onur, 2007:37-9; Heywood, 2003:10; Corsaro, 1997).

1.1.2. Sosyal Yapıya Vurgu Yapan (Pasif) Çocukluk Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre, çocuklar yetkin vatandaşlar olmadıkları için, sosyal aktörler olarak değerlendirilemezler. Çocuklar, koruma altında, bakıma muhtaç, kırılgan varlıklardır. Bu nedenle, çocukluk kalıplarının yetişkinler tarafından belirlenmesi olağandır. Pasif çocukluk yaklaşımı kendi içinde *toplumsal olarak kurulmuş çocuk yaklaşımı* ve *toplumsal yapısal çocuk yaklaşımı* olarak ikiye ayrılır.

Toplumsal Yapısal Çocukluk Yaklaşımı: Bu yaklaşım çocukları doğal, evrensel bir kategori olarak görür. Belli bir toplumdaki çocukların ortak özellikler sergileyeceğini öngörür. Bu yaklaşıma göre çocukluk statüleri diğer toplumsal statülerle hiyerarşik bir ilişki içinde oluşmaktadır. Yapısal çocukluk yaklaşımı, çocukluk kavramını tartışmaya açmaz. Bu da çocukluk olgusunun ulusal ve küresel düzeyde ele alınmasını mümkün kılar.

Toplumsal Olarak Kurulmuş Çocukluk Yaklaşımı: Bu yaklaşım, çocuklukla ilgili kalıpların doğallığı ve evrenselliği yerine kültürelliği ve tarihselliğine vurgu yapar. Ancak burada da belirleyici olan çocuklar değil toplumdur. Bu yaklaşım, toplumsal yapıdaki değişmelere bağlı olarak, çocukluk kurumundaki değişimi inceleme konusu eder. Çocukluk algısı yetişkinler perspektifinden yapılmasına rağmen, yetişkinlerin çocukluğa bakışı zaman içinde ve kültürler arasında değişkenlik gösterir. Bu

radikal/rölativist bakış açısına göre, evrensel olarak geçerli bir çocukluk durumundan söz edilemez (James, 2001:32).

Çocukluk araştırmaları, iki ana ve dört alt yaklaşımı birleştirmekle, konusuna daha kapsamlı ve derinlikli odaklanma imkânı bulur. Çocukluk araştırmaları hem çocukların ortak özelliklerini hem de farklılıklarını ortaya koymanın yanı sıra; kültürlerin çocukluk algısındaki benzerlik ve farklılıkları da ortaya koymalıdır. Çocuk bir aktördür ancak oynadığı rol bir sahneyi (yapıyı) gerekli kılar. Bir aktör olarak çocukla yapı/toplum/kültür arasındaki ilişki karşılıklıdır. Bu etkileşim *yapılaşmayı* sürekli kılar.

1.2. SOSYAL TEORİDE ÇOCUKLUK

18. ve 20. yüzyıllarda Locke ve Rousseau'nun düşüncelerini temel alan biri Protestan diğeri Romantik iki çocukluk anlayışı oluşmuştur. 20. yüzyılda ise Durkheim'ın temsil ettiği toplum/ulus eksenli çocukluk algısı ve Dewey'in temsil ettiği piyasa eksenli, pragmatik çocukluk algısı ortaya çıkmıştır. Aşağıda Locke, Rousseau, Durkheim ve Dewey'in çocukluk algısı genel hatları ile sunulmuştur.

1.2.1. Locke'un Çocukluk Anlayışı

Locke, Hıristiyan toplumlardaki "ilk günah" düşüncesini reddederek, Batı dünyasında çocukluğu suçlu konumundan çıkarmıştır. Locke'a göre çocuklar doğuşlarında ne günaha sahiptir ne de erdemlere. Çocuk boş bir kâğıt *(tabula rasa)* olarak dünyaya gelir. Onun sahip olduğu davranışlar ve değerler bu dünyada öğrendiklerinden ibarettir. Basit bir ifadeyle; toplum, çocuklara ne verirse onu alır. Bu Batı toplumlarında yeni (Protestan) bir çocukluk algısıdır. Locke'un çocukluk algısı Katolik "ilk günah" algısına olduğu kadar, Plâtoncu doğuştan sahip olunan "idea"lar algısına da karşı çıkar. Ampirist bir epistemolojiyi benimseyen Locke göre, insan sahip olduğu tüm bilgileri duyusal algıları ile elde eder.

Locke'a göre, geleceğin vatandaşları olarak çocuklara yapılan yatırım, toplumun kendisine yapılan yatırımdır. Bu nedenle, bu yatırım ciddiye alınmalı, çocukların zihni devlet, okul ve aile tarafından disiplinci ve gelişimci bir mantıkla doldurulmalıdır (Akbaş ve Atasü-Topçuoğlu, 2009:98). Lockecu bakış açısı çocukların gelişimi açısından aile, okul ve devlet gibi sosyal kurumlara sorumluluk yükler: "Bilindiği gibi, çocukların iyi bir eğitim alması ana-babaların yükümlülüğündedir. Toplumun

refahı ve gelişmesi eğitime o kadar çok bağlıdır ki herkesin bu konuya gereken önemi vermesini istiyorum" (Locke, 2003:12). Eğitimin dört ana hedefi vardır: erdemli olmak; aklı kullanabilmek; toplumsal yaptırımları bilmek; siyasal yapının işleyişini kavramak ve haklarını bilmek (Gutek, 2006:190).

Lockecu görüşe göre, "çocuk, okur-yazarlık, eğitim, akıl, benlik denetim ve ayıp gibi faktörlerle uygar bir yetişkin olabilen biçimlenmemiş bir kişidir (Postman, 1995:80). Çocuğun yetişkin olabilmesi *tabula rasa*'nın doldurulmasına, yani eğitime bağlıdır.

1.2.2. Rousseau'nun Çocukluk Anlayışı

Romantik/natüralist çocukluk paradigmasının temsilcisi Rousseau, çocukluk fikrinin gelişimine iki güçlü katkıda bulunmuştur. *Birincisi*, çocuğun sadece toplumun ve yetişkinlerin amaçlarına ulaşmalarını sağlayan bir araç olmadığı, çocukların kendi içinde önemli olduğuna dair ısrarıdır. Çocukların bir yurttaş veya işgören olarak yetiştirilmesinin yanı sıra, kendilerini gerçekleştirmelerine izin verilmesini de ister. Rousseau'nun çocukluk fikrine *ikinci* katkısı, çocuğun entelektüel ve duygusal yaşamının önemini vurgulamış olmasıdır. Rousseau'ya göre, sadece entelektüel ve duygusal yaşamı çocuklarımızı eğitmek için bilmemiz gerekmez, aynı zamanda çocukluk, insanın doğa durumuna en çok yaklaştığı zamanki yaşam devresidir. Bu nedenle çocuk doğasını anlamak, yetişkinlerin yabancılaşan yaşamını düzenleyici işleve de sahiptir. Rousseau'nun çocukluğu doğa durumunun bir kalıntısı olarak görmesi ve uygarlık değerlerini küçümsemesi, tarihte ilk defa insanların ilgisini "çocukluğun kendiliğindenlik, saflık (temizlik), güç ve sevinç erdemlerine çevirmiştir". Rousseaucu "romantik" görüşe göre çocukluk, biçimlenmemiş kişi değil, başlı başına bir sorun olan bozuk biçimli (deforme olmuş) yetişkindir. Çocuk, okur-yazarlık, eğitim, akıl, benlik denetim ve ayıp gibi uygar değerlerin zayıflattığı dürüstlük, anlama, merak ve kendiliğindenlik gibi doğuştan gelen bazı becerilere sahiptir (Postman, 1995:78-9).

Rousseau'nun çocukluk algısı döneminin çocukluk algısından tamamen farklıdır. 18. yüzyılda çocukluk hızla aşılması gereken bir dönem olarak görülmekteydi; çocuğa oyun ve eğlence için oldukça az zaman ayrılmalıydı; küçük çocuklar, kirli, gürültücü, kötülük saçan yaramazlardı. Rousseau yaygın yaklaşımın aksine, çocuğu masum bir varlık olarak görüp, çocukluğu "insan gelişiminin en doğal evresi" olarak

tanımlamıştır. Çocukluk, hızla geçen bir dönem olmamalıdır (Gutek, 2006:79). Rousseau'ya göre çocuk doğduğunda tamamıyla "iyi"dir. Bunun için ahlak eğitiminde "çocukların eğilimleri ve dürtüleri dikkate alınmalıdır". Eğitim programı çocuğun doğasına uygun olarak düzenlenmelidir. Eğitim teorik ve didaktik nitelikte olmamalı, doğa ile iletişim halinde, deneyim yolu ile fark ederek oluşmalıdır. Geleneksel kurulmadan bağımsız olarak gerçekleşen doğal eğitim, çocuğun özgür gelişimini sağlayacaktır (Gutek, 2006:85).

1.2.3. Durkheim'ın Çocukluk Anlayışı

Sosyolojinin kurucu isimlerinden ve modern Fransız eğitim sisteminin inşacılarından Durkheim, çocukluk anlayışı sosyal bilimcileri ve politikacıları etkilemiş, hala önemli ölçüde izleyicisi bulunan bir toplum felsefecidir. Sosyal unsurları toplumsal bütünleşme ve toplumun öncelikleri çerçevesinde tanımlamaya özen gösteren Durkheim'a göre çocuk, öncelikle toplumun devamlılığını sağlayacak bir kaynak olarak görülmelidir. Modern toplumların politik biçimi ulustur. Bu nedenle çocuk "ulusal kişiliğin kusursuz bir örneği" olmalıdır (Durkheim, 2010:26). Bu bakış, çocuğun biçimlenmesinde devletin rolünü ailenin rolünden üstün kılmaktadır.

Durkheim çocukluk sürecini aile dönemi ve okul dönemi olarak ikiye ayırır. İkinci dönem "çocuğa ahlaklı bir karakter kazandırılması açısından çok önemlidir". Ahlaki temeller okul döneminde oluşturulamazsa, çocuğun topluma kazandırılması neredeyse imkânsızlaşır. Aileyi ahlaki gelişim açısından önemli bulsa da, ailede verilen eğitimin çocuğu toplumsal yaşama hazırlayabilecek yeterlilikte olduğunu düşünmez. Ailenin aktardığı değerleri, gelişime ayak uyduramayacak ölçüde geleneksel bulur. Devlet okullarında ise "semavi dinlerden ödünç alınmış her türlü ilke" dışlanarak, rasyonel ve laik bir ahlak eğitimi verilebileceğini düşünür (Durkheim, 2010:39-40-41).

Durkheim (2006: 114)'a göre, devlet okullarında verilen ahlak eğitimi, çocuğu özgürleştirir ve "ataerkil bağımlılıktan, hane zorbalığından" korur. Modern birey devlet eliyle ve eğitim aracılığı ile özgürleşir. "Ahlaki disiplinin en kusursuz organı" olan devlet, çocuklara aktarılacak değerlerin belirlenmesinde tekel konumuna geçmiştir. Geleneksel çocukluk algısındaki yüce otorite olan anne-babanın ve topluluğun yerini devlet almıştır (Durkheim, 2006:124). Tüm bireyci ve özgürleşmeci vurgusuna rağmen, Durkheimcı bakış açısına göre çocuk, sadece yurttaşlık değerleri ekseninde ve özverili bir disiplinle yetiştirilir.

1.2.4. Dewey'in Çocukluk Anlayışı

Dewey'e göre çocuk, ne "tamamlanmamış" bir kişi ne de "küçük bir yetişkindir". O "çocuğun insan doğasındaki zayıflıkları taşıdığı için bozulmuş veya eksik bir yapısı olduğu "düşüncesini reddeder. Ancak Rousseau'nun "romantik çocukluk" düşüncesini de onaylamaz. Ona göre çocukluk insan yaşamının gelişim evresidir. Bu gelişim evresini başarılı biçimde tamamlayan çocuk, yetişkinlik yaşamında başarılarının devamını görecektir. Çocuklar çevre ve toplumla ilişki kurarak gelecek yaşamlarına hazırlanmalıdır (Gutek, 2006:118-9).

Çocuk okulda teorik bilgiler edinerek yetişkin yaşamına hazırlanmamalı, yetişkin yaşamını bizzat tecrübe etmelidir. Böylece Dewey "hazırlık kuramını" reddederek "deneyci bir müfredat" önerir. Çocuğun ruhsal gereksinimleri, "çocuğun ne olacağına değil ne olduğuna dayanarak tayin" edilmelidir. Yetişkinler evde ve okulda şunu sormalıdırlar: "Çocuk şimdi neye ihtiyaç duymaktadır". Sadece böyle yetiştirilen çocuk sosyal yaşamda başarılı ve verimli olabilir (Postman, 1995:84). Çocukların yetişkin yaşamının disiplinini ve kültürünü tam olarak almaları için Dewey, eğitimcileri ve yetişkinleri kendilerini çocukluğun gerçek duyguları ve gereksinimleriyle bir tutmaya ve onların haklarını tam anlamıyla gözetmeye çağırır. Eğitim sürecinde çocuğun hazır bilgilerinden hareket edilmesini önerir.

Dewey (1930:38-9)'e göre çocuk, sosyalleşmeyi toplum içinde öğrenir. Bu nedenle okul, çocuğu toplumdan soyutlamamalı, aksine toplum içindeki öğrenme sürecine de rehberlik etmelidir. Eğitimin amacı çocuğun içten gelen etkinliklerini kavramak ve bunlara yön vermektir. Bu layıkıyla yapılırsa, münasip zaman gelince, yetişkin hayatının tüm disiplin ve kültürüne çocukların sahip olduğu görülecektir (Dewey, 1930:58). "Yetişip, gelişme" çocuğun çeşitli deneyimleri arasında bağlantı kurabilme yeteneğinin gelişmesi anlamına gelir (Gutek, 2006:118).

Amerikan pragmatizm ekolünün önemli temsilcileri arasında yer alan Dewey, çocukların ahlaki ve siyasal sosyalleşmelerinden ziyade ekonomik topluma uyum sağlamasını (sanayi toplumuna ayak uydurması ve mesleki olarak gelişimine katkıda bulunmasını) önemser. "Çocuğun ne olması gerektiğine değil de ne olduğuna bakılmalı" derken, sanayi toplumlarındaki işbölümünün her yeteneğe uygun bir statü sunacağı "gerçeği"nin görülmesini ister. Çocukların kendilerini gerçekleştirerek topluma/ekonomiye katkı sunabileceği tezini pekiştirir.

1.3. ÇOCUK SOSYOLOJİSİNİN GELİŞİMİ VE GENEL KONULAR

Sosyal bilimler alanında çocuk üzerine araştırmalar 20. yüzyılın son çeyreğinde başlamıştır. Çocuk araştırmaları merkezlerinin sayısı 1980'lerden itibaren giderek artış göstermektedir. Sosyal antropoloji, sosyal tarih ve sosyoloji çocuk araştırmalarının yoğunluklu olarak yapıldığı üç alandır. Antropologlar daha çok çocuk oyunları, çocuk kıyafetleri, çocukların dil kullanımları ve çocuk edebiyatı üzerine yoğunlaşmış durumdadır. Tarihe siyaset ötesi yaklaşan sosyal tarihçiler, geçmiş toplumlardaki güç hiyerarşisinin alt katmanlarında yer alan insanları görünür kılmakta ve gündelik yaşamın tarihini ortaya koymaktadır. Sosyologlar ise çocukluk olgusundaki değişimler üzerine odaklanırken; sokak çocukları, siber çocuklar, emek istismarı, çocuklara yönelik cinsel istismar, çocukların topluma katılımı, çocuk suçluluğu, cinsiyet ayrımcılığı, çocukların madde bağımlılığı, çocuk yaşta annelik, çocuklara yönelik şiddet gibi daha çok sorun içerikli konulara odaklanmaktadır (Wyness, 2006). Sosyal devlet uygulamalarının gelişimi ve sosyal hizmetler disiplininde sorun odaklı konular üzerine yapılan incelemelerin artması, çocuk sosyolojisinin tarihsel gelişimi ile paralellik arz etmektedir (James, 2001:27).

Çocuk istismarı konusunda son zamanlarda bir duyarlılık artışı görülür. Bu konudaki duyarlılık artışı çocuk istismarı olgusunun artışına değil, çocuklar üzerinde yetişkinlerin sorumluluğunun artmasına bağlanabilir. Çocuk araştırmalarının gelişimi, çocuk sorunlarının azalmasına henüz katkı sağlayamasa da, çocuk sorunlarına yönelik kamuoyunda ilginin artmasını sağlayabilmiştir.

Tarihin her döneminde çocuk suçluluğu olgusu var olagelmiştir. Ancak son zamanlarda, toplumda işlenen suçlar içinde çocuklar tarafından işlenen suçların oranında bir yükseliş gözlemlenmektedir. Bu durum, çocukluk davranışları ile yetişkin davranışları arasında farklılıkların son zamanlarda azalmakta olduğunu göstermektedir. Bu durumun, anne-baba eksikliği, medya etkisi, eğitimde rekabet olgusunun artması, değerler eğitiminin geri plana itilmesi, bağımlılık yapan maddelere kolay ulaşım gibi nedenleri bulunmaktadır.

Çocuklara yönelik şiddet, çocuklardan kaynaklanan şiddet, çocukların cinsel istismarı, çocukların emek yönünden istismarı, çocuk cinselliği ve çocuk anneler, çocuklar arasında cinsiyet ayrımcılığı, çocukların madde bağımlılığı, çocukların eğitim imkânlarına ulaşamaması, çocukların eğitimden uzaklaşması çocuk sosyolojisinin önemli araştırma

konularındandır (Tezcan, 2005). Ancak yukarıda saydığımız sorunların ortaya çıkışı toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Çocuklara yönelik şiddet, çocukların eğitime ulaşamaması ve çocukların emek yönünden istismarı olguları daha çok geleneksel ve azgelişmiş ülkelerde görülürken; çocuklardan kaynaklanan şiddet, madde bağımlılığı ve çocukların eğitimden uzaklaşması gibi olgular genellikle gelişmiş Batı toplumlarında görülmektedir. Bu farklılıklar, bir ölçüde, dünya çocuklarının statülerinin davranışlarına nasıl yansıdığını anlaşılmasına yardımcı olabilir. Çocuk sosyolojisinin öncelikli araştırma konuları, bölgesel ve ülkesel olarak, farklı önceliklere sahiptir. Çocukluk, dünyanın farklı bölgelerinde, farklı biçimde yaşanmaktadır ve bu faklılık sorunlara da yansımaktadır.

1.3.1. Çocuk Sosyolojisinde Varsayımlar

Çocuk sosyolojisi ve çocukluk araştırmaları üç varsayımdan hareket eder.

a) Çocukluk toplumsal olarak kurgulanmaktadır.
b) Çocukluk araştırmaları, çocukluğu değerli kılar.
c) Çocuklar sosyal faillerdir, sosyal dünyaya ilişkin özgül düşünceleri vardır, yetişkinler onları dinlemeye değer bulmalıdır (James, 2001:28).

Çocukların birbiriyle ortak ve birbirinden farklı yönleri vardır. Çocuklar arasındaki farklılığın ve her bir çocuğun özgül deneyiminin çocukluğu belirlemesi nedeniyle, çocuk sosyolojisinin gelişimi, yerel araştırmaların artmasına bağlıdır. Yerel bağlamlarda "çocuk" tanımı "çocukluk" algısı üzerine araştırmalar yapılmalı ve "çocuk statüsü"nün özellikleri belirlenmelidir. Çocukluk "modern dünyanın evrenselleştirilmiş ve apolitik bir konusu olarak" incelenemez. Çocukluk çalışmaları kültürel değişkenleri dikkate almak durumundadır. Ancak çocukların ortak özellikleri de dikkatten kaçırılmamalıdır (James, 2001:230).

Çocuk ile toplum arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Toplum çocuğu biçimlendirir, ancak çocuk bir özne olma özelliğine sahiptir. O halde çocukluk, hem toplumun hem de çocuklukların kendilerinin biçim verdiği bir süreçtir.

Eğitimle ilişkilendirilmiş çocukluk araştırmaları değişik paradigmalar altında yapılmaktadır.

a) Çocukların yetişkin yaşamına hazırlanması (sosyalleşme). Burada okul çocukların yetkin birey olmalarını geliştirici bir işleve sahiptir.

b) Çocukların kontrol altına alınması (sosyal hizmetler ve suç sosyolojisi). Burada okul, bir eğitim aracı olmaktan çok, bir kontrol aracı olarak (sokağa alternatif güvenli bir yer) görülmektedir.

c) Çocukluğun anlaşılması, çocukluğun özgürleştirilmesi (etkileşimci ve katılımcı bakış). Burada okul çocukların kendilerini gerçekleştirebilecekleri ve düzenlenmesinde aktif rol oynayacakları bir sosyal yaşam alanı olarak görülür.

Çocukluğun toplumsal bir kurgu olduğunu varsayan çocuk sosyolojisi, zaman ve mekân farklılıklarında çocuğu anlamaya çalışmaktadır. Bunun için, tarihsel, antropolojik ve normatif verilerden yararlanırlar. Çocukluk algısındaki farklılıkları ve değişiklikleri ortaya çıkarmak fenomenolojik bir bakışı gerektirmektedir.

1.4. ÇOCUKLUĞUN TARİHİ

Çocukluk ilk bakışta insan bireyinin yaşamının "doğal ve değişmez halkalarından" ya da süreçlerinden biri gibi algılanmaktadır. Ne var ki çocukluk imgesi tarihsel ve kültürel değişiklikler göstermektedir (Tan, 1991:71). Çocukluk imgesi, çocukların lehine olduğu gibi, aleyhine de olmaktadır. Burada çocukluk imgesinin tarih içindeki seyrini kabaca sunacağız.

1.4.1. Tarım Toplumlarında Çocuk

Eski Mezopotamya uygarlıklarında çocukların örgün bir eğitim sürecinden geçirilmesi yaygın bir uygulamaydı. Kız ve erkek çocukları altı yaşında okula gitmeye başlardı. Okuma yazma öğrenmek zengin çocuklarının bir ayrıcalığı değildi.

Antik Yunan'da çocuklar yetişkin erkeklerin yaşam mekânlarına sokulmazdı. Örgün eğitim kurumlarına özgür ailelerin erkek çocukları gidebilirdi. Roma İmparatorluğu'nda kızlar ve erkekler katı disiplinin uygulandığı okullara giderlerdi. Hıristiyan Ortaçağ toplumlarında çocuklar değersiz ve günahkâr varlıklar olarak görülmekteydi. Hatta çocuklar birer mülk gibi görünmekteydi. Çocukların eğitimine Rönesans'a kadar pek önem verilmemiştir. Kölelerin çocukları da köle olarak dünyaya gelmekteydi ve köle çocuklar katı disiplin ve ağır cezalar altında tarlalarda çalıştırılmaktaydı.

İslam toplumlarında çocuk Tanrı'nın bir lütfu olarak görülmüş ve çocukların Allah vergisi olduğu ve yetişkinlerin saygı duyması gere-

ken haklara sahip olduğu düşünülmüştür. İslam kültüründe çocuk toplumun bir parçası olarak görülmüş, masum olduğu düşünülmüştür ve buluğ çağına kadar mükellef sayılmamıştır (Tezcan, 2005:8).

Tarım toplumlarında çocuk ölümleri ve bir ailedeki çocuk sayısı fazla olduğu için, yetişkinler çocukları duygusal bir yatırım aracı olarak görmezdi. Anne-babalar çocuklara yaşlılık yıllarının sosyal güvenceleri olarak bakmaktaydı. Çocukların üretim hayatına katılımları erken yaşlarda olurdu. Tarım toplumlarında çocukların okul eğitimi alma imkânı oldukça düşük düzeydeydi. Çocuklar doğal hayatın içinde büyümekteydi. Ortaçağda bir bebek kundaktan çıkar çıkmaz yetişkin yaşamına katılarak, onlarla aynı oyunları oynar, benzer elbiseleri giyer, aynı mekânı paylaşırdı. Çocukluk kategorisi yoktu (Tan, 1991). Toplumsallaşmanın asıl aracı aile değil, ailenin de güçlü biçimde bağlı olduğu topluluktu. Çocuk her yaştan insanın yer aldığı topluluk içinde hayata başlardı (Spring, 1991:85).

Rönesans çağında bebeklik ve yetişkinlik arasında bir çocukluk döneminin olduğu yönünde bir algı oluşmaya başladı. Ancak bu çocukluk algısı çocuğun topluma katılımını değil, toplumdan dışlanmasını içermekteydi. Bu algıya göre çocuklar, "zayıf", "akıldışı", çaresiz" ve "bağımlı" varlıklar idi.

1.4.2. Sanayi (Modern) Toplumlarında Çocuk

Sanayi toplumlarının başlangıcında yoksul çocukları ucuz fabrika işçileri olarak görüldü. Batı toplumlarında çocuk emeği üzerindeki acımasız sömürü 20. yüzyılın başlarına kadar devam etti. Geç sanayileşen ve dünya piyasasında tutunabilmeleri ucuz emeğe bağlı olan gelişmekte olan ülkelerde çocuk emeği üzerindeki istismar hala devam etmektedir. Üretimde ileri teknolojilerin uygulandığı ülkelerde çocuklar karmaşık üretim hayatına hazırlanmak için okula gönderilmeye başlandı.

Okullaşmayla birlikte çocukluk sürecinde alt-yaş dönemleri belirginleşmeye başladı. 19. yüzyıl Batı dünyasında romantikler çocukları Tanrı tarafından kutsanmış masum varlıklar olarak algılamaya başladı. 19. ve 20. yüzyılda çocuk bilimsel inceleme konusu oldu. Ancak temel soru "çocuklar nasıl anlaşılır" değil, "çocuklar nasıl iyi bir yetişkine dönüştürülür" biçimindeydi.

Sanayi toplumları geniş aileden çekirdek aileye hızla geçişin yaşandığı bir süreçtir. Bu süreçte çocuklar yaşlılık yıllarının sosyal güvencesi olarak görülmemeye başlandı, çocuk sayısı azalan çekirdek ailelerde çocuğa duygusal yatırım arttı, çocukların çalışma hayatına başlama yaşı yükseldi.

Aile çocuğun refahına ve geleceğine özel bir ilgi göstermeye başladı. Çocuklar yetişkin topluluğundan uzaklaştırılarak, farklı bir statüye kavuştu. Siyasal katılım genelleştirilirken çocuklar, siyasal katılımdan dışlandı. Eğitimin tüm çocuklara zorunlu kılınması çerçevesinde devletin ve yetişkinlerin çocuklara gösterdiği ilginin odağı gelişim ve sosyalleşme beklentisine kaymıştır. Gelişmekte olan Üçüncü dünya ülkelerinde çocuk emeği sömürüsü yaygın bir durumdur. Gelişmekte olan ülkelerde çocukların fuhuş sektörüne (!) sürüklenmesi önemli bir sorundur. Çalışan çocuklar okullaşma oranını olumsuz etkilemektedir. Okula gidebilen ve aynı zamanda çalışan çocukların okul başarısı düşüktür (Spring, 1991:85).

1.4.3. Sanayi Ötesi Toplumlarda Çocukluk

Ağır sanayi işletmeciliğinden kurtulan ve emek yoğun fabrika üretiminden otomasyona geçen toplumlarda çocuk emeğinin istismarı konusunda sıkı bir denetim vardır. Çocuk masum ve zayıf (korunmaya muhtaç) olarak algılanmaktadır. Çalışma hayatı karmaşık ve ileri bilgi gerektirdiğinden eğitim süresi uzamakta, buna bağlı olarak da kültürel çocukluk yaşı yükselmektedir. Çocukların uzun bir süre ailelerine bağımlı kalmaları ve eğitimin masraflı oluşu, çocuk sabi olmayı pahalı bir tercih haline getirmektedir.

Boşanma oranının yükselişine bağlı olarak, çocukların kadınlar üzerindeki yükü artmaktadır. Bilişim ve eğlence teknolojilerinin gelişimi ve göreceli ucuzluğu çocukları sokaktan ve gerçek arkadaşlık ilişkilerinden koparmaktadır. Çalışan ebeveynlerin zaman sorunu yaşamalarından dolayı, fastfood ve dondurulmuş yiyeceklere ilgi artmakta. Bu yiyeceklerle beslenen çocuklar obezite gibi beslenme sorunları yaşamaktadır.

Yerel yönetimlerde "çocuk meclisleri" gibi uygulamalarla, çocukların siyasal katılımının önü açılmaktadır. Çocuk yaşta annelik oranı giderek yükselmektedir. Çocuk pornografisi yaygınlık kazanmaktadır. Genel suç oranı içinde çocukların işlediği suçların oranında artış görülmektedir. Çocukların madde bağımlılığında artış görülmektedir. Boşanma oranının yükselmesi "çocuk yoksulluğu"nu artırmaktadır. Parçalanmış ailelerin çoğalması "anne veya baba yoksunluğunu" artırmaktadır. Çocuklar üzerindeki ebeveyn kaygıları artmaktadır. Nitelikli çocuk bakımı, yükselen trendler arasında yer almakta ve bir mesleğe dönüşmektedir. Çocuklar akademik başarıya zorlanmaktadır (İnal, 2007b; Bauman, 2009).

1.5. FARKLI AİLE TİPLERİ İÇİNDE ÇOCUK

Yukarıda tarihsel süreç içinde çocuk algısı hakkında bilgiler verildi. Sosyal bilimlerdeki genel sunuluşun aksine, her tarihsel dönem içinde veya her toplum içinde tek bir aile tipi yer almaz. Aynı dönemde ve aynı toplum içindeki farklı tabakalarda -aile tiplerinin farklılığına bağlı olarak- farklı çocukluk algıları görülebilir. Çocukluk tarihi ile ilgili araştırmalarda bu durum genellikle gözden kaçırılmakta ve her dönem, tek/bütüncül bir çocukluk anlayışı üzerinden ele alınmaktadır. Örn. 16. ve 17. yüzyıl Batı toplumlarında burjuva, aristokrat ve köylü aileleri birarada yer almıştır. 19. yüzyılda ise aynı toplumda hem köylü ailesini, hem burjuva ailesini hem de proleter aileyi görmek mümkündür.

1.5.1. Aristokrat Ailede Çocuk

On altı ve on yedinci yüzyıl aristokrat ailelerinde çocuklar, anneleri tarafından değil, doğdukları andan itibaren, hizmetçiler tarafından büyütülmüştür. Babalar ve anneler özellikle ilk gelişme yıllarında çocuklarıyla hemen hemen hiç uğraşmazlardı. Aristokrat bir kadının asaletine çocuk bakımının yakışmadığı düşünülüyordu. Çocuklar "küçük hayvanlar" olarak görülmekteydi. Çocuklar ilk bağlılıklarını aile dışındaki insanlarla kurmuşlardır. Çocuklar bir sevgi nesnesi olarak görülmüyordu. Aristokratların çocukları kırbaçlamaları sıradan bir olaydı. Kırbaçlamanın çocuktaki tüm özerklik izlerini silmek ve otoriteye itaat ettirmek gibi bir amacı vardı. Çocuklar otoriteyi tehdit ettiklerinde karşılarında kaba gücü buluyordu. Yetişkinler çocuklar hakkında bilgi sahibi değildi. Onlara herhangi bir yetişkin gibi davranıyorlardı (Poster, 1989:210).

1.5.2. Burjuva Ailesinde Çocuk

Burjuvazi çocukluğa faklı bir bakış getirmiştir. Çocuklar değerlenerek anne-babaları için önemli varlıklar haline gelmiştir. Burjuva ailesinde ebeveyn ile çocuk arasında yakın ve duygusal derinliği olan bir ilişki bulunmaktadır. Burjuva ailesinde erkek ailenin ekonomik işlevini üstlenmişti; kadın da aile fertlerinin aile içi bakımını, yani yemek, temizlik ve çocuk bakımı gibi işleri üstlenmişti. Burjuva aile annelik duygusunu keşfetti. Bu yeni annelik sevgisi şeklinin kadınlar için doğal olduğu düşünüldü. Kadınlar sadece çocuklarının hayatta kalmasına yönelme-

diler. Onları, toplumda saygın bir yer kazanmaları için eğittiler (Poster, 1989: 200). Çocukların "iyi" olmamaları, artık onların ruhlarındaki kötülüklere değil, kötü eğitilmiş olmalarına bağlanmaktaydı. Bu yeni bakış, ebeveyn üzerinde, özellikle de kadınlar üzerinde bir baskı oluşturdu. Çocukların da bu ilgi karşısında, anne-babasını sevmesi bir görev haline gelmiştir. Burjuva ailesinde "çocukluk benzersiz, fakat aşağı bir durumdur. Çocukluk, bağımlılığı, kendinden üstün (yaşlı) olanları sevmeyi öğrenmek için temeldir. Yetişkinliğe geçmek otoritenin içselleştirilmesini gerektirir (Poster, 1989:207).

1.5.3. Köy Ailesinde Çocuk

Köylüler çok sayıda çocuk yapmasına rağmen, bunların ancak yarısı yetişkinliğe kadar yaşayabiliyordu. Köy ailesinde otorite evin babasında değil köyün kendisinde bulunmaktaydı. Bazı yerlerde lord ya da rahip etkili sosyal otoriteyi temsil etmekteydi (Poster, 1989: 210). Köylü aileleri kendi çocuklarına köy topluluğunun diğer çocuklarından daha fazla bir özen gösterip, denetlememişlerdir. Çocuklar duygusal bir yatırım aracı olarak görülmemiş, anne-babanın çocuklarına gösterdikleri ilgi onları beslemenin ötesine geçmemiştir. Duygusal bağlanmalar aileyle sınırlı kalmamış "köye yönelik olarak dışarıya veya ilk kuşaklara (atalara) yönelik olarak geriye doğru" genişlemiştir. Kadınların tarlalarda çalışmaları olağan bir durum olduğu için, gün boyu çocuklar kendi hallerine bırakılmış, bebekler kundaklanmıştır. Emzirme kadınlar için can sıkıcı, zaman alıcı ve sevgi etkileşiminin çok az yer aldığı bir eylem olmuştur. Çocuklar erken yaşlarda hayata atılmıştır: Çocuklar 7-10 yaşlarında bir çıraklık dönemini yaşamaları için başka köylülerin yanına gönderilmiştir. Bu yaşlardan itibaren çocuklar aileye daha az, topluluğa daha fazla bağlı olmayı öğrenmek durumundaydı. Köy ailelerinde çocukların özdeşleşmeleri için çok sayıda kaynak vardı, çünkü çocuk ilk yaşlardan itibaren geniş bir toplulukta bulunuyordu (Poster, 1989:217-8).

1.5.4. İşçi Ailesinde Çocuk

On dokuzuncu yüzyılın işçi ailesinde çocuk, annenin sürekli ilgisi ve denetimi olmadan eski usulde yetiştiriliyordu. İşçi çocukları, ya annelerinin çalışmalarından ya da bilgisizlikten dolayı, aile tarafından değil de sokak tarafından yetiştiriliyordu. Sokakta büyümek, kapitalist top-

lumda sosyal ilişkileri çabuk ve kesin olarak öğrenmeyi sağlamaktaydı. Toplumun mikro düzeydeki yansıması olarak sokak, çocuklara, kendilerine kabaca davranan ve karşılığında bir şey vaat etmeyen bir ilişki sunuyordu. Bu ilişki onları kısa yoldan yetişkinlerin hayatına hazırlamaktaydı. Çocuk emeğinin sömürüsü sıradan bir olaydı. 10-12 yaşlarındaki çocukların çalışma süresi günde 16 saate kadar ulaşmaktaydı. İş yerinde, patronlar ya da ustabaşılar tarafından uygulanan fiziksel şiddet oldukça yaygın bir olguydu. İşçi çocukları çok yönlü toplumsallaştırma araçlarından çok anonim, zalim bir dünya ile yüz yüze gelmekteydi (Poster, 1989:222-3). İşçi çocukları için otorite ne anne-baba, ne gelenek, ne de soy idi. Çocuklar üzerindeki otoritenin anne-babada toplanması burjuva aile yapısına özgü bir durumdu (Poster, 1989: 226). On dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar, işçi çocuklarının sosyal konumlarını iyileştirmeye veya eğitim durumlarını geliştirmeye yönelik ciddi bir kamusal destek ortaya çıkmamıştı.

1.8. ÇOCUKLUK PARADİGMASININ TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ

Aile yapısındaki değişim çocukluk paradigmasını da değişime uğratmıştır. Geleneksel çocukluk paradigması geniş aile yapısı ile ilgilidir. Geniş aile ekonomik anlamda bir üretim birimidir. Üç kuşağın bir arada bulunmasına imkân verir. Böylece dede ve ninelerin sahip olduğu bilgiler torunlara aktarılarak değerlerde ve davranışlarda süreklilik sağlanır. Geleneksel toplumlarda evliliklerin daha çok yerel topluluklar içinden yapılması nedeniyle, anne ve baba aynı kültürel yapının birer üyesidir. Bu nedenle, geleneksel ailede değerlerin rasyonelleştirilmesine veya üst bir kimlikte yeniden yapılanmasına gerek yoktur. Geleneksel toplumlar bilgi ve değer gelişiminin/değişiminin az olduğu, statik toplumlardır. Modern çocukluk paradigması modern çekirdek aile yapısıyla uyumlu olarak gelişmiştir. Çekirdek ailenin egemen olduğu dönemlerde ve toplumlarda bu paradigma da geçerli olmuştur. Çekirdek ailede aile içi eğitim geriler, çocuklar bilgiyi okuldan (kısmen de basılı kitle iletişim araçlarından) elde eder.

Modern toplumlarda kadın ve erkekler, tarım toplumlarına oranla daha geniş bir alan içinden eşlerini seçmektedirler. Modern ailede kadın ve erkeğin rolleri keskin biçimde ayrışmıştır. Erkek evi geçindirmeyi, kadın da ev işlerini ve çocuk bakımını üstlenir. Bu nedenle, anne ve baba arasında kültürel farklılıklar olması olağanlaşmıştır. Eşler bu farklılıkları bir üst kültürle (ulusal kültür veya genel kültür) bütünleşerek

ve sahip oldukları değerleri rasyonelleştirerek giderirler. Çocuklara kazandırılacak değerlerde, anne-babalar daha rasyonel ve değişime uyarlanmış bir usul izlerler. Ulusçuluk ve kalkınmacılık ideolojilerinin etkileriyle artık çocuklar bir toplumun geleceği olarak algılanmaktaydı. Çocuklara yapılan yatırım bir ulusun geleceğine yapılan yatırımdır. Atatürk'ün "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı"na verdiği önem ile "Gençliğe Hitabesi" çocukların ulusun geleceği olduğunu vurgulayan modern çocukluk algısının açık bir ifadesidir.

Post-modern toplumlarda çekirdek aile ideal aile tipi olma özelliğini devam ettirse de olgusal olarak "parçalanmış aile", "birleşmiş aile" ve "tek ebeveynli aile" tipleri ortaya çıkmıştır ve bu ailelerin oranında giderek yükselme gözlemlenmektedir. Post-modern ailede kadın ve erkeğin rolleri keskin biçimde ayrışmamıştır. Kadının eve para getirdiği, erkeğin ise ev işleri ile çocukların bakımını üstlendiği ailelerin sayısında artış gözlemlenmektedir. Post-modern aile görüntüleri sadece, parçalanmış, tek ebeveynli ve yeniden birleşmiş ailelerde görülmez. Farklı etnisite, ulus ya da dinlere mensup kişiler tarafından kurulan aileler de post-modern aileye örnektir. Bu çokkültürlü aileleri David Elkind (2001) "kozmopolit aile" olarak tanımlar. Kozmopolit ailelerde çocuklar farklı kimliklere karşı hoşgörülü olarak yetiştirilmek durumundadır.

Çocukluk paradigmasındaki tarihsel dönüşümün ana izlerini David Elkind (2001) ve Kemal İnal (2007a; 2007b)'ın çalışmalarıyla takip edebiliriz.

1.8.1. Geleneksel Çocukluk Paradigması

Geleneksel (pre-modern) toplumlarda güçlü bir çocukluk imgesinin olmadığı sosyal bilimciler arasında genel kabul görmüştür. Hıristiyan ortaçağda olumsuz (günahkâr, fesatçı, saldırgan) bir çocukluk imgesi hâkimdir.

Geleneksel çocukluk paradigmasında mevcut varsayımlar:

Kız ve erkek çocukların farklı doğaları vardır. Kız ve erkek çocuklar, farklı eğitim süreçlerinden geçirilmeli ve farklı işlere yönlendirilmelidir.

Çocuk, soyu devam ettirmenin bir aracıdır.

Çocuk, ucuz emek kaynağıdır.

Çocuk, yaşlılığa yönelik bir sosyal güvencedir.

Çocuk katı bir disiplinle (gerektiğinde dayakla) yetiştirilmelidir.

Çocuk yetişkinlerin arasında, gündelik yaşamın içinde büyümelidir.

Çocukların meslek hayatına çıraklık süreciyle hazırlanır.

Kız ve erkek çocukların doğaları farklıdır. Bu nedenle kendilerine uygun işlere ve sosyal rollere hazırlanmalıdır.

Çocuklar 4-5 yaşını tamamladıktan sonra yetişkinlerin hayatına ve üretim hayatına katılabilir.

Tüm çocukların kurumsal bir eğitim sürecinden geçirilmelerine gerek yoktur.

Kız ve erkek çocukların okulları (veya sınıfları) ayrı olmalıdır.

Ebeveynler çocuk yetiştirme bilgilerine sezgisel olarak sahiptirler.

Çocuklar üzerinde irade hakkı aileye ait olmalıdır.

1.6.2. Modern Çocukluk Paradigması

Rönesans ve aydınlanmayla birlikte yaklaşık üç asırlık süre içinde modern çocukluk paradigması oluşmuştur. Bu paradigmaya göre, tüm çocuklar ortak/evrensel bir çocukluk doğasına sahiptir. Bu paradigmayla ırk, etnisite ve kültürel ayrım gözetmeksizin çocuk yetiştirmenin evrensel, genel geçer ilkeleri belirlenmeye çalışılmıştır. Modern çocukluk paradigmasında çocuk yetişkin yaşamından izole edilerek, oyun ve eğitim etkinliği ile sınırlandırılır. Aile ve okul el ele vererek çocuğu yetişkin toplumundan uzaklaştırmıştır (Sipring, 1991:85).

Modern çocukluk paradigmasının başat varsayımları:

Çocuk kurumsal bir eğitim sürecinden geçirilmelidir.

Çocuklar şimdiki hayat içinde örselenmemeli geleceğe (yetişkinlikteki iş hayatına) hazırlanmalıdır.

Kız ve erkek çocuklar toplumun geleceği için aynı önemdedir. Aynı temel eğitim müfredatına tabi tutulmalıdır. Kız ve erkek çocuklar aynı okullarda karma eğitimden geçirilmelidir.

Çocuklar ailenin olduğu kadar ekonomin ve toplumunda güvencesidir. Bu nedenle temel eğitim ücretsiz olmalıdır.

Tüm çocuklar siyasal sosyalleşme sürecinden geçirilerek, ulusal kimlik kazandırılmalıdır.

Küçük yurttaşlar olarak çocuklar izcilik, askerlik ve beden eğitiminden geçirilmelidir.

Çocuklar duygusal yatırım aracı; bir sevgi ve heyecan kaynağıdır.

Çocuklar sosyal güvence, yaşlılık yıllarına dönük yatırım olarak görülmemelidir

Çocuk incitilmemeli ve çocuklar üzerinde uygulanan katı baskılardan vazgeçilmelidir.

Oyun, çocukların gelişimi açısından işlevsel olduğu kadar, onların hayattan doyum almalarını sağlayan bir haktır.

Çocukların gözetilmesi gereken hak ve ayrıcalıkları vardır.

Çocuk çalışma hayatından uzak tutulmalıdır.

Çocuklar devlet ve aileleri tarafından belli mesleklere yönlendirilmelidir.

Çocuk yetiştirme ebeveynin işi olmaktan ziyade uzmanlık işi olarak görülmelidir.

Anne-babalar çocukların koruyucu melekleridir, onlardan çocuklara zarar gelmez.

Ebeveynler çocuk yetiştirme bilgilerine sezgisel olarak sahiptirler. Ancak bu bilgi yeterli değildir, uzmanlar ve kitaplar bu alanda yardımcı olabilir.

Ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişki bir eğitim ilişkisidir. Ebeveyn çocuğuna rol modellik yapmalıdır.

Bilgileri ve hayat tecrübeleri öğretmenleri çocuklar üzerinde otorite yapmalıdır.

Çocuklar üzerindeki vesayet yetkisi aileye ve devlete ait olmalıdır.

1.6.3. Postmodern Çocukluk Paradigması

Modernlikle birlikte aile bir üretim birimi olmaktan çıkmıştı. Postmodern toplumda aile önemli bir tüketim birimi haline gelmiştir. Tüketimcilik ve cinselliğe yönelik yeni algılar, çocuk yetiştirme tarzlarında değişliğe yol açmaktadır. Çocukların cinsellik deneyimini yasaklayan yetiştirme yöntemleri, sıkça eleştirilir olmuştur. Çocuklar serbest zamanlarını aile içinde değil, daha çok arkadaşlık grupları içinde geçirmektedirler. Babaların çocuklara aktaracağı mülkiyetin önemsizleşmesi ve çocukların mesleki bilgilerini okullarda edinmeleri baba otoritesini oldukça zayıflatmıştır (Poster, 1989:229-231).

Post-modern çocukluk paradigmasının başat varsayımları şöyledir:

Meslek seçimlerinde son karar çocuklara bırakılmalıdır.

Çocukların yetenekleri tespit edilmeli ve bu yetenekleri geliştirecek imkânlar sunulmalıdır.

Oyun, oyuncak, giyim ve tüketim malları çocuğun özgürleşme imkânı olarak değerlendirilmelidir.

Çocuk farklı çocuklara ve yetişkinlere karşı hoşgörülü olmalıdır.

Yetişkinler çocuklarıyla kaliteli vakit geçirmelidir.

Çocuk yetiştirme ebeveynlerin ve uzmanların ortak işi olarak görülmelidir.

Çocuk hem öğrenen hem de öğreten olarak kabul edilmeli ve anlaşılmaya çalışılmalıdır.

Her çocuğun ortak bir evrensel doğaya sahip olduğu kadar, kişisel farklılıklarının olduğu da kabul edilmeli; bu farklılıklar anlaşılmaya çalışılmalı ve farklılıklara saygı gösterilmelidir.

Çocukların ruhsal gelişimleri önemlidir ve ruhsal gelişim işinin temel ilkesi "benlik saygısı"dır.

Çocuk sadece sevgi gösterilmesi gereken biri değil, ayrıca saygı gösterilmesi gereken bir öznedir. Sevgi ve saygı küçükler ile büyükler arasında karşılıklı olmalıdır.

Ebeveynler çocukla sadece bir eğitim ilişkisi değil, arkadaş ilişkisi de kurmalıdır. Çocuklara zaman ayrılmalı ve bu zaman "nitelikli" geçirilmelidir.

Kitle iletişim araçları çocukların dilsel gelişimlerini hızlandırdığı için, anne-babalar çocuklarıyla yetişkin diliyle konuşmalıdır.

Çocuklara hazır bilgiler verilmemeli; bilgiye ulaşma ve sorun çözme yeteneği kazandırılmalıdır.

Ebeveynler bilgi otoritesi olma alışkanlıklarını terk etmeli ve kendilerini geleceğin çocuktan öğrenme olgusuna hazırlamalıdır.

Ebeveynler çocuk yetiştirmek için gerekli olan bilgiye sezgisel olarak sahip değillerdir. Bu bilgiyi, kitaplardan, dergilerden, internet sohbet odalarından, uzmanlar tarafından verilen seminerler veya kurslardan ya da anne-baba okullarından edinmelidir.

Anne-babalar kasıtlı veya kasıtsız olarak çocuklara ruhsal, fiziksel zararlar verebilir, bu nedenle çocuklar devletin ve toplumun güvencesi altında olmalıdır.

"Çocuk hakları" çocukları otoriteye karşı korur. Anne-baba çocuk üzerindeki otoritesini çocuğa zarar verecek şekilde kullanırsa, meşru bir otorite olma özelliğini kaybeder. Çocuk haklarının hedefleri arasında, anne-babanın insancıl olmayan davranışlarını sınırlandırmak vardır.

Kapitalist toplum rekabetçi, kentsel yaşam ise a-sosyal bir kişilik tipi üretmektedir. Çocukların sosyalleşmesini sağlamak için paylaşım öğretilmelidir.

Toplumlar giderek daha fazla çokkültürlü hale gelmektedir. Çokkültürlü toplumla bütünleşmek için çocuklara kültürel empati kazandırılmalı ve önyargılara karşı farkındalık eğitimi verilmelidir.

Çocuk üzerinde hem devletin hem de ailenin irade yetkisi azaltılmalı; çocukların tercihleri daha fazla dikkate alınmalıdır.

Çocuklar "anne-baba boşluğu"ndan doğan sorunları psikolojik destek alarak aşabilir.

1.7. ÇOCUKLARIN TOPLUMSAL/SİYASAL KATILIMI

Siyasetçiler ve sosyal bilimciler çocukların toplum içindeki konumu üzerinde düşünmekten uzun zaman kaçınmışlardır. Wyness, Harrison ve Buchanan (2004)'a göre bu kaçınmanın iki nedeni vardır: *Öncelikle* çocuklar sosyal ve siyasal mekânlara düzenli olarak yerleşmemişlerdir; *ikinci olarak* çocuklar pre-sosyal (sosyallik öncesi), siyasal konularda değerlendirme yapmaya yetkin olmayan varlıklar olarak görülmüşlerdir. Bu durum kültürel çocukluk algılarından kaynaklanmaktadır.

Çocuklar "çırak vatandaş"lardır, ailenin özel egemenlik alanlarına yerleştirilmiş, "masum" varlıklardır. Bu normlar çocukların kamusal ve sivil konulara ilgisini sınırlandırır.

Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği çocukların katılımcı haklarını yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Ancak, "yetki-sorumluluk" ilişkisi çerçevesinde düşünüldüğünde, siyaset ve eğitim gündeminde genç vatandaşlar olarak çocukların katılımı gerçek bir katılıma değil de bir çeşit "katılım oyunu"na dönüşmektedir. Yetişkinler ve öğretmenler sosyal/siyasal yaşama katılım oyununa hem gözcülük etmekte hem de oyunun tüm hukuksal ve ahlaki sorumluluğunu üstlenmektedirler. Çocuklar eşzamanlı olarak hem sosyal aktör hem de masum, bağımlı varlıklar olarak görülmektedir. Çocukların apolitik doğası, onların "gerçek" kamusal alandan dışlanmasıyla eşanlamlı yorumlanmıştır.

Çocukluk statüsünün "geçicilik" terimi ile ifade edilmesi, çocukların siyasal katılımının önündeki bir diğer engeldir. Buradaki temel varsayım, çocukların bu geçici süre içinde yetişkinlik hayatına hazırlandıkları ve sosyal dünyayı anlamaya çalıştıkları yönündedir. Bu süreçte onlar, yetkin vatandaş değil "çırak vatandaş" konumundadır.

Emma Uprichard (2008) çocuk ve çocukluk kavramlarının *"yeterlilik" ve "yetersizlik"* ikileminden kurtarılması gerektiğini belirtir. Çocuklar hem sosyal aktörler olarak algılanmalı hem de gelecekte yetişkin olacak, ancak şimdilik yetkin olmayan varlıklar olarak algılanmalıdır. Bu algılar birbiriyle uyumlu hale getirilebilir. Çocuklar hem sosyal bir özne *(being)* olarak hem de özne olma *(becoming)* sürecindeki varlıklar olarak algılanmalıdır. Çocukların *"yeterli"* veya *"yetersiz"* oluşu, karşılaştıkları konuya göre değişiklik gösterir. Aynı şekilde yetişkinlerin de yeterli ya da yetersiz kaldıkları durumlar olabilir. Hatta bazen bir şeyi çocuklar yetişkinlerden daha iyi yapabilir (Örn. Çocukların bilişim teknolojisine yetişkinlerden daha hızlı uyum sağladığı gözlemlenmektedir).

Çocukların yerel, ulusal ve küresel düzeyde politik katılımının önünü açmak; çocukları korumak, dahası ahlaki ve sosyal gelişimleri konusundaki talepleri yüksek sesle dile getirmenin önünü açmaktır. Çocuk istismarı, çocuk yoksulluğu ve çocuk işçiliği gibi sorunların gündeme gelmesi, çocukları korumaya dönük stratejilerdir. Katılımcı söylemlerden ziyade koruyucu söylemlerle gündeme gelmeleri, çocukların yeniden ayrıştırılmasını ve yalnızlaştırılmasını; diğer bir ifade ile sosyal dışlamanın yeni bir formunu doğurur. Çocukların toplumsal ve siyasal katılımı, öncelikle aile ve okul gibi kamusallığı düşük kurumlardaki konumlarını yeniden yapılandırmayı gerektirir.

1.8. ÇOCUK HAKLARI VE BM ÇOCUK HAKLARI SÖZLEŞMESİ

1.8.1. Çocuk Hakları

Çocuklar birçok konuda yetişkinler gibi davranma hakkından yoksundur. Vesayet altında tutulurlar; anne-babanın mülkü olarak görülürler. Özgürlükleri ve özerklikleri sınırlandırılmıştır. Haklar açısından bir çeşit *"unutulmuşluk"* veya *"ötekileştirilmişlik"* durumundan söz edebiliriz. Hangi filmi izleyecekleri, hangi kitabı okuyacakları, ne giyecekleri ve ne zaman yatacakları yetişkinler tarafından belirlenir. Sosyal ve siyasal konularda görüşleri alınmaz. Siyasal haklar kendilerinden esirgenmiştir. Ekonomik açıdan ise dezavantajlı ve bağımlı konumdadırlar. Mali güçleri yoktur. Mülkiyet ilişkilerinden ve çalışma hayatından dışlanmışlardır. Çocuklar homojen bir kategori oluşturmazlar. Zengin, yoksul, kız, erkek, Alman, Türk, Romen gibi ve kimliklere sahiptirler. Bazı tabakalardan ya da topluluklardan gelenler, görece daha büyük acı çekerler. Sert davranışlara mazur kalırlar, ihmal edilirler, istismar edilirler. İnsan statüsü kendilerinden esirgenmiştir (Franklin, 1993:15).

Buna rağmen çocuklar hiç de önemsiz varlıklar değildirler. Onlar yetişkin yaşamına anlam veren motivasyon sağlayan önemli unsurlardır. "Çocuksuzluk acınacak bir durumdur. Aile bağlamı içinde 'evliliği evlilik yapanın' çocuk olduğuna inanılır. Ana-babalar olarak biz çocuklarımız için 'en iyisini' yapmak isteriz ve bu amaçla, çocuklarımız 'hayatta mümkün olan en iyi başlangıca' ya da en azından 'bizimkinden daha iyi bir başlangıca' sahip olabilsinler diye çalışırız... Yetişkinlerin çocuklara yönelik bu idealleştirilmiş kaygıları, çocukların çıkarlarını en iyi şekilde korumayı hedefleyen, eğitim ve toplumsal refah gibi alanlarda, savaş sonrası toplumsal hukukunu şekillendirmiş ve orada hukuk-

sal ifadesini bulmuştur" (Franklin, 1993:17). Çocuk hakları bir boyutu ile yetişkinlere karşı yetişkinler tarafından (ama çocuklar adına) savunulan haklardır.

Çocuk hakları tartışmaları etrafında iki görüş şekillenmektedir. Birinci görüş, *refah* odaklıdır ve çocuklara daha fazla koruma talep eder. Buna göre yetişkinler çocuklara daha fazla bakım, eğitim ve koruma sağlamalıdır. Çocukların refahı kadınların refahı ve sosyal konumu ile ayrılmaz biçimde ilişkilidir. Çocukların refahını geliştirmek anne-çocuk ilişkisi bağlamında düşünülmüştür. İkinci görüş, *self-determination* odaklıdır. Çocukların özgür sosyal aktörler olmasını ve kendileri ile ilgili kararları alabilmesini hedefler. Görüldüğü gibi çocuk hakları söylemi önemli belirsizliklere sahiptir. Çocuk hakları söylemindeki belirsizliklerden bir tanesi de çocuk haklarının *ihtiyaca* mı yoksa *ilgiye* mi öncelik vereceği konusundadır.

Çocuk hakları kavramına içkin belirsizlikleri gidermek için bu hakları daha geniş bir tasnifle dört başlık altında toplayabiliriz:

Çocukların Refah Hakları: çocukların beslenme, barınma, sağlık ve eğitim ihtiyaçlarını kapsar;

Çocukların Korunma Hakları: çocukların yetersiz ilgiden, aile içi ihmalden, fiziksel ve duygusal şiddetten ve diğer tehlikelerden korunmasını kapsar;

Çocukların Bağımsız Olma Hakları: Çocukların çocukluk yaşları sona ermeden önce, salt kendileri ile ilgili (ne yenileceği, ne giyileceği, saçın uzunluğu ve biçimi, hangi tv. programlarının izleneceği gibi) konularda anne-babalarından daha fazla bağımsız olmalarını kapsar;

Çocukların Hukuksal Özne Olma Hakları: Şu anda sadece yetişkinlerin sahip olduğu, (oy kullanma, çalışma, evlenme, araba kullanma gibi) hakları kapsar (Franklin, 1993:30-32).

Modern toplumlarda çocukların toplumsal katılımı, insan hakları (ve buna bağlı olarak da çocuk hakları) kültürünün gelişimiyle paralellik gösterir. Çocuk hakları 1970'ler'den itibaren yaygın biçimde sosyal bilimciler ve politikacılar arasında tartışılmaya başlanmıştır. Çok kısa sürede çocuk haklarıyla ilgili geniş bir literatür oluşmuştur. Literatürde ağırlıklı olarak şu dört sorun tartışılmıştır:

a) çocukların çocuk olmalarından kaynaklanan haklarının neler olduğu,
b) çocukların haklarıyla ebeveynin çocuklar üzerindeki haklarının nasıl dengeleneceği,
c) çocukların yetişkinlerin özgürlüklerinden yararlanmaya hakları olup olmadıkları,

d) yukarıdaki üç soruna bağlı olarak, çocuk hakları arasında bir önceliğin veya hiyerarşinin bulunup bulunmadığı (varsa önceliklerin nasıl düzenleneceği (Erdoğan, 2007:238).

Çocuk haklarıyla ilgili uluslararası üç önemli metin ortaya çıkmıştır. Birincisi Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi (1924), İkincisi Çocuk Hakları Bildirgesi (1959), üçüncüsü ise BM Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989)'dir.

Diğer iki sözleşme gibi *BM Çocuk Hakları Sözleşmesi* de Batılı bir bağlamda kavramsallaştırılmıştır. Örneğin Sözleşmenin 1. Maddesine göre, "on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır". Daha ilk maddede Sözleşme küresel sosyal gerçeklikle uyuşmamakta; tüm toplumları eşit bir çocukluk sürecine tabi tutmaya çalışmaktadır. Ayrıca çocukluk çekirdek aile bağlamında kurgulanmaktadır. Sözleşmede ebeveyn ile çocuk arasındaki biyolojik temelli ilişkinin, öteki aile ve topluluk ilişkilerinden daha önemli ve doğal olduğu vurgulanmaktadır. Çocukların aile ekonomisine katkıda bulunmak ve okul masraflarını çıkarmak için yetişkinlerle birlikte çalıştığı dünyanın değerlerini sorgular ve çocuk işçiliğini düzenlemeye ve sınırlandırmaya çalışır (Mayall, 2000:245).

Teorik tartışmalara ve uluslararası düzeydeki çabalara karşın, çocukların hukuki hak öznesi olabilecekleri, kendi kaderlerini tayin edebilecekleri, günümüzde geniş kabul görmüş değildir. Örneğin *BM Çocuk Hakları Sözleşmesi (BMÇHS)*'nde yer alan haklar, hukuksal garantiler olmak yerine, ahlaki önermeler niteliğindedir. Bu ahlaki önermeler, hemen şimdi pozitif hukuka yansımasa da, yine de çocuklar adına bir gelişme olarak görülebilir. Genel olarak, uluslararası sözleşmelerde yer alan insan haklarının da ideal-ahlaki önermeler olduğunu ve bu hakların zamanla pozitif hukuka (iç hukuka) yansıdığını hatırlamakta yarar var.

1.8.2. BM Çocuk Hakları Sözleşmesindeki Genel İlkeler

Haklar konusunda tüm çocuklar eşittir.

Çocukların anne-babaları ayrımcılığa tabi tutulamaz.

Çocukları ilgilendiren tüm faaliyetlerde çocuğun yararı gözetilir.

Her çocuk, temel yaşama hakkına sahiptir.

Her çocuk, vatandaşlık statüsü kazanmalıdır.

Çocukların kimliğini ve ismini koruma hakkı vardır.

Çocuk, kendini ifade etme, düşüncesini özgürce açıklama hakkına sahiptir.

Çocuk, din, vicdan ve düşünce özgürlüğüne sahiptir.
Çocuğun dernek kurma hakkı vardır.
Çocuğun özel yaşantısına müdahale edilemez.
Her çocuğun sosyal güvenlik hakkı vardır.
Çocuğun kültürel kimliğine ve dilsel değerlerine saygısı geliştirilmelidir.
Azınlık çocukları kendi kültürüne, dinine ve diline bağlılık hakkına sahiptir.
Çocukların dinlenme, oyun, eğlence hakkı vardır.
Çocuklar ekonomik sömürüye karşı korunmalıdır.
Çocuklar zararlı maddelerden korunmalıdır.
Çocuklar cinsel istismara karşı korunma korunmalıdır.

Kültürel, felsefi, ideolojik ve dinsel alanlarda çocuklar devlet ile ebeveyn arasında paylaşılamayan nesne konumundadır. *Totaliter* devletler ile demokratik devletler arasında farklılıklar görülmektedir. Totaliter devletlerde eğitim kurumlarında devlet ideolojisinin çocuklara kazandırılması tartışılmaz bir uygulamaya dönüşmüştür. *Demokratik* ülkelerde ise çocukların aldığı eğitimin anne-babanın dinsel ve felsefi kabulleriyle uyumlu olmasına devletin saygı göstermesi beklenmektedir. Devletler ve ebeveynler, çocukları, kendi gelecekleri hakkında karar verebilecek özneler olarak görmeme eğilimindedir.

Çocuk hakları uygulamaya konulduğunda bazı sorunlarla karşılaşılmaktadır. Bu sorunlar söyle dile getirilebilir:

- Çocukların normatif olarak eşit kabul edilmesi, sosyal konumlarında bir eşitliği kendiliğinden doğurmamaktadır. Çocuklar farklı sınıflar, statüler içinde dünyaya gelmektedir. Bu farklılıklar onların ilk çocukluk dönemlerinde, okulda ve ergenlik yaşamına hazırlanma süreçlerinde beslenme, eğlenme, sağlık ve eğitim alanlarında ağırlığını hissettirmektedir.
- Başta eğitim alanında olmak üzere devlet/toplum tarafından çocuklara sağlanmaya çalışılan "fırsat eşitliği" alt tabakalardaki çocuklara bir miktar maddi imkân sağlasa da, çocuk "onuru"nu korumaya yönelik bir içeriğe sahip değildir. Alt tabakalardaki çocuklara verilen maddi destek (yatılı okul, çocuk yetiştirme yurdu vb.), onların anneleri ve aileleri ile geçireceği zamanı azaltacak biçimde planlanmaktadır. Maddi destek ile sevgi ihtiyacı arasındaki denge gözetilememektedir.

- Hoşgörü kültürünün gelişmediği çokkültürlü toplumlarda azınlık çocuklarına tanınan kültürel haklar, bu çocukların ana toplumdan dışlanmasının bir aracına dönüşebilmekte ve böylece hedefe ters yönde sonuçlar doğurabilmektedir.
- Çocuğun emek istismarından kurtarılma çabası, bazı durumlarda çocuğun beslenme ve eğitim imkânlarına ulaşmasını sınırlandırabilmektedir. İş yaşamından koparılan çocukların aile ekonomisinde bir daralmaya neden olduğu, bunun da çocuğun refahını olumsuz yönde etkilediği gözlemlenmektedir.
- Devletlerin ailede çocuğa yönelik şiddet konusunda son zamanlardaki müdahaleci yaklaşım, çocuğun otonom bir varlık olmasına yol açamamakta, ebeveynin çocuk üzerindeki vesayetinin kötüye kullanılması karşısında, dengeleyici olarak devlet vesayetini ortaya çıkmaktadır.
- Çocukluğun on sekiz yaşına kadar süren bir süreç olarak tanımlanması, bazı toplumlarda erken evlilik yapan kızların yasal korumalardan yararlanmasını engellemektedir. On sekiz yaşın altındaki evlilikler yasal sayılmadığı için, bu yaşın altında çocuk sahibi olan kızlar/kadınlar gebelik hizmeti alamamakta, bu annelerin bebekleri de çocuk sağlığı hizmetlerinden yararlanamamaktadır.

1.8.3. Çocuk Haklarıyla İlgili Türkiye'deki Karşılaşılan Bazı Sorunlar

- Çocukların doğumdan sonra en geç bir ay içinde nüfusa kaydolarak vatandaşlık statüsü kazanması zorunlu olmasına rağmen; çeşitli nedenlerden dolayı çocukların önemli bir kısmı nüfus cüzdanına ve buna bağlı olarak da vatandaşlık statüsüne sahip değildir.
- Çocukların düşüncesini açıklama hakkını kullanması, a) aile içinde, ebeveyn otoritesine karşı gelme, b) okul, yurt, hastane gibi kamu kuruluşlarında ise devlete karşı gelme anlamında yorumlanabilmektedir.
- Din ve ahlak eğitiminin devlet gözetiminde ve "zorunlu" olarak verilmesi çocuğun "vicdan ve din özgürlüğü" hakkının kullanımında sorunlar çıkarmaktadır.
- İç hukukumuz dernek kurma yaş şartını "on sekiz yaşını bitirmiş" olarak belirlediği için, çocuklar BMÇHS'nin tanıdığı örgütlenme hakkından yoksun bırakılmaktadır.
- Ailede, okullarda ve yurtlarda çocukların "özel hayatın gizliliği hakkı"na riayet edilmemektedir. Pratikte çocukların özel bir hayatı-

nın olabileceğinin kabul edilmediği gözlemlenmektedir. Çocuklara ait eşyalar güvenlik ve koruma gerekçeleriyle ebeveynler ve kamu görevlileri tarafından rast gele aranabilmektedir.

- Çocuklar ailede ve okulda maddi ve manevi şiddete maruz kalmakta. Bu tarz onur kırıcı uygulamaları şikâyet edecek merci bulamamakta, şikâyet ettiklerinde ise çoğu kez ciddiye alınmamaktadır.
- Çocukların "aile ve toplumun geleceği" olarak görülmesi, bazen çocukların eğitiminin gereğinden fazla ciddiye alınmasına ve sonuçta çocukların "oyun, eğlence ve dinlenme hakkı"ndan mahrum kalmasına neden olmaktadır. İlköğretim kurumlarının kalitesi değerlendirilirken sahip oldukları eğitim teknolojileri alt yapısı dikkate alınırken, okulun oyun ve eğlence alanlarının nitel ve nicel açıdan uygunluğu göz ardı edilmektedir.
- Çocukların sağlık hizmetlerine ulaşımda kır-kent ve doğu batı yerleşim alanlarında önemli farklılıklar görülmektedir. Bebek ölümleri doğuda ve kırsal alanlarda, şehir merkezleri ve batıya oranla iki katına çıkmaktadır.
- Çocukların cinsel istismara uğradıkları durumlarda, yetişkinlerin ve kişilerin onurlarını kurtarma adına olayın üzeri örtülmeye çalışılmakta ve istismara uğramış çocukların psikolojik destek hizmeti alma imkânı ortadan kalkmaktadır.
- Çocuklar enformasyon toplumunun özel saldırıları karşısında savunmasız bırakılmaktadır. Örn. reklâmların bir ekonomik sektörde doğurduğu haksız rekabet etkin bir şekilde denetlenirken, kitle iletişim araçlarının çocuklara yönelik etkileri ya denetimsiz kalmakta ya da denetimin yapılması için sorun alanında güçlü bir kamuoyu baskısının ortaya çıkması beklenmektedir (Usta-Sayıta, 2000).

İnsan haklarının alt bir kategorisi olarak çocuk hakları, akademik ve normatif olarak yerleşmiş bir kavram değildir. Bu durum, konunun çok boyutlu olmasından ve çocukluğun da kendi içinde değişik evrelere ayrılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Tartışma ve araştırmaların göreceli yeniliğini ve konunun henüz tüm boyutları ile tartışılmamış/araştırılmamış oluşunu da dikkate aldığımızda iyimser olmak için nedenlerimiz olabilir. Ancak bu iyimserlik, belirsizlikleri ve karışıklıkları göz ardı etmeyi gerektirmez. "*Çocuk hakları*" kavramı her ne kadar "kesinlikten yoksun" ve "tanım peşinde bir slogan" olarak algılansa da (Franklin, 1993:28) haklar söyleminin çocukların durumuna pozitif etki yaptığı gözlemlenmektedir.

2. ÇOCUK SUÇLULUĞUNU ÖNLEMENİN TEMELİ OLARAK ULUSLARARASI ÇOCUK SÖZLEŞMELERİ VE AİLEYE VERİLEN ÖNEM*

Doç. Dr. Ramazan YELKEN**

2.1. GİRİŞ

Uluslararası belgeler ve sözleşmeler insanlık tarihinin tutanak altına alınmış tanıklarıdır. Her şey gerçek hayatta belgelerde yazıldığı biçimde olmasa da yine de belgeler bir yön, bir niyet, bir vicdani tercih noktasını göstermesi, doğru ve olması gerekeni işaret etmesi bakımından önemlidir. Olan çıplak gerçek ile olması gereken vicdani doğru arasındaki uygunluk ya da uygunsuzluk doğrulaması yine belgeler aracılığıyla yapılır. Elbette belgeler dogmatik, tartışılmaz ilkelerin nihai evrensel ölçüsünü temsil etme iddiasında bulunamazlar. Tartışılacak, itiraz

* Bu makale daha önce "Suça Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar Uluslararası Sempozyumu (Diyarbakır Valiliği, Emniyet Müd. ve Dicle Üniv. 27-28 Mayıs 2010, Diyarbakır) kitapçığında yayınlanan bildirinin uyarlanmış biçimidir.

** 1959 Çankırı doğumludur. 1989 yılında Ank. Üniv. DTCF Sosyoloji bölümünden mezun olmuştur. ODTÜ SBE Sosyoloji Anabilim dalında yüksek lisansını, Sakarya Üniv. SBE Sosyoloji Anabilim dalında doktorasını tamamlamıştır. Vadi yayınlarından çıkan (Cemaatin Dönüşümü ve Tarih Sosyolojisi) iki kitabının yanında çeşitli makale, bildiri gibi yayınları vardır. Halen Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde görevine devam etmektedir.

edilecek, en doğrusuna, en ortak paylaşılacak olanına ulaşılması için başlangıç tekliflerinde bulunurlar. Sorun belgelerin filanca kaynaklı, falanca merkezli olmasında değil; tek yanlı olması, kapsayıcı olmaması, ortak sorun, ihtiyaç ve vicdanı temsil etmemesi, gerçeği yansıtmada zafiyet taşıması gibi noktalarda düğümlenmektedir. Bu sorunlar da yine belgenin/belgelerin etrafında tartışılır. Bu noktada etnosantrik, bencil ve belgeleri kökten yok sayan bir anlayışla karşı çıkmak, sorunu tartışma niyetinden çok görmemezlikten gelme ve süreci baltalama niyetiyle açıklanabilir. Belgeler, aslında nerede ve kimler tarafından vazedilirse edilsin temel mantık olarak insanlığın ortak malı olarak kabul etmek gerekir. Buradan yola çıkılarak ancak iyi niyetli bir şekilde belgenin taşıdığı zafiyet veya eksikler tartışılabilir.

Burada çocuk hakları belgelerinin tarihsel seyir açısından geldiği nokta ve muhtemel gelecek açılımları göz önünde bulundurularak, uygulanabilirlik ve sürdürülebilirlik temelinde bir **çocuk suçluluğunun önlenmesi politikası** oluşturulması için daha çok, "nereden başlanmalı?" sorusuna cevap aranacak ve bazı önerilerde bulunulacaktır. Bu öneriler, uygulama ve sürdürülebilirlik açısından hem pratik araç-gereç, donanım ve mevcut maddi imkânlar gibi alt yapısal temellerle uygunluk içinde olmalı; hem de uygulamayı asıl yönlendirecek olan niyet, istek, inanç, azim ve kararlılık noktalarında vicdani, ahlaki, duygusal temelleri sağlayacak üst yapısal unsurları öncelikle içinde barındıracak ortak bir çıkış noktası oluşturmalıdır. Bu noktada uygulamayı ve sürdürülebilirliği ve asıl yönlendirici, tayin edici ve teşvik edici yanları içinde barındırması nedeniyle, daha çok üst yapısal unsurlar üzerinde duracaktır. Bunun için çocuk suçluluğunun önlenmesine dair uluslararası belgeler analiz edilecektir. Bunun için, BM Çocuk Fonu'nun birçok dünya dilinde bastırdığı, çocuklarla ilgili olan ve bu makalede adı geçen bütün uluslararası belge ve sözleşmeleri bir araya toplamış olan "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama El Kitabı"na başvuracağız (UNICEF, 1998).

2.2. ÇOCUK, SUÇ VE TOPLUMSAL ÇEVRESİ

"Suçlu çocuk" kavramı, tartışmalı bir kavramdır. Kavramın tartışmalı olması da çocuk kavramının ne olduğu ile ilgili tartışmaya dayanmaktadır. Çünkü suç denilen olgu, sorumlu tutulabilen bir özneyle ilgilidir. İnsan ne zaman, hangi yaşta ya da hangi özelliklere eriştikten sonra sorumlu tutulabilir? Buna bağlı olarak da suç sayılan durumlarla ilgili

suçlu ilan edilebilir. Bu bakımdan bazı uzmanlar çocuk ve suç kavramının bu şekilde kullanımına karşı çıkarak, "suçlu çocuk yoktur, ancak suça itilmiş çocuk vardır" görüşünden yola çıkmaktadırlar. "Çocuk suçluluğu" kavramı, uluslararası belgelerde daha tarafsız bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu konularda teorik tartışmalar ilgili literatürde çokça yapıldığı ve buradaki amacımız bu konuyu tartışma olmadığı için asıl sorunumuza geçiyoruz.

Kriminologlar, suçun işlenmesi ve işlendikten sonraki süreçlerden çok, suça hazırlayan ortama; yani suç öncesi süreçlere dikkat çekmektedirler. Bu süreç, suçun önlenmesinde çok önemlidir. Suçun sebeplerini ve suçlu davranışı açıklamaya çalışan teoriler çok çeşitlidir. Burada bunların detaylarına girilmeyecektir (bkz. İçli, 1993:13 vd.). Bütün bu teorik ayrımların ötesinde suçlu davranışı açıklamaya çalışan yaklaşımları bu anlamda ikiye ayırabiliriz. Bunlardan birincisi; bireyi temel alarak suç nedenlerini açıklayan kuramlar, ikincisi ise; grubu, toplumsal yapıyı, toplumsal süreçleri ve ilişkileri temel alarak suç nedenlerini açıklamaya çalışan kuramlardır. Bireyi temel alan kuramlar, suçun açıklanmasında bireysel davranışlara, içgüdülere, duygu ve düşüncelere dikkat çekerler. Bireyin psikolojik ve biyolojik özellikleri, bu yaklaşımlarda ön plandadır. Dolayısıyla suç bireysel süreç ve farklılıklarla açıklanmakta, suçlu kişilik tipolojileri öne çıkarılmaktadır. İkinci gruptaki kuramlar ise, bireyin doğumundan itibaren yaşadığı farklı toplumsal çevrelere ve toplumsallaşma süreçlerine dikkat çekerler. Bu kuramların temel varsayımı; "suç doğuştan gelen bir davranış ve eğilim değil, öğrenilen bir şeydir". Suçlu davranış toplumsal çevre içinde toplumsallaşma süreçlerinde öğrenilir. Bu çevrelerin başta geleni ve toplumsallaşmanın ilk basamağı aile kurumudur. O halde suçun tanımlanması, incelenmesi ve bilhassa önlenmesi ile ilgili çalışmaları öncelikle aileden başlatmamız gerekmektedir. Ailenin suç önleyici çalışmaların merkezine alınmasını gerektiren nedenleri şöyle sıralayabiliriz. Bunlar çocuk ve suç konusunda artık klasik olmuş birçok eserde bulunan ve suça karışmış çocuklar üzerinde yapılan araştırma sonuçlarından elde edilen bazı ortak noktalardır. Bu konuda Sutherland, suç işlemiş çocukların ailelerindeki bazı ortak özellikleri tespit etmiş (Sutherland&Cressey, 1966:216) fakat biz bunlara kendi toplumumuz açısından ve gözlemlerimizden yola çıkarak bazı eklemeler ve çıkarmalar (örnek; ailede dini ve ırksal farklılıklar bizde çok rastlanan bir durum değildir) yapma gereği duyduk. Sonuç olarak suça karışmış çocuklarda ailesiyle ilgili aşağıdaki durumların en az biri ya da birkaçına rastlanmaktadır:

1. Suça karışmış çocukların önemli bir kısmının aile üyelerinden en az birisi daha önce suça karışmıştır. Dolayısıyla bir rol modellik söz konusudur.
2. Suça karışmış birçok çocuğun ailesinde işsizlik, yoksulluk, annenin dışarıda çalışması ya da aynı nedenlerle çocuğun sokakta çalışması gibi yetersiz ekonomik durumlar söz konusudur.
3. Suça karışmış çocukların birçoğunun ailesinde boşanma, terk, ölüm gibi nedenlerle ebeveynlerden birisi ya da ikisinin de yokluğu söz konusudur.
4. Ailenin ve çocuğun eğitim seviyesi düştükçe suça karışma oranı yükselmekte, ailenin eğitim durumu yükseldikçe çocuğun suça karışma oranı düşmekte ve yok olmaktadır.
5. Çoğu zaman ihmal, bilgisizlik, hastalık, fiziksel özür nedeniyle anne babanın görevlerini yerine getirememeleri ve kontrol eksikliği söz konusudur.
6. Uygunsuz ve yetersiz bir konut, çocuk sayısının fazla olması sonucu ilgisizlik, aşırı baskı ve şiddet, kardeşler arasında kıskançlık, ebeveynlerden birinin aşırı hâkimiyeti söz konusudur.
7. Evde alkolizm, madde bağımlılığı, çatışma, şiddet, cinsel istismar gibi aile içi suçlara maruz kalınması da ilerde çocuğu suça hazırlayan etkenler arasındadır.
8. Terör, siyasi mültecilik, doğal afetler, işsizlik, kan davası gibi nedenlerle ailenin göç etmesi ve yeni toplumsal çevreye intibak edememe çocukları olumsuz etkilemektedir.

Yukarıda sayılan tüm bu olumsuz durumların merkezinde aile vardır. Aile birçok fonksiyonu yerine getiren önemli bir sistemdir. Bu fonksiyonların başında da çocuğun **toplumsallaşma (sosyalizasyon)** süreci gelir. Yukarıda sayılan olumsuzlukların hepsi çocuğun toplumsallaşma sürecini olumsuz etkilemektedir. Toplumsallaşma süreci bireyin içinde yaşadığı toplumun bir üyesi haline gelme sürecidir. Bu sürecin ilk ve en önemli kısmı ailede yaşanır. Yani çocuk, yabancısı olduğu bir evren olan toplumda nasıl yaşayacağına dair yaşam kılavuzunu öncelikle ailesinden öğrenir. Ailenin birçok fonksiyonundan biri de suçun önlenmesi fonksiyonudur. Bu aile üyeleri arasındaki dayanışma ve bütünleşmenin gücüyle sağlanan etkin bir aile-içi sosyal kontrol mekanizmasıyla gerçekleşir. Dağılmış, kopuk ve iç bütünlüğü olmayan bir ailede çocuk yalnız ve sahipsiz kalır. Bu durum, onu dışarıda kontrol edilemeyecek arayışlara sevk eder. Çocuğun en bağımlı olduğu ve yönlendirilmeye en çok ihtiyacının olduğu bu dönemde yabancısı olduğu bir hayatın içinde yalnız bırakılması ona yapılabilecek en büyük kötülüktür. Hiçbir

çocuk doğumunda suçlu olarak dünyaya gelmez. Ancak çocuk, yukarıda sayılan durumlardan biri ya da birkaçının mevcut olduğu bir ailede doğması durumunda suça daha yakın bir konumdadır. Bu olumsuzlukları taşımayan bir aile ortamında ise, suçtan oldukça uzak bir hayat sürecektir. Yapılan bazı araştırmalar çocukluk ve ergenlik dönemlerinde suça bulaşmış bireylerin yetişkinlik dönemlerinde de suç işlediklerini ya da tersi durumun geçerli olduğunu aile ilişkisi olarak göstermiştir (İçli, 1993:123 vd.).

Suçun önlenmesi ile ilgili çalışmaları, suç öncesi, suçun işlenme süreci ve suç sonrası çalışmalar olarak üçe ayırırsak, burada en önemlisinin suç öncesi süreç olduğu söylenebilir. Kuşkusuz suç işleme ve suç sonrası süreçlerle ilgili çalışmalar da önem taşımaktadır ve bu süreçlerle ilgili de kapsamlı çalışmalar yapmak gerekmektedir. Genel bir yaklaşımla bakacak olursak, suçun işlenme süreci daha çok suçlu kişilerin etkisiz duruma getirilmesiyle ilgili polisiye ve adli çalışmaları kapsamaktadır. Suç sonrası süreçler ise, hukuki cezalandırma ve rehabilite ederek suç işlemiş kişileri topluma geri kazandırma çalışmalarıyla ilgilidir. Kuşkusuz bu çalışmalar da çok önemlidir ve çok yönlü uzmanlık gerektiren çabalara gerek vardır. Ayrıca bu çalışmalar, topluma her bakımdan maddi manevi çok şeylere mal olmaktadır. İşlenen her suç gerek doğrudan etkilenen muhataplarına gerekse de dolaylı olarak etkilenen toplumun geniş kesimlerindeki muhataplarına acı ve ızdırap vermektedir. Bu suçun maliyetinin ilk ve en önemli kısmıdır. Suç bu özelliğinden dolayı kontrol altında tutulması gereken bir olgudur ve her toplum bunun için büyük bütçeli ve karmaşık polis, adliye ve ceza sistemleri kurar. Bu sistemleri ne kadar büyütürseniz büyütün suçun kesin önlenmesi söz konusu olmayacaktır, çünkü suç toplumsal bir gerçektir. Suçu önleyici çalışmalarda önceliği suç işleme ve suç sonrası süreçlere vermek, baştan yanlış bir tercih yapmaktır. Herkese bir polisin düştüğü, mahkeme ve cezaevlerinin çok olduğu bir toplum suçtan arınan bir toplum değil, aksine özgürlüklerin yok olduğu totaliter bir polis devleti olur. O halde önceliği maliyeti daha az, toplumsal refah ve mutluluğun artırılmasına da önemli katkıları olan suç öncesi süreçlere vermek bilinçli bir tercih olacaktır. İşte, bu noktada başta da vurguladığımız gibi ilk merkezi kurum olan aileye odaklanmamız gerekecektir.

2.3. ULUSLARARASI BELGELER VE ÇOCUK SUÇLULUĞUNUN ÖNLENMESİ

Bugün birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar olarak oldukça çeşitlenmiş olan haklarla ilgili bütün belgelerin temeli, BM Genel Kurulu'nun

10 Aralık 1948'de kabul etmiş olduğu "**İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi**"ne dayanmaktadır (UNICEF, 1998: 619). Çocuk haklarıyla ilgili belgeler de bu temel metne dayanmaktadır. Çocuk haklarıyla ilgili en temel metin ise, 20 Kasım 1959'da BM tarafından kabul edilen "**Çocuk Hakları Bildirgesi**"dir (UNICEF, 1998: 621). Bildirgeler haklarla ilgili temel siyasi, ahlaki ve felsefi ilkeleri ortaya koyan yön gösteren metinlerdir. Sözleşmeler ise, bu metinlerdeki ilkeleri somutlaştırarak daha kararlı bir hukuksal temel sağlayan, imzalayan ülkeler açısından dışta ve içte bağlayıcılığı olan hukuksal metinlerdir. Çocuk hakları konusundaki yukarıda bahsedilen beyannameden sonra BM genel kurulu bu hakları bağlayıcı bir metne dökerek, 20 Kasım 1989'da "**Çocuk Haklarına Dair Sözleşme**"yi kabul ederek üye ülkelerin imzasına açmıştır. Türkiye bir yıl sonra bu sözleşmeyi imzalamış, 1994'te mecliste onaylayarak, 27 Ocak 1995'te resmi gazetede yayınlayarak iç hukuk haline getirmiştir. Ancak Türkiye etnik ve azınlık sorunlarını gerekçe göstererek bu metnin anadil, etnik ve dini kökenle ilgili 17, 29 ve 30'uncu maddelerine çekince koyarak, halen de bu çekinceyi devam ettirmektedir. Türkiye demokratikleştikçe, bu çekincelerin yakın zamanda kalkması beklenmektedir.

Çocuklarla ilgili ortaya konulan daha özel sözleşmeler, bu temel metinlere dayanmaktadır. Çocuklarla ilgili uluslararası sözleşmelerin sayısı 10'un üzerindedir. Biz burada, yalnızca doğrudan çocuk suçluluğu ile ilgili olan ikisi üzerinde duracağız. Bunlar sırasıyla; a) BM Çocuk Ceza Adaleti Sisteminin Uygulaması Hakkında Asgari Standart Kurallar (Beijing Kuralları, 29 Kasım 1985) (UNICEF, 1998: 636) ve b) Çocuk Suçluluğunun Önlenmesine İlişkin BM Yönlendirici İlkeleri (Riyad İlkeleri, 14 Aralık 1990) (UNICEF, 1998: 644).

Çocuk suçluluğu ile ilgili bu iki temel sözleşmeden birincisi, çocuğun suç olgusuna itildikten sonraki süreci yetişkinlerden farklı olarak düzenleyen kuralları vaz etmektedir. İkincisi ise, bizzat suç öncesi süreci dikkate alarak önleyici tedbirleri ortaya koymaktadır. Biz zaman zaman hem önceki sözleşmelere hem de birinci sözleşmeye atıflar yapmakla birlikte temel olarak Riyad İlkeleri'ni inceleyeceğiz.

2.4. ÇOCUK SUÇLULUĞUNUN ÖNLENMESİNE İLİŞKİN BM YÖNLENDİRİCİ İLKELERİ (RİYAD İLKELERİ) VE MERKEZİ KURUM OLARAK AİLE

Suç öncesi süreçte en önemli kurumun aile olduğu yukarıda vurgulamıştık. Her suça karışmış bireyin ailesiyle ilgili olumsuz bir hikâyesi

vardır. Burada inceleyeceğimiz "Çocuk Suçluluğunun Önlenmesine İlişkin BM Yönlendirici İlkeleri (Riyad İlkeleri)" bu durumu dikkate alarak, kapsamlı bir plan sunmakta ve merkezine aile kurumunu koymaktadır. Sözleşme 7 ana başlık ve toplam 66 maddeden oluşmaktadır. Riyad İlkeleri, suçun ve özellikle çocuk suçluluğunun önlenmesi için tüm toplumlar için geçerli ve uygulanabilir genel kuralları ortaya koymaktadır. Bunu yaparken, çeşitli kişi, kurum ve kuruluşları bizzat ifade ederek onlara görevler yüklemektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Aile, eğitim kurumları, merkezi iktidar ve onun ilgili tüm örgütleri, yerel yönetimler, özel ve sivil kuruluşlar, iş dünyası, öğretmenler, kitle iletişim araçları, sosyal yardım kuruluşları, koruyucu aileler, çocuk ceza-adalet sisteminde çalışanlar, akademisyenler, BM'nin üyeleri ve ilgili kuruluşları. Sözleşmede zikredilen bu kişi ve kuruluşların yapması gerekenler de madde madde yönlendirici ilkeler olarak ortaya konulmuştur. Bunlar arasında kuşkusuz en önemli yer aileye ayrılmıştır.

Riyad İlkeleri, öncelikle temel ilkeleri altı maddede özetlemiştir. Birinci maddede "çocuk suçluluğunun önlenmesi suçun önlenmesinin özlü bir öğesidir" ifadesiyle temel felsefe ortaya konulmuştur (UNICEF, 1998: 645). Bu aynı zamanda suçun önlenmesi çalışmasında başlangıç noktasını da işaret etmektedir. Bu nokta, çocuktur ve çocuk aile demektir.

Daha sonra, "yönlendirici ilkelerin kapsamı" başlığı altında, bundan önce hangi sözleşmelerin dikkate alınması gerektiği bildirilmektedir: Yönlendirici İlkeler, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin, Uluslararası Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin, Çocuk Hakları Bildirgesi'nin ve Birleşmiş Milletler Çocuk Ceza Adaleti Sisteminin Uygulanması Hakkında Asgarî Standart Kuralların (Beijing Kuralları) olduğu kadar tüm çocukların ve tüm gençlerin hakları, yararları ve esenliklerini ilgilendiren diğer belgeler ve kuralların genel çerçevesi içinde yorumlanacak ve uygulanacaklardır.

"Temel ilkeler", "yönlendirici ilkeler" ve "genel önlemler" sıralandıktan ve "her düzeyde uzmanlaşmış personele" ihtiyaç olduğu vurgulandıktan sonra, sözleşmenin en önemli başlığı olan "**toplumsallaşma süreci**"ne geçilmektedir. Bu başlık altında, başta aile olmak üzere toplum, akran grupları, okul, mesleki oluşma ve iş dünyası gibi toplumsallaşma etkenlerine dikkat çekilmektedir. İlk yapılması gereken, bu süreçlerden geçecek çocuk ve ergenin başarılı bir şekilde toplumsallaştı-

rılmasını ve toplumla bütünleştirilmesini sağlamaktır. Daha sonra, sözleşmenin suçluluğun önlenmesinde merkezine aldığı kurum olan aileye geçilmektedir. 11. maddede; "Her toplum ailenin ve onun tüm üyelerinin gereksinimlerine ve esenliğine büyük önem vermelidir" ifadesiyle, öncelikle ailenin altı çizilmektedir (UNICEF, 1998: 646). 12. maddede ise; "Aile, çocuğun ilk basamak toplumsallaştırmasından sorumlu merkezî bir birim olduğundan kamu otoriteleri ve sosyal kuruluşlar tarafından geniş aile de dâhil, ailenin bütünlüğünü sürdürecek çabalar harcanmalıdır" ifadesiyle bunun gerekçesi ortaya konulmaktadır. Yani suç önleyici çalışmaların ilk dikkat etmesi gereken nokta, ailenin bütünlüğünü korumaktır. Çünkü "Toplum, aileye çocuklar için özen ve koruma sağlamada ve onların ve zihinsel esnekliklerini güvenceye alınmasında yardım etmekle sorumludur". Yine 13. madde devletlere bu konudaki en önemli görevini, "çocukların istikrarlı ve huzurlu bir aile ortamında yetişmesi için gerekli önlemleri almalıdır" ifadesiyle hatırlatmaktadır. Bu önlemlerin en önemlisi, yine aileyi bir arada tutmak için "özellikle ebeveynlere, istikrarsızlık ve geçimsizlik hallerinin üstesinden gelebilmeleri için zorunlu sosyal yardımın sağlanmasıdır". 14. madde, çeşitli nedenlerle aile bütünlüğünün sağlanamadığı durumda, çocuğu korumak için başvurulması gereken diğer adımı göstermektedir: "Bir yandan, istikrarlı ve huzurlu bir aile ortamı yaratılmadığı, öte yandan toplumun ana-babaya gerekli yardımı sağlama çabaları başarısızlığa uğradığı ve bu bakımdan geniş aile çevresine de güvenilmeyeceği zaman ikame aile ocaklarına (koruyucu ya da evlat edinen ebeveyn) başvurma öngörülmelidir". Sözleşme, bu süreçte dikkat edilmesi gereken en önemli şeyin "süreklilik" olduğunun altını özellikle çizmektedir. Öncelikle istikrarlı ve huzurlu bir aile atmosferinin olabildiğince yetkin bir şekilde yaratmak, eğer bu yapılamazsa ikame aile konusunda çok dikkatli olunarak, "çocuğa, onu, bir aile ocağından diğerine "dolaştırıp durma" duygusundan uzaklaştıracak bir "süreklilik" izlenimi verilmesi salık verilmektedir. 15. ve 16. madde, ülkemizin de gündeminde olan; ekonomik ve siyasal nedenlerle göç eden aile çocuklarına dikkat çekmektedir: "Ekonomik, sosyal ve kültürel durumun hızlı ve düzensiz evriminden etkilenmiş ailelerin çocuklarına, özellikle yerli azınlık ailelerin ve göçmen ve sığınmacı ailelerin çocuklarına özel bir özen gösterilmelidir. Bu evrim, çoğu kez, toplumdaki itibar ve kültür anlaşmalıkları yüzünden çocukların geleneksel eğitimi bakımından ailenin toplumsal gücü için darbe olasılığı taşıdığından çocukların toplumsallaştırılmasında yenileştirici ve toplumsal açıdan yapıcı özel olanak ve

koşullar aranmalıdır". 17 ve 18. maddelerde, aile bütünlüğünün korunması ve çocuğun aile yanında kalmasının sağlanmasına tekrar vurgu yaparak devletleri uyarmaktadır: "Devlet aile bağlantısı ve uyumunu geliştirme, çocuğun esenliği ve geleceği açısından uygun düşmedikçe ailesinden ayrılmasını önleme çabası içinde olmalıdır. Ailenin ve geniş ailenin toplumsallaştırma işlevi üzerinde ısrarla durmak önemlidir". 19. madde, "tatmin edici bir toplumsallaştırma" üzerinde durarak, çocuğun haklarının güvenceye alınması için, devlet ve diğer yetki kademelerini, salt mevcut toplumsal ve adlî kuruluşlara başvurmakla yetinmeyip, aynı zamanda geleneksel kuruluşlar ve törelerin işlevsiz kaldığı hallerde yeni tip önlemler yaratılmaya davet etmektedir. Bu tedbirler toplumdan topluma değişmektedir. Amaç, en çok ihtiyacı olduğu bir anda çocuğu sağlıklı bir ortamda tutarak gelişimini sağlamaktır.

Daha sonra sözleşme, "eğitim kurumu", "yerel toplum" ve "kitle iletişim araçları"nın yapması gerekenleri sıralamaktadır. Eğitim kurumunun aile ile işbirliğinin önemine dikkat çekilmektedir. Çocuğun yaşadığı köy, kasaba, mahalle gibi yakın yerleşimlerin kastedildiği yerel toplumun sorumlulukları konusunda, 34. maddede "aile ocağında artık barınamayan ya da hiç yuvası bulunmayan gençleri kusursuzca barındıracak özel mahalleler düzenlenmelidir" ifadesi yer almaktadır. 38. maddede ise; "kamu kuruluşları ilk olarak yuvasız ya da sokaklarda yaşayan çocukları ilgi odağı yapmalı ve onlara gerekli hizmeti sağlamalı, özellikle gençler güçlük çekmeden barınma donanımları, araçları hakkında bilgi, iş bulma olanakları ve diğer yardım kaynaklarını yerel düzeyde elde edebilmelidirler" ifadesi ile çocuğun başıboş kalmamasının önemi bir daha vurgulanmaktadır. Sözleşmenin gerek burada söz konusu ettiğimiz maddeleri, gerekse diğer maddelerindeki temel felsefe çocuğun sosyalizasyon sürecini olumlu bir şekilde yaşayabileceği uygun bir aile ortamının sağlanmasıdır. Diğer bütün kurum ve kuruluşların görevi, bu anlamda aile bütünlüğünün sağlanması etrafında dönüp durmaktadır. Son çare olarak, bu sağlanmazsa başvurulacak yöntemler de adım adım sıralanmakta; bu adımlarda da yine ailenin yerini tutabilecek yeni aile ortamına dikkat çekilmektedir. "Toplumsal politika" başlıklı kısımda, bu son çareye ne gibi durumlarda başvurulabileceği de 46. maddeyle sıralanmaktadır: "Çocukların kurumlara yerleştirilmesi son çare olmadıkça devreye girmeyecektir ve kesinlikle zorunlu süreyi aşmayacaktır. Bu durumda temel düşünce çocuğun yararı olacaktır. Bu tür resmî müdahalelerde sığınma ölçütleri kesinlikle belirlenecek, normal olarak aşağıda sıralanan hallerle sınırlandırılacaktır:

a) Çocuk ya da ergen, ana-babası ya da vasinin verdiği ağır eziyet altındadır;
b) Ana-babası ya da vasileri tarafından cinsel, bedensel ya da duygusal şiddete maruz bırakılmıştır;
c) Ana-babası ya da vasileri tarafından ihmal, terk ya da istismar edilmiştir;
d) Ana-babası ya da vasilerinin davranışı ile bedensel ya da ruhsal olarak tehdit altındadır;
e) Kendine özgü bir davranışı yüzünden bedensel ya da fizyolojik ağır bir tehlikeye maruzdur ve ilgili kurum dışında ne kendisi, ne ana-babası ya da vasileri, ne de yerel toplum hizmetleri, kuruma yerleştirmekten başka araçlarla tehlikeyi bertaraf edebilecektir".

Görüldüğü gibi burada temel sorun, huzurlu bir aile ortamının sağlanmasıdır. Hatta 51. maddeyle hükümetler bu konuda tedbir almaya çağırılmaktadır: "Hükümetler, mağduru çocuklar olan aile-içi kavga ve şiddeti bertaraf etmek ve çocuklara hakkaniyete uygun muamele edilmesini sağlamak için ceza hukuku sisteminin içinde olsun olmasın önlemleri ve stratejileri tasarlamaya, işlemeye ve uygulamaya başlamalı ya da bu etkinlikleri sürdürmelidir" (UNICEF, 1998: 646).

Sözleşme, "yasal düzenlemeler ve çocuk ceza adalet sisteminin yönetimi" başlığı altında ise, hükümetlere bu konuda yapmaları gereken ilkeleri bildirmektedir. Türkiye bu belgeleri dikkate alarak ve çocukla ilgili dağınık mevzuatını birleştirerek, geçte olsa 2005 yılında "**Çocuk Koruma Yasası**"nı çıkarmıştır (ÇKK). Ayrıca, "**Çocuk Polisi**" ve "**Çocuk Mahkemeleri**"ni devreye sokmuştur. Ancak uluslararası sözleşmeye koyduğu çekinceler gibi bu yasada ve buna bağlı diğer yasalarda uygulamada sorunlar ortaya çıkaran önemli eksiklikler vardır. Süreç içinde diğer ilgili mevzuatta değişikliğe gidilerek bu eksiklikler giderilmeye çalışılmaktadır. Bu konudaki en son düzenleme, "**taş atan çocuklar**" adıyla anılan 26 Temmuz 2010'da kabul edilen çeşitli yasalardaki çocuklar lehindeki iyileştirici sayılan değişikliklerdir.

Son olarak, "araştırma, politika geliştirme ve işbirliği" başlığında, bu konudaki gerek teorik, gerekse uygulamalı çalışmalar yapan kurumların ülkeler arası işbirliği yapmasının önemine dikkat çekilmektedir.

2.5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Suçla mücadele, bilimsel birikim ve tecrübe gerektiren bir iştir. Bu mücadelede genelde ya **önleyici** ya da **cezalandırıcı** bir sisteme ağır-

lık verilmektedir. Cezalandırıcı sistemler, suç işlenme sürecine (polisçe takip ve yakalama) ve suç sonrası sürece (adliyece yargılama ve cezalandırma) odaklanmışlardır. Önleyici sistemler ise, suç öncesi süreçteki durum, ortam ve kurumlara yönelmişlerdir. Pratikte bu ikisinin birlikte işlediği sanılır, fakat sistem birinin ağırlığı altında yürümektedir, diğeri onun yardımcısı olmaktadır. Çoğu zamanda pratik nedenlerle cezalandırıcı sistemler esas alınır ve önleyici çalışmalar yardımcı hizmet olarak görüntüyü estetik olarak tamamlar. Suç öncesi süreçle ilgilenmek; kapsamlı bir politika, bilimsel birikim, sabır ve dikkatli bir örgütlenme gerektirdiği ve hemen sonuçları ortaya çıkmayan ileriye dönük bir yatırım olduğu için hükümetler hemen sonuç veren cezalandırıcı sisteme yönelirler. Bu ise yakalandıkça üreyen, cezalandırdıkça caydırıcılığa karşı bağışıklık kazanan, sonu gelmeyen ve bitmeyen bir suçlular ordusuyla mücadele etmeyi göze almak, gittikçe demokrasiden uzaklaşmak, özgürlükleri kısıtlayan bir polis ve yargıç devletine dönüşmek demektir.

Suçu önleyici sistemler ise, karmaşık ve sabırlı bir çalışma gerektirmektedir. İleriye dönük uzun vadeli çalışmalar olduğu için güçlü ve gelenekleri oturmuş istikrarlı kurumlara ihtiyaç vardır. Bu sistemde esas olan önleyici çalışmalar ve kurumlardır. Polis ve yargı esas değil, yardımcı kurumlardır. İlk etapta cezalandırıcı sisteme göre daha maliyetli olduğu doğrudur. Fakat sistem oturduğu zaman suçun oldukça düşük olduğu bir toplumda hem maddi hem de manevi mutluluğun yükseleceği, hem de cezalandırıcı sistem için gereken bütçe oldukça düşeceği için maliyet açısından daha kârlıdır. Asıl önemlisi önleyici sistemin çalışmaları sadece suç sonuçlarını ve güvenliği etkilemekle kalmaz. Sağlıktan eğitime, üretimden verimliliğe kadar toplumsal yaşamın her kurumuna olumlu katkılarda bulunacaktır. Bu nedenle sadece maliyet analiziyle faydaları ölçülemeyecek sağlıklı ve mutlu bir toplum yaratmanın yolu da açılacaktır. En önemlisi önleyici çalışmalar, zaten yapılması zorunlu olan, insan hak ve özgürlüklerinin, dolayısıyla demokratik bir sistemin görevidir. Önleyici çalışmalar, aynı zamanda insan hak ve özgürlüklerinin teminatı olan demokratik bir toplumun da yolunu açar.

Suçu önleyici çalışmaların başlangıç noktasının çocuk ve onun doğal ortamı olan aile olması gerektiğini hem sosyolojik gerekçeleri ve hem uluslararası sözleşmelere dayanarak hukuksal gerekçeleriyle açıkladık. Bu gerekçeleri üç başlık altında toplayabiliriz: Neden çocuk ve aileden başlamalıyız?

1. **Biyopsikolojik Gerekçe**: Gelişim psikolojisi açısından çocuk suçla doğmaz, suçu sonradan öğrenir. Olumlu ve olumsuz bütün öğrenmelerin, yani sosyalizasyonun ilk basamağı ailedir. Her çocuk masumdur ve iyi olma potansiyeli ve ihtimali yüksektir.
2. **Ahlaki Gerekçe**: Çocuğa ve aileye yapılacak her yatırım toplumdan çok daha olumlu ahlaki ve vicdani destek görecektir. Bu çalışmalar zaten toplumun ahlaki görevidir.
3. **İşlevsel Gerekçe**: Geniş ve karmaşık bir evren olan suç dünyasının alanı daraltılarak en önemli ve temel kurum olan aile ve çocuktan başlanarak, geleceğe güçlü bir yatırım yapılmış olmaktadır. Muhtemel geleceğin yetişkin suçlularının önü alınmaktadır.

Bu gerekçeler genelde suçu özelde çocuk suçluğunu önleyici çalışmaların ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar sonucu uzun vadede elde edilecek fayda, sadece başta yola çıkılan amaç olan suçu önleme amacını da aşarak sağlıklı, verimli, üretici, mutlu bir toplum olmanın yolunu da açacaktır.

Riyad İlkeleri'nde de tespit edildiği gibi çocuk suçluluğuna yönelik çalışmaların merkezinde aile olmalıdır. Aile ile ilgili çalışmalar, öncelikle insanca yaşamı sağlayacak ekonomik tedbirler olmak üzere beslenme, barınma, sağlık, eğitim, kültür ve eğlence gibi geniş bir alanı kapsamaktadır. Bizim burada genel hatlarıyla teklif edeceğimiz proje, bütün bu çalışmaları da bir plana sokacak, en temel desteği sağlayacak olan bir altyapı çalışmasıdır. Bu proje, ilhamını şu an ülkemizde sağlık alanında yeni uygulamaya sokulmuş olan "**aile hekimliği**" çalışmasından almıştır. Aile hekimliği uygulamaları gelişmiş ülkelerde yıllarca uygulanan ve sağlık alanında devrimler yaratmış bir çalışmadır. Aile hekimliği tedavinin yanında, hastalık öncesi sürece kendisini odaklamış, önleyici ve eğitici sağlık çalışmalarından sayılabilir. Aile hekimleri, aynı zamanda teşhis ve yerinde tedavi uygulayarak ilk basmakta sorunu çözerek dev sağlık örgütünün yükünü hafifletmekte, tedavi sürecine odaklanmış masraflı sağlık sistemini tersine çevirmektedir. Birebir aynı olmasa da bu çalışmanın sistematiği uyarlanarak "aile danışmanlığı" sistemi kurulabilir. Bunun için aile hekiminin benzeri bir **aile danışmanı** istihdam alt yapısı oluşturulmalıdır. Aile danışmanları üniversitelerin sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmetler, rehberlik ve psikolojik danışma gibi bölümlerinden mezun olanlar arasından sınavla seçilmelidir. Seçilen bu danışman adayları, yeterli bir süre hazırlık eğitiminden geçirilerek çalışacağı çevreye uygun olarak bizzat alana hazırlanmalıdır. Bu, genç ve yetişmiş fakat işsiz olan üniversite mezunlarımızın istihdamını da

sağlayacak olan bir proje olacaktır. Amerika'da "sosyal çalışmacı" olarak adlandırılan buna benzer kadrolar bizzat alanda çalışmaktadırlar. Sosyal çalışmacı adı altında ülkemizde yalnızca SHÇEK bünyesinde sınırlı bir kurumsal çerçeve içinde çalışan kadrolar vardır. Burada kurum-içi bir hizmetten çok bizzat alandan söz edilmektedir. Bu sistemin görev alanı ve örgütlenmeye ilişkin çalışma esasları üzerinde ayrıca durulması gereken bir noktadır.

Bilgi çağında en önemli şey olan bilginin yol göstericiliğinde bizzat aileye dokunacak ve onun sorunlarına yerinde odaklanacak olan aile danışmanları, aynı zamanda tuttukları dosyalarla alandan elde ettikleri bilgiyle, olabilecek toplumsal olaylara önceden ışık tutacaklardır. Çağımızın en büyük sorunlarının odağında aile vardır. Artan boşanmalar, göçler, uyuşturucu, alkolizm gibi birçok gelişme aileyi tehdit etmektedir. Madem bütün sorunların odağında aile var ve önemli olan aile bütünlüğünü korumaktır, o halde güçlü bir aile danışmanlığı sistemi kurulmalıdır. Eskiden geleneksel yöntemlerle yerel topluluk içinde çözülen ya da öylece bırakılan sorunlar, bugün modernleşme ve kentleşme sürecinde daha da karmaşıklaşmış ve uzmanlık desteğine ihtiyaç duymaktadır. İşte bu nedenle ailenin her an yanında olabilecek, onlara karmaşık sorunlarının çözümünde destek verebilecek ve ailenin çocuk, genç, yetişkin ve yaşlı her bireyine yol gösterebilecek aile danışmanlığı sistemine ihtiyaç vardır. Bu danışmanlar gerektiğinde daha büyük sorunları, bir üst kuruluşa sevk edebilirler; ayrıca yerel düzeydeki küçük olayları önceden raporlayarak toplumsal çatışmaya dönüşmeden farkına varılmasını sağlayabilirler. Yerelle, genel karar alıcılar arasında köprü olarak sağlıklı sosyal kararların alınmasında yardımcı olabilirler. Bütün bu çalışmalar başlangıçta aileyi korumak gibi bir amaç taşıyor olsa da, önemli bir yanı da bu çalışmaların aynı zamanda suçu önleyici çalışmaların da temeli olmasıdır.

3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ÇOCUK ALGILARI VE CİNSİYET ÖNCELİKLERİ

Doç. Dr. Kadir CANATAN

3.1. GİRİŞ: AİLE DEĞERLERİ VE ÇOCUK ALGILARI

Çocuk algıları ve tercihleri, aile değerlerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Toplumsal ve kültürel açıdan ailenin bizatihi kendisi önemli bir değer olduğu gibi toplumda geçerli olan pek çok değer ve normun da kaynağı ve aktarıcısıdır. "Aile değerleri" olarak adlandırılan değerleri seti, çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu alan içinde de çocuk ve çocuğun cinsiyetine verilen önem ayrı bir başlık oluşturmaktadır. Bu başlık, aynı zamanda farklı ülke ve kültürlerdeki aile yapılarını birbirinden ayırt etmenin bir kriteri olarak kullanılmaktadır. Bu temelde aileleri sınıflandırmaya ve özelliklerini belirlemeye geçmeden önce, bir değer olarak ailenin önemi ve aile değerlerinin tam olarak ne anlama geldiğini incelemek yerinde olacaktır.

Birçok ulusal ve uluslararası araştırmada bir değer olarak ailenin insanlar ve toplumlar için ne anlama geldiği ve nasıl bir önem arz ettiği ortaya koyulmuştur. Bu bakımdan "Dünya Değerler Araştırması", herhalde en kapsamlı çalışmalardan biridir ve dünyadaki genel tren-

leri anlamak açısından önemlidir. Söz konusu araştırmada beş önemli değerin (aile, iş, arkadaş, din ve serbest vakit) nasıl algılandığı pek çok ülkede soruşturma konusu yapılmıştır. Genel olarak bakıldığında söz konusu değerler arasında "aile", birinci sırada gelmektedir. Başka bir deyişle çok farklı kıtalarda ve kültürlerde yaşayan insanlar, hayatta ailenin kendileri için "çok önemli" olduğunu düşünmektedir. Aileyi çok önemli bulan bu insanların dünyadaki genel ortalaması yüzde 90'a ulaşmaktadır. Aileyi takip eden diğer değerler ise, sırasıyla "iş", "arkadaşlık", "din" ve "serbest vakit" olarak sıralanmıştır. Nijerya, Bosna Hersek, Endonezya, Filipinler ve Makedonya, aileyi çok önemli bir değer olarak gören ülkeler listesinde ilk beş sırada yer almaktadır. Bu ülkelerde aileye önem verenlerin oranı, yüzde 98-99'a ulaşırken, bunun tersine bazı ülkelerde de bu oran yüzde 61'e kadar düşmektedir. Çin, Litvanya, Estonya, Letonya ve Rusya gibi ülkeler ailenin en az takdir gördüğü ülkeler olarak ülkeler listesinde en altta yer almaktadır. Bu ülkelerin eski komünist ülkeler olması elbette dikkatten kaçmamaktadır. Türkiye, ülkeler sıralamasında sekizinci sırada gelmektedir (Inglehart vd., 2004). Ülkeler arasında orantılar değişse de tüm dünyada aile en popüler değer olarak algılanmaktadır.

Aileyi bu kadar önemli kılan şey, herhalde ailenin toplum tarafından çok önemli görülen birtakım değer ve normları taşıması ve aktarmasıdır. "Aile değerleri" olarak ifade edilen bu değerler seti, güncel dilde bir klişe olarak kullanılmakla birlikte, bilimsel literatürde en azından üç anlama gelmektedir. İlk olarak bu kavram, kültürel anlamda aile ile ilişkili bir dizi değer ve normu ifade etmektedir. Sevgi, sadakat, dürüstlük, saygı, paylaşma, sıcaklık ve güven duygusu, bu değer ve normların başında gelmektedir. Söz konusu değer ve normlar, önemli oranda büyük dünya dinlerinin doğrudan ya da dolaylı etkileriyle oluşmuş ve günümüzde de aile yapıları üzerinde etkili olmaya devam etmektedirler.

Yahudiliğin temelini oluşturan Eski Ahit, kadın ve erkeğin birbiri için ve birbirini tamamlamak üzere yaratıldığını söyler ve aileye önemli işlevler yükler. "Yahudi dininde evlilik hem çoğalmanın ve hem de meşru yönden cinsel ihtiyacın temini açısından son derece önemli bir kurum olarak telakki edilmiştir. Dolayısıyla, Yahudilikte evlilik ve aile müessesesi isteğe bağlı, keyfi ya da toplum tarafından ortaya çıkarılmış tabiî olmayan bir kurum değil, aksine insanın tabiatının olmazsa olmaz şartını taşıyan bir özellik arz etmektedir. Hatta, bu nedenledir ki, Yahudi toplumunda zamanı geldiği halde evlenmekten ve bir aile kurmaktan kaçınanlara baskı uygulandığı ve bu şekilde davrananların zorla

evlendirildikleri görülmüştür. Ayrıca, ailenin devamlılığının sağlanması ve böylece "fıtrî olmayan" cinsel sapmaların önüne geçilip, toplumda ahlakî bir çözülmenin meydana gelmesinin engellenmesi bakımından tedbirler de alınmaya çalışılmıştır." (Yasdıman, 2001:260).

Yahudilikte aile değerleri hem dini metinlerin hem de tarihsel şartların etkisiyle meydana gelmiştir. Ortadoğu'daki ataerkil ve büyük aile modeli, hem Yahudilik hem de diğer dinler açısından belirleyici olmuştur. Bu aile yapısı, erkeğin kesin otoritesine ve çokevliliğe dayanmaktadır. Bununla birlikte anne ve anne-soyluluk, Yahudi kimliğinin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Annesi Yahudi olmayan kişilerin Yahudi/dini kimliğine dahil olup ya da olamayacakları her zaman tartışma konusu olmuştur.

Hıristiyanlık dininin temeli olan "On Emir", insanın hem Tanrı'yla hem de hemcinsleriyle ilişkilerini düzenlemektedir. Bu emirler içinde "anne babaya saygı" (5. emir), "zina etmeyeceksin" (7. emir) ve "komşunun hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin" (10. emir) şeklindeki emirler aile değerlerinin başında gelmektedir. Bu değerlerin uzantısında Hıristiyanlık evliliği teşvik etmiş, evlilik öncesi cinselliği yasaklamış ve boşanmayı uygun görmemiştir. Evlilik, kadın ve erkeğin "bir beden olması" şeklinde tanımlanmıştır. Evlilik bağı kutsaldır ve çözülmesi ilahi emre aykırıdır. Evliliğin temeli sevgi, amacı ise çoğalmaktır. Bu nedenle günümüzde Hıristiyanlık dünyası ve Papalık kürtaja karşı direnmektedir. Çocuklar açısından aile, bir yuva ve okuldur. Anne-baba ve çocuklar arasındaki ilişkiler sevgi ve saygı temelinde olmalıdır. Evlilik kurumuna sadakatsizlik, bir ihanet olarak değerlendirilmiş ve ancak eşlerden birinin daimi sadakatsizliği durumunda boşanma uygun görülmüştür (Üçal & Malcolm, 2003). Hıristiyan aile değerlerinin özü, sadakat olarak tanımlanabilir. Hıristiyanlıkta Tanrı'ya sadakat kadar eşlerin birbirlerine karşı sadakati de önemlidir. Tanrı'ya sadakat, O'nun kurallarına uygun olarak doğru yaşamayı, eşler arasındaki sadakat ise namus ve dürüstlüğü simgeler. Bunu zedeleyecek tüm eylemler günahtır.

İslam, aileyi toplumun temeli ve modeli olarak görmektedir. "Toplumsal siyaset düzeyinde Kur'an, bir yandan ebeveyn, çocuklar ve yaşlılardan meydana gelen temel aile birimini güçlendirmeyi hedef alırken, diğer taraftan kabile (veya milliyetini) feda etmek pahasına bile olsa daha geniş çapta Müslüman toplumunu geliştirmeyi esas alır. Çocukların sadakati vurgulanmaktadır: 'Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksin, anaya, babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz' (Bakara 83).... Bütün Müslümanların kardeş oldukları ilan

edilmektedir." (Rahman, 1987:112-113). Başka bir ifadeyle İslam, ailevi ilişkinin temeli olan kardeşlik duygularını ve ilişkilerini topluma da teşmil ederek geniş bir aile-toplumu yaratmak istemektedir. Normalde "Aile ve toplum birbirine ters mefhumlardır. Aile fertlerini birbirine bağlayan şey sempati veya hissiyattır; toplumda ise menfaat veya zeka, yahut da ikisi beraber bir bağ oluştururlar." (İzzetbegoviç, 1987:262). Bu durumda şöyle bir sonuç çıkartılabilir: İslam, modern zamanlarda ideolojilerin aile aleyhine toplumu genişletme ve hatta tümden ortadan kaldırma yönündeki eğilimlerinin tersine, toplumun aleyhine aileyi ve ailevi ilişkileri yahut değerleri genişletmeyi amaçlamaktadır.

Belki bu amaç, toplumsal kuralların zıddına neden ailevi kuralların açıkça tanımlanmamış olduğunu da açıklamaktadır. "Görüldüğü kadarıyla Kur'an, aile hayatını karşılıklı anlayış ve olgunlukla yürütülecek insanî bir müessese saydığından aile fertlerinin hak ve görevlerini net çizgilerle belirtmemiş, evliliğin hukukî çatısı ve sonuçları üzerinde ayrıntıya girmemiş, her zaman olduğu gibi bu konuda da taraflarda temel insanî ve ahlâkî erdemlerin oluşmasını, kişilerin Allah'tan çekinir, kuldan utanır bir sorumluluk bilincine ulaşmasını aile hayatının sağlam kurulması ve iyi işlemesi için vazgeçilmez bir ön şart olarak tanıtmıştır. Gerçekten de insanî ve hukukî ilişkilerin sağlıklı bir çizgide seyredebilmesi ancak böyle sağlam bir zeminde mümkün olabilir. Çünkü toplum ve hukuk düzeni tarafların arasına alışveriş, ödünç, kiralama gibi borç ilişkilerinde pek giremediğine, aksaklıklara ancak dışa aksettiğinde muttali olup müdahale edebildiğine göre, evlilik gibi kendine has insanî yönleri, gizlilik ve mahremiyetleri bulunan bir müesseseyi dıştan müdahale ile iyileştirme âdeta imkânsızdır ve çoğu zaman da geç kalmış bir müdahale olduğundan sonuçsuz kalır." (DİB, CII/1998:197).

İslam kültüründe aile değerleri, genel ahlakın temel değer ve ilkelerinin bir parçasıdır. Kur'an, Müslüman toplumu "orta ümmet" olarak nitelemektedir. Orta ümmet olma özelliği, her türlü ifrat ve tefritten uzak olmak demektir. Sözgelimi tüketim ve harcamalarda cimrilik kadar savurganlık da kınanmıştır. Orta yol, ölçülü olarak tasarruf etmeyi ve cömert olmayı gerektirmektedir. İslam ahlak ilkeleri arasında emanete ihanet etmemek, verilen sözü tutmak, yalan söylememek, önyargılı olmamak, boş şeylerden kaçınmak, doğru bilgi ve habere dayalı karar vermek, yardımlaşmak, ağırbaşlılık, samimiyet/içtenlik, affedici olmak, alçak gönüllü olmak, zorluklara karşı sabretmek, ikiyüzlü olmamak, kin ve öfke içinde olmamak, büyüklenmemek, dedikodu ve iftiradan kaçınmak, insanlarla alay etmemek, özel yaşama saygı duymak, namuslu olmak ve misafirperver olmak gibi ilkeler ve değerler önemlidir.

Profetik dinler, ataerkil kültürün egemen olduğu bir coğrafyada doğmuşlar ve tarihsel-kültürel olarak da bundan etkilenmişlerdir. Bu bakımdan bu dinlerin sosyal ilke ve öğretileriyle kültürel yorumları arasında bir fark gözetilmelidir. Tevrat'ın yaratılış bölümünde anlatılan ilk günah hikâyesinde kadının rolü, tarih boyunca kadınının aleyhine yorumlanmış ve kız çocuklarına kıyasla erkek çocuklar daha fazla itibar görmüştür. Yahudi erkekler, her gün kendilerini kadın yaratmadığı için Tanrı'ya şükretmeyi adet edinmişlerdir.

İslam'ın geldiği sıralarda Araplar kız çocuklarının doğumları kendilerine haber verildiğinde öfkelenir ve yüzleri simsiyah kesilirdi (Kur'an, 43:17). Kur'an, yoksulluk korkusuyla Arapların kız çocuklarını diri diri toprağa gömdüklerini hikâye eder ve bunu şiddetle kınar. Rivayetlere göre Arapların kız çocuklarına karşı bu tür tutumlarının temelinde namus anlayışı ve çapul sırasında kızların kaldırılması yatmaktadır. Ayrıca Araplar, kız çocuğuna kıyasla erkek çocuğunu zorlu çöl yaşamında daha fonksiyonel görüyorlar ve onların daha fazla miras haklarına sahip olduklarını düşünüyorlardı. Hz. Muhammed'in ve İslam bilginlerinin birçok söz ve açıklamalarından anlıyoruz ki, İslam doğuş zamanında kızlar ve kadınlar hakkındaki cahiliye düşünceleriyle savaşmış ve kız çocuğuna daha insaflı ve merhametli davranılmasını salık vermişlerdir (Canan, 1980:366-370). Ancak sonraki dönemlerde, kızlar/kadınlar hakkındaki önyargılı ve ayrımcı tutumlar yeniden dirilmiş ve günümüze kadar gelmiştir.

Sadece profetik dinler değil, geleneksel Uzak Doğu ve Asya dinleri ve felsefeleri de (Konfüçyanizm, Hinduizm, Taoizm ve Budizm) evliliği ve aile hayatını önemseyip çoğalmayı öngörürler. Ancak sınıfsal ve hiyerarşik toplum yapısı kadar kadın-erkek ayrımcılığı da bu toplumlarda alt sınıfların ve kız çocuklarının konumunu olumsuz etkilemiştir. Konfüçyanizm'in altı erdemi, aynı zamanda bu öğretiye bağlı toplumların ailevi değerlerini belirlemiştir: İnsanlık, çocuksu itaatkârlık, adalet, doğru davranış, sadakat ve karşılıklılık (Wikipedia, 2010-1). Bu değerler başkalarını dikkate almayı gerektirdiği için önemli ölçüde sosyal değerlerdir; hem aile içinde hem de toplumda denge ve istikrarı güvence altına almayı amaçlar.

Hinduizm, Brahmanizm'in daha gelişmiş bir biçimi olan mistik bir dindir. Hem evrensel hem de sosyal bir yasa olan Karma'ya uymak, şiddetten uzak durma, doğru-dürüst davranma, sabır, kendine hâkim olma ve iyilikseverlik (misafirperverlik) gibi sosyal ve manevi değerlere de bağlanmayı ifade eder. Geleneksel aile yapısında babanın (erkeğin)

rolü büyüktür; evlendikten sonra oğlan baba evinde kalır, kız ise kocasının yanına gider. Kız, kocasına özellikle bir erkek çocuk verinceye kadar çok az bir hakka sahiptir. Evlenmemiş kadınların sosyal konumu zayıftır. Hindular, genellikle kız çocuk istemezler, onu daha çok bir yük olarak görürler ve aileyi yoksullaştırdığına inanırlar. Bu sebeple kız çocuğunun kürtajla alınmasına pek itiraz etmezler.

Budizm, insan arzularını acı ve ıstırabın kaynağı olarak görür. Acı ve ıstıraptan kurtulmak için arzulardan vaz geçmek şarttır. Bunun yolu ise, her alanda doğru ve dürüst olmaktır. Yani doğru anlamak, doğru niyet, doğru konuşmak, doğru davranmak, doğru geçim, doğru dikkat, doğru çaba ve doğru zihinsel özümseme önemlidir. Pratik bir Budist için en temel ahlaki ilkeler, doğru yol ve kurallara aykırı düşen eylemleri (öldürmemek, çalmamak, yalan söylememek, zina etmemek ve teskin edici maddeler kullanmama) yapmamaktır. Budistler için ailevi değerler bu ahlaki ilkeler etrafında dönüp dolaşmaktadır. Budizm, diğer Asya dinleri gibi kast sistemini tanımaz; kadınların da arınmasını mümkün görür. Fakat buna rağmen Budizm yüzyıllarca erkeklere dönük olmuş ve kadınlar daha düşük bir statüye sahip olmuşlardır. Rahibeler, hiyerarşik olarak rahiplerden daha aşağı bir konumdadırlar. Buda, manevi yola girmek isteyen kadınlara önce karşı çıkmış, sonra da kabul etmiştir. Günümüzde kadınlar daha yüksek rolleri almaya başlamışlar ve böylelikle Budizm daha fazla kadın-dostu bir kimliğe bürünmektedir.

Dünya Değerler Araştırması, modern dünyada çocuklara aktarılması gereken ne tür ailevi değerlerin önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu araştırmaya göre çocuklara aktarılması gereken en önemli nitelikler ve değerler arasında "edep ya da terbiye kuralları", "sorumluluk duygusu" ile "başka insanlara karşı hoşgörülü ve saygılı olmak" gelmektedir. Bu ilk üç değer kadar olmasa da, bunlardan sonra vurgulanan diğer değerler arasında "çalışkanlık" ve "bağımsızlık" sayılmaktadır. Daha az vurgulanan değerler ise sırasıyla "itaat etmek", "sebat-azim ve kararlılık", "dindarlık", "tutumluluk", "bencil olmamak" ve "hayalgücü"dür (Inglehart vd., 2004). Belki "bağımsızlık" hariç tüm diğer değer ve tutumlar, önemli ölçüde geleneksel din ve felsefelerin kuralları ve bu kuralların gerisinde yatan ruhla uyuşmaktadır.

Günümüzde "aile değerleri" kavramı, yukarıdaki anlamından farklı olarak bazı ülkelerde sosyo-politik bir içerik kazanmış ve ailevi değerlerini gündemine almış toplumsal hareketleri ifade etmektedir. Bu hareketler, farklı grupların katılımıyla, yetmişli yılların sonunda Birleşik Devletler ve

İngiltere'de baş göstermiş; seksenli ve doksanlı yıllarda etkili olmuştur. Berger & Berger (1983) bu bağlamda aile değerleri kavramını, söz konusu yıllarda Amerika'da gözlemlenen bir aile lobisi tipini tasvir etmek için "yeni-gelenekçi"ler olarak adlandırmaktadır (Harding, 1999:119). Bu hareketin ortaya çıkması geç altmışlı yıllarda meydana gelen toplumsal ve kültürel gelişmelerle yakından ilişkili gözükmektedir. Bu gelişmelerin başında şüphesiz ki cinsel serbestlik, liberal yasama (örnek olarak boşanma ve kürtaj konusunda), kadınların toplumsal konum ve rollerinde meydana gelen değişmeler ve feminist fikirler gelmektedir.

İngiltere bağlamında bazı yazarlar yetmişli yılların sonunda bir grup Muhafazakâr hukukçu tarafından yazılan bir rapora işaret ederek, "moral fundamentalizm" (*moral fundamentalism*), (Patron, 1981) ve "ailecilik" (*familialism*) (Fitzgerald, 1983) gibi kavramlarla bu yeni eğilimi ifade etmişlerdir (Harding, 1999:120). Söz konusu hukukçulara göre toplumsal sorunların temelinde, çözülen aile fenomeni yatmaktadır. Eğer ömür boyu sürecek evlilikler ailenin temeli olursa suçluluk, eviçi şiddet ve okul kaçakları gibi sorunlar kaybolacaktır. Aileyi desteklemek ve güçlendirmek isteyen Thatcher hükümeti, aileye daha fazla görev ve sorumluluk vererek toplumsal sorunlara çözüm arıyordu. Sözgelimi, aile özürlü ve yaşlı insanların bakımında daha fazla sorumluluk almalı, küçük çocuk sahibi ailelerde kadınlar çalışmayı bırakıp evde kalmalı ve aileler anti-sosyal davranışlar sergileyen ve işsiz kalan gençler konusunda daha fazla sorumluluk almalıdırlar.

Doksanlı yılların ortasında aile değerleri lobisi hala aktif bir güç olmaya devam etmiştir. Bu lobinin ana talepleri istikrarlı evlilik ve çocuk yetiştirme, cinsiyete dayalı işbölümü ve cinselliğin heteroseksüel evlilikle sınırlı olarak tanınması etrafında dönüp dolaşıyordu. Geniş anlamda bu hareket, yakın zamanlarda ailede meydana gelen değişmeleri (boşanma, birlikte yaşama, yalnız ebeveynler ve çalışan anneler) olumsuz olarak yargılıyor ve bunları mümkün olduğunca engellemek istiyordu. Bu görüş, ellili yıllardaki geleneksel aileyi model olarak alıyor ve idealize ediyordu. Sahip çıktıkları bu aile modelinde kürtaj, cinsel eğitim ve doğum kontrol araçlarına yer yoktu. Aynı zamanda eşcinsel ilişkilere veya diğer bir deyişle evlilik dışı ilişkilere toleranslı davranılmasına hoş bakmıyorlardı. Feminizm ve feminist talepler karşısında da eleştirileri vardı. Bunlara göre çocuklar en iyisi iki ebeveynli bir ailede yetiştirilmeli ve sosyalleşme süreçleri asla kesintiye uğramamalıdır. Bireysel çıkarlar ve haklardan ziyade ailede yükümlülükler önemlidir.

Bu ikinci anlamında aile değerleri daha çok sağcı siyaset ve sağ politikalarla ilişkili olarak ele alınmıştır. Aile, öteden beri siyasal akımların hakkında görüş bildirmek zorunda kaldıkları önemli bir toplumsal değer ve kurumdur. İşte, bu sebeple aile değerleri üçüncü olarak siyasal akımların aile karşısındaki kanaat, tutum ve politik tercihlerini dile getirmeye başlamıştır. Başka bir deyişle bu kavram, kültürel ve sosyal olduğu kadar politik bir kavram olarak da kullanılmaktadır (Wikipedia, 2010-2). Bu bağlamda aile değerleri, çekirdek aileyi toplumun temel etik ve moral birliğini sağlayan siyasal ve sosyal inançlar olarak tanımlanmaktadır. Ailecilik, bir kurum olarak aile ve onun değerlerini ilerleten bir ideolojidir (Revillard, 2006). Amerika Birleşik Devletleri'nde muhafazakârlar aile değerleri bağlamında şunları savunmaktadırlar:

a) Geleneksel evliliğin ilerletilmesi ve evlilik dışı cinsel ilişkilere (evlilik öncesi cinsellik, zina, poligami, hayvanlarla ilişki, ensest) muhalefet etmek;
b) Feminizmin rolünü azaltmak ve ailede geleneksel rol dağılımını ilerletmek;
c) Hemcinsler arası evliliği iptal etmek;
d) Geleneksel eğitim ve bu eğitimde ebeveynlerin etkisini ilerletmek;
e) Kürtajı yasal bir eylem olmaktan çıkarma ve bunun yerine evlatlık almayı ve cinsel otokontrolü ilerletmek;
f) Mevcut cinsel eğitim yerine erken cinselliği ve hamileliği engelleyen bir çekince eğitimi vermek;
g) Çocukları müstehcenlik ve cinsel sömürüden koruyan politikalar geliştirmek (Wikipedia, 2010-2).

Bu talepler ve değerler, aslında Hıristiyanlıkla özdeşleşmiş olan geleneksel aile değerleridir. Bu da şaşırtıcı bir şey değildir, çünkü Amerikalı Hıristiyanlar sıklıkla ahlakın kaynağını din, toplumun temelini ise çekirdek aile olarak telakki etmektedirler.

Bunun karşısında liberaller aile için asgari geçim ücreti, evrensel sağlık bakımı, eşcinseller için evlatlık hakkı, geleneksel olmayan aile formlarının kabulü, sosyal programlar ve mali yardımlar öngörmektedirler. Diğer bazı liberaller, buna ek olarak aile planlaması, çocuk bakımı ve annelik izni gibi talepleri dillendirmektedirler (Wikipedia, 2010-2). Liberallerle muhafazakârlar arasındaki en önemli farklılık, cinsel özgürlük noktasında düğümlenmektedir. İlkler, evlilik ve aile içinde olsun ya da olmasın cinsel serbestliği savunurken, ikinciler cinselliği sadece evlilik içinde tutmaya çalışmaktadırlar.

3.2. SORUN SAPTAMA VE VERİ TABANI

Daha önce de belirttiğimiz üzere çocuk algıları ve öncelikleri, aile değerler sisteminin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Aile yapısında çocuğa verilen önem kadar çocuğun cinsiyeti konusundaki öncelikler ve tercihler de bir toplum ve kültürün ayırt edici özellikleridir. Modern kültür, geleneksel ataerkil yapılara ve alışkanlıklara bir tepki olarak doğmuştur. Geleneksel toplumlarda ailede erkek birinci planda ve otoriteyi temsil eden bir güç olarak varlığını sürdürürken, modern toplumlarda erkek otoriteyi kadın ve çocuklarla paylaşmak zorunda kalmıştır. Modern kültür, aile içinde önce kadına, sonra da çocuğa bir yer açmaya yönelmiştir. Bu şekilde Batı dünyası başta olmak üzere tüm dünyada eril ve yaşlı hâkimiyetine dayanan bir aile kültüründen dişil değerlerin ağırlık kazandığı ve çocuk-merkezli bir aile kültürüne doğru bir değişim yaşanmaktadır. Bu değişim, elbette çocuk algılarını ve tercihlerini de etkilemektedir.

Çocuk öncelikleri ve tercihleri temelinde ideal-tipik anlamda bir tipoloji geliştirmek istersek üç tip aile ya da toplum olduğunu söyleyebiliriz:

1) Erkek-çocuk yönelimli aile ve toplumlar;
2) Kız-çocuk yönelimli aile ve toplumlar;
3) Çocuğunun cinsiyetini önemsemeyen ya da her ikisine de eşit düzeyde açık olan aile ve toplumlar.

Modern dünyada farklı aile değerleri ve çocuk algıları arasında bir rekabet ve yarışma söz konusudur. Geleneksel değerler zayıflarken, modern değerler küreselleşme eğilimi içine girmişlerdir. Bu küresel çağda mevcut durumu tespit etmek kadar farklı eğilimleri besleyen dinamikleri de bilmek, dünyadaki genel gidişat ve bu gidişat içinde Türkiye'nin yeri hakkında bize bir fikir verecektir. Bu çerçevede araştırılması gereken soru şudur: Çocuk cinsiyetine verdikleri önem ve tercihler bakımından dünya ülkelerini nasıl sınıflandırılabiliriz; Türkiye, bu ülkeler içinde nasıl bir yer işgal etmektedir? Hangi değişkenler, kişilerin cinsiyet tercihlerini etkilemektedir? Bu soruya cevap verebilmek için "Dünya Değerler Araştırması"nın (*The World Values Survey, WVS*) veri tabanına başvuracağız.

Bu araştırma farklı kültürlerin sosyo-kültürel, ahlakî, dinî ve politik değerlerini betimlemek ve karşılaştırmak üzere geliştirilmiş ve halen dünya çapında devam etmekte olan küresel bir sosyal bilim ve araştır-

ma projesidir.* Bu proje, 1981 yılında Avrupa Değerler Araştırması'nın Avrupa dışındaki ülkelere de genişletilmesiyle ortaya çıkmıştır. Aynı yıl 22 ülkeyi kapsayan proje, giderek yeni ülkelerin katılmasıyla genişlemiş ve bugün 97 toplumu kapsayan dev bir araştırma projesine dönüşmüştür.

Araştırma, her beş yılda bir tekrarlanmaktadır ve kapsamı itibariyle dünyanın en büyük sosyal bilim araştırması niteliğini taşımaktadır. Araştırma, 1981 yılından bu yana 5 kez yapılmış olup, Türkiye ülke olarak son dördüne katılım sağlamıştır. Dünya çapında sosyal bilimcilerin işbirliğiyle uygulanan proje, dünya ölçeğinde değerlerin değişimini, sosyal ve politik yaşam üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaca bağlı olarak araştırma yaşam algıları, çevre, çalışma, aile, toplum ve siyaset, din ve ahlaktan ulusal kimliğe kadar pek çok konuda veri toplamakta ve bu alanlarda karşılaştırmalı analiz imkânı sunmaktadır.

"Dünya Değerler Araştırması"nda aile, aile değerleri ve çocuk konusunda birçok sorular bulunmaktadır. Bizi ilgilendiren sorular içinde, ilk etapta beş temel değerden biri olarak ailenin de yer aldığı soru gelmektedir. Daha önce alıntıladığımız üzere bu soruya verilen cevaplardan, ailenin global ölçekte en önemli değer olduğu anlaşılmaktadır. İkinci olarak ailelerin çocuklara aktarmayı düşündüğü değerlerle ilgili soru, ailelerin önem verdiği aile değerlerini yansıtması açısından önemli gözükmektedir. Bu konuda da biraz önce derli toplu kısa bir bilgi sunduk. Bizim asıl ilgilendiğimiz soru, cinsiyeti açısından çocuk öncelikleriyle ilgili olan sorudur. Bu soru şöyle formüle edilmiştir: "Eğer sadece bir çocuk seçmek zorunda kalsaydınız, erkek çocuk mu seçerdiniz, yoksa kız çocuk mu? Toplam 54 ülkede sorulan bu soruya, katılımcıların "erkek", "kız" veya "fark etmez" şeklindeki seçeneklerden birini seçmesi istenmiştir. Biz bu seçenekler temelinde katılımcı ülkeleri sınıflandırmaya ve bu ülkeler içinde Türkiye'nin yerini belirlemeye çalışacağız. Ayrıca söz konusu ülkeler grubunun özelliklerini ve onların tutumlarını etkileyen değişkenleri saptamayı amaçlıyoruz.

3.3. CİNSİYETLERİNE GÖRE ÇOCUK ÖNCELİKLERİ: ÜLKELER TİPOLOJİSİ

Biraz önce açıklandığı üzere "Dünya Değerler Araştırması" (WVS), cinsiyet öncelikleri temelinde yaptığımız ülkeler tipolojisine uygun bir sınıflandırmaya imkân veren veriler içermektedir. Bu verilere göre erkek çocuk tercihine göre yapılan sıralamada toplam 54 ülkenin 24'ü, genel ülkeler

* Dünya Değerler Araştırması, çevrimiçi analiz yapma imkânlarını da içeren bir internet sitesine sahiptir. Bu siteye http:// www.worldvaluessurvey.org/ adresinden ulaşabilirsiniz. Söz konusu sitede projenin geçmişi ve katılımcı ülkeler kadar araştırma alanları, soruları ve değişkenleri hakkında daha fazla bilgi alabilirsiniz.

ortalamasının üstüne çıkmaktadır. Bu ülkeler, "erkek-çocuk yönelimli ülkeler" olarak tanımlanabilir. Bu kategori içinde, dünyanın farklı kıtalarında ve farklı sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine sahip birçok ülke bulunmaktadır. Bu ülkeler kategorisinde Birleşik Devletler, Ermenistan, Venezüella, Nijerya ve Gürcistan ilk beşe girmektedir. Bu ülkeleri ilk etapta ortak bir payda altında toplamak kolay gözükmemektedir.

Kız çocuk tercihine göre yapılan ülkeler listesinde toplam 54 ülkenin 23'ü, genel ülkeler ortalamasının üstünde kalmaktadır. Bu ülkeler, "kız-çocuk yönelimli ülkeler" olarak tanımlanabilir. Kız-yönelimli ülkeler listesinin ilk beş ülkesi Makedonya, İsveç, Polonya, Macaristan ve Türkiye'dir. Görüldüğü üzere bu ülkeler de sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri bakımından farklı oldukları gibi farklı coğrafyalarda yer almaktadırlar.

Cinsiyet ayrımı yapmayan ülkeler sıralamasında ise, toplam 54 ülkenin 26'sı genel ülkeler ortalamasının üstüne çıkmaktadır. Bu ülkeleri de, "cinsiyet farkı gözetmeyen ülkeler" olarak tanımlayabiliriz. Bu kategori içindeki ülkeler de farklı kıta ve coğrafyalar kadar farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülkelerdir. Ancak ilk beşe giren ülkeler, farklı kıtalara mensup olsalar da genellikle sosyo-ekonomik bakımından gelişmiş ülkelerdir. Söz konusu ülkeler Yeni Zelanda, İsviçre, Norveç, İspanya ve Tayvan'dır.

Söz konusu 3 kategori ülke içinde Türkiye'nin yerini belirlemeye kalktığımızda şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır: "Kız-çocuk yönelimli ülkeler" kategorisinde Türkiye dördüncü sırada yer alırken, "Erkek-çocuk yönelimli ülkeler" içinde otuz ikinci sırada durmaktadır. "Cinsiyet farkı gözetmeyen ülkeler" sıralamasında ise kırk altıncı sıradadır. Bu demektir ki Türkiye, beklentilerin aksine "kız-çocuk odaklı" bir ülke konumundadır. Geleneksel olarak ataerkil ve erkek-çocuk yönelimli bir ülke olduğumuz düşünülürse, bu, Türkiye'nin yirminci yüzyılda aile değerleri ve çocuk öncelikleri bakımından çok köklü bir değişim geçirdiğinin bir göstergesi olarak alınabilir.

Şimdi ilk beşe giren ülkeler üzerinden erkek ya da kız çocuk yönelimli ülkelerin ve toplumların bazı özelliklerini tespit etmeye çalışacağız. Söz konusu tutumların hangi etkenlerle bağlantılı olduğunu ya da hangi değişkenler tarafından belirlendiğini anlamak üzere üç grup değişken ayırt ettik. Bu değişkenlerin başında cinsiyet ve yaş gibi kişisel özellikler gelmektedir. İkinci olarak sosyo-ekonomik değişkenlere (eğitim, öznel sosyal sınıf algısı, çalışma durumu, ikamet ve yerleşim biçimi) bakacağız. Son olarak dini ve kültürel tutumları ifade eden bazı etkenlerin rolüne değineceğiz.

3.3.1. Erkek-Çocuk Yönelimli Ülkeler

Erkek çocuk talebinde bulunan kişilerin cinsiyetlerine baktığımız zaman, bu tutumun daha çok erkeklere özgü bir tutum olduğu anlaşılmaktadır. Sözünü ettiğimiz beş ülkede de erkek çocuk talebinde bulunan erkekler, orantısal olarak kadınlardan daha fazla olup, cinsiyet ile cinsiyet tercihleri arasında olumlu bir bağıntı saptanmıştır.

Bir ülke (Birleşik Devletler) hariç diğer ülkelerde kişiler gençleştikçe erkek çocuk talebi artmaktadır. Bir önceki değişkenle birlikte değerlendirildiğinde erkek çocuk talebinin genç erkeklerin bir özelliği olduğu söylenebilir. Amerika'da ise orta yaş yetişkinler ve yaşlılar, orantısal olarak daha fazla erkek çocuk talep ediyorlar.

Eğitim faktörünün erkek çocuk talebi üzerindeki etkisi ülkelere göre değişmektedir. Amerika'da eğitim yükseldikçe, Venezüella'da ise eğitim düştükçe erkek çocuk yönelimi artıyor. Diğer üç ülkede (Gürcistan, Nijerya ve Ermenistan) ise, erkek çocuk talebi daha çok orta öğretimli insanlara özgü bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kişilerin ikamet ve yerleşim yerleri de erkek çocuk talebini etkiliyor: Genel bir gözlem olarak ilgili ülkelerde (ABD, Venezüella ve Nijerya) yerleşim yeri büyüdükçe erkek çocuk talebinde de artış gözlemleniyor. Bu bulgu, erkek çocuğun geleneksel kırsal kesimlerin bir talebi olduğu şeklindeki yaygın kalıp yargıyla çelişmektedir.

Kişilerin bireysel görüşleri esas alınarak yapılmış öznel sınıf konumlarına (yüksek sınıf, yüksek orta sınıf, alt orta sınıf, çalışan sınıf ve alt sınıf) göre bir değerlendirme yaptığımızda Gürcistan ve Ermenistan'da "alt orta sınıf", ABD ve Venezüella'da "çalışan sınıf", Nijerya'da ise "en alt sınıflar" erkek çocuk tercihinde bulunuyorlar. Bu durumda erkek çocuğa öncelik verenler, daha çok orta ve alt sınıflardan gelmektedirler. Yüksek ya da orta yüksek sınıflar, erkek yönelimli sayılmazlar. Bu bulgu, alt sınıfların erkek çocuğa fonksiyonel bir yaklaşım içinde olduklarını göstermektedir. Muhtemelen bu sınıflarda çocuk, gelecekte aileye gelir sağlayacak bir işgücü olarak algılanmaktadır.

Çalışma konumlarına göre elde edilen bulgular, tüm ilgili ülkelerde çalışanların erkek çocuğa öncelik verdiklerini gösteriyor. Bir farkla ki ABD, Ermenistan ve Venezüella'da herhangi bir işveren yanında çalışanlar erkek çocukları tercih ederken, Nijerya'da kendi işinde çalışanlar aynı yönde talep belirtiyorlar.

Kişisel ve toplumsal konumu belirleyen değişkenler kadar kişilerin yaşam biçimleri ve sahip oldukları değerler de erkek çocuk talebini etkilemektedir. Bu bağlamda kişilerin medeni durumu, dindarlık algıla-

rı ve değerler skalasındaki yerlerinin ne kadar etkili olduğu sorgulanmıştır. Bu sorgulamaya göre erkek çocuk talebi, "ayrılan" ve "birlikte yaşayan"lara kıyasla "evli"lerin bir davranışı olduğu, bunları ise ikinci sırada hiç evlenmemiş "bekâr"ların takip ettiği görülmektedir.

Kendini "dindar" ya da "ateist" olarak değerlendirenlerin çocuk talepleri incelendiğinde ikincilere kıyasla birinciler daha fazla erkek çocuk yönelimli olarak görülmektedir. Bu, söz konusu grupların ataerkil kültür ve gelenekler karşısındaki genel tutumlarıyla paralellik arz etmektedir.

Son olarak katılımcıların ait oldukları değerler skalası (materyalist değerleri, post-materyalist değerler ve "karmaşık" değerler) açısından çocuk talepleri analiz edildiğinde ülkelere göre farklı bir tablo olsa da tüm bu ülkeler için ortak olan nokta şudur: Her ülkede "karmaşık" değerler skalasında yer alan kişiler, erkek çocuk talebinde bulunuyorlar. Bunun ötesinde Nijerya, Gürcistan, Venezüella ve Ermenistan'da materyalist değerlere bağlı olanlar, Amerika'da ise post-materyalist değerleri önemseyenler erkek çocukları önceliyorlar.

Elde ettiğimiz bulgular topluca değerlendirildiğinde tüm ülkelerde etkili olan ortak etkenlerin yanında, çocuk talebi konusunda farklılaştırıcı etkenlerin de bulunduğu söylenebilir. Ortak etkenler içinde cinsiyet, yaş, yerleşim yeri, sınıfsal konum ve çalışma durumları, medeni durum, dindarlık algıları ve değerler skalası gelmektedir. Buna göre erkek çocuk talebi, genç erkek, (büyük)şehirli, çalışan orta ve alt sınıflarla, evli, dindar ve karmaşık değerlere bağlı kişilerin bir özlemi olarak yorumlanabilir. Diğer etkenler (eğitim ve değerler) ülkeden ülkeye değişen bir etki yapmaktadır. Üç ülkede (Gürcistan, Nijerya ve Ermenistan) erkek çocuk talebi, orta düzeyde eğitim görmüş kimselerin bir isteği iken, diğer iki ülkede eğitim ile çocuk talebi arasındaki ilişkiler ters yöndedir. Başka bir deyişle Amerika'da yüksek eğitimliler, Venezüella'da ise düşük eğitimliler erkek çocuğa öncelik tanıyorlar.

3.3.2. Kız-Çocuk Yönelimli Ülkeler

Genel olarak bakıldığında kız çocuk yöneliminin çok bariz bir şekilde kadınlar arasında daha fazla taraftar bulduğu görülmektedir. Ülkeler bazında bakıldığında ise, sadece Polonya örneği bunu teyit etmektedir. Diğer ülkelerde cinsiyet faktörü fazlaca bir önem taşımamaktadır. Yaşları itibariyle bakıldığında ise, ilk etapta orta yaşlılar kız tercihinde

bulunuyorlar. Ülkeler bazında hem Makedonya hem de Türkiye'de bu genel eğilime rastlıyoruz. Polonya ve İsveç'te ise, orta yaşlılar kadar yaşlılar da kız çocuğunu tercih ediyorlar. Macaristan ise, daha çok yaşlıların kız çocuk tercihinde bulundukları bir ülkedir.

Genel olarak bakıldığında kız çocuk tercihi orta öğretim düzeyindeki insanların bir eğilimi olarak göze çarpmaktadır. Bu eğilimi Makedonya ve İsveç örneği de teyit etmektedir. Türkiye'de dâhil olmak üzere diğer ülkelerde (Macaristan ve Polonya) ise, kız çocuğunu düşük eğitimli kişiler tercih etmektedirler.

Hem genel olarak hem de üç ülkede (Makedonya, Polonya ve Macaristan) kız çocuk yönelimine en fazla şehirlerde rastlanmaktadır. Bu konuda diğer ülkelerle ilgili veri bulunmamaktadır. Öznel sınıf konumları açısından kız çocuk tercihi, genel olarak en fazla "alt orta sınıf"ın tercihi olarak görülmektedir. Ülkeler bazında ise, hem alt orta hem de çalışan sınıfın tercihi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de de kız çocuk çalışan sınıfın tercihidir. Çalışma statüleri açısından da hem genel olarak hem de ülkeler bazında kız tercihi, işsiz ve emeklilerden ziyade çalışan kişilerin bir tercihidir.

Sadece sosyo-ekonomik değişkenler değil, sosyo-kültürel değişkenler de çocuk tercihini etkilemektedir. Medeni durumları açısından kız çocuk tercihi, ayrılan ya da evli olmayanların değil, daha çok evlilerin tercihi olarak görülmektedir. İsveç hariç diğer ülkelerde ve genel olarak kendilerini "dindar" olarak tanımlayanlar, kız çocuğunu tercih ediyorlar. Sadece İsveç'te kendini dindar olarak görmeyenler bu tercihi yapıyorlar. Macaristan hariç diğer ülkelerde ve genel olarak materyalist ve postmateryalist değerleri harmanlamış kişiler, yani "karmaşık değerler"e (mixed values) bağlı olanlar, kız çocuğunu tercih ediyorlar. Macaristan'da ise, materyalist değerlere bağlı olanlar bu tercihte bulunuyorlar.

3.3.3. Cinsiyet Ayrımı Yapmayan Ülkeler

Cinsiyet ayrımı gözetmeyen ülkeler listesinde Yeni Zelanda, İsviçre, Norveç, İspanya ve Tayvan ilk beşe girmektedir. Bu ülkelerde cinsiyet ayrımı gözetmeyen kişilerin cinsiyeti pek anlamlı bir etken olarak gözükmüyor. Genelde kadınlar daha fazla bu eğilime sahiplerse de, ülkeler bazında cinsiyetin pek fazla rol oynamadığı söylenebilir. Yaş grupları açısından bakıldığında genel olarak orta yaş grubu, çocuğun cinsiyeti konusunda ayrım göz etmiyor. Norveç, İsveç ve Tayvan'da durum bundan farklı değil, ancak İspanya ve Yeni Zelanda'da daha çok yaşlılar böyle bir eğilime sahip görünüyorlar.

Genel olarak orta eğitim düzeyindeki kişiler cinsiyet ayrımını önemsemiyorlar. Tek tek ülkeler temelinde ayrıntıya girildiğinde Norveç ve İsviçre'de de durum bundan farklı gözükmüyor. Yeni Zelanda'da yüksek eğitimliler İspanya'da düşük eğitimliler bu eğilimi paylaşırken, Tayvan'da hem düşük hem de yüksek eğitimliler ayrım gözetmiyorlar. Bu veriler cinsiyet ayrımı gözetmeme konusunda mutlaka yüksek eğitimin zorunlu olmadığını göstermektedir.

Yerleşim yerlerine göre cinsiyet ayrımı yapmama, hem genel anlamda hem de tek tek ülkeler bağlamında şehirsel bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece İsviçre'de kasabalılar arasında da bu eğilime rastlanmaktadır. Öznel konumları açısından bir değerlendirme yaptığımızda cinsiyet ayrımını önemsememe, genel olarak alt orta kesimin bir tutumudur. Norveç'te de genel eğilime uygun bir duruma rastlamaktayız. İsviçre ve Tayvan'da hem alt orta sınıf hem de üst orta sınıf cinsiyet ayrımını önemsemiyor. Yeni Zelanda ve İspanya'da ise, bu tutuma çalışan sınıflarda rastlamaktayız. Bir genelleme yapmak gerekirse, sosyal konumları itibariyle, cinsiyet ayrımı yapmama orta ve ortanın altındaki çalışan sınıfın eğilimi olarak görülebilir.

Çalışma ve medeni statüleri itibariyle hem genel olarak hem de ülkeler bağlamında cinsiyet ayrımı yapmamak, çalışan ve evli kişiler arasında yaygın bir eğilim olarak gözlemlenmektedir. Dindarlık, genel olarak bu eğilim üzerinde olumlu bir etkide bulunmaktadır. Tüm ülkelerde kendilerini "dindar" olarak niteleyenler, cinsiyet ayrımı yapmıyorlar. Sadece Norveç'te dindarlar kadar dindar olmayanlar da bu eğilime sahip görünüyorlar. Son olarak tüm ülkelerde materyalist ve post-materyalist değerleri sentezleyen kimseler, çocuklar arasında cinsiyet ayrımını gerekli görmüyorlar.

3.4. SONUÇLAR

Çocuk algıları ve önelcikleri, önemli oranda bir toplumun tarihsel ve kültürel koşulları tarafından belirlenmektedir. Ancak çağımızdaki büyük ölçekli değişimler (modernleşme ve küreselleşme) toplumların geleneksel tutum ve davranışlarını önemli ölçüde dönüştürmektedir. Türkiye, bunun çok tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Geleneksel olarak ataerkil yapı ve aile değerlerinden dolayı erkek-çocuk yönelimli olmasına rağmen bugün kız-çocuk yönelimli ülkeler listesinin ilk beşine girmektedir.

Yaptığımız sosyolojik analizler, çocuk tercihlerinin bazı toplumsal ve kültürel değişkenlerle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Erkek-çocuk yönelimli tutumları belirleyen değişkenlerle, kız-çocuk yönelimli tutumları belirleyen değişkenler arasında bir karşılaştırma yaptığımızda, karşımıza çıkan en önemli bulgu; bu iki tutumunun önemli oranda aynı değişkenler tarafından belirleniyor olmasıdır. Başka bir deyişle hem kız hem de erkek çocuk tercihlerini belirleyen değişkenler önemli oranda örtüşmektedir. Bu ortak değişkenleri cinsiyet, yaş, yerleşim yeri, öznel sınıf konumları, çalışma statüsü, medeni durum, dindarlık tanımı ve değerler olarak belirleyebiliriz. Anlaşılan o ki bu ortak değişkenler ülkesel trendleri belirlemektedir.

Çapraz tablo yoluyla yaptığımız karşılaştırmalarda sadece üç etkenin farklı bir konuma sahip olduğu gözlenmiştir. Bu değişkenlerden ilki, cinsiyet olup kız ve erkek çocuk tercihlerinde farklılaştırıcı bir etki yapmaktadır. Bu değişken temelinde şöyle bir genelleme yapabiliriz: Erkekler, erkek-çocuk yönelimli iken, kadınlar da kız-çocuk yönelimli bir tutuma sahip görünüyorlar. İkinci ayrıştırıcı değişken yaş ya da kuşak faktörüdür. Erkek-çocuk yönelimli ülkelerde gençler, genellikle erkek çocuk tercihinde bulunurken, kız-çocuk yönelimli ülkeler listesinde ise orta yaşlılar ve yaşlılar, genellikle kız çocuk tercihinde bulunmaktadırlar. Tüm değişkenler içinde eğitim faktörü, genellemeye en az müsait bir etken olarak gözükmektedir. Bazı ülkelerde düşük eğitimliler, bazı ülkelerde ise orta ya da yüksek eğitimliler erkek çocuk tercihinde bulunmaktadır. Burada belirli bir yapı söz konusu değildir. Yine bu durum kız tercihlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Ülkeden ülkeye değişen bu durum, eğitimin her zaman cinsiyet ayrımını azaltma yönünde bir etki yapacağı varsayımını desteklememektedir.

Cinsiyet ayrımı yapmayan ülkelerde de değişkenlerin pek çoğu, öncekilerle örtüşmektedir. Bu ülkelerde cinsiyet farkı pek önemli gözükmemektedir. Hem kadınlar hem de erkekler cinsiyet ayrımını önemsemiyorlar. Yaşları açısından bu ülkelerdeki insanların tercihine baktığımız zaman, kız-çocuk yönelimli ülkelerde olduğu gibi burada da cinsiyetten arınmışlık orta yaşlılar ve yaşlıların bir eğilimi olarak kendini hissettirmektedir. Yine eğitimin etkisi, ülkeden ülkeye değişen bir karakter göstermektedir.

Türkiye, geleneksel olarak erkek-çocuk yönelimli bir ülke iken, son yüzyılda yaşanan değişmelerle birlikte hızla kız-çocuk yönelimi bir ülke olmuştur. Diğer ülkelerde gördüğümüz gibi Türkiye toplumunda da "karmaşık" değerlere sahip kişiler genel eğilimi belirlemektedir. Bu

Türkiye'nin toplum olarak materyalist ve post-materyalist değerleri harmanlamış olduğunu göstermektedir. Diğer etkenler açısından Türkiye farklı bir konuma sahip olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Bu kategorideki ülkeleri etkileyen müşterek etkenlerin Türkiye'de de etkili olduğu görülmektedir. Çok değişken bir faktör olan eğitim, bu ülkede beklentilerin aksine bir rol oynamaktadır: Kız çocuk tercihi, orta ve yüksek eğitimlilerden ziyade düşük eğitimli kişilerin bir tercihidir.

5. Bölüm

AİLE VE KURUMLAR ARASI İLİŞKİLER

1. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE AİLE POLİTİKALARI

Doç. Dr. Kadir Canatan

1.1. GİRİŞ

Aile politikası; tanımı, türleri, gerekçeleri ve alanları bakımından tartışmalı bir kavramdır. Kimileri aile politikasını, açıkça sınırları çizilmiş bir politika alanı olmaktan ziyade bir bakış açısı olarak görürken (Kamerman & Kahn, 1978), çoğunluk onu siyasal nitelikli bir önlemler demeti olarak tanımlanmaktadır. İkinci durumda ailenin bir kurum olarak korunması, güçlendirilmesi, temel fonksiyonlarını yerine getirebilmesi ve karşı karşıya kaldığı sorunların çözülmesi için ulusal ve uluslararası resmi kurum ve kuruluşlar tarafından ortaya konan her türlü yasal düzenlemelerin, idari kararların ve uygulamaların "aile politikaları" olarak tanımlanmaktadır (Afşar Çelik, 2007:255). Son zamanlarda yayınlanan bir çalışmada ise aile politikası, iş yaşamına katılım imkanını muhafaza koşuluyla bir ailenin kurulması için engellerin giderilmesi ve çocukların refahını sağlamaya yönelik politika olarak tarif edilmektedir (Stouten vd., 2008:2). Söz konusu tanımlar çoğaltılabilir, ancak burada aktardığımız tanımlarda aile politikasının temel öğeleri sayılmış durumdadır. Buna göre bir aile politikasından bahsedebilmek için en az üç koşulun olması gerekir. İlk olarak aile politikasının aile konusunda *belirli (politik) bir bakış açısına* sahip olması gerekir. Bu bakış açısı, aile

politikası konusunda alınacak önemler demetinin yönünü ve alanını belirleyecektir. Bu bağlamda liberal bakış açısına sahip politikalarla, toplumcu politikalar arasındaki bir karşıtlıktan söz edilebilir. Klasik liberal bakış açısı, topluma ve ekonomiye mümkün olduğunca müdahil olmayan bir politikadan yana olduğu için bu bakış açısından hareketle bir aile politikasından bahsetmek pek mümkün değildir. Belki de bu yaklaşıma göre "en iyi aile politikası, politikasızlık"tır. Toplumcu bakış açısına sahip yaklaşımları, sosyal demokratlardan muhafazakâr ve sosyalistlere kadar geniş bir yelpaze içinde ele almak mümkündür. Tüm bu yaklaşımlar, aileyi politikanın bir alanı olarak görürler. Ortak özellikleri bu olmakla birlikte, aileye müdahalenin sınırları ve çapı konusunda farklı tutumlara sahiptirler. Sosyal demokrasi, aileyi desteklemek ve korumak konusunda eşitlik idealinden hareket eder. Özellikle konumu zayıf ailelerin daha iyi bir konuma ulaştırılması için tedbirler öngörür. Muhafazakâr bakış açısı, toplumda aileye çok özel bir kurum olarak yer verir ve bu kurumu destekleme konusunda titizdir. Fakat aileye müdahale konusunda da çekimser davranır. Bu durumda muhafazakâr politikanın öngördüğü en iyi çözüm, toplumsal değişim içindeki aileyi gelenekten güç alarak korumak ve kollamaktır. Yani her ülkede geleneğin müsaade ettiği ölçüler ve imkânlar dâhilinde ona destek çıkmaktır. Sosyalist bakış açısı, aileyi toplumu da inşa eden bir yapı olarak gördüğü için toplumsal değişimleri gerçekleştirmede ona müdahale etmeyi de kaçılmaz kabul eder. Ancak sosyalist yaklaşımlar içindeki ideolojik farklılıklar dikkate alınırsa, bu bakış açısının sınırlarını tayin etmek oldukça güçtür. Marksist yönelimli sosyalizm için en iyi çözüm, ailenin ve özel mülkiyetin kaldırılmasıdır! Çünkü bu bakış açısına göre aile ve özel mülkiyet, toplumsal eşitsizliğin kaynağıdır. Daha ılımlı sosyalist görüşler, aileyi kaldırmak yerine, eşitlikçi idealler doğrultusunda dönüşüme uğratmak isterler.

Aile politikasının tanımlanmasında ikinci unsur, somut bir *amacın* saptanmış olmasıdır. Aile politikasının amacı ya da amaçları, onun gerekçelendirilme tarzıyla yakından alakalıdır. Gerekçelendirme ya ideolojik-siyasal değerlere ve bakış açısına ya da pratik ve pragmatik nedenlere dayanır. İlk unsur olarak saydığımız ideolojik-politik bakış açılarına bakılırsa, burada aileye müdahale etmenin ya da tersine müdahale etmemenin bir gerekçesi bulunabilir. Sözgelimi sosyal demokrat ve sosyalist bakış açılarının gerekçesi, onların eşitlikçi ideallerine dayanmaktadır. Eğer aile politikasının amaçları böyle ideel değerlere dayanmıyorsa, bazen pratik sorunlar da böyle bir politika izlemek için gerekçe

oluşturabilirler. Nitekim 19. yüzyılda aileye sosyolojik yaklaşım, daha çok bu tür pratik sorunlarla başlamıştır. Bu dönemde aile sosyolojisinin ilgilendiği en önemli mesele, Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan toplumsal sorunlardır. Reformcular, boşanma, yoksulluk, çocuk işçiliği, fuhuş ve gayri meşru çocuklar gibi sorunları, aile ile yakından alakalı sorunlar olarak görüyorlar ve ancak ailenin desteklenmesi yoluyla bu tehditlerin üstesinden gelinebileceğine inanıyorlardı. Onlar, hızlı toplumsal değişme sürecinde aileyi kırılgan bir yapı olarak görüyorlar ve "geleneksel" değerlerin yeniden ihya edilmesini amaçlıyorlardı.

Son olarak *bir demet politik önlem*, aile politikasının varlığından bahsedebilmek için kaçınılmaz bir unsurdur. Politik önlemlerin mutlaka "aile politikaları" başlığıyla ve bununla ilgili bir bakanlık kurulması ya da bir bakanın atanması şeklinde olması zorunlu değildir. Birçok ülke, bu tür politikalara ve bakan(lık)lara sahip olmadığı halde aileye dönük önlemler alabilmektedir. Bu durumda söz konusu önlemler, sosyal politikalar çerçevesinde devreye sokulmaktadır. Önlemlerin niteliği ve alanları, aile politikasının gerisinde yatan bakış açısı ve gerekçelere dayanmaktadır. Avrupa'da aile politikaları üzerine araştırma yapan Dumon (1991:193-197) aile politikasıyla ilgili önlemleri üç kategoriye ayırmaktadır:

1. Güçlendirme politikaları olarak adlandırılabilecek olan ve aileyi sürekli gelir sahibi yapacak ekonomik önlemler. Bu politika, gelir sağlamanın yanında iş bulma (istihdam) politikalarını da içerir.
2. İkinci grup önlemler, eğitim ve danışma hizmetleri gibi aile hayatını geliştirmeye ve rahatlatmaya yönelik hizmetleri kapsar.
3. Üçüncü grup önlemler, ailenin yerini tutacak veya onun yerini alabilecek önlemler olarak adlandırılabilecek olan ve aile bireylerinin ayrı ayrı ya da part-time olarak yaptığı işleri devralacak hizmetler ve aile dışı kurumları öngören önlemlerden ibarettir.

İlk kategorideki önlemler, vergilendirme, sosyal güvenlik ve sosyal yardım gibi maddi refahla ilgili konularını içerirken, ikinci gruptaki önlemler gayri maddi refahı esas alan eğitim ve danışmanlık hizmetlerine dönüktür. Ailenin yerini alacak ya da bazı işlevlerini üstlenecek hizmet ve kurumlar, üçüncü kategorideki önlemlerin bir sonucudur. Şüphesiz ki bu önlemlere her ülkede aynı düzeyde ve nitelikte rastlamak mümkün değildir. Aile politikaları ülkeden ülkeye değişmektedir.

Aile politikalarının çapını ve alanını etkileyen en önemli faktörlerin başında, ülkenin gelişmişlik düzeyi ile hangi aile rejimine sahip olduğu meselesi gelmektedir. Aile politikalarını da sınıflandırırken, bu fak-

törlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. "Fransa, Belçika, Lüksemburg ve Federal Almanya gibi bazı ülkelerin aile politikaları açıktır; yani "aile politikası" terimi siyasi literatüre girmiştir. Dahası, bu ülkelerde bu politika kurumlaşmış, aile politikasından sorumlu bakanlar atanmıştır. Yunanistan, B. Britanya, Danimarka, İrlanda, İspanya ve İtalya gibi ülkelerde ise, bu politika "üstü kapalı" olarak nitelendirilebilir. Ancak açık ya da üstü kapalı ayırımı bütünüyle doğru değildir; zira bazı ülkeler için bu ikisini kesin çizgiyle ayırmak oldukça zordur. Hollanda ve Portekiz'de bir zamanlar aile işlerine bakmakla görevli bakanlar atanmışken, halen bu bakanlıklar kaldırılmış bulunuyor. Bundan başka, Hollanda'da hükümet görevlileri ve bilim adamları, aile politikalarını açık olmaktan ziyade üstü kapalı olarak nitelemekte iseler de, alınan önlemler mesela Belçika'dakilerden pek farklı değildir." (Dumon, 1991:191).

Açık ya da belirtik aile politikasına sahip olan ülkeler, genellikle gelişmiş ülkelerdir. Fakat bu gelişmişlik faktörü, söz konusu politikayı tek başına açıklamaz. Çünkü aynı düzeyde gelişmiş başka ülkelerde benzer bir politikaya rastlamıyoruz. İkinci grup, üstü kapalı aile politikası izleyen ülkelerle bu ülkeleri birbirinden ayıran bir başka nokta, aileye müdahale konusunda farklı yaklaşımlara sahip politik tercihlerdir. Birinciler, sosyal demokrat bir yönelime sahipken, ikinciler daha muhafazakâr bir yapıyı temsil etmektedirler.

Rejimlerine göre ülkeleri ve aile politikalarını gruplandırmaya yönelik bir çalışma Esping-Andersen (1990:2-3) tarafından yapılmıştır. Ona göre aile politikalarını uluslararası bir bağlama yerleştirerek şöyle bir tipoloji yapabiliriz:

1. Sosyal demokrat rejimlerin karakteristiği, genel olarak ailelere destek, çalışan ebeveynlere yüksek düzeyde destek ve kadın-erkek eşitliği karşısında yüksek bir duyarlılık geliştirmiş olmalarıdır. Bu rejim, Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsveç gibi İskandinav ülkelerindeki siyaset de ifadesini bulmaktadır.
2. Muhafazakâr rejimler, ebeveynlerin çalışma statüsü ve ailedeki geleneksel işbölümüne bağlı olarak ailelere ortalama düzeyde bir destek vermektedirler. Bu rejimlerin tipik aile politikalarına, Belçika, Fransa, Almanya ve Hollanda gibi Kuzey-Batı Avrupa ülkelerinde rastlamaktayız.
3. Liberal rejimlerin olduğu ülkelerde ailelere düşük düzeyde bir destek verildiğini görüyoruz. Bu destek, daha çok sorunlu ailelere yönelik olup gelir durumlarına bağlıdır. Bunun yanında, özellikle çocuk

bakım alanında özel girişime inisiyatif tanınmaktadır. Bu rejim, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi Anglosakson ülkelerdeki aile politikalarında ifadesini bulmaktadır.

4. "Güney Avrupa rejimi", Avrupa'nın güney kuşağında yer alan Yunanistan, İtalya, Portekiz ve İspanya gibi ülkelerin aile politikalarını ifade etmek üzere, bu ülkelere özgü tipik bir durumu ifade etmektedir. Söz konusu ülkelerde devlet, herkese asgari bir gelir güvencesi vermemektedir. Aile politikasının özelliği, yüksek düzeyde bir kısmilikle beraber karmaşık bir modele sahip olmasıdır. Düzenli ve açık bir aile politikasından bahsetmek mümkün olmadığı gibi bu ülkelerde aile hizmetleri ve kurumları özel sektör ile devlet arasında paylaşılmıştır.

1.2. FARKLI AİLE POLİTİKALARI

Yukarıdaki ülkeler tipolojisine bağlı kalarak farklı modellere sahip olan ülkelerin aile politikalarını yakından inceleyerek bu modeller konusunda daha somut bir fikre ulaşabiliriz.

İlk rejim tipine bağlı ülkeler içinde açık bir aile politikasına sahip bir ülke olarak İsveç'i, ikinci tür rejime sahip ülkeler içinde farklı bir deneyime sahip olan Hollanda'yı, liberal rejime sahip üçüncü grup ülkelere örnek olarak da İngiltere'yi seçtik. Hem politika hem de coğrafya ve gelişme düzeyi bakımından Akdeniz ülkeler grubuna dâhil olduğu için dördüncü grup ülkelere Türkiye'yi örnek olarak alacağız.

Önce söz konusu ülkelerin aile politikaları hakkında genel yaklaşımlarını vereceğiz. Sonra her ülkenin aile politikasının farklı boyutlarını (sosyal-kültürel, gelir, iş ve bakım, refah alanları) kısa kısa özetlemeye çalışacağız.

Sosyal-kültürel politika, aile ve ilişki oluşturma konusundaki önlemleri içermektedir. Doğum oranlarının yükseltilmesi, ayrılmış ailelere aracılık etme ve boşanmaları engelleme ve ertelenmiş hamileliliğin riskleri konusunda bilinçlendirme programları bu bağlamda akla gelen temalardır.

Gelir politikası, aileye yönelik tüm yardımları ve vergi kolaylıklarını kapsamaktadır. Ayrıca çocuk bakımına ayrılan mali yardımlar da bu politikanın bir alt ayağı olarak görülebilir. Gelir politikası bağlamında yapılan yardımların bir kısmı (çocuk parası, çocuk bakım yardımı) genele yönelik olup, diğer bir kısmı da (eğitim desteği, özürlü çocuklara destek vs.) düşük gelirli gruplara ya da özel bir durumu olan ailelere yönelik olarak yapılmaktadır.

İş ve bakım politikası, aile politikasının bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Bu noktada ailelerin iş ve bakım görevlerini birleştirmeye yönelik önlemler gündeme gelmektedir. Sözgelimi izin düzenlemeleri ve çocuk bakım imkânlarının ne kadar var olup ya da olmadığı burada önem kazanmaktadır. Bu politikanın amacı, çocuklu olduğu halde çalışan ebeveynlere (özelliklere kadınlara) nefes aldırtmak ve iş yaşamına katılımlarını kolaylaştırmaktır.

Çocuk refahı, aile politikasının bir diğer yönünü ifade etmektedir. Bu bağlamda ailelere sunulan yetiştirme desteği önemli bir rol oynamaktadır.

Tüm bu boyutlarıyla ülkelerin aile politikalarını ele aldığımızda, söz konusu politikaları daha somut bir içeriğe kavuşturmuş olacağız.*

1.2.1. İsveç

İsveç, 9 milyon civarında nüfusuyla en büyük İskandinav ülkesidir. Kadın başına düşen ortalama çocuk sayısı 1,77 olup, nüfusu istikrarlı bir seyir takip etmektedir. Ülke, dünyanın en yüksek refah düzeyine erişmiş ülkelerinden biridir. Aileye yapılan harcamaların toplamı, Kaba Ulusal Ürün içinde yüzde 3,5'i oluşturmaktadır. Kadınların iş yaşamına katılım oranı yüksek olup, yüzde 72 düzeyine ulaşmaktadır.

İsveç, bağlı olduğu ülkeler grubu içinde açık bir aile politikasına sahiptir. Sağlık ve Sosyal İşler Bakanlığı, bu politikadan sorumlu olan bir bakanlıktır. Öteden beri söz konusu politika, çocukların korunması, geliri yeniden paylaştırmak, çocukların yetiştirilmesinden kaynaklanan masrafları telafi etmek, kadın ve erkek eşitliğini ilerletmek yanında, iş ve bakım görevini birleştirmeyi kolaylaştırmaya yönelik olmuştur. Politikanın çıkış noktası, çifte kazanç ve çifte bakım modelidir. Bu model, diğer İskandinav ülkelerinden daha güçlü bir şekilde uygulanmaktadır.

İsveç, yetmişli yılların başında ebeveyn izni yoluyla annelik iznini sağlayan ilk ülke olmuştur. Yine bu ülke, babaların da bakım görevlerini üstlenmesini teşvik eden bir konumda olmuştur. Yetmişli yılların sonunda çocuk bakım imkânlarını güçlendirmeye başlamıştır.

Genel olarak ve geniş anlamda bakım ve okul öncesi eğitimini ilerletmek, İsveç aile politikasının temel bir özelliğidir. Bunun yanında İsveç, iyi ödeme imkânlarına sahip geniş bir ebeveyn izin sistemine sahiptir.

---

* Burada önemli oranda şu kaynaktan faydalandık: Gezinsbeleid in international kader, Stouten, J. & van Gent, M. & Gemmeke, M., Regioplan, Amsterdam 2008.

Bu politikanın sunduğu imkânlardan sadece yoksul aileler değil, genel anlamda tüm aileler yararlanabilmektedir.

İsveç, 2008 yılında aile politikasını gözden geçirmiştir. Yeni politikanın amaçlarından biri, kadın ve erkek arasında ebeveyn iznini daha iyi paylaştırmak ve kadınların iş yaşamına katılımını ilerletmektir.

Konularına göre ayrıştırıldığında İsveç, diğer Avrupa ülkeleri gibi azalan doğum rakamları konusunda endişe duysa da, açık bir nüfus politikası izlememektedir. Bu konuda liberal bir politika izlemeyi yeğlemektedir. Yani çocuk edinmeyi ve çocuk edinmenin zamanlamasını özel yaşama ait bir mesele olarak algılamaktadır. Üstelik nüfus politikasının etkinliği konusunda da şüphe duymaktadır.

Sosyal ve kültürel politika çerçevesinde İsveç'in açık bir nüfus politikası olmadığı gibi, ülkesel anlamda ayrılma sürecinde eşlere aracılık imkânı da sunmamaktadır. Ancak henüz ciddi ilişkisel sorunları olmayan eşlere bir grup programı sunma şeklinde çalışmalar yapılmaktadır. Bu grup programının amacı, gelecekte ortaya çıkması muhtemel sorunlar karşısında önceden eşleri hazırlıklı hale getirmektir. Söz konusu programın, özellikle çocuklu ailelere yönelik olarak uygulanması planlanmaktadır.

Bununla birlikte İsveç, gelir, hane bileşimi, konut masrafları, bölge ve çocuk miktarlarına bağlı olarak ailelere konut yardımı yapmaktadır. Bu konut yardımı, sosyal ve kültürel politika çerçevesinde ailelere bir destek anlamına gelmektedir.

İsveç aile politikasının ağırlık noktasını ve öncelikli amacını, iş ve bakım imkânlarının birleştirilmesi oluşturmaktadır. Bu çerçevede akla çocuk bakımı ve izin düzenlemeleri gelmektedir. Çocuk bakımı, genellikle ebeveynlerin çalışmalarına imkân sağlamak ve çocuğun gelişimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. İsveç'in de dâhil olduğu İskandinav ülkelerinde aile politikası ve çocuk bakımı, ikinci amaca daha fazla vurgu yapmaktadır. İsveç, çocuk bakımını organize etme görevini lokal düzeyde belediyelere bırakmış olup, düzenlemelere göre her çocuk 1 yaş ile 7 yaşı arasında çocuk bakım imkanlarından faydalanma hakkına sahiptir. Bu imkân tüm çocuklar için geçerlidir. Her belediye, bu imkânı üç ay içinde ailelere sağlamak zorundadır. Çocuk bakımıyla görevli olan personel yüksek meslek okulu ya da üniversite mezunu olmak zorundadır. Çocuk bakımının maliyeti, ebeveynlerin gelirlerine bağımlıdır ve çocuk sayısına göre artmaktadır. Ebeveynler, ilk çocuk için gelirlerinin yüzde birini, ikinci çocuk için yüzde ikisini, üçüncü çocuk için yüzde üçünü ödemek zorundadırlar.

Tüm Avrupa Birliği ülkeleri içinde İsveç ebeveyn izinleri konusundaki düzenlemeleriyle öncü bir ülkedir. 1974 yılında çıkarılan bir yasayla, ilk kez çalışan ebeveynlere ücretli izin tanınmıştır. Avrupa'da ebeveyn izninin süreleri, ödeme biçimleri, bireysel olup olmama ve esneklikleri bakımından farklı farklıdır. Hamilelik izni, İsveç ve Norveç de çok geniş bir ebeveyn paketi içinde mütalaa edilmiştir. Hem süre hem de ödeme bakımından Avrupa içinde oldukça iyi bir standarda sahiptir. Baba izni ve esnek çalışma imkânları bakımından da ortalama bir standart söz konusudur.

İsveç'te kadınlar, annelik iznini tek başına maaşlı olarak 480 gün (16 ay) süreyle kullanabilirler. Ebeveyn izninin tamamının anne tarafından ya da sadece bir kısmının anne tarafından kullanılması çiftler arasındaki anlaşmaya bağlıdır. Eğer ebeveynler, ikiz çocuk sahibi olurlarsa 180 gün daha izin alabilirler. İznin 380 günü boyunca ebeveyn maaşının yüzde seksene yakınını (%77,6) alırken, geriye kalan zamanda ise her gün için 180 kron para almaktadır.

Ebeveyn izni dışında İsveç de acil ailevi meseleler için ebeveynler ayrıca uzun süreli izin alma haklarına sahiptirler. Bu tür izinlerde 120 gün boyunca maaşın yüzde sekseni ödenmektedir.

Gelir politikaları açısından bakıldığında İsveç, OECD ülkeleri içinde aileye doğrudan verilen yardımların Kaba Ulusal Ürün içinde yüzde 1,7 düzeyine çıktığı bir ülkedir. Bu miktar, aynı zamanda söz konusu ülkeler grubunun ortalamasını ifade etmektedir. İsveç'in diğer ülkelerden farkı, aileye verilen yardımların hemen hemen hepsinin doğrudan destek şeklinde olmasıdır. Oysa diğer ülkeler doğrudan mali destekle birlikte vergiler yoluyla da aktarım yapmaktadırlar.

İsveç'in ailelere yaptığı yardımları beş kategoride değerlendirmek mümkündür. İlk olarak bu ülke, tüm çocuklu ailelere, çocuk başına (16 yaşından küçük) her ay bir çocuk yardım parası ödemektedir. Çocuk yardım parası, ilke olarak çocuğun hakkıdır, ama pratikte ebeveynlerden bir tanesine ödeme yapılmaktadır. İkinci olarak orta öğretime giden çocuklara 9 ay boyunca çocuk parası düzeyinde bir öğrenci yardımı yapılmaktadır. Bu iki yardım biçiminde, çocuk sayısı ve ailenin geliri herhangi bir rol oynamamaktadır. Üçüncü olarak İsveç, iki ve daha fazla çocuğa olan çok-çocuklu ailelere kademeli bir çocuk yardımı uygulamaktadır. Beşinci çocuklardan itibaren çocuk başına ödenen miktar, normal çocuk parası miktarına eşit düzeye çıkarılmaktadır. Bu çocuk yardımı da aylık olarak ödenmektedir. Dördüncü olarak düşük gelire sahip olan ya da hiç geliri olmayan ailelere ebeveyn ödeneği veril-

mektedir. Son olarak özürlü ya da kronik hasta konumunda bir çocuğu olan ve bunlara bakmayı üstlenmiş ailelere yardım yapılmaktadır.

Çocuk refahı, aile politikasının bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Aileye sunulan mali destekler ve bakım kolaylıklarının amacı, çocuğun sağlıklı bir ortamda yetişmesine katkıda bulunmaksa da, çocuk refahıyla kastedilen şey, daha çok yetiştirme sırasında sunulan pedagojik destektir.

Bu bakımdan İsveç aile politikasının bir ucunu çocuğa maddi destek vermek, bir diğer ucunu da manevi destek vermek oluşturmaktadır. Maddi destek kapsamında ebeveynleri ayrılan ya da boşanan her çocuk nafaka alma hakkına sahiptir. Nafakanın ödenmesinde devlet aracılık yapmaktadır. Yani nafakayı baba devlete, devlette çocuğa ödemektedir. Nafaka miktarı, ebeveynin gelirine bağlıdır. Çocuk refahının diğer ucunu, ebeveynlere yönelik yetiştirme destek programı oluşturmaktadır. Ebeveynler, hamilelik ve çocuğun ilk yıllarlında, belediye tarafından organize edilen grup toplantılarına katılarak bir kurs alırlar. Bu eğitici program, özellikle ilk çocuk sahiplerine yöneliktir. İsveç Sağlık Kurumu, bu yetiştirme programını genişletmek ve ileriki yıllara yaymayı amaçlamaktadır.

1.2.2. Hollanda

Hollanda, 16 milyon civarında bir nüfusa sahip olan bir Batı-Avrupa ülkesidir. Kadın başına düşen ortalama çocuk sayısı, 1,73 olup, tıpkı İsveç gibi nüfusu istikrarlı bir seyir takip etmektedir. Açık bir ekonomiye sahip olan ülke, önemli oranda dış ticarete (özellikle Almanya ile) yaslanan bir refah devletidir. Aileye ayrılan harcamaların Kaba Ulusal Ürün içindeki oranı, yüzde 2,1 düzeyindedir. Kadınların iş yaşamına katılım oranı yüzde 66 civarındadır.

Hollanda, uzun bir dönem aile politikasını yürütmek üzere spesifik bir bakanlığa sahip olmuştur. Fakat kısa bir süreden beri bu politikadan sorumlu Gençlik ve Aile Bakanlığı, Halk Sağlığı, Refah ve Spor Bakanlığı'nın bünyesine taşınmıştır. Bunun ötesinde aile ilgili bazı politikalar ve meselelerden başka bakanlıklarda sorumludurlar. Sözgelimi hamilelik ve ebeveyn izni gibi konulardan Sosyal İşler ve Çalışma Bakanlığı, çocuk bakımından Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı, yardım politikaları konusunda ise Maliye Bakanlığı sorumludur.

Doksanlı yıllarda, ücretli hamilelik izni, kısa süreli ücretsiz ebeveyn izni ve yarım-gün çalışma gibi konularda birçok olanaklar dev-

reye sokulmuştur. Tüm bu imkânların amacı, iş ve bakım görevlerinin birleştirilmesini kolaylaştırmaktır. Aynı zamanda söz konusu görevlerin birleştirilmesi önemli oranda bireylerin kendi sorumluluğu olarak görülmektedir. Öte taraftan vergi düzeninden kaynaklanan nedenlerle kadınların çalışması maddi olarak cazip olmadığı için geleneksel kazanç modeli ayakta kalmıştır.

Hollanda, Esping-Andersen'in geliştirdiği modelde muhafazakâr rejimler grubuna dâhil edilmiştir. Ancak Hollanda'yı tanımlamak biraz zor gözükmektedir. Bu ülke, güçlü refah devleti imkânlarıyla sosyal-demokrat bir geleneğe sahipken, aile politikası açısından muhafazakâr rejimlere benzemektedir. Hükümet, aile yaşamı karşısında mesafeli durmakta ve çocuklu annelerin çalışmasını uzun zamanlar teşvik etmemiştir. Bireysel haklar bakımından Hollanda'nın aile politikası liberal bir rejime sahiptir. Bunun örneklerini evli ve evli olmayan babalar için eşit haklar, eşcinsel eşlerin evlatlık edinmesi ve ebeveynlerin çocuklarına annenin soyadını verme haklarında görüyoruz.

Sosyal-kültürel politikayı ilgilendiren konularda (nüfus politikası, hamileliğin zamanlanması, ayrılma sürecinde aracılık imkânı) Hollanda'nın henüz ya da hemen hemen hiçbir politikasının olmadığını söylemek yerinde olur. Hollanda'da, evlenme yaşının uzaması, çocuk sayısının azalması ve boşanmaların yaygınlığına rağmen bir nüfus politikası izlememesinin nedenlerinden biri, dışarıdan göç almaya devam eden bir göç(men) ülkesi olmasıdır. Bu gerçek, diğer Avrupa ülkeleri için de önemli oranda doğrudur. Hatta son yıllarda daha nitelikli işgücü çekmek üzere seçici göç politikaları izlenmeye başlanmıştır. Başka bir deyişle niteliksiz göçmenlere kapılar kapatılır ya da en azından aile birleşimleri zorlaştırılırken, nitelikli işgücü göçü teşvik edilmektedir.

İş ve bakım olanaklarını birleştirme konusunda Hollanda, ebeveyn iznini bir düzene bağladığı gibi çocuk bakımını da organize etmiştir. Toplam ebeveyn izni, dokuz ay olup Avrupa ortalamasının birazcık altında kalmaktadır. Bu sürenin büyük bir kısmı (6 ay) ödemeli değildir. Bununla birlikte ebeveyn izninin esnekliği makul ölçülerdedir. İlke olarak izin yarım yıl boyunca ve yarım-zamanlı olarak alınmaktadır. İşverenle anlaşmalı olarak daha esnek uygulama imkânları mevcuttur.

Ayrıca acil durumlarda izin alma imkânı, diğer ülkelere kıyasla hem zaman hem de ödeme olarak daha iyi düzenlenmiştir. Haftada iki kez birkaç saatliğine izin alma imkânı olup bu süre içinde maaşın yüzde 70'i ödenmektedir. Ancak bu hak, çocuğa bakacak bir başka biri olmadığı müddetçe kullanılabilmektedir.

Hollanda'da çocuk bakımının finansmanı, yine diğer Avrupa ülkelerine kıyasla daha iyi standartlardadır. Masrafların üçte ikisi tümden, geriye kalanı ise gelire bağlı olarak karşılanmaktadır. Bununla birlikte Hollanda, çocuk bakımında garanti edilmiş bir yer hakkı diye bir kavram tanımamaktadır. Çocuk bakımında da vurgu, eğitimden ziyade barınmaya yapılmaktadır. Çocuk bakımının kalitesi, yasal olarak düzenlenmiştir. Bu demektir ki, çocuk bakım kurumları bu yasada yer alan kriterlere uymak zorundadırlar.

Hollanda, OECD ülkeleri içinde ailelere gelir aktarımını en az yapan ülkeler arasında yer almaktadır. Bunun bir nedeni, bu ülkenin sosyal güvenlik yoluyla ailelere yaptığı yardımların hesaba katılmamış olmasıdır. Bu yardım biçimlerinin dışında kalan yardımlar, ister nakdi olsun isterse vergi kolaylıkları şeklinde olsun Kaba Ulusal Ürün içinde yüzde 1,2 civarında kalmaktadır. Yine Hollanda, diğer ülkelere kıyasla düşük gelirli aileleri daha az desteklemektedir.

Türlerine göre ayrıştırıldığında her üç ayda bir ödenen çocuk paraları, her aileye genel olarak uygulan bir nakdi yardım biçimi olarak başta gelmektedir. 18 yaşına kadar her çocuk bu yardımı almaya hak kazanmaktadır. Çocuk paralarının miktarı, çocukların yaşına, doğduğu yıla ve çocuk sayısına göre düzenlenmektedir. Bundan farklı olarak ayrıca gelirine bağlı olarak aileler, vergi yoluyla çocuk yardımına hak kazanabilmektedirler. Özürlü çocuklara bakan aileler, başka bir yardım almaya hak kazanırlar. Bu yardım, 18 yaşına kadar devam etmektedir. Tek başına kalan ebeveynler, 27 yaşın altındaki çocukları için vergi indirimi imkânından faydalanabilmektedirler. Son olarak yine aynı statüdeki çalışan çocuklu (16 yaş altında) ebeveynlere ek ebeveyn indirimi uygulanmaktadır.

Hollanda, son yıllarda attığı yeni adımlarla çocuk refahı konusunda politikası olmayan ülkelerden böyle bir politika izleyen ülkelere doğru hızla yol almaktadır. Yakın zamanlara kadar bu konuda bir politikası olmayan ülke, şu anda gençler ve aileler için merkezler açmaktadır. Bu merkezler, yetişme sorunları olan gençlere ve ailelerine destek vermeyi amaçlamaktadırlar.

1.2.3. İngiltere

İngiltere, nüfusu 60 milyona yakın Kuzey Avrupa'da bir ada ülkesidir. Kadın başına düşen ortalama çocuk sayısı 1,8'dir. 18. yüzyılın sonunda Sanayi Devrimi'nin ilk gerçekleştiği bir yer olarak dünyanın ilk modern ekonomisine geçmiş bir ülkedir. Bununla birlikte İngilizler gelenekle-

rine bağlı bir ülke olarak tanınır. İş yaşamına katılan kadınların oranı yüzde 67 civarındadır. Aileye ayrılan harcamalar, Kaba Ulusal Ürün içinde yüzde 3,3 tutmaktadır.

İngiltere, sosyal politikalar açısından Anglo-Amerikan geleneği içinde değerlendirilebilir. Bu ülke, tutarlı ve uyumlu bir aile politikasına sahip değildir. Sosyal politikalar açısından alınmış birçok önlem dolaylı ya da dolaysız olarak aileleri etkilemekte ve özellikle yoksul ailelerin yaşam standartları üzerinde etkili olmaktadır. Söz konusu önlemler, çoğunlukla gelire bağımlıdır ve dolayısıyla yoksullukla mücadeleyi amaçlamaktadır. Önlemlerin odağında daha çok yoksul ailelerde yetişen çocuklar ve hatta özürlü çocuklar ve zor durumlarda olan ailelerin çocukları bulunmaktadır.

Her ne kadar İngiltere'de liberal vergi sistemi, kadınların çalışmasını teşvik etse de kadınların iş yaşamına katılımı oldukça düşüktür. Çocuk bakımı orantısal olarak pahalıdır. Son yıllarda hükümet bu alana yatırımlar yapmışsa da çocuk bakımı devlet tarafından fazla geliştirilmemiştir. İşçi partili hükümet, eğitim bağlamında özellikle üç yaşından büyük çocuklar için profesyonel bakım imkânlarını devreye sokmuştur. Bu özellikleriyle İngiltere'nin aile politikası düşük düzeyde imkânlar sunan liberal rejim kategorisine girmektedir.

Sosyal-kültürel politika çerçevesinde İngiltere herhangi bir önlem almamıştır. Ne doğum oranlarını etkilemeye yönelik bir önlem ne de boşanma sürecinde taraflara refakat imkânı sunmaktadır. Son konuyu İngiltere devleti, sivil toplumun bir görevi olarak görmektedir.

İngiltere, iş ve çocuk bakım sorunu arasındaki dilemmayı iki şekilde çözmeyi düşünmektedir. İlk yöntem, çocuk bakımının ailenin bir işlevi olmaktan çıkarılması (defamiliarisati-on of care), ikinci yöntem ise yeniden ailenin işlevi haline getirilmesi (refamiliarisation of care)dir. İlk durumda ebeveynler çocuklarını bakım için profesyonel kurumlara bırakıp çalışma yaşamına devam ederlerken, ikinci durumda çalışma yaşamına bir süre ara verip ya da kısmen çalışarak çocuk bakımını kendileri üstlenmektedirler.

İngiltere, uzun süreli bir ebeveyn izni tanımakla birlikte, ödeme konusunda iyi standartlara sahip bir ülke değildir. Bu ülkede annelik izni, babalık izni ve ebeveyn izni olmak üzere üç tip izin bulunmaktadır. Anneler, 26 hafta "Mutat Annelik İzni" (*Ordinary Maternity Leave*), bunun bitiminde ise bir kez daha 26 hafta "Ek Annelik İzni" (*Additional Maternity Leave*) kullanabilmektedirler. "Babalık İzni" (*Paternity Leave*) iki haftalık bir süreden ibarettir. Ayrıca beş yaşına kadar hasta çocuk

için ebeveynlerin acil izin alma imkânı bulunmaktadır. İzin süresince ebeveynler gelirlerinin yüzde 50'sinden daha az bir miktar alabilmektedirler.

Ülkede izin kullanabilme esnekliği bulunmaktadır. 6 yaşın altında çocuğu olan çalışan ebeveynler, işverenden daha az ve esnek çalışma izni sorabilirler. İşletmenin çıkarlarına zarar vermediği müddetçe işverenler bu talebi baştan savma yapamazlar.

Tüm Avrupa ülkelerinde olduğu gibi İngiltere'de de çocuk bakımı resmi olarak düzenlenmiştir. Fakat İngiltere'de farklı olan durum, devlete bağlı ve kar amaçlı olmayan çocuk bakım kurumları karşısında özel sektörün daha güçlü bir konumda olmasıdır. Tıpkı Hollanda gibi, İngiltere'de de çocuk bakımı özel sektöre havale edilmiştir.

İngiltere, OECD ülkeleri arasında ailelere en fazla gelir aktaran ülkedir. Söz konusu gelirlerin Kaba Ulusal Ürün içindeki payı yüzde 2,6 civarındadır. Söz konusu gelirlerin büyük bir kısmı (%2,2) nakdi yardımlar, geriye kalanı ise vergi kolaylıkları yoluyla yapılan aktarımlardır.

Bu nakdi yardım ve vergi kolaylıkları, dördü genele yönelik, üçü de düşük gelir gruplarına yönelik olmak üzere yedi kategoriye ayırt edilebilir. İlk olarak her aile, çocuğu 16 yaşına basana kadar vergisiz bir yardım şeklinde çocuk yardım parası almaktadır. Çocuk parası, kademeli bir yardım olup çocuk sayısı arttıkça verilen yardım miktarı düşmektedir. İkinci olarak çalışan çocuklu ebeveynler veya düşük gelirli çalışan ebeveynler vergi kolaylıklarından faydalanabilmektedirler. Üçüncü olarak çocuk bakımının yüzde 80'nini devlet karşılamaktadır. Dördüncü olarak her çocuğun hesap numarasına bir kereye mahsus olmak üzere belirli bir miktar para aktarılmaktadır. Bu yardım ve vergi kolaylıkları dışında aileler, gelir durumlarına bağlı olarak başka kolaylıklara ve desteklere de hak kazanabilmektedirler. Bu hakların başında çocuk vergi kredisi gelmektedir. Çocuk yetiştiren her aile, gelir düzeyine bağlı olarak bu desteği alabilmektedir. Ayrıca düşük gelire sahip olan aileler, bebeğin doğumu sırasında bir kereye mahsus bir annelik yardımı almaktadırlar. Son olarak düşük gelirli aileler tam gün olarak okula giden 16-19 yaş grubundaki çocuklara eğitim desteği almaya hak kazanmaktadırlar.

İngiltere, çocuk refahı konusunda daha fazla önlem almış bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Bu ülkede 3 ve 4 yaşındaki çocuklar, haftada 12,5 saat parasız okul öncesi eğitim hakkına sahiptirler. Ayrıca ebeveynlere destek ve ek hizmetleri de içeren "Erken Uzmanlık Merkezleri" genç çocuklara entegre eğitim ve gündüz bakım imkanları sunmaktadırlar. Yetiştirme destek programları, özellikle anti-sosyal davranışlara

sahip olan çocuklara yönelik projeler ülkesel değil, yerel olarak organize edilmektedir. Son yıllarda İngiltere devleti, herkesin zamanında yardım alabilmesi için ebeveynlere yönelik destek programlarını iyileştirmek için girişimlerde bulunmaktadır.

1.2.4. Türkiye

Türkiye, 70 milyonu aşan ve aile politikaları açısından daha çok Güney Avrupa ülkeler kuşağında yer alan bir ülkedir. Bundan önceki ülkelere kıyasla, sadece nüfusu kabarık değil, aynı zamanda kadın başına düşen ortalama çocuk sayısı da yüksektir. Anne başına düşen ortalama canlı çocuk sayısı 2,1 civarındadır. Kişi başına düşen milli gelir, son yıllarda 9 bin ABD dolarına ulaşmıştır. Kadınların işgücüne katılma oranı, 2007 yılı için yüzde 24,8 düzeyindedir. Türkiye'de aileye yapılan harcamaların Kaba Ulusal Ürün içindeki oranı bilinmemektedir.

Türkiye'de aile politikasına temel teşkil eden ilkeleri ve genel yaklaşımı, anayasa ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalarda buluyoruz. Anayasanın 41. maddesi, aileyi Türk toplumunun temeli olarak tanımlamakta ve ailenin korunmasını devletin bir görevi olarak saymaktadır. Ayrıca Türkiye, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Avrupa Sosyal Şartı'nın aile ilgili anlaşmalarına taraf olup, bu konuda periyodik toplantılara katılmakta ve aile konusunda yapılan çalışmalar gözden geçirilmektedir.

Türkiye'nin Avrupa Sosyal Şartı'nı imzalamasının hemen ardından 1989 yılında teşkilat kanunu çıkartılarak aile politikasının oluşturulması ve uygulanmasına katkı sağlaması amacıyla, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı kurulmuştur. 2004 yılında ise bu kurumun görev alanı ve adı değiştirilerek Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür. Kısa adı ASAGEM olan bu kurum, "ülkemizdeki sosyal sorunların tespiti ve çözümü ile Türk ailesinin bütünlüğünün korunması, güçlendirilmesi ve sosyal refahının artırılmasına yönelik ulusal ve uluslararası bilimsel araştırmalar yapmak veya yaptırmak, projeler geliştirmek, desteklemek ve bunların uygulamaya konulmasını sağlamak ve aileye yönelik milli bir politika oluşturulmasına yardımcı olmak amacıyla" kurulmuştur. Bu görev tanımından anlaşılacağı üzere, söz konusu kurum bir nevi tavsiye organıdır. Yaptırım gücü ve yetkileri, hükümete ve bakanlığa aile politikaları konusunda tavsiye vermekle sınırlıdır.

Bir yandan aile politikalarını oluşturmak üzere kurulan ASAGEM'in yeni bir kurum olması, diğer taraftan bugüne değin aile ile ilgili düzen-

lemelerin oldukça dağınık bir yapı arz etmesi, Türkiye'nin aile politikası konusunda, Avrupa ülkeleri içinde geri bir konumda kaldığını göstermektedir. Bununla birlikte geçerli olan düzenlemeleri, olduğu kadarıyla, daha önce yaptığımız gibi sosyal-kültürel politika, gelir, iş ve bakım olanakları ve çocuk refahı alanında özetlemeye çalışacağız.

Sosyal-kültürel politikalar çerçevesinde Türkiye'nin herhangi bir önlem aldığı söylenemez. Nüfusu önlemeye ya da teşvik etmeye yönelik bir politika olmadığı gibi, boşanma sürecinde taraflara aracılık imkânı da sunmamaktadır. Başbakan Tayyip Erdoğan'ın son yıllarda dile getirdiği "her aileye üç çocuk" sloganı, bir hükümet politikası olmaktan çok Türkiye'nin geleceğine yönelik muhafazakâr endişeleri ifade eden bir söylemdir. Türkiye'deki mevcut nüfus artışı, genç nüfus yapısı ve bir türlü çözülemeyen işsizlik sorunu böyle bir politikayı anlamlı olmaktan çıkarmaktadır.

İş yaşamı ve çocuk bakımı arasındaki gerilim, Türkiye'de çalışan kadınları zor durumda bırakmaktadır. Bu gerginliği çözmek üzere Avrupa ülkeleri bazı politikalar geliştirmişlerdir. "Türkiye'de ise, devletin çocuk bakımı ile ilgili olarak herhangi bir sübvansiyon uygulaması söz konusu değildir. Kadınların çalışma yaşamları doğumla birlikte kesintiye uğrayabilmektedir. Bu kesintiyi göze almak istemeyen kadınlar sosyal yaşamlarında bir ikilem yaşamakta, çocuğuna bakmak ve çalışmak arasında bir tercih yapmak zorunda kalmaktadırlar. Birçok kadın çocuk bakımı maliyetleri dolayısıyla, çocuğuna ücretli bakım sağlayıp ek bir harcama yapmak yerine, doğumla birlikte çalışmayı bırakıp çocuğuna kendisi bakmayı tercih etmektedir. Türkiye'de devletin çocuk bakımı maliyetlerine ilişkin yapacağı desteğin çalışan kadın oranının artmasında önemli bir etkisi olacağı açıktır." (Kakıcı vd., 2007:24).

Mevcut uygulamalara bakılınca çalışan kadınlar çocuklarını ya aile fertlerine, komşu ve akrabalarına bırakmakta ya da ücretli bakım imkânlarından yararlanmaktadırlar. Ücretli bakım sağlayanlar, ücretli bakıcı tutanlar ile çocuğunu kreş ve anaokuluna gönderen anneleri içermektedir. Bu durumda devlet, çocuk bakımını ailevi ve kişisel bir sorun olarak görmekte ve çalışan kadınların çocuklarına bakım meselesini özel sektöre havale etmektedir.

Ebeveyn iznine gelince sigortalı çalışan gebe kadınlar, 8 hafta gebelik öncesi ve 8 haftalık gebelik sonrası olmak üzere 16 hafta ücretsiz izin alma hakkına sahiptirler. Ayrıca devlet memurları yasasında ise mazeret izni başlığı altında eşi doğum yapan memura 3 gün izin verilmektedir. Mazeret izni, anlaşılacağı üzere yasal olarak tanımlanmış ebeveyn izni değildir. Bir başka deyişle Türkiye'de erkeklere ebeveyn izni yasal olarak düzenlenmemiştir.

Türkiye, sosyal güvenlik sistemi bakımından Avrupa ülkelerinden bir noktada ayrılmaktadır. Türkiye'de herkesi kuşatan bir sosyal güvenlik şemsiyesi bulunmamaktadır. İşsiz kaldığı için sistemin dışında olan büyük bir kesimin yanında, çalıştığı halde sigortalı olmayan çok önemli bir işçi kesimi sosyal güvenlik sisteminin sunduğu olanaklardan mahrum olarak yaşamaktadır. Bu nedenle Türkiye, 1992 yılından bu yana ödeme gücü olmayan vatandaşların tedavi giderlerini karşılamak üzere Yeşil Kart sistemini yürürlüğe koyarak, yoksul ailelerin de sisteme entegre edilmesini sağlamıştır. Bugün 10 milyona yakın kişi bu imkândan faydalanmaktadır.

Türkiye'de çalışma yaşamındaki statüsü ne olursa olsun, çocuk sahibi tüm ailelere yönelik olarak ödenen bir çocuk parası uygulaması bulunmamaktadır. Bu, daha çok çalışan kesimin maaşları ve ücretlerine yapılan bir katkı ya da vergi indirimi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Gelir politikaları çerçevesinde Türkiye'de genele yönelik aktarımlar yanında sadece yoksul ailelilere yönelik özel yardım programları da uygulanmaktadır. Ülkemizdeki mevzuata göre aileyi destekleyen kanallardan biri, belirli bir miktarın gelir vergisinden indirilebilmesini sağlayan asgari geçim indirimidir. Bu indirim hesaplanırken, mükellefin bireysel ve ailevi durumu göz önüne alınmakta, evli/bekâr ve çocuklu/çocuksuz oluşuna göre belirli hadlerin vergiden muaf tutulması gerekmektedir.

Ülkeler, işsizliğin sonuçlarını giderici, geçici gelir kayıplarını tazmin edici politikalar uygulamak zorundadır. Ülke mevzuatlarında yer alan bu politikaların temel araçlarından birisi de işsizlik sigortasıdır. Ülkemizde işsizlik sigortası yönündeki ilk adımlar Beş Yıllık Kalkınma Planlarında atılmıştır. 1980 ve 1993 yıllarında hazırlanan taslaklar çeşitli sorunlardan ötürü yasalaşamamış, nihayet 1999 tarihinde 4447 sayılı kanun, İşsizlik Sigortasını kurmuş ve kanun 2000 yılında yürürlüğe girmiştir.

Avrupa Birliğine katılmak için Avrupa uyum paketi içerisinde yer alan kriterlere uygun değişiklikleri gerçekleştirmeye çalışan Türkiye, Sosyal Avrupa standardından çok uzaktadır. İşsizlik yardımı bakımından, AB ülkelerine kıyasla en sonlarda yer almaktadır. Yeni katılan Avrupa ülkeleriyle bile kıyaslandığında, Türkiye'de katı kurallarla ulaşılması zorlaştırılan işsizlik ödeneği, miktar itibariyle de düşük düzeyde kalmaktadır.

Bu alandaki bir diğer yardım ise, kamu personeline yapılan aile yardımlarıdır. Devlet tarafından kamu personeline yapılan yardımların miktarı oldukça semboliktir. Diğer yandan, enflasyonun ücretler üzerindeki olumsuz etkisi, kamu personeline yapılan bu sembolik yardım-

ları adeta komik bir duruma düşürmüştür. Aile yardımlarında çocuk sayısının iki çocuk ile sınırlandırılması ve verilen miktarların düşüklüğü, devletin aileyi bir nüfus azaltma politikasının aracı olarak gördüğünün ifadesi olmaktadır.

Ücretin saptanması kadar aile yardımları da toplu sözleşmelerin en önemli gündem maddeleri arasında yer almaktadır. İşçilere çıplak ücreti aşacak biçimde birtakım prim, sosyal yardım, yan ödemeler vb. adı altında ek yardımlar yapılmaktadır. Elbise, yiyecek yardımları, yakacak tazminatı, doğum, ölüm, evlenme yardımları, çocuk zammı vb. türde sosyal yardımları içeren bu yan ödemelerden vergi kesilmemesi, işçi için önemli bir avantaj olarak sayılmaktadır. Bu durum, AB ülkelerine göre Türkiye'yi işgücü maliyetleri içinde yan ödemelerin en fazla olduğu ülke konumuna sokmaktadır.

Gelir politikaları çerçevesinde devlet, ayrıca yoksul ve yardıma muhtaç ailelere ayni ve nakdi yardımlar biçiminde destekler vermektedir. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün üstlendiği bu görev, Sosyal Yardım Programları çerçevesinde ailelere gıda, yakacak ve barınma yardımları biçiminde sürmektedir. Söz konusu Müdürlük, bunun dışında sağlık yardımları, eğitim yardımları, özürlü yardımları ve özel amaçlı yardımlar şeklinde yardımlar yapmaktadır. Ayrıca belediyeler de Türkiye'de kendi çapında yardım programları uygulamaktadırlar.

Çocuk refahı kapsamında Türkiye'de ebeveynlere çocuk yetiştirme konusunda herhangi bir destek verilmemektedir. Ancak boşanma durumlarında çocukların refahı göz önünde tutularak nafaka sistemi çalıştırılmaktadır. Nafaka, genellikle babanın çocuk bakımını üstlenen anne tarafına yaptığı bir gelir aktarımıdır.

1.3. SONUÇLAR

Genel yaklaşımları açısından, incelediğimiz ülkelerin aile politikalarını kıyasladığımızda sadece İsveç'in açık bir aile politikasına sahip olduğunu görüyoruz. Diğer ülkelerin aile politikaları, toplumsal ihtiyaçlar ve talepler karşısında geliştirilmiş dağınık ve iç tutarlılığı olmayan politikalardır. Amaçları, her zaman açık olmasa da İsveç, kadın-erkek eşitliğine ve çocuk refahına, Hollanda; bireysel haklara ve kadınların iş yaşamına katılımına vurgu yaparken, İngiltere ve Türkiye ise yoksul aileleri desteklemeye ve ailelerin bütünlüğünü sağlamaya yönelik bir politika izlemektedir.

İncelediğimiz dört ülkenin ortak yanı, hiçbirinin sosyal-kültürel politikalar çerçevesinde çocuk sayısını ve dolayısıyla nüfusu artırmaya yönelik bir politikasının olmamasıdır. Türkiye hariç diğer ülkelerin nüfusunda büyümenin durmuş olması ve hatta azalma yönünde bir trendin olmasına rağmen bir nüfus politikalarının olmaması dikkat çekicidir. Şu an için söz konusu ülkeler göç yoluyla nüfuslarını dengede tutabilmekle birlikte, göç olgusu beraberinde ciddi anlamda ırksal ve etnik ilişkilere bağlı entegrasyon sorunlarını getirmektedir. Aile politikasının bu boyutu açısından ilgili ülkelerin konumu liberal olarak yorumlanabilir. Buna göre devlet, çocuk edinmenin zamanını ve sayısını özel yaşamın bir parçası olarak görmekte ve aileye müdahil olmaktan kaçınmaktadır. Yine ayrılma ve boşanma sürecinde aracılık imkânlarının sunulmaması, bu konuda da ilgili ülkelerin liberal bir tutum sergilediklerini göstermektedir.

İncelenen ülkelerin hepsinde iş ve bakım sorunu arasındaki dilemmayı kadın ve aile yönünde çözmeye yönelik politikalar izlenmektedir. Ancak bu konuda sadece İsveç'in açık bir amaç doğrultusunda bu tür bir politika oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bununla İsveç, kadınların iş yaşamından kopmamasını amaçlamaktadır.

Her ülkede ebeveyn izni şeklinde düzenlemeler varsa da, iznin süresi ve ödeme biçimi ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu konuda yine İsveç ebeveynler açısından en şanslı ülke olarak görülmektedir. Türkiye hariç diğer ülkelerde genele yönelik ve çalışma yaşamına bakılmaksızın çocuk yardımı yapılmaktadır. Bu konuda Türkiye'nin bir istisna oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu ülkelerin hepsinde ortak olan bir başka nokta, doğrudan ya da vergi kolaylıkları yoluyla ailelere gelir aktarımında bulunulmasıdır. Ancak aktarılan gelirin miktarı ve biçimi ülkeden ülkeye değişmektedir. İsveç ve İngiltere, gelir aktarımını belirli düzenlemelere bağlamış durumdadır. Hollanda, doğrudan gelir aktarımında bu iki ülke kadar başarılı değilse de ülkedeki gelişmiş sosyal güvenlik sistemi herkesi kapsadığından en az onlar kadar yüksek refah düzeyini garanti etmektedir. Türkiye, Hollanda gibi herkese yönelik bir sosyal güvenlik sunmadığı gibi ailelere düzenli gelir aktarımında da başarılı bir ülke değildir.

Son olarak çocuk refahı konusunda tüm incelediğimiz ülkelerin ya hiç politikası olmadığını ya da yeni yeni bu noktada politikalar geliştirilmeye başlandığını görüyoruz. Özellikle İngiltere ve İsveç çocuk refahına önem vermekte ve bu konuda bazı girişimlere öncülük etmektedir.

2. DİNLERİN PERSPEKTİFİNDEN AİLE KURUMU

Doç. Dr. Mustafa Tekin*

2.1. GİRİŞ

Toplumun en küçük ünitesi olan aile, tarih boyunca ve bugün de dinlerin ilgi odağı olarak varlığını sürdürmektedir. Gerek kutsal kitapların temel metinlerine, gerekse bu kutsal metinlerin kaynaklık ettiği uygulamalara baktığımızda, aile konusunun çok farklı boyutlarıyla ele alındığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan dinlerin aile konusuna yaklaşımları çok renkli ve bir o kadar da ilginç bir tablo sunmaktadır.

Bu bölümde din ve aile ilişkilerini sosyolojik bir perspektiften ele almaya çalışacağız. Bu perspektifi yakalayabilmek için nasıl bir çerçeve ve temel zeminden hareket edeceğimiz önem taşımaktadır. Öncelikle temel metinlerden yola çıkarak, dinlerin aileye yaklaşımları, nasıl bir aile inşa etmek istediklerini tartışacağız. Bunun sonucunda elde ettiğimiz bilgileri sosyolojinin aile konusundaki verileri çerçevesinde analiz etmeye çalışacağız. Daha sonra günümüz aile sorunları ve dinler arasındaki ilişkilere değineceğiz ki, böylece hem dinlerde teori ve pratikler arasındaki muhtemel mesafeleri görebileceğiz, hem de din bağlamında aile ve değişim süreçlerine dikkat çekebileceğiz.

---

* 1968 doğumlu. Konya Selçuk Ünv. İlahiyat Fak.'den mezun oldu. Halen Çanakkale 18 Mart Ünv. İlahiyat Fak.'de öğretim görevlisidir. Arapça ve İngilizce bilen Tekin'in yayınlanmış birçok eseri, makaleleri ve uluslar arası bildirileri bulunmaktadır.

2.2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL YAKLAŞIM

Başlıkta iki temel kavramın altının çizildiğini görmekteyiz. Bunlar "din" ve "aile" kavramlarıdır. Din ve aileyi birbirine yaklaştıran ve hatta çoğu zaman aileyi dinle birlikte düşünmeye sevk eden çok önemli bir mottoyu hatırlamakla başlayalım: "Dinler aileyi, ütopyalar ise komün hayatını öngörürler." Bu sözü hemen ilk elden bildiğimiz dinler ve birkaç ütopyada doğrulamamız mümkün görünmektedir. Nitekim Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlerle, Eflatun'un Devlet isimli kitabı hemen akla gelen birkaç örnek olarak hatırlanabilir. O zaman burada din ile aile arasında niçin bu paralelliğin olduğunu sormalıyız. Sonra da belki, kısaca ütopya ile aile arasındaki negatif ilişkiye doğru konuyu genişletebiliriz. Bunun için de önce din bağlamında aile kavramına operasyonel bir tanım getirmemiz gerekmektedir.

Aile, çok farklı fonksiyonları içerisinde toplayan bir ünitedir. Aile, üyelerinin farklı ihtiyaçlarını karşılayan küçük bir gruptur. Çocuk yetiştirme, cinsellik, sevgi, birliktelik, paylaşma bu fonksiyonlardan sadece bir kaçıdır. Bu fonksiyonların bir düzenlilik içerisinde ve sağlıklı bir biçimde karşılanması önem taşımaktadır. Dinlerin, toplumda hem bütünleştirici hem de ayrıştırıcı fonksiyonları olmakla birlikte, son kertede birlik, bütünlük ve düzenliliğe olan vurgusu daha kuvvetlidir. Ailenin kurulmasıyla birlikte hem nesebin sağlıklı bir şekilde tutulması hem de düzen ve istikrarın sağlanması mümkün hale gelmektedir. Diğer yandan dinler, toplumdaki en önemli meşrulaştırma araçlarındandır. Dolayısıyla özelde ailenin kurulması, hem insan ihtiyaçlarının belli bir düzen ve intizam içerisinde yürümesini sağlamakta, hem de aile üzerinden toplumun sürekliliği meşruiyet çerçevesine kavuşmaktadır. Söz gelimi, cinsellik ihtiyacının giderilmesi sırasında toplumda yaşanabilecek muhtemel kargaşa ve sorunlar dinin aileye tanıdığı meşruiyet sınırları içerisinde azalmakta ya da hiç yaşanmamaktadır.

Ailenin insan toplumlarındaki kökenini dinlerin başlangıcına kadar geri götürmek mümkündür. Zira dini metinlere baktığımızda, ilk insanla birlikte ailenin tartışma konusu olduğunu görmekteyiz. Aile, tarihsel süreç içerisinde formel bazı değişikliklere uğramakla birlikte, bugüne kadar sürekliliğini devam ettirmiştir. Yanı sıra aile, üye sayısı, biçimleri vb. açısından kendi içerisinde bir çeşitliliğe sahiptir. Toplumsal değişmelere paralel olarak bu aile tiplerinden biri öne çıkabilmektedir. Hatta daha da ötede bir aile modeli "din"le daha yakın bağlantılar içinde olduğu anlam ve imajını kazanabilmektedir. Aslında dinlerin

belirli formel bir aile tipinde sabitlendiklerini söylemek mümkün değildir. Nitekim bugün aile ile ilgili kitaplarda, geleneksel geniş aileden modern çekirdek aileye geçişin hızlı olduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Kimi zaman açıklıkla, kimi zaman satır aralarında geleneksel geniş aile ile din arasındaki yakın paralelliklerin dile getirildiğini görmekteyiz. Bunun en temel sebeplerinden birisi, evrimci ve lineer tarih anlayışının genel geçer olduğu modern zamanlarda, gerek dinin gerekse ailenin aşılması gereken bir tarihsel sürece denk geldiği varsayımıdır. Ancak hemen belirtilmelidir ki, geleneksel geniş ailenin, gerek aile büyükleri olan anne ve babanın bu aile içinde yer alışı, gerekse kanaatkarlık, daha yakın ilişkiler ve aileye bakış açısından dini yönelimlerle örtüşen boyutları da bulunmaktadır.

Dinlerin tarihsel süreç içerisinde aile konusuna bakışları ve ele aldıkları problemler, hiç şüphesiz kendi içerisinde çeşitlenmiştir. Ayrıca dinlerin dün olduğu gibi bugün de belirli bir aile yapısından yana olup olmadığı, aile üzerinde dinin etki derecesi vb. gibi birçok husus tartışmaya açık bir konudur. Bu bağlamda dinin kültürün içine nüfuz derecesiyle bağlantılı olarak aile ile ilgili yaşanan sorunlar toplumlara göre farklılık taşıyabilmektedir. Bunun dışında, ailenin yaşadığı varoluşsal sorunlar kanaatimizce dinle bağlantılı olarak tartışılan sorunların başında gelmektedir. Bu sorunlara ileride yer verilecektir. Fakat küreselleşme ile birlikte, giderek kültür ve yaşam tarzları bakımından yaşanan homojenleşme süreci, özelde aile ile ilgili kimi sorunlarda da dinsel farklılaşmaya rağmen bir benzeşmeyi beraberinde getirmektedir. Yine de benzer sorunlara dinlerin kendi içerisinden getireceği çözüm önerileri dünyada ailenin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

Ailenin kendi içerisindeki çeşitliliğine rağmen, temelde aile üyelerinin karı-koca ve çocuklardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Tarih içerisinde yakın akrabaları da içine alacak derecede aile genişlemişse de, toplum içinde göreceği temel fonksiyonları karı-koca ve çocuklar üzerinde inşa edilmektedir. Dinler bu bağlamda, karı-koca ilişkilerinin hangi esaslar üzerine kurulacağı, aile üyelerinin birbirleri üzerindeki hak ve ödevleri, ailenin, akraba, toplum vb. farklı yapılarla ilişkilerindeki esaslar, çocukların geleceğe hazırlanması gibi birçok farklı konularla ilgili ilke ve prensipler ortaya koymaktadırlar.

Din ve aile, tarihsel serüven içerisinde en devamlı iki unsurdur denilebilir. Tüm toplumlarda din ve ailenin varolduğu rahatlıkla söylenebilir. Dinlerin aileye yönelik prensipleri olduğu kadar, varolan ailenin sürekliliğinin sağlanmasında dinler önemli bir korunak olmuşlardır. Bir

başka deyişle, dinler aile kurumuyla diyalektik ilişki içinde olarak, belki kimi düzenlemeler yaparak aileyi toplumsal yaşamın temeline oturtmuşlardır. Öte yandan, en eski dönemlerden bu yana aile dinin yaşandığı en başat kurum olma özelliğini hep korumuştur. Aile babası (aile reisi) bir cemaatin aynı zamanda dini lideridir (Mensching, 1994:19-20). Meselâ Yunanlıların aile kültü, aile ve Demos'a kabulün otomatik olarak Attic vatandaşının dini görevlerini de belirlediği anlamına gelmekteydi (Wach, 1967:59). Verilen örneklerde görüleceği üzere, sadece Tektanrılı dinlerde değil, eski dinlerde de aynı durumun söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Hatta aileden başlayarak mahalle ve cemaatlere kadar dinin bir otokontrol sistemi oluşturduğu bilinmektedir. Nitekim "klasik toplumda çocuk üzerinde ailenin, akrabaların, mahalle ve cemaatin kontrolü vardır. Kurallara uymayan aile üyeleri kadar herkes onların kulağını çeker... Bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi çocuğa verilecek ilk eğitim dinidir (Ortaylı, 2006:84).

Dinin iki temel özelliğinin altını çizmek gerekmektedir. Bunlardan ilki; dinlerin bir hakikatın keşfi esasına dayanmalarıdır. Yani hakikat verilidir ve insanlar tarafından inşa edilemez. Bunun anlamı; insanın kendisi ve çevresindeki her şeyin temel özelliklerini keşfetmesi; onlarla ilgili ürettiği bilgilerin de toplumsal tekabüliyetinin olmasıdır. Dolayısıyla insan, kendisi ve çevresiyle ilgili bilgi üretirken, o varlıklara dair bilgilerini test eder. Yanı sıra dinler, tüm farklılığı ve çeşitliliğiyle insanlar ve tabiatın tek tek işlev gördüğünü, farklı özelliklerinin bütünlük içerisinde birbirini tamamlayan bir parça olduğunu önermektedir. Bu iki özelliği din, aile ve roller bağlamında ele aldığımızda, önemli bir tartışmayla karşılaşırız. Bilindiği gibi geleneksel anlamda aile üyelerinin rolleri biyolojik örgenlik, diğer yanıyla gelenek ve değerlerle belirlenmektedir. Meselâ; kadının biyolojik yapısı çocuk doğurmak için uygun bir şekilde yaratılmıştır. Bu durum kadının çocuk doğurmak ve yetiştirmek konusundaki işlevlerini belirlemektedir. Bu, giderek kadının evle ilgili rolleri üstlenmelerini beraberinde getirmiştir. Şüphesiz tarihsel süreç içerisinde bu durum, süreklilik kazanarak günümüze kadar gelmiştir. Bugün gerek geleneksel aile, gerekse çekirdek ailede kadınların bu rolleri büyük oranda devam etmektedir. Her ne kadar kadının çalışma hayatına atılmasıyla, bilhassa ev içi rolleri ile ilgili bazı değişimler olmuşsa da, biyolojik yapıdan yola çıkan ve genişleyen roller yerleşik hale gelmiştir. Feministler kadınların ev içi ve çocuklarla ilgili rollerle eşitlenmesini kadının ikincil bir varlık olarak konumlandırılması olarak görmekte; hatta bu bağlamda aile ve çocuğu kadın özgürlüğünün önün-

de bir engel olarak düşünmektedirler (King, 1987:25). Onlar kadınların kimliğinin ve rollerinin biyolojik örgenlik tarafından belirlenmesine itiraz ederek, bu kimlik ve rollerin toplum ve kültürel yapı tarafından inşa edildiğini savunmaktadırlar. Hatta müslüman feminist olarak adlandırılan Amine Vedud Muhsin, Kur'an-ı Kerim'de kadınların çocuk doğurmaları, çocuk bakmalarına dair bir emrin olmadığını söylerken, aynı bakış açısından hareket etmektedir (Vedud-Muhsin, 1997:112). Feministler mevcut haliyle aile içi rollerinin belirlenmesi ve sürüdülmesinde, dinlerin pekiştirici bir rol oynadığı kanaatlerini tekrar etmektedirler. Bugün "Gender Studies" denilen toplumsal cinsiyet çalışmaları, özellikle bu konudaki önemli tartışmaları ihtiva etmektedir.

Diğer yandan, aile ve gelenek arasındaki ilişki de bir yönüyle dinle bağlantılı olarak tartışılmaktadır. Gelenek, toplumlar için birçok rollerin öğrenilmesinde yol haritası olarak işlev görmektedir. Nesilden nesile tevarüs eden bu öğrenme, zaman içinde kimi değişikliklere uğrasa da, büyük orandaki ani değişimlere izin vermez. Aile içi rollerin, aile fonksiyonlarının kazanılmasının yanı sıra, ailenin sürekliliğinin sağlanmasında gelenek çok önemli bir yere sahiptir. Ailenin uzun süreli olarak mevcut yapısını koruması, geleneksel ögelerle mümkün olmaktadır. Tersi yönde davranışlar, insanların ve sosyal çevrenin kınamasına uğramakta ve çoğu zaman kişiler bu kınamaya uğramamak için kabul edilmiş, onaylanmış rol ve kimlikleri sürdürmektedirler. Aile bağlamında toplumda var olan geleneklerin dinle çok yakın bağlantıları vardır. "Dini" olan bazı unsurlar mevcut gelenekle ilişkiye girmekte, geleneğin formel yapısı bazı referanslarla dini olabilmektedir. Bu anlamda özelde aile ile, din, kültür ve gelenek arasında girift ilişkiler bulunmaktadır. Fakat her halükarda din ve gelenek arasında bir ayrıştırma yapılmalıdır. Bugün aileye dair toplumdaki birçok uygulamalar, geleneğe dayanarak devam etmektedir. Aile ile ilgili birçok kitaplarda geleneğin donukluk ve değişmezlik bağlamında dinle özdeşleştirilmeye çalışılması tam anlamıyla gerçeği yansıtmamaktadır. Esasen din, sıfırdan bir toplum oluşturmaz; "mevcut" içindeki birçok unsura yeni boyut kazandırarak toplumu yeniden inşa etmeye çalışır. Söz gelimi; Kur'an-ı Kerim'in indiği Mekke toplumunda çok farklı evlenme biçimleri söz konusuydu. Kadınlar daha çok meta olarak kullanılıyor; kız çocukları ise diri diri toprağa gömülüyordu. Kur'an, söz konusu evlenme biçimlerinden bazılarını onaylamış, kadın ve çocuklara yapılan muamelelere son verilmesini istemiştir. Tüm bunları yaparken geleneksel ögeleri korumuş, bazılarını değiştirmiş; ama her halükarda kendi perspektifini kazandırmıştır.

Aile söz konusu olduğunda, tarih boyunca yaşanan ailedeki değişimlerin bir sonucu olarak farklı kategoriler ortaya çıkmıştır. Köylü ailesi, kök aile, geleneksel geniş aile ile modern çekirdek aile bu türlerdendir. Tarihsel açıdan ise aile, anaerkil ve ataerkil döneme ayrılmaktadır (Sayın, 1994:IV-VI). Yine aile iç ve dış evliliklere göre yapılan endogami ve egzogami bir başka tasnifi yansıtmaktadır. Modern ve geleneksel aile üzerinde yukarıda kısaca durulmuştu. Burada konumuzla bağlantılı olarak önce anaerkil ve ataerkil dönem ayrışmasını tartışmak istiyoruz. Aslında anaerkil ve ataerkil dönem yapıları, anaerkil ve ataerkil din ve toplum yapılarıyla bağlantılıdır. Çoğunlukla batı orijinli iddialara göre, önce ana tanrıça vardı. Ana tanrıçanın varlığı, kadınların hakim olduğu din, toplum ve bununla bağlantılı olarak aile yapısı demektir. Ancak Morgan, tarıma geçildikten sonra erkeklerin tarım araçlarını (özellikle saban ve çiftlik hayvanlarını) kullandıklarını ve onlara sahip olduklarını; böylece özel mülkiyet sahibi ilk cinsin de erkekler olduğunu öne sürdü. Bu, aynı zamanda anaerkillikten ataerkilliğe bir geçişi de ifade etmekteydi (Berktay, 2000:35-44). Ancak gerek anaerkillik gerekse ataerkillik politeist (çoktanrılı) dini anlayışlar için söz konusudur. Anaerkil aile kadının baskın ve hakim olduğu; babaerkil aile ise erkeğin egemen ve denetleyici olduğu yapılardır. Aslına bakılırsa ana Tanrıçanın hakim olduğu dönemlerde "anaerkil", baba Tanrının hakim olduğu dönemlerde babaerkil ailenin varlığı söz konusu edilmektedir. Bu dönüşüm Tanrı-toplum ilişkisi açısından sosyolojik bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Yine Batı'daki iddialara göre çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa geçiş -Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi- Tanrı'nın erkekte temsili ve kadınların ikincilleşmesi olgusunun kurumsallaşmasını beraberinde getirmiştir (Berktay, 2000:35-44). Bunun aileye yansıması ise, babaerkil ve erkek egemen aile yapısını özellikle Tektanrılı dinlerin pekiştirdiği iddiasıdır. Aslında bilimsel bir kesinlik taşımayan bu dönemleştirme ve iddialar, araştırılmaya muhtaçtırlar. Her şeyden önce Ana Tanrıça, baba Tanrı ve ve Tektanrıya doğru devam eden süreç, ilerlemeci bir tarih anlayışının ürünü olarak görünmektedir. Tabii ki tarihte anaerkil, babaerkil aile yapıları bulunabilir. Ancak bunun yukarıda iddia edilen düzenlilikte olması, daha çok günümüzden geriye doğru tarihi, aile bağlamında bir okuma ve kurgu gibi durmaktadır. Ancak her halükarda toplumların din anlayışıyla aile arasında yakın bir ilişkinin olduğunu söyleyebiliriz.

Endogami ve egzogami şeklinde isimlendirilen aile içi ve dışı evlenme de, dinle bağlantısı açısından önemli bir konudur. Bu yapılar her ne kadar ilerlemeci anlayış açısından ilkel toplumlar denilen topluluklar

üzerinde bir araştırma konusu olduysa da, aslında dinlerin bu konuya geçmişten bu yana özel bir önem verdiğini görmekteyiz. Nitekim Tektanrılı dinlerin bu konuda birtakım temel prensiplerinin olduğunu bilmekteyiz. Hatta ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem ve Hz. Havva'nın çocukları arasındaki evliliklerde bile oldukça sınırlı da olsa bu tür kuralların olduğu çeşitli kitaplarda anlatılmaktadır. Endogamik ve egzogamik evlilikler ile din arasındaki ilişkiye en çok ilk dönem sosyolog ve antropologların değindiğini görmekteyiz.

Bu kısa girişten sonra, dinlerde aile konusunu teker teker ele alabiliriz. Yeryüzünde çok farklı dinler bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı tarihin derinliklerinde kalmışken, bir kısmı da yaşamaya devam etmektedir. Bugün dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan dinler, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'dır. Biz buradan yola çıkarak üç büyük dini ayrı başlıklar halinde, geri kalanları ise "diğer dinler" başlığı altında incelemeye çalışacağız.

2.3. YAHUDİLİKTE AİLE

Yahudilikte evlenmek ve aile kurmak esastır. Bu bağlamda "yahudilik evlenmeyi ve çocuk sahibi olmayı teşvik eden bir din olduğu için, Esseniler gibi bekârlığı tercih eden tarihsel bir mezhep dışında, bekârlık hiçbir zaman bir gelenek halini almamıştır." (Aydın, 2004:134). Kitab-ı Mukaddes'e baktığımız zaman, evliliğin yani aile kurmanın dört temel gayesine atıf yapıldığını görürüz. Bunlar; neslin devamı (Tekvin 1:28), işbirliği (Tekvin 2:18), eşlerin birliği (Tekvin 2:22), kutsallık (I. Korintoslulara 7:2-9.) (Harman, 1990:572-573). Yahudilikte ailenin temeli karı ve kocadır. Fakat esas önemli vurgu; yahudi ailesinin yeryüzünde yahudi egemenliğinin temel bir nüvesi olarak ortaya çıkmasıdır: "Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. Böylece insan Tanrı suretinde yaratılmış oldu. İnsanları erkek ve dişi olarak yarattı. Onları kutsayarak, "Verimli olun, çoğalın" dedi, "Yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun (Tekvin, 1/27-28). Burada dikkat edilirse, ailenin üreme/çoğalma fonksiyonunun altı çizilmektedir. Yahudilikte, Hıristiyanlıktaki gibi aile dini bir kurum" olmamakla birlikte, yahudi egemenliği için özel bir misyon yüklenmiş gibidir. Şurası belirtilmelidir ki, yahudilerde evlenme, sadece iki kişinin özel bir antlaşması değildir. Bu, bütün cemaat için İsrail'in kalıntılarının yeryüzünden kalkmayacağı ve devam edeceği müjdesidir ki, Yahudilerdeki evlenme gelenekleri-

ni bu gözle görmek gerekir (Örs, 2000; 375). Tevrat'ın İsrail'in soyunun önemine farklı yerlerde dikkat çektiğini görmekteyiz (Bkz. Tesniye, 25:5-12). Yahudi toplumunun çekirdeği olan aile, aynı zamanda dinsel yaşamın da merkezidir. Bu sebeple dinsel açıdan birtakım düzenlemelere de muhatap olur. Her şeyden önce ailede saygı gösterilmesi gereken bazı prensipler bulunmaktadır. Bunlar; ailede kişilerin şahsiyetine ve bir insan olarak değerine hürmet etmek, aile fertlerinin her birinin değişik fonksiyonlarını tanımak ve saygı duymak, karı ve koca arasındaki ilişkinin manevi saflığını ve bütünlüğünü sağlamak şeklinde ifade edilebilir. Cinsel dürtünün tatmini ile kişinin mutluluğu yakalaması amaç ise de, bu arada ahlaktan ödün vererek daha ulvi değerlerin yitirilmesi asla judaik bir amaç olmamıştır (Basalel, c.1, 2002:42).

Evlilik yaşı erkeklerde 18; kızlarda ise 12'dir. Kutsal kitap ve Talmud dönemlerinde evlilik iki safhada meydana gelmekteydi. Birinci aşama, nişanlanmadır. (Eruşin ya da Kiduşin). Bu, parasal değeri olan bir nesnenin (artık bugün nişan yüzüğüdür) iki şahit huzurunda damat tarafından geline verilmesinden ibarettir. Bu verme, gelinin damat için kutsandığını ifade eden sözler eşliğinde yapılmaktadır. Gelin babasının evinde yaşamaya devam eder; çiftler henüz evlenmiş kabul edilmezler (Aydın, 2004:134-136). Bir aile yuvası kurma, birkaç şekilde gerçekleşmektedir. Kadının erkeğin evine gelmesi, erkeğin kadının evinde kalması, monogami, poligami, cariyelik (Harman, 1990:574-575) bunlar arasındadır. Bu da yahudiliğin poligamiye açık olduğunu göstermektedir. Tevrat'ta bununla ilgili birçok örnekler bulmak mümkündür (Bkz. Tekvin, 18:20). Şunu da belirtmek gerekir ki, sosyo-ekonomik sebeplerle fakir halk tabakaları daha çok tek evlilikle yetinmişlerdir. Yine ölen kocanın kardeşinin dul eşle evlenmesi kuralı, bu kardeş evli olduğunda çok evliliği de beraberinde getirmiştir. Çünkü bu evlilik ölen kocanın isminin ve ailesinin devam etmesi için gereklidir (Aydın, 1989:197).

Bir başka husus da yahudiliğin endogamik ve egzogamik evlilik açısından nerede durduğudur? Yahudilikte evlenmenin bir bakıma endogamik, bir bakıma egzogamik bir karakter taşıdığını söyleyebiliriz. Genel bir kural olarak var olan İsrailoğulları dışından birisiyle evlenmeme, içten evlenmenin geniş bir uygulaması olarak yorumlanabilir. Ne var ki uygulamada istisnalar hep olagelmiştir (Aydın, 1989:197). Ama genel olarak yahudilerin yahudilerle evlenmesi teşvik edilmektedir. Kitab-ı Mukaddes'teki bir örnek bu konunun yahudi ailesinin inşası için önemini ortaya koymaktadır: "Şimşon bir gün Timna'ya gitti. Orada Filistinli bir kadın gördü. Geri dönünce annesiyle babasına, "Timna'da Filistinli

bir kadın gördüm" dedi, "Onu hemen bana eş olarak alın." Annesiyle babası, "Akrabalarının ya da halkımızın kızları arasında kimse yok mu ki, sünnetsiz Filistinliler'den kız almaya kalkıyorsun?" diye karşılık verdiler. Ama Şimşon babasına, "Bana o kadını al, ondan hoşlanıyorum" dedi. Şimşon'un annesiyle babası bunu isteyenin RAB olduğunu anlamadılar. Çünkü RAB o sırada İsrailliler'e egemen olan Filistinliler'e karşı fırsat kolluyordu. Böylece Şimşon annesi ve babasıyla Timna'ya doğru yola koyuldu. Timna bağlarına vardıklarında, genç bir aslan kükreyerek Şimşon'un karşısına çıktı." (Hakimler, 14; 1-5). Bunun dışında, yahudilik akrabalardan kimlerle evlenilebileceği konusunda da düzenlemeler yapmıştır.

Yahudi ailesinde karı-koca eşitlikçi ilişkiler içinde değildir; daha çok babaerkil ya da erkeğin hiyerarşik sıralamada üstte olduğu bir aile yapısı vardır ki, meşruiyetini Tevrat'tan almaktadır. Tevrat'a baktığımız zaman, bunun iki temel sebebi olduğunu görmekteyiz. Birincisi; ilk kadın olan Havva'nın, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı argümanıdır. Bu, Tevrat'ta şu şekilde belirtilmektedir: "Sonra, "Adem'in yalnız kalması iyi değil" dedi, "Ona uygun bir yardımcı yaratacağım."RAB Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Adem'e getirdi. Adem her birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı. Adem bütün evcil ve yabanıl hayvanlara, gökte uçan kuşlara ad koydu. Ama kendisi için uygun bir yardımcı bulunmadı. RAB Tanrı Adem'e derin bir uyku verdi. Adem uyurken, RAB Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Adem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Adem'e getirdi. Adem, "İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir" dedi, "Ona 'kadın denilecek, Çünkü o adamdan alındı." (Tekvin, 2/18-23). İkinci sebep ise, Havva'nın ağacın meyvesinden bilgelik kazanmak için koparması, kocasına vermesi ve Onun da yemesidir (Tekvin, 3:6). Belirtildiğine göre Adem karısının sözünü dinlediği için yaşam boyu emek vererek yiyecek bulmaya; Havva ve onun neslinden gelen kadınlar çocuk doğururken acı çekmeye mahkum olmuşlardır. Kadın ile erkek arasındaki bu ilişkinin aile bağlamındaki sosyolojik sonucu kocanın karısını yönetmesidir (Tekvin, 3:16-21). Bir başka ifadeyle söyleyecek olursak, kocanın karısı üzerindeki hakimiyeti, ilk insanın karısının (Havva), Cennet'teki itaatsizliği ve kocasını yanıltması sebebiyledir (Aydın, 1989:196). Bu durum birçok Tevrat âyetlerine yansımıştır (Bkz. Tesniye, 24: 1-6). Bu bağlamda hem koca hem de mal sahibi demek olan İbranice "Baal"

kelimesine dikkat çekebiliriz. Bu kökten türeyen fiil de evlenmek ve malik olmak anlamlarına gelmektedir. Bu, kocanın karısı üzerindeki hakimiyetinin mal sahibinin hakimiyetine benzediğini göstermektedir. Bu anlayışın tabii bir sonucu olarak kadının miras hakkı da yoktur; yalnız kendisine verilen hediyelere sahip olur ve sadece kocasının malik olduğu hizmetçi kölelerin efendisidir (Aydın, 1989:197).

Yahudi ailesinin en temel fonksiyonu "üreme" olarak görünmektedir. Bunun temel sebebi, belirtildiği gibi, İsrail soyunun devamıdır. Çocuk yapmamak ilahi bir yasaya karşı gelmektir (Basalel, 2002:c. 1, 42-43). Tevrat'ta Hz. İbrahim'in, karısı Sara tarafından çocuk sahibi olmak üzere cariyesi Hacer'e yönlendirilişi de çocuk faktörünün önemine bir atıf olarak okunabilir (Tekvin, 16:1-4). Ailenin bir diğer fonksiyonu da cinselliktir. Yahudilik bu konuda da düzenlemeler yapmaktadır. Kadınların âdet dönemi ve cinsel düzenlemeler hep dinsel referanslardan beslenmektedir (Basalel, 2002:691).

Yahudiliğin erkek ve kadına bakışı, aile rollerine de yansımış görünmektedir. Bu bağlamda "erkek ve kadın arasında kesin bir ayrım söz konusudur. Erkekler siyasal alanda kamusal bir çerçeve dahilinde hükümrandırlar; kadınlar ise kendilerine ait evsel işlevler alanında egemendirler." (Basalel, 2002:44). Burada önemli olan; barış ve huzur dolu yuvanın oluşturulmasıdır. Bu amaçla, eşlerin dürüst, doğruyu konuşan, tatminkar bir tutum sergilemeleri gerekir. Tora'ya göre, erkeğin eşine yiyecek ve içecek gibi gereksinimler dışında erkeklik görevini de ifa etmesi icap eder... Erkek, daha az yiyip içmek pahasına ailesi için tasarruflar sağlamalıdır. Kadın babasının evinde edindiği alışkanlıklarından icabında kocasının çıkarı uğruna vazgeçmesini bilmelidir. Evinde hizmetçileri varsa bile kendisi çok çalışacak, muhtaçları da doyuracaktır (Basalel, 2002:43-44). Bunlara bağlı olarak evle ilgili sorumluluklarından dolayı kadının belli zamanlarda yapması gereken emirleri yerine getirmesi beklenmez. Meselâ o, tefilin takmaz. Günlük ibadetlere gitmesi zorunlu değildir. Sorumlu olduğu alan; ev işlerini yerine getirmek, çocuklarının eğitimini temin etmek ve çalışmalarında kocasını teşvik etmektir. Erkeklere ise, karılarını sevmeleri ve onlara saygı göstermeleri emredilmiştir (Aydın, 2004:141).

Yahudi ailesinde anne ve babalar geleneklerin de üzerinde manevi boyut kazanmışlardır. Ebeveynlere karşı saygıyı kutsal bir gereklilik olarak tavsiye eden 4. emir önemlidir. (Mensching, 1994:15) Yahudiliğe göre kişi anne ve babasına saygı duyduğunda, Tanrı'ya saygı duymuş olmaktadır. Tersi de O'na saygısızlık etmektir. Anne ve babanın söyle-

dikleri ile Tora'nın öğrettikleri arasında çelişki varsa, Tanrı'nın emirleri geçerlidir. Fakat anne baba ona uymuyorlarsa dahi, onlara oğul ya da kızları ters konuşma yapmamalıdır... (Basalel, 2002:43).

Yahudi ailesi geniş bir ailedir. Hatta sadece kan ve sıhri hısımları değil, köle, cariye ve hizmetçileri de içine alır. Nitekim Hz. Yakub'un ailesi, oğullarını, karılarını, oğullarının oğullarını, kızlarını, oğullarının kızlarını içine almaktaydı (Aydın, 1989:197).

Yahudilikte zina, aileyi zayıflatan ve bozan bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Bu konuda en azından Tevrat'ın hükmü çok kesindir: "Zina etmeyeceksin" (Çıkış, 20:14). Hatta "Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin" (Çıkış, 20:17) âyeti zinanın bir adım öncesine de negatif bakmaktadır. Tevrat, birçok yerde zinaya değinirken, zina edenlerin ölümle cezalandırılmasını emretmektedir (Bkz. Tesniye, 22:13-30). Bu durumda ailenin, düzenin korunmasına yönelik bu düzenlemelerin ileri boyutta toplumsal düzen ve özelde yahudiliğin geleceği açısından önem taşıdığı muhakkaktır.

Tüm bu ilişkiler ağı içerisinde, yahudilikte ailenin en dikkat çeken özelliği, İsrail'in soyunun sürdürülmesi bağlamında özel bir Tanrısal misyon yüklenmesidir. Bilindiği gibi, süreç içerisinde Yahudiliğin milli Tanrısı haline gelen Yahova ya da Yahve, İsrailoğullarına özel bir önem vermektedir. Bu özel durum, Yahudilerin "seçilmiş millet" olma iddialarının temelinde yatmaktadır. İşte ailenin dinsel misyonu tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Seçilmiş milletin kendisine yüklenen misyonu gerçekleştirebilmesi için yahudi soyunun sürdürülmesi dinsel bir içerik kazanmaktadır. Ailede, bu soyun sürdürülmesinin yegane meşru imkanı olarak ortaya çıkmaktadır. Her bir yahudi bu misyonun sürdürülmesi açısından aile kurmaya özel önem vermek zorundadır. Bu anlayışın bir sonucu olarak, bir yahudinin yahudi ile evlenmesi genel bir kuraldır ve yahudilerde, başka dinden olanlarla evlenmek caiz değildir. Her ne kadar Amerika'da reformcu bazı hahamlar böyle nikâhları kıymaktaysalar da buna, tıpkı katolik kilisesinin yaptığı gibi, doğacak çocukların yahudi dininde yetişmeleri şartını koşmaktadırlar. Ama böyle evlenenler son zamanlarda o kadar çoğalmıştır ki, yahudi cemaatleri buna bir çözüm bulmak için yollar aramaya başlamışlardır (Örs, 2000;376). Dolayısıyla, Yahudilerin yahudilerle evlenmeleri kuralı yumuşamış görünmektedir.

Yahudilerin erken dönemden itibaren yaşadıkları diaspora ve dünyanın farklı coğrafyalarına dağılımları, onların dini kurallar ve geleneklerine bağlılıklarının önemli bir sebebi olsa gerektir. Yahudilerin

bu dağılmışlıkları bilhassa aile, üreme ve birbirleriyle yakın ilişkiler bağlamında işlevsel olmuştur denilebilir. Fakat öte yandan, içinde yaşanılan toplumun ve değişimin yahudi ailesinde de farklı sorunları ortaya çıkardığı bir gerçektir. Nitekim günümüzde yahudi ailesinin, Batı'daki aile kurumunun zayıflamasına paralel olarak olumsuz değişiklikler yaşadığı söylenebilir. Az çocuk, yüksek boşanma ve karışık evlilik oranı, bekârlığı seçenlerin artışı, cinsel suçlar, kadın ve çocuklara kötü muamele vb. gibi bu toplumlarda rastlanan eğilimler; boşanmış ve tek başına hayat mücadelesi veren kadınlar, üvey anne ve babalarca veya yahudi olmayan ebeveynlerce yetiştirilen çocuklara rastlanmasına yol açmıştır. Buna karşın yahudi cemaatleri çeşitli eğitim programlarıyla yahudi ailesinin dağılmasına engel olmaya çalışmaktadırlar. Şunu da belirtmek gerekir ki, aile yaşamı gücünü özellikle müslüman ülkelerdeki veya bu kökenden olan aileler arasında yitirmemiştir (Basalel, 2002,45). Bu bağlamda birçok yerde gözlemlenen geleneğin zayıflaması, yahudi ailesi için de geçerlidir.

Şüphesiz modern zamanlarda meydana gelen değişimler, ailede kadın ve erkek rollerinde de bazı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Kadınların kamusal hayatta daha yoğun görünürlükleri, yahudilikte sıkıca uygulanmaya çalışılan prensiplerin yeniden ele alınmasına sebep olmaktadır. Bugün kadınlar, kendilerine eski geleneksel rollerin yüklenmesinden rahatsızdırlar ve ev dışında da etkilerinin olmasını istemektedirler. Bilhassa reformcu ve muhafazakâr yahudiler arasında kadınlar Rabbi olarak takdis edilmekte, sinagog ibadetlerini kantor olarak yönetebilmektedirler. Diğer sosyal alanlarda ise, erkek çocukların ortaya koydukları başarıların aynısını kız çocuklarının da gerçekleştirmesini, çoğu yahudi aile istemektedir (Aydın, 2004:141). Bu da, ailedeki kadın erkek algısına dair geleneksel yaklaşımda gevşemeler olduğunu göstermektedir.

Yahudilikte ailenin dini yaşamda da merkezi roller oynadığını söylemiştik. Ailenin bu fonksiyonunu diaspora da kuvvetlendirmiştir. Her şeyden önce yahudi bir ailede, yahudiliği simgeleyen unsurlar vardır ve kapı süvesindeki mezuza ile başlar. Diğer ritüel cisimler arasında Şabat mumları, Kiduş kadehi, Şabat sonundaki Avdala için kullanılan koku kutusu, Hanuka için sekiz kollu şamdan, dua kitabı ve kutsal kitap bulunur. Yahudi ailesinin evinde yemekten önce berahalar söylenir, yemekten sonra da Birkat Amazon okunurdu. Yemekler Kaşeruta göre pişirilirdi. Yahudi dini takvimi de birçok ailevi toplantıyı mümkün kılardı. Şabat mumlarını kadın yakar, Şabat akşamı Kiduş okunur, Pesah'ta aile Seder masasının etrafında toplanır, Hanuka'nın sekiz gününün

birinde mumlar yakılırdı. Bir çocuğun doğumunu izleyen Cuma akşamı yapılan toplantı, çocuk erkekse doğumunun sekizinci günü yapılan B'rit Mila töreni, ilk doğanın doğumunun 30. günü yapılan Pidyon, Bar-Mitsva ve Bat-Mitsva toplantıları da evde düzenlenirdi. Ailede birinin ölümü durumunda, yedi günlük yas (Şiva) süresince arkadaşlar ve akrabalar yaşlıları ziyaret eder; sabah akşam günlük duaların okunması için gerekli olan minyan oluşturulurdu. Bu bağlamda yahudi ailesinin evi; yahudi değerlerinin anne ve babadan çocuklara iletildiği ve öğrenim yolu ile örnek teşkil ederek öğretildiği bir ortamdı. Günümüzde ise yahudilerin içinde bulunulan topluma entegrasyonu, bu tür dini uygulamaların birçoğunda sıkı ortodokslar dışında azalmalara sebep olmaktadır. Mesela yahudi ailelerin kütüphanelerinde dini kitaplar azalmış, Tora öğretimi bir zaruret olmaktan çıkmıştır. Eskiden evde icra edilen birçok ritüeller, sinagog ve dernek gibi kurumların bünyesine girmiştir (Basalel, 2002:45). Dolayısıyla modern zamanlarda aile bağlamında tartışılan birçok sorun, yahudilerin gündeminde de bulunmakta; bunlara kutsal metinlere de ters düşmeyen çözümler bulunulmaya çalışılmaktadır.

2.4. HIRİSTİYANLIKTA AİLE

Hıristiyanlığın aile kurmaya yaklaşımı, birkaç açıdan ele alınabilir. Bir yandan Hıristiyanlık, evlenme ve aile kurmaya kutsallık atfedecek derecede önem verirken, diğer yandan onu manevi yükselmenin önünde bir engel olarak görmektedir. Öncelikle belirtilmelidir ki, "Hıristiyanlık aileyi sosyal ve medeni bir kurum olarak değil, tamamen dini bir kurum olarak kabul etmektedir." (Aydın, 1989:197). Meselenin yahudilikle benzeşen bir boyutu, evliliğin dünyaya yeni bir Hıristiyan gelmesine imkân verecek bir müessese olarak görülmesi ve kilise tarafından sakrament seviyesine çıkarılmasıdır. Nihayetinde doğan çocuk, yeni bir hıristiyan ailenin oluşmasını temin ederek İsa Mesih'in yeryüzündeki varlığının devamına katkıda bulunacaktır. Meselâ, Latin âyinlerinde evlilik geleneksel olarak Evharistiya sırasında icra edilir. Böylece eşler, aralarındaki gerçekleştirdikleri bedensel birliğe İsa Mesih'i de dahil etmiş olurlar (Aydın, 1998:350). Dolayısıyla bilhassa Hıristiyanlığın katolik yorumunda "evlilik sakramenti, Mesih tarafından tesis edilen kutsal bir işlem olarak kabul edilmektedir. Nitekim Tanrı Adem'e eş olarak Havva'yı vererek evlilik sakramentinin temelini atmıştır." (Erbaş, 2004:123).

Hıristiyanlık söz konusu olduğu zaman, belirtilmesi gereken en önemli nokta; katoliklerde ruhban sınıfının evlenmemesidir. Ruhban sınıfı dışında evlenenlerin ise boşanmaları yasaklanmıştır ve nikâhın kilisede yapılması gereklidir (Erbaş, 2004:125). Ruhbanlık, İsa Mesih'le birleşmek ve kötülüklerden uzak kalmak bağlamında özel bir önem taşımaktadır. Ailenin bir fonksiyonu olan cinsellik ise, insanı ayartan, arınmayı engelleyen bir imaj kazanmıştır. Nitekim Hıristiyanlığın en kutsal figürlerinden biri olan Meryem bakiredir (Virgin Mary) (Chambers, 1992:100). Doğrusu bu nitelik, Hıristiyanlığa Roma İmparatorluğu içinde yaşadığı süreçte eklenmiştir. Bilindiği gibi Hıristiyanlık, Roma'nın cinsel yaşam, para kazanma şekli ile ırkçı anlayışlarını tasvip etmediğinden uzak durmaya çalışmış; bu durum ise manastır hayatına bir kayışı beraberinde getirmişti (Arslan, 2000:142-143). Nitekim İsa'nın düşüncesine göre, aile tarafından temsil edilen tabii cemaat, Onun Allah ile kurduğu yeni ilişkilere nazaran ikinci planda kalmaktadır ki, İsa'nın sözü buna işaret etmektedir. İsa onlara cevap verip dedi: Benim annem ve kardeşlerim kim? Çevresinde oturanlara bakarak "işte benim annem ve kardeşlerim" dedi. Zaten Paul de evliliği sefahata karşı bir ehven-i şer olarak görmüştür (Mensching, 1994:93). Reformcu bir kanadı temsil eden Hıristiyanlığın protestan yorumunda ise aile, tamamen seküler bir hayat ve değer olarak kabul görmektedir. Zira kutsallığın mü'minin en ücra köşesine çekildiği varsayıldığından, artık evliliğin dışarıdan kurumsal takdisi gerekli değildir (Mensching, 1994:94). Tabii bu durum, sekülerleşmenin bir sonucu gibi görünmektedir.

İncil âyetleri de evli çiftlerin bedenlerinin birbirine ait olduğunu vurgulamanın yanında, evlenmeye kimi rezervlerle yaklaşmaktadır: "Ama fuhuştan ötürü her erkek karısıyla, her kadın da kocasıyla yaşasın. Erkek karısına, kadın da kocasına hakkını versin. Kadının bedeni kendisine değil, kocasına aittir. Bunun gibi, erkeğin bedeni de kendisine değil, karısına aittir... Yine de evli olmayanlarla dul kadınlara şunu söyleyeyim: Benim gibi kalsalar kendileri için iyi olur. Ama kendilerini denetleyemiyorlarsa, evlensinler. Çünkü için için yanmaktansa evlenmek daha iyidir... Geri kalanlara Rab değil, ben söylüyorum: Eğer bir kardeşin karısı iman etmemişse ama kendisiyle yaşamaya razıysa, onu boşamasın. Bir kadının kocası iman etmemişse ama kendisiyle yaşamaya razıysa, kadın onu boşamasın. Çünkü iman etmemiş koca karısı aracılığıyla, iman etmemiş kadın da imanlı kocası aracılığıyla kutsanır. Yoksa çocuklarınız murdar olurdu. Ama şimdi kutsaldırlar... Karın varsa, boşanmayı isteme. Karın yoksa, kendine eş arama (I. Korintliler,

7:2-27). Bu sebepten olsa gerek, aile yuvasının yıkılması demek olan boşanma da Hıristiyanlıkta tasvip edilmemektedir. İncil'deki Ferisiler ile Hz. İsa arasındaki diyalog bunu çok iyi anlatmaktadır: "İsa'nın yanına gelen bazı Ferisiler, O'nu denemek amacıyla şunu sordular: "Bir adamın, herhangi bir nedenle karısını boşaması Kutsal Yasa'ya uygun mudur? İsa şu karşılığı verdi: "Kutsal Yazılar'ı okumadınız mı? Yaradan başlangıçtan 'İnsanları erkek ve dişi olarak yarattı' ve şöyle dedi: 'Bu nedenle adam annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacak. Şöyle ki, onlar artık iki değil, tek bedendir. O halde Tanrı'nın birleştirdiğini, insan ayırmasın... İsa onlara, "İnatçı olduğunuz için Musa karılarınızı boşamanıza izin verdi" dedi. "Başlangıçta bu böyle değildi. Ben size şunu söyleyeyim, karısını fuhuştan başka bir nedenle boşayıp başkasıyla evlenen, zina etmiş olur. Boşanan kadınla evlenen de zina etmiş olur." (Matta, 19:3-9). Hıristiyanlıkta aileyi bozucu bir unsur olarak zina ve fuhuş kötülenirken, boşanma da kimi zaman zina ile özdeşleştirilmektedir (Matta, 5:27-32).

Ailede kadın ve erkek arasında, Âdem ve Havva'nın Cennet'te aldatılma olayına referansla bir hiyerarşi kurulmaktadır. Ahd-i Cedid, Havva'nın aldatılıp suç işlediğini vurgulamaktadır: "Kadın sükûnet ve tam bir uysallık içinde öğrensin. Kadının öğretmesine, erkeğe egemen olmasına izin vermiyorum; sakin olsun. Çünkü önce Adem, sonra Havva yaratıldı; aldatılan da Adem değildi, kadın aldatılıp suç işledi. Ama doğum yapıp kurtulacaktır; yeter ki, sağduyuyla iman, sevgi ve kutsallıkta yaşasın." (I. Timoteos, 2:11-15). Kadının aldatıcı, iğva edici (baştan çıkarıcı) olduğu söylemi, yahudilikle Hıristiyanlıkta ortak nokta gibi görünmektedir. Karı-koca arasında bir yakınlık, bağlılık öngörülmekle birlikte, kadının kocasına bağlılığı istenmekte ve Mesih'in kilisedeki liderlik konumuyla erkeğin evdeki liderlik konumu arasında paralellikler kurularak, erkeğin aile reisliğine dinsel bir hüviyet de kazandırılmaktadır: "Mesih'e duyduğunuz saygıdan ötürü birbirinize bağımlı olun. Ey kadınlar, Rab'be bağımlı olduğunuz gibi, kocalarınıza bağımlı olun. Çünkü Mesih bedenin kurtarıcısı olarak kilisenin başı olduğu gibi, erkek de kadının başıdır. Kilise Mesih'e bağımlı olduğu gibi, kadınlar da her durumda kocalarına bağımlı olsunlar. Ey kocalar, Mesih kiliseyi nasıl sevip onun uğruna kendini feda ettiyse, siz de karılarınızı öyle sevin. Mesih kiliseyi suyla yıkayıp tanrısal sözle temizleyerek kutsal kılmak için kendini feda etti. Öyle ki, kiliseyi üzerinde leke, buruşukluk ya da buna benzer bir şey olmadan, görkemli biçimde kendine sunabilsin. Amacı kilisenin kutsal ve kusursuz olmasıdır. Aynı

biçimde kocalar da karılarını kendi bedenleri gibi sevmelidir. Karısını seven kendini sever. Hiç kimse hiçbir zaman kendi bedeninden nefret etmemiştir. Tersine, onu besler ve kayırır; tıpkı Mesih'in kiliseyi besleyip kayırdığı gibi. Çünkü bizler O'nun bedeninin üyeleriyiz. Bunun için adam annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacak. Bu sır büyüktür; ben bunu Mesih ve kiliseyle ilgili olarak söylüyorum. Size gelince, her biriniz karısını kendisi gibi sevsin. Kadın da kocasına saygı göstersin (Efesliler, 5:21-33). Buna göre Hıristiyanlıkta ataerkil bir aile yapısı olduğu söylenebilir.

Bilhassa Hıristiyanlığın Katolik yorumu aileye tabii hukuka bağlı bir hedef atfetmiştir ki, bunlar doğurmak ve nesil eğitmek görevidir. Bunun için Katolik Kilisesi üyelerinden patriyarkal bir tutum istemektedir (Mensching, 1994:93-94). Kitab-ı Mukaddes'in birçok âyetlerinde bunu görmek mümkündür (Bkz. 1 Corinthians, 14: 34-35). Diğer yandan ilk uygulamaları sırasında, kadının ailesine Mohar isminde mal veya para verilmesi de bu bağlamda okunabilir. Nitekim başlangıçta bunda kadının hiçbir hakkı yokken, sonraları aileye verilen mal veya para, bizzat evlenen kadına bir hediyeye dönüşmüştür (Aydın, 1989:197). Ayrıca yakın zamanlara kadar kiliselere kadın din görevlisi atanması da bir başka örnektir.

Endogami ve egzogami açısından en geniş dinin Hıristiyanlık olduğu söylenebilir. Bütün Tektanrılı dinlerde olduğu gibi Hıristiyanlıkta evlenilmesi mümkün olan ve olmayan akrabalara dair düzenlemeler yapmaktadır. Ayrıca Hıristiyanlık, yahudiliğin aksine tek eşli bir aile öngörüyor gibiyse de bu da net değildir. Zira Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde hiçbir konsil birden çok kadınla evlenmeye karşı çıkmamıştır. Nitekim Charlamagne çok evliliği sadece papazlara yasaklamıştı. Fakat Luther poligamiyi tasvip etmektedir. Bazı Hıristiyan mezhepleri de çok evliliği kabul etmektedir. Hatta Anabaptistler 1531'de çok evliliği tavsiye ettiler. Mormonlar da çok evliliği ilahi bir müessese olarak kabul etmektedirler. Diğer Hıristiyanlarda çok kadınla evlenme yasağı sonraki dönemlerde başlamıştır (Aydın, 1989:197-198).

Fakat yaşanan çağdaş sorunlar ve değişim konusunda en çok tartışma yapan dinlerden birisinin Hıristiyanlık olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunun en temel sebeplerinden biri, değişimin merkezi ve öncüsü olan Amerika ve Avrupa ülkelerinin Hıristiyan olmasıdır. Şimdi bu soru(n)lardan bir kısmına kısaca değinelim. Gerçekten Batı'da yaygınlaşan ve ailedeki değişimlere etkisi açısından en önemli konu bireyselleşmedir. Bireyselleşme, çocuk doğum oranlarından, boşanma ve tek

ebeveynli aile anlayışlara kadar bir dizi değişime sebep olmuştur. Bir kere Bottomore'un da belirttiği gibi "evlilik günümüzde ekonomik bir birlik görünümünden çıkmış; geniş akraba gruplarının desteğini ise çoktan yitirmiştir. Son olarak da, sayısız yeni istekler karşısında kalan bireyler, bu isteklerini gerçekleştirebilecek olanakları oluşturabilmek amacıyla bilerek çocuk sayısını da azaltmaya başlamışlardır. Böylece evlilik bağı, karşılıklı cazibeye dayanan basit bir ilişki durumuna indirgenmiştir. Bu ilişki ise, evlilikte birlik sağlayan ekonomik birlik olma, akrabalardan yardım görme ve dinsel kurallar gibi etkin bir bağ yaratamamaktadır. (Bottomore, 1984:186-187). Bu durum endüstriyel gerekliliklerden dolayı çekirdek aileye geçişe de tekabül etmektedir. Bu yapı, ailelere geniş hareket alan açtığı gibi kan akrabalığından bağımsızlığa da izin verir (Marshall, 1998:222). Bireyselleşme, ailede ciddi anlamda parçalanmalara sebep olmuştur. Bu parçalanma bir boyutuyla tek ebeveynli ailelerin özellikle babasız ailelerin sayısındaki artışla görünür olmuştur (Jary-Jary, 2000:210). Bugün yoğun olarak Hıristiyan dünyasında gözlenen bu fenomen giderek yayılmaktadır. Diğer yandan, Hıristiyanlığın boşanma konusundaki ciddi rezervlerine rağmen, Hıristiyan Avrupa ve Amerika'da boşanma oranları ciddi düzeylerde seyretmektedir (Turinay, 1996:21). Kanaatimizce bireyselleşme ile birlikte sekülerleşmenin bir sonucu olarak Hıristiyan dünyasında doğum oranları düşük düzeydedir ve hatta gerilemektedir. İngiltere'de yayımlanan bir dergide Avrupa'da dindar olanların (müslümanlar kastediliyor) sekülerler üzerindeki doğum avantajına değinilmektedir (Kaufmann, 2006). Tabii ki bu durum ailenin geleceği açısından ciddi bir sorun olarak tartışılmaktadır.

Hıristiyanlık, içerisinde birtakım yeni yorumları ve hareketleri de kapsamakla birlikte, ağırlıklı olarak Katoliklik, Ortodoksluk ve protestanlık gibi üç temel yönelimi içinde barındırmaktadır. Protestanlık, aile ile ilgili sorunları daha gündelik yaşamın içinden çözümlemelerle halletmeye çalışmaktadır. Fakat Katoliklik ve Ortodoksluk, daha geleneksel kalmaktadır. Her halükarda yukarıda saydığımız aile sorunları konusunda Hıristiyanlık, aileyi korumaya yönelik bazı düzenlemeler yapmaya çalışmaktadır. Meselâ, Hıristiyan dünyanın ruhani lideri papalık, kürtajın yasaklanması, evlenmelerin teşviki gibi konular üzerinde hassasiyetle durmaktadır. Bunların dışında, aile ile bağlantılı iki sorundan daha bahsetmek istiyoruz. Bunlardan ilki, 10'lu yaşlardaki çocukların serbest ilişki sonucu çocuk sahibi olmalarıdır. "Children having Children" başlığıyla tartışılan bu problem, 1970'lere kadar popüler bir tartışma konusunun parçası haline gelmemiştir. 1995'teki hitabında

Bill Clinton, 10'lu yaşlardaki ebeveynliği ülkenin en ciddi sosyal problemi olarak nitelemiştir (Heiner, 2002:85). Hıristiyanlık buna da karşı olmakla birlikte, etkin mücadele yollarından da uzak görünmektedir. Aile kurumu için en önemli tehlikelerden biri de Gay ve Lesbian evlilikleridir. Cinsel bir tercih meselesi olarak görülerek tartışılan bu konu da, Hıristiyanlık içinde ciddi itirazlara uğramaktadır. Bununla birlikte kiliseye gay bir papazın atanması, Hıristiyanlığın bu konudaki itirazlarının gerçekliğini de tartışmaya açmaktadır. Daha da ileri giderek gay çiftlerin evlat edinmelerine dair tartışmalar da yapılmaktadır. İngiltere'de 2006-2007 yıllarında gaylarin evlat edinmelerine izin veren yasanın parlementoya gelmesine Katolik kilisesi itiraz etmiştir.

2.5. İSLAM'DA AİLE

Aile, İslam bakış açısına göre toplumun en küçük nüvesidir. İslam, aileye toplumsal bir gerçeğe tekabül etmesinin dışında, fonksiyonları açısından da yaklaşmaktadır. Bu bağlamda cinsellikten çocuk bakımına, anne-baba ilişkisinden dinsel yaşama kadar aile, toplumda öncelikli bir role sahiptir.

İslam'da evlilik ya da aile, devlet otoritesi ve kontrolünün dışında sivil ve özerk bir alanda cereyan etmektedir. Dolayısıyla evlenme akdi de dini bir içerik taşımayıp tam tersine medeni bir işlemdir (Apaydın, 2007:143-145). Yahudilik ve Hıristiyanlığın tersine İslam'da evlilik dini bir içerik taşımaz. Nikâhın camide kıyılması zorunlu olmadığı gibi, imamların nikâh sırasında bulunmaları da zorunlu değildir. Fakat İslam'da insan hayatını kapsayan ve meşru sınırlar içerisinde yapılan her şeyin ibadete dönüşmesi mümkündür. Bu bağlamda aile kurmak ve onu yürütmek de bir ibadettir. Dolayısıyla aile fertleri üzerine düşen görevleri ibadet vecdiyle yerine getirmektedirler (Yaman, 1999:19). Fakat hiç şüphesiz İslam'ın kendi değerleri doğrultusunda aile konusunda düzenlemeleri bulunmaktadır. Bu bağlamda evliliğe atfettiği işlevler de önemlidir. Meselâ, doğal duygusal, ihtiyaç ve eğilimlerin karşılanması, cinselliğin etik, estetik bir çerçevede meşru bir şekilde yaşanması, müslüman nüfusun ve müslüman varlığının sürdürülmesi, çocukların bakım, gözetim ve terbiyesi, kadının korunması (Apaydın, 2007: 246-248) bunlar arasındadır.

İslam, müslümanları aile kurmaya çağırmaktadır. Nitekim bir âyette, "İçinizdeki bekarları ve kölelerinizle cariyelerinizden iyi olanları evlendirin. Eğer onlar fakir iseler, Allah onları fazl-ı kereminden zenginleş-

tirir. Allah; her şeye gücü yeten, her şeyi bilendir." (24/Nur, 32). Yine Hz. Muhammed'in "Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimle amel etmezse benden değildir" (Buhari, Nikâh 1) hadisi de bunu pekiştirmektedir. Ülkemizde bir gelenek olarak devam eden, ailelerin kız isteme merasimlerinde "Allah'ın emri Peygamber'in kavliyle" ifadesi hâlâ söylenegelmektedir. Aile kurmak bu anlamda bir Peygamber sünneti olarak görülmekle birlikte, bunun kuvvetli bir çağrı olduğunu ve özellikle insanı evlilik dışı ilişkilerden koruma gibi işlevi bulunduğunu yine Peygamber'e referansla anlamaktayız: "Ey gençler! Evlilik yükümlülüğüne gücü yetenleriniz hemen evlensin. Çünkü evlilik, gözü ve ırzı harama karşı daha fazla korur." (Buhari, Nikâh 2). Fakat hiç şüphesiz ailenin çocuk veya üreme fonksiyonunun İslam'da da önemsendiği muhakkaktır.

İslam da, aile kurma konusunda bazı düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemeleri birkaç boyutta ele alabiliriz. Akrabalardan kimlerle evlenileceği bu düzenlemelerin konusudur: Babaların nikâhladığı kadınlar, analar, kızlar, kız kardeşler, halalar, teyzeler, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, süt anneleri, süt kardeşler, eşlerin anaları vb. evlenmek haramdır (4/Nisa, 22-24). İslam, eş seçiminde akraba olmayan evlilikleri daha çok teşvik etmektedir. "İslam ailesi karı-koca, çocuklar, ana-baba, bunların usul ve füruundan oluşur. Değişen sosyal ve ekonomik şartlar gereği aile fertlerinin tamamı kimi zaman bir çatı altında yaşamışlar, kimi zaman da karı-koca ve çocuklar dışında kalanlar başka evlerde olmuşlardır. Aile topluluğunun özellikleri arasında bulunan evlenme yasağı ve dayanışma ölçü olarak alındığında, süt hısımları ile mevaliyi de geniş aile fertleri içinde saymak gerekecektir." (Karaman, 1992:387). İkinci bir boyut ise, farklı dinlerden olanlar ile evliliktir ki, İslam bu konuda şöyle bir düzenleme yapmaktadır: Hiçbir şekilde müslüman bir kadın başka dinden erkekle evlenemez. Müslüman erkekler ise, müşrik kadınlarla evlenemezler ancak kafir ve ehl-i kitap kadınlarla evlenebilirler (Bkz. 2/Bakara, 221). Bunun İslam'ın kendi değerlerine aile içerisinde süreklilik kazandırma ile yakın bağlantısı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İslam farklı dinden evliliklere bazı sınırlarlamalarla izin vermekle birlikte, müslümanlar arası aile kurmayı teşvik etmektedir. Günümüzde zaman zaman az sayıda da olsa müslüman kızların farklı dinden erkeklerle evlenmeleri söz konusu olmaktadır. Bu konuda İslam hukukçularının, Kur'an'ın bu düzenlemesi dışında farklı yaklaşımları yoktur.

İslam, bir ailenin sağlıklı temeller üzerine kurulması bağlamında, eşler arasında kültürel, ekonomik vb açısından uyuma önem veriyor

görünmektedir. Nitekim aile kurulurken, karı-koca arasındaki denklikler bundan dolayı önem taşırlar. Meselâ, İslam'ın başta gelen mezheplerinden olan Hanefi mezhebinde din ve takva yönünden, nesep yönünden, zenginlik bakımından, sanat ve hürriyet itibarıyla denklik aranmaktadır (Aktan, 1992:401).

Erkek ve kadının gerek genel anlamdaki, gerekse aile içi konumları İslam'la bağlantılı olarak da tartışılmaktadır. Her şeyden önce İslami söylemde, Cennet'te yasak ağaç'tan yeme fikri ve Adem'i ayartma Havva üzerine yüklenmez. Bu, her ikisinin de hatası olarak belirtilir: "Bunun üzerine "Ey Âdem!" dedik, "Bil ki bu senin de, eşinin de düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa mutluluğunu yitirirsin! Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok. Yine burada susuzluk çekmezsin ve sıcaktan bunalmazsın' derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: "Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?" Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Adem Rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı." (20/Taha, 117-121). Bu noktada İslam yahudilik ve Hıristiyanlıktan ayrılmaktadır.

Aile içinde karı-koca ilişkileri ve rolleri önemle düzenlenmiştir. Bir kere, "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır" (30/Rum, 21) derken, karı-koca arasındaki ilişkiyi sevgi, muhabbet üzerinde inşa etmektedir. Bu, ileri boyutta toplumsal huzur ve uyum demektir. Ancak aile içi rol ve düzenlemeler bakımından karı-koca arasında farklılaşmalar bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim, ailede kocaya nafaka temini görevini yüklemekte ve bunun karşılığında ailenin yöneticiliği ve koruyuculuğu rolünü vermektedir (Bkz. 4/Nisa, 34). Bu durumda, İslam'a göre ailenin ekonomik sorumluluğu erkek üzerine bir yükümlülük olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat bu, erkeğin kadına haksızlık yapması ya da onun mallarına sahip çıkması anlamına gelmemektedir: "Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmeniz için kendilerini boşanmaktan engellemeyin. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz." (4/Nisa, 19). Kocalara, hanımlarına iyi muamele yapmaları ve onlara haksızlıkta bulunmamaları özenle belirtilmektedir. Yine aralarındaki anlaşmazlıkları çeşitli kanallar-

la halletmeleri istenmektedir: "Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır." (4/Nisa, 35).

Tam da bu noktada, İslam toplumlarının ataerkil aile yapısına sahip olduğu söylemi incelenmelidir. Bir kere ataerkil aile düzeni erkeğin mutlak hakim olduğu; kadın ve çocukların tam anlamıyla erkeğe bağlandığı aile düzenini anlatmaktadır (Er, 1990:109). Müslüman ailede bu anlamda bir ataerkillik yoktur. Fakat aile içi roller, görevler ve sorumluluklar açısından bir farklılaşma söz konusudur. Bununla birlikte geleneksel yapının da kuvvet vermesiyle ataerkil aile düzeninin uygulandığı müslüman toplum ya da bölgeler vardır. Tabii ki tam tersine örnekler de bulmak mümkündür. Meselâ, Endonezya'nın bazı bölgelerinde de anaerkil bir yapı bulunmaktadır (Aydın, 2007:165-166).

İslam'da ailenin genişliği de bir başka tartışma konusudur. İslam'ın temel referanslarına göre, evli eşlerin anne ve babaları da aile kavramının içinde yer alırlar. Ancak bunların her zaman hep birlikte yaşamaları bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaz. Kur'an-ı Kerim, onlara iyilik yapmak, koruyup gözetmek hususunda dikkatleri çeker (17/İsra, 23-24:29/ Ankebut, 8). Müslüman toplumların tarihsel tecrübeleri içinde hem geniş hem de çekirdek aile türleri yaşanmıştır. Belki Türkiye'nin şehirleşme sürecinin başlangıcına tekabül eden 1950'li yıllara kadar geniş aile tipi daha yaygın olmakla birlikte, bugün nüfusunun büyük oranı şehirlerde yaşayan Türkiye'de çekirdek ailenin oranının arttığını söyleyebiliriz.

Çocuklar da ailede rol, görev ve konumları itibarıyla İslam'ın temel argümanlarındaki yerini bulmaktadır. Kur'an'da çocuklar bir yandan dünyanın süsü olarak görülürken (18/Kehf, 46), diğer yandan imtihan aracı olduğu vurgulanmaktadır (8/Enfal, 28). Bu bağlamda çocuklar, ailede dini, toplumsal ve kültürel değerlerin aktarıldığı emanet olarak ortaya çıkmaktadır. Aile, bir temel eğitim yeri olarak rol oynar. Ayrıca baba, anne ve çocuklar arasındaki ilişkilerin karşılıklı görev ve sorumluluklara dayandıklarını da belirtmek gerekmektedir.

İslam'ın aile anlayışında monogamik ve poligamik evliliğin nasıl bir yer tuttuğu da önemli bir tartışma konusu olmuştur. Kur'an-ı Kerim, "Eğer (kendileriyle evlendiğiniz taktirde) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız, beğendiğiniz (veya size helal olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten

ayrılmamanız için en uygun olanıdır" (4/Nisa, 3) âyetiyle poligamiye izin vermekle birlikte, "adalet" şartını öne sürerek tek eşle evliliği tavsiye etmektedir. Aynı surenin ilgili âyetinde de, "ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, engin rahmet sahibidir" (4/Nisa, 129) diyerek tavsiyesini tekit etmektedir. Müslümanların tarihsel tecrübelerinde yaygın olan evlilik tipi de monogamidir. Gerek Hz. Muhammed dönemi (Bkz. Birekul, 2001) gerekse Osmanlı dönemiyle ilgili yapılan araştırmalar (Erten, 2001:55-69) bunu ortaya çıkarmıştır.

İslam'da aile, sürekliliği sağlanması gereken bir kurum olarak görülmektedir. Bu açıdan boşanmaya hoş bakılmaz. Ancak boşanma, katoliklikte olduğu gibi yasaklanmış da değildir. Başka çare kalmadığında ona başvurulacaktır. Diğer yandan ailenin devamı açısından zina kesin olarak yaklaşılması bile yasaklanmış bir fiildir (Bkz. 4/Nisa, 15-16). Zina birçok din ve gelenekte de suç olarak nitelendirilmektedir. İslam açısından zina, hem aile temelini hem de toplumun temellerini sarsıcı bir faktördür.

İslam'ın çerçevesini çizmeye çalıştığı aile, öncelikle toplumsal değer üreten bir kurum olarak görülmektedir. Tarih boyunca da bu temel özelliği hep vurgulanagelmiştir. Bununla birlikte, müslüman toplumlarda aile ile ilgili birtakım sorunların tartışıldığını görmekteyiz. Öncelikle aile birçok ideoloji, okuma ve enformasyonlarla karşı karşıya geldi. Bu karşı karşıya geliş, ailedeki İslam ve değer boyutunu ciddi olarak etkilemiştir. Feminizm, eşitlik, kamusal hayat, ideal kadın portresi, kozmetik, çağdaşlık, medya bu tür meydan okumaların temel kaynağı haline gelmiş; dolayısıyla eski hiyerarşik yapı temelinde hareket eden aile değişmiştir. Bu süreçte gerek aile içi rollerde gerekse aile anlayışlarında geleneksel ögeler giderek zayıflamıştır. Geleneksel aile formları Türkiye'nin 1980'den sonra bir devlet politikası olarak şehirlere göçle yeni enstantanelere tanıklık etmeye başlamıştır. Bireyselleşme, modernleşme politikaları aile kurumunun iç yapısında ciddi dönüşümlere sebep olmuştur. Böylece gerek aile içi gerekse aile dışı rol ve statüler yeniden inşa edilmeye ve tartışılmaya başlanmıştır. Meselâ bu süreçte "ailede baba otoritesi sarsılmış ve kadının himayecilik gücü artmıştır." (Nirun, 1994:34).

Esasen İslam toplumlarında aile ile ilgili en önemli özellik, tutum ve davranışlardaki parçalanmadır. Tutumlar yabancı bir kültürün etkisiyle

şekillenmiştir. Halbuki davranışlar hâlâ geleneksel kültürün eseridirler. Bu durum İslam toplumlarında nihai bir ahlakın oluşmasını beklerken, geçici bir ahlakın doğmasına yol açmıştır... İslam toplumlarında bireyle toplumun ilişkileri çifte bir değişiklik geçirmiştir. Bir yandan bir geniş ailenin bağımsız üyesi kavramına geçilmiş, diğer taraftan ferd, teba statüsünden bir devlet veya milletin vatandaşı statüsüne geçmiştir (Meriç, 1990:441). Bu süreçte aile kurumunu etkileyen temel ögeler bireyselleşme ve feminizm gibi görünmektedir. Bireysel yaşam giderek evlenme yaşını yükseltmiş, evlenmeleri azaltmış ve hatta boşanmaların artmasına sebep olmuştur. Bir başka insan ve çocuğun kahrını çekmek olarak algılanan aileye mesafeli yaklaşılmaya başlanmış; hatta bu düşünce çocuk sayısının düşüşüne neden olmuştur. Feminizmin ise çok boyutlu etkileri bulunmaktadır. Öncelikle Feminizmin, patriyarkal ve erkek egemen yapıların kadın üzerindeki sömürülerini dile getirerek oluşturduğu tartışma, tarihin cinsiyetçi okunduğu iddiası, yeniden kadın gözüyle tarihi okumanın gerekliliğinin ifadesi, müslüman kadını da ciddi anlamda etkilemiş ve aydın düzeyinde de yansımalarını bulmuştur. Yanı sıra pratik olarak da aile içi ve dışı kadın-erkek ilişkilerini etkilemiştir. Feminizm aileyi bütüncül bir yapı olarak algılamak bir yana, onun içinden özellikle kadını çekip çıkarmakta; kadın üzerine yeni bir ideoloji oluştururken aile kurumunu da parçalamaktadır (Turinay, 1996:123). Zaten feminizmin aile kurumunu kadının tutsaklığıyla eşitlemiş olması (Dubois, 1987.127), ailede bilhassa kadınlara yönelik negatif etkileri ortaya çıkarmaktadır. Diğer yandan, medyada serbest yaşam ve ilişkilerin olumlanması, özellikle genç nesil üzerinde aileyi geleneksel ve iptidai bir kurum olarak görme anlayışını pekiştirmektedir.

Günümüzde İslam toplumlarında geleneksel geniş aileden çekirdek aileye doğru dönüşüm, beraberinde anne-baba ve akrabalarla olan ilişkileri yeniden gündeme getirmiştir. Çünkü geleneksel aile içinde birer fert olarak yer alan anne-baba, çekirdek ailede farklı bir evde yaşayabilmektedir. Ya da huzurevlerinde ikamete mecbur olmaktadır. İkincisi ise, değerlerle ilgili tartışmayı yeniden gündeme getirmektedir. Hiç şüphesiz huzurevleri toplumda önemli işlevler görürler. Fakat İslam toplumlarında anne-babaya bakmak hâlâ bir ibadet bilinciyle yapılmaktadır. Diğer yandan çekirdek aileye geçişin akrabalık ilişkilerinde de bir gevşemeyi beraberinde getirdiğini bilmekteyiz. Ancak bununla birlikte "İslam ülkelerinde karşımıza çıkan çekirdek aile Batı'dakinden çok farklıdır. Akrabalık şebekesi önemini korumaktadır." (Meriç, 1990:432-433).

Müslüman toplumlarda pratik yaşamda "aile" vurgusu kuvvetli

olmasına rağmen, boşanmalardan sığınma evlerine kadar ciddi sorunlar yaşanmaya devam etmektedir. Boşanmaların her yıl oran olarak giderek artışı, yaşanan hızlı dönüşümlerin bir etkisi olarak görülebilir. İslam ülkeleri bu değişimi, Batı'dakinden farklı olarak değersel düzeyde yaşadığı için, bunun ilk elden etkilediği kurum aile olmaktadır. Diğer yandan da geleneksel ailede eşler arası anlaşmazlıklarda devreye giren aile büyükleri ya da aile meclisi gibi ara korunak sistemleri bulunmaktaydı. Çekirdek ailede ise bu sistem ortadan kalkmış ve sorunlar direkt mahkemelere intikal eder olmuştur. Törelerin çok kuvvetli olduğu bölgelerde (Türkiye'de Doğu ve Güneydoğu Anadolu) bu sistem hâlâ işlemektedir. Fakat Doğu ve Güneydoğu'daki aile meclislerinin katı gelenek ve kuralları, aileyi sağlıklı bir temel üzerine oturtma konusunda işlevsiz olabilmektedir. Bilhassa eş seçimi ve töre uygulamaları, bu konuda en bariz örnektir. Devletin bu konuda İslam'ı da yanına alan telkinlerine rağmen, töreler hâlâ aynı sıkılıkta uygulanmaya devam etmektedir.

2.8. DİĞER DİNLERDE AİLE

Aile kurumunun birçok dinde kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır. Birçok dini ayinlerin ve törenlerin ailede gerçekleştirildiği düşünüldüğünde, bu durum daha rahat anlaşılacaktır. Din sosyolojisi kitaplarına "ilkel dinler" şeklinde geçmiş olan dinlerdeki aile bunlara önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu tür dinlerde de aile yapısı oldukça geniş görünmektedir. Eş ve çocukların yanı sıra yakın akrabalarla birlikte oturma geleneği yaygındır. Mülkiyet ve çalışma yaşamının yanı sıra, din etkeni de büyük aile birliğini oluşturmak bakımından önem taşımakta; din, yaşayan üyeler kadar ölmüş bulunan üyeleri ve doğacak olanları da aile birliğine katmaktaydı. Ailenin yaşamakta olan üyeleri, Pitris denilen atalara ait olan hanenin, ailenin gelecek üyeleri olan Putros'lar yararına yönetimi yüklenmiş vakıf mütevellileri gibiydiler. (Bottomore, 1984:179). Dolayısıyla ata ruhları, ailenin sürekliliği açısından belki yaşayan aile üyelerinden de fazla öneme sahiptirler. Aile reisliği ciddi bir otoritedir. Kimi zaman bu anaerkil olarak ortaya çıksa da, büyük oranda ataerkildir. Aslında aile reisine gösterilen saygı, onun zeka ya da konumuna değildir. Onun sınırsız otoritesi manevi temellere dayanmaktadır. Aile, aynı zamanda ortak dini ritüelin birbirine bağlandığı bir topluluktur (Wach, 1967:62). Bu bakımdan din, hayatın her türlü faaliyetinin içinde bağlayıcı, ritüalistik bir unsurdur denilebilir. Meselâ, "Pueblo yerlilerinde tarla işlerine adanmış olan gündelik yaşamda, çeşitli sosyal ve dinsel törenler önde

gelir. Çocukların eğitimi her şeyden önce onlara uzun dualar ve şiirler öğretmeye dayanır. Kişisel düzeydeki bunalımlar, doğum ve ölüm, evlenme ve boşanma, kıskançlık ve öç alma gibi bunalımların gündelik yaşamda ne önemi ne anlamı vardır." (Martindale, 1990:266). Buna göre aslında ailelerden oluşan klan ve kabilelerde kolektif bir yaşam söz konusudur. Aslında aile her türlü toplumsal işlevin en temelde organize edildiği ve gerçekleştirildiği yer gibi görünmektedir. Bununla birlikte boy ya da klan aile üzerinde yaptırım gücüne sahiptir. Yine Pueblo yerlilerinde "çocukların eğitimi boyun elindedir ve siyasal güç rahipler kurulunun elinde toplanmıştır. Boya bağlılık aile bağlarından çok daha sağlamdır." (Martindale, 1990:266).

Eski dinlerde de belirli aile tanrıları şüphesiz aile cemaatine ve ailenin oturduğu eve göre düzenlenmişlerdir. Meselâ, Yunanlılarda ailenin içinde yaşadığı büyük bir odanın ortasında Hestia denilen sabit bir ocak, bu kutsal mekânı teşkil ediyordu. Kült eşyaları ise, ocak ve bu ocakta yanan ateşti. Eski Yunan'daki Hestia'ya uygun düşen Roma'daki Vesta, aile ocağının tanrıçası ve dolayısıyla ailenin kutsal realitesinin tanrıçası idi. Yine aynı şekilde İran'da, eski zamanlardan beri mabetlerde yanan ateşin bir kültür olduğu ve mabetlerden bu kültürün evlere götürüldüğü bilinmektedir (Mensching, 1994:21). Bu anlamda ev ve aile ortamı, dinsel hayatın da merkezinde yer almaktadır. "Ailedeki en ortak dini seremoniler, tüm aile üyeleri tarafından hem kolektif hem de bireysel olarak yerine getirilen dua ve arma ayinleri şeklini alırlar. (Wach, 1967:61-62). Meselâ, Mısır'da ailenin dini bir temeli vardı. Hayat kutsalla kişisel ve nötr bir görünüm altında temel bir temasın kurulduğu ailede mevcuttur. Çünkü kutsal, ailenin tüm üyelerine ve her şeye nüfuz etmiştir (Mensching, 1994:15). Yine "ailenin içerisinde yaşadığı evin Roma'da dini ve hukuki bir dokunulmazlığı vardır. Oraya sığınan zorla çıkarılamaz. Evde bulunan kimseyi zorla çıkarıp mahkeme önüne götüren kimse meskene tecavüzde bulunmuş olur... Bilindiği kadarıyla Roma'da tek evlilik esastır." (Aydın, 1989:198). Ayrıca tamamen aileye dayanan bir din olan Şintoizm'de de yine aile kültü ile karşı karşıya gelinmektedir. Her Şintoist evde, Kami-Dana denilen tahtadan bir etejer evin köşesine konmuştur. Onun üzerinde ise çoğu zaman evde tebcil denilen Tanrı'ya yönelik, tahtadan küçük bir dolapla beraber şarap testileri, çiçek vazoları ve küçük gaz lambası bulunmaktaydı (Mensching, 1994:21-22). Aile babası, (aile reisi) bir cemaatin aynı zamanda dini lideridir. Bunun için Roma dinlerinde olduğu gibi Milli dinlerde de durum her yerde aynıdır. Aynı şekilde Çin'de de babaerkil organizasyon içinde baba,

ailenin mutlak sahibidir (Mensching, 1994:19-20). Meselâ, "Eski Türk ailesinin de çağdaşı birçok toplumda olduğu gibi ataerkil yapıda olduğu görülmektedir. Yalnız bu ataerkil aile yapısı yahudilerde veya Roma toplumunda olduğu gibi aile reisine geniş yetkiler veren, eş ve çocukları âdeta bir mülkiyet ilişkisiyle yukarıya bağlayan bir aile değildir." (Aydın, 1989:198). Yine "Hindu dini gibi ruhani temayüllü bir dinde bile, ruhani bir Brahmanla temsil edilmesine rağmen, aile babası bu ailelerin kendisine has ruhanisidir." (Mensching, 1994:20-21). Bu durumda vahye dayanan dinlerin genel özelliğinin ataerkil ve geniş aile yapısına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Fakat hiç şüphesiz bunun istisnaları da vardır. Nitekim Erman'a göre geçmişte Mısır'da aile hayatı baba değil, anne evi olarak merkezileşmiştir; anne olmak, ev yöneticisi olmak ve ev üzerine odaklanmak anlamına gelmektedir (Wach, 1967:62).

Kolektif yaşam cemaatçiliğe bağlıdır. Yani temelde boy, klan ve kabilenin esas alındığı, nihayetinde fert ve ailenin onun içinde anlam kazandığı bir yapıdır. Dolayısıyla burada eş seçiminden aile içi rol ve ilişkilere kadar cemaatçi ilişkiler geçerlidir denilebilir. Meselâ, Hindistan'da eş seçimi, duygusallığa, bireyselliğe ve kişisel arzulara bağlı değildir; cemaate karşı dini bir görevdir (Mensching, 1994:16).

Dinler, genel olarak, aile kurmaya, evlenmeye olumlu bakmakta iseler de, olumlu bakmayanlar da vardır. Japonya'daki Zen Budizmi'nde rahiplere varıncaya kadar evlenme tavsiye edilirken (Mensching, 1994:94), Budizm'de aile hayatı olumlu şekillerde ele alınmamaktadır. Budizm, aile hayatının negatif boyutlarına dair bir söylem geliştirerek vazgeçme dilini kullanmaktadır. Bu mantığa göre, aile hayatı arzu ve hevesleri ateşlemektedir. Hâlbuki Nirvana'ya doğru yol alırken bu arzu ve heveslerden korunmak gerekmektedir. Bununla birlikte kurulan ailenin patriyarkal özellik taşıdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ailede doğru davranma, rehberlik için Budist kurumlardan tavsiye alması da istenir. Budizm'de aile bir başka anlamda daha kullanılmaktadır. Bu da monastik (keşişçi) yapı içerisinde elit bir aile kurmak. Bir başka deyişle, korporatif ailenin özel bir formunu teşkil etmek (Cole, 2004:180). Aslında bu sonuncusu, Nirvana'ya ulaşma söylemiyle daha fazla uyum içinde görünmektedir.

2.7. SONUÇLAR

Bugün dünyada yaşayan ve arkaik hale gelmiş birçok din ve kültler bulunmaktadır. Bunların hepsinin aileye büyük önem verdikleri; hatta

aileyi dini yaşamın merkezi kabul ettikleri bir reailte olarak önümüzde durmaktadır. Aile, dinlerde iki temel özelliğinden dolayı önemli görünmektedir. İlki, ailenin toplumsal düzenin sağlanmasındaki temel işlevinin dinin yönelimleri ile örtüşmesidir. İkincisi de, dinlerin toplumun kılcal damarlarına kadar uzanabilmesinin aile ile mümkün olmasıdır. Bu açıdan aile ile din arasında hep yakın ilişkiler olagelmiştir.

Ne var ki evlenmeye bütün dinler aynı şekilde yaklaşmamaktadır. Aileye verilen önem açısından düşündüğümüzde paradoksal gibi görünen bu durum, dinleri spritüel (ruhani) ve spritüel olmayan şeklinde ayırdığımızda anlamlı hale gelmektedir. Nitekim İslam ve Yahudilik evliliği teşvik eder hatta kuvvetle tavsiye ederken, Budizm ve Hıristiyanlıkta durum farklılaşmaktadır. Bu bağlamda Yahudilik ve İslam spritüel dinler sayılmazlar. Ancak Budizm ve Hıristiyanlık (Budizm ve Hıristiyanlığın bazı kolları hariç) bir adanmışlığı gerektirmekte; evliliği kutsallığı bozucu bir durum olarak görmektedir. Nitekim ailenin temel fonksiyonu olan cinsellik de, Tanrı'ya ulaşma açısından engel olarak tanımlanmaktadır.

Üç büyük din de, aileye birinci derecede "üreme" fonksiyonunu yüklemektedir. Çünkü aile, dinin mensupları arasına yeni katılacak bir kişi demektir. Ailede çocukların iyi bir yahudi, hıristiyan ve müslüman yetiştirilmesi üzerinde ciddi olarak durulmakta olduğundan, ailenin ilk eğitim yeri olma işlevi dinler tarafından öne çıkarılan bir başka noktadır. Hatta bilhassa Yahudilik ve İslam'ın diğer dinden kişilerle evliliklere bu sebeple birtakım düzenlemeler getirdikleri görülmektedir.

Yahudilik ve Hıristiyanlık, evlenmeye dini bir anlam yüklemekte, hatta hıristiyanlık kilisede icra edilen bir ritüel olarak dinsel açıdan önemli bir düzeye çıkarmaktadır. İslam ise, evlenmeye "dini" olarak değil, sosyal bir akit olarak bakar. Esasen İslam, Hıristiyanlık gibi din ve dünyayı kesin sınırlarla birbirinden ayırmadığından, hiçbir şeye tamamen "dini" ya da tamamen "dünyevi" gibi sıfatlar yüklemez. Dolayısıyla her sosyal olanın aynı zamanda dini bir boyutu vardır. Diğer dinlerde ise, zaten her türlü sosyal merasimler dini ritüeller eşliğinde yapıldığından dini ve dünyevi olan içiçedir.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve diğer dinlerin, sınırları farklılaşsa da, geniş aile yapısına sahip oldukları görülmektedir. Aslında İslam da anne-babayı aile içine alarak aileyi genişletmektedir. Fakat her halükarda bütün dinlerin kan ve sıhriyet yakınlığına önem verdikleri ve akrabalık ilişkilerini vurguladıkları görülmektedir.

Yine Yahudilik, Hıristiyanlık ve diğer birçok dinin ataerkil aile yapı-

sına yakın durduklarını anlamaktayız. Bilhassa erkeğin önce yaratılışı, ilk kadının erkekten oluşu ile kadının yasak meyve yeme konusunda erkeği ayartması, aile içindeki karı-koca hiyerarşisine referans oluşturmaktadır. Bu bağlamda, baba ailede mutlak otorite sahibidir. Fakat İslam'da ataerkil bir aile yapısının olduğu söylenemez. İslam, aile içi rol farklılaşmalarına dayanarak ve karşılıklı görev ve sorumlulukları vurgulayarak erkeğe ailede yöneticilik ve koruyuculuk görevi vermiştir.

Dinlerde ortak olan bazı özellikleri de burada vurgulamalıyız. Tüm dinler çok eşle evliliğe izin vermekte, zinayı yasak etmekte ve boşanmaya hoş gözle bakmamaktadır. Hatta katoliklik boşanmayı yasak eden kuralıyla bunun doruk noktasında durmaktadır. Tüm bunlar, dinlerin hem aileyi korumak hem de aile üzerinden dinlerin devamlılığını sağlamak açısından bu konuda hassas görünmektedirler.

Hiç şüphesiz tarihi değişim süreci içerisinde, birçok ailevi problemler ortaya çıkmıştır. Bugün de bu konuda önemli sorunlar tartışılmaya devam etmektedir. Dinler, bu problemlere kendi dinamikleri içerisinden getirecekleri çözüm önerileri ile gündeme geleceklerdir. Şunu belirtmek gerekir ki; dinler aile kurumunun en temel hamisi (koruyucusu) rolünü üstlenmişlerdir.

3. KLASİK TÜRK DÜŞÜNCESİNDE AİLE VE AİLEVİ DEĞERLER

Doç. Dr. Kadir Canatan

3.1. GİRİŞ

Ailevi değerler, aile kurumunu düzenleyen ve yönlendiren değerlerdir. Değerler ve normlar, sosyolojide davranış ölçütleri olarak tanımlanır. Bu davranış ölçütleri, soyut anlamıyla düşünüldüğünde değerler, somut olarak işlerlik kazandığında ise normlar olarak karşımıza çıkarlar. Bir başka deyişle değerler, bizim "iyi" ve kötü" ya da "doğru" ve "yanlış" konusundaki soyut fikirlerimizdir. Ancak normlar, davranışlarımızı ölçmeye yarayan somut kurallardır. Değer ve normlar, sıkı sıkıya bağlantılı olgular olmakla birlikte aralarında birtakım belirgin farklar vardır. "Bireysel tutum ve davranışlar, büyük ölçüde ahlaksal ve dinsel değerlerle örf ve adetlerin içerdiği değerlerin etkisi altında kalır. Ancak bu tür değerler genellikle normlar içerisinde somutlaşır ve normlar aracılığıyla etkinlik kazanır. Zira daha genel ve soyut olan değerlere karşılık normlar, yaptırım güçleriyle toplumsal yaşamın belirgin bir unsurunu oluştururlar." (Tolan, 1985:244-245).

Bir toplumda değerler pek çok normun kaynağı olarak işlev görürler. Bazen bir değerden birçok norm türetmek mümkündür. Bir norm

değişse bile onun arka planını oluşturan değer ayakta kalmaya devam eder. Bu anlamda değerler daha dayanıklı ve kalıcı iken, normlar değişken ve geçicidirler.

Normlar, değerlerin cisimleşmiş biçimleri olması sebebiyle toplumsal yaşamı ve davranışları doğrudan düzenleme imkânına sahiptirler. Normlar, somut eylem ve davranışlarla görünmez değerler arasında bir köprü işlevi görürler.

Değer ve normlar, zaman ve mekâna bağlı olarak toplumdan topluma değişebilirler. Bir toplumda iyi ve güzel olarak nitelenen bir davranış (ve dolayısıyla bu davranışın gerisindeki değer ve normlar) bir başka toplumda pekâlâ kötü ve çirkin olarak görülebilir. Hatta bir toplumda bir sosyal grup ve kesim içinde yüceltilen değerler, bir başka grup ve kesimde aşağılanabilirler. Bu anlamda toplumda tüm değer ve normlar üzerinde uzlaşma sağlamak her zaman mümkün değildir. Bu nedenle değer ve normların göreceli bir perspektiften yorumlanması ve algılanması gerekir. Ancak bu, hiçbir zaman dünya toplumları arasında evrensel değer ve normlar olamayacağı anlamına gelmez. Hem geçmişte hem de günümüzde evrensel olarak adlandırabileceğimiz değer ve normlar bulunmaktadır. Sözgelimi geçmiş çağlarda bilgelik, yiğitlik, ölçülülük ve adalet olarak adlandırılan dört temel değer, hem antik Yunan'da hem de ortaçağ Hıristiyan ve İslam dünyasında paylaşılan evrensel değerler olarak algılanmıştır. Günümüzde de insan hakları başta olmak üzere eşitlik, özgürlük, diyalog ve sosyal paylaşım gibi küresel değerler bulunmaktadır.

Türk-İslam dünyasında sistematik olarak yazılmış klasik ahlak eserlerinde aile ve ailevi değerler, "ev yönetimi" ya da "aile ahlakı" başlığı altında ele alınmaktadır. Nitekim İslam dünyasında yazılmış ilk sistematik ahlak kitabı olan Ahlak-ı Nasıri (Nasiruddin Tusi) ve önemli oranda bu eseri model alarak yazılmış olan Ahlak-ı Alâi (Kınalızade Ali Efendi) de bunu görmekteyiz. Söz konusu eserler, bir mukaddime (giriş) ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Mukaddime, hikmetin tanımı ve farklı düzeylerini ele alarak, sonraki bölümler için bir temel oluşturur. Buna göre hikmet, "her şeyi olduğu gibi anlamak, her işi gereği gibi yapmaktır." (Tusi, 2005:58). Hikmet, teorik ve pratik olmak üzere ikiye ayrılır. Teorik hikmet, amacı "her şeyi olduğu gibi anlamak" olan ilmi bir etkinliktir. Bu ilmi etkinlik metafizik, fizik ve matematik olmak üzere üç alanı kapsamaktadır. Pratik hikmet ise, "her işi gereği gibi yapmak" olan ahlaki etkinlikten ibarettir (Tusi, 2005:58-62).

Pratik hikmeti ifade eden ahlak, üç alanı içermektedir. Birinci alan "ahlakın arındırılması", ikinci alan "ev kurma ve yönetme kuralları",

üçüncü alan ise, "şehir ve ülke yönetimi"nden ibaret olan siyasettir (Tusi, 2005:62). Bu çalışmada ilgilendiğimiz aile ve ailevi değerler, ev kurma ve yönetme kuralları başlığı altında ele alınmaktadır. Bu bağlamda ev, aile, evlilik, eşlerde aranılan özellikler, ev idaresi, geçim imkânları, ev reisi ve görevleri, kadının görevleri, çocuk yetiştirmek ve farklı alanlarda izlenmesi gereken görgü kuralları işlenmektedir. Tüm bu konular, mevcut durumu resmeden tasvir edici bir perspektiften ziyade olması gereken duruma işaret eden normatif bir çerçeve içinde ele alınmaktadır. Bir başka deyişle ideal aile yaşamının kurucu değer ve normlarının ne olduğu sıralanmaktadır. Dini kitaplardan farklı olarak ahlak kitapları, doğrudan dini kaynaklardan değer ve norm devşirme yerine, daha çok hikmet ve felsefe kaynaklarına ve bu alanda söz sahibi olan filozoflara başvurmaktadır. Bu kaynaklardan devşirilen görüş, değer ve normlar ilke olarak akılcı olarak gerekçelendirilmekle birlikte zaman zaman da dini kaynaklardan destekleyici kanıtlar alıntılanmaktadır.

Şüphesiz ki ahlak konusundaki yaklaşımları hikmet ve felsefe perspektifiyle sınırlamak doğru değildir. İslam dünyasında Aristocu ve Platoncu çizgide felsefi ahlak kitapları kadar, dini ve tasavvufi açıdan da yazılmış ahlak kitapları bulunmaktadır. Bu iki tür kitaplar arasındaki farklar daha çok biçimsel ve argümantatif bir yapı arz etmektedir. Felsefi açıdan yazılmış eserler daha sistemli ve akılcı olarak gerekçelendirilmiş olmakla birlikte, dini değer ve normlarla da mümkün olduğunca uzlaşmacı ve uyumlu bir karakter taşımaktadır. Nitekim zaman zaman dini kaynaklardan da kanıtlar sunulmaktadır. Dini ve tasavvufi açıdan yazılmış ahlak kitapları, pek sistematik değildir. Öte taraftan hemen her ilke ve kural, dini metinlerden alıntılanır. Bu iki tarzı şahsında birleştiren kişiler de yok değildir. Gazali, "İhyau Ulumi'd-Din" adlı dev eseri başta olmak üzere ahlak ve nefis terbiyesine ilişkin çalışmalarında hem sistematik davranmış hem de doğrudan dini, felsefi ve tasavvufi kaynaklardan faydalanma yolunu seçmiştir. Bu, onun söz konusu kaynakları yakından tanıması ve sentezleyici bakış açısının bir sonucudur.

Burada aile ve ailevi değerler, daha çok felsefi bakış açısının ürünü olan üç klasik ahlak kitabından hareketle ele alınacaktır. Kronolojik olarak ilk sırada Yusuf Has Hacib'in (1017-1077) "Kutadgu Bilig" adlı eseri gelmektedir. Bu eserde aile konusu, sadece evlenme, çocukların terbiyesi ve hizmetçilere yönelik muamelelerle sınırlıdır. İkinci sırada, yukarıda da belirttiğimiz gibi İslam dünyasında yazılmış ilk sistematik eser olan Nasiruddin Tusi'nin (1201-1274) "Ahlak-i Nâsıri" yer almak-

tadır. Sistematik bir eser olmasının özelliği olarak aile ve ev yönetimi, üç ana bölümden biri olup aileyle ilişkili pek çok konuya değinmektedir. Son olarak bir Osmanlı düşünürü olan Kınalızade Aile Efendi'nin (1511-1584) "Ahlak-i Alâi" adlı eseri gelmektedir. Bu eser, yine yukarıda belirttiğimiz gibi önemli oranda Ahlak-i Nâsıri'nin bir tekrarıdır. Kınalızade, bazı konuları genişletmiş ve kendi zamanına uyarlamıştır. Düşünürler ve eserler konusunda böyle bir tercihte bulunmamızın sebebi, söz konusu kişi ve eserlerin Türk dünyasında önemli bir yer tutmuş olması ve toplum üzerinde etkili olduğuna değin inancımızdır. Düşünürlerin her üçü de Türk kökenli olup eserleri Türkler için önemli bir başvuru kaynağı olagelmiştir.

3.2. AİLENİN TANIMI

Düşünürlerimizden Yusuf Has Hacib, ailenin tanımı ve unsurları üzerinde durmamıştır. Bununla birlikte ailenin kuruluşunun temeli olarak evlilik konusuna ve ailenin ürünü olan çocuklara ve onların terbiyesine yer vermiştir. Ayrıca hizmetçilere ve işçilere nasıl davranılması gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunmaktadır. Hizmetçilerin, aileye dâhil edildiğine bakarak düşünürümüzün aklında geniş aile modelinin olduğu söylenebilir.

Nasiruddin Tusi, ailenin tanımı ve unsurları konusunda açık bir görüşe sahiptir. Ona göre aile ve evlerin temeli baba, ana, evlatlar, hizmetçi ve erzak olmak üzere beş kısma ayrılmaktadır (Tusi, 2005:204). Bu tanımdan anlaşılacağı üzere hizmetçilerde aileye ve eve dâhil edilmektedir. Bu aile modeli, bugünkü sosyoloji kitaplarında bahsedilen geniş ve çekirdek aileden farklıdır. Çekirdek aile, anne-baba ve çocuklardan oluşmaktadır. Kimi çekirdek ailelerde hizmetçi olsa bile, o aileye dâhil edilmez. Çekirdek ailenin zıddına hizmetçi, geniş aile modelinde üyelerden biri olarak sayılır. Fakat bu aile modeli, genellikle üç kuşağın bir arada yaşadığı bir ailedir. Yani burada büyük anne ve büyük baba da ailenin asli üyesidirler. Oysa Tusi'nin yaptığı tanımda bunlar aileye dâhil edilmemiştir. Bu demektir ki, Tusi'nin aile tanımı geniş aile olmakla birlikte bu geniş aile kendine özgü bir yapı arz etmektedir.

Tusi'ye göre ev, mekân ve konuttan ibaret değildir. O, ilişkilerden oluşan sosyal bir yapıdır. "Bilmek gerekir ki, ev denildiğinde taş, kerpiç ve çamurdan yapılan bina kast edilmemektedir. Bu, öyle hususi bir kuruluştur ki karı ve koca, ana-baba ile evlat, hizmet edilenle hizmet eden, mal sahibi ile mal arasında belirli ilişkiler olmalıdır; onların yaşadığın

yerin tahtadan, taştan, çadırdan, kulübeden, ağaç gölgesinden, mağaradan veya bir kovuktan ibaret olması konunun özünü değiştirmez." (Tusi, 2005:205). Bu sözlerden Tusi'nin "ev" ile, aslında "aile"yi kastettiği açıklığa kavuşmaktadır. Gerçekten de Türklerde ev sözcüğüyle mekân olarak ev değil, sosyal ünite olarak aile kastedilmektedir. Aile kavramı, Türkçeye sonradan girmiş Arapça bir sözcüktür. Bu kavram dilimize geçtikten sonra "ev" ile "aile" arasında bir ayrım yapılmaya başlanmıştır.

Kınalızade, evin fiziki yapısına değinmekte ve iki tip evden bahsetmektedir. "...ev iki kısımdır. Biri şehir ve köy halkının oturduğu yerdir ki, taş, kireç ve ağaçtan yapılmıştır. Taşınamaz. İkincisi çöl ve kırda oturanların yurtlarıdır ki, yün, yapağı ve benzeri şeylerden yapılır. Taşınabilir." (1974:19). Evlerin fiziki yapıları ve özellikleri, yerleşim birimlerine ve gelişmişlik düzeyine göre değişmektedir. Kırsal kesimde yaşayan ve göçebe olan toplumlarda evler basit unsurlardan yapılmakta ve taşınabilir bir niteliktedir. Köy, kasaba ve şehirlerde ise yerleşik yaşayan toplumlar, daha sağlam ve dayanıklı malzemeden ev yapmaktadırlar. Bunların konar-göçer olma gibi bir zorunlulukları yoktur. Kınalızade, söz konusu ev tipleri konusunda açık bir tercih yapmaktadır: "Üstün olanı ilk kısmıdır. Zira korunması, sağlamlığı ve devamı umumiyetle vardır." (1974:19). Binası sağlam, dayanıklı, tavanı geniş, kapıları geniş ve mevsime göre hava ve güneş alan yapıları övmekle birlikte, o yüksek yapılan binalara karşı bir çekince belirtir. Çünkü yüksek bina yapmak, İslam kültüründe insanın büyüklük kompleksinin bir göstergesi olarak karşılanmış ve hoş görülmemiştir.

Tusi, aileyi çokluk içinde birlik arz eden bir yapı olarak nitelemektedir. "Her çokluğun düzen ve tertibi, bu çokluk içerisindekilerin düzene konmasına bağlı olduğu gibi aile ve evin düzenli olabilmesi de evdeki fertlerin, bunun için geliştirilen sanat yardımıyla düzene konmasına bağlıdır." (2005:204). Ev idaresi bir sanattır. "Bilmek gerekir ki, aile idare etme sanatının esas kuralı, genel olarak doktorun insan bedeninin uzuvları arasındaki uyumluluk ve dengeyi dikkatle izlemesine benzer, çünkü bu uyumluluk ve denge bedenin sağlamlığına ve faaliyetinin olgunluğuna delalet eder. Bu denge (itidal) devam ettikçe sağlığı da devam eder, bozulduğunda sağlık da yok olur." (Tusi, 2005:206). Eğer hastayı doktor sağlığına kavuşturuyorsa ev ve aileyi sağlığına kavuşturan, başka bir deyişle idare eden kimdir? Bu, Tusi'ye göre aile reisinden başkası değildir. "Aile reisi de bunun gibi (yani doktor gibi, K.C.) öncelikle aile fertlerinin genel yararını göz önünde bulundurmalıdır. Her şeyden önce aile üyeleri arasındaki ilişkilere ve dengeye itina göstermeli, bu diyalog ve dengeyi

ya olduğu gibi korumalı veya daha uygun bir şekilde yeniden düzenleme hususunda düşünmelidir. Doktorun vücudun her uzvunu tedavi ettiği gibi, o da ailenin bütün fertlerini muayeneden geçirmeli ve her biriyle ilgilenmeli, onlar için kaygılanmalıdır." (2005:206).

Tusi, aile reisinin statü ve rolünü bazen "doktor" metaforuna bazen de "çoban" metaforuna başvurarak açıklığa kavuşturmaya çalışır. "Adı belirtilen aile fertleri içerisinde kendi emeği ve gayreti itibariyle en önemlisi ev sahibidir, bu nedenle evin reisliği ve hane halkının irade ve idaresi ona verilmiştir, o da evini en uygun şekilde idare eder. Çobanın sürüsünü en iyi şekilde otlatmak için uygun otlak ve sulak yerlere götürdüğü, sürüsünü kurt ve canavardan koruyup, gök ve yer belasından muhafaza ettiği, yazda ve kışta, gece ve gündüzde uygun yerlerde gerektiği şekilde yedirip-içirdiği, yatırıp-dinlendirdiği gibi, evin reisi de erzak ve eşyanın miktarını, ev halkının ihtiyaç ve durumunu dikkate alarak onları övmeye veya kınamaya, ödüllendirip cezalandırmaya vaatlerde bulunarak gönüllerini kazanmaya, kavga-gürültüye fırsat vermemeye, tartışmalarını sona erdirmeye, aralarında sulh ve dostluk kurmaya başlamalı, herkesi kendine uygun derece ve imkâna kavuşturacak şekilde davranmalı, rahat yaşamak için ne gerekiyorsa yapmalı, aralarında işbölümü ve işbirliği kurmalıdır." (2005:204). Bu uzun alıntıda Tusi, sadece aile reisinin işlevsel gerekliliğini değil, aynı zamanda onun görevlerini de açıklamaktadır. Aile reisi, çokluktan ibaret olan aile fertlerinin düzenini birliğe ve dirliğe kavuşturan kişidir. Nasıl çobansız bir sürü düşünülemezse, reisi olmayan bir ailede düşünülemez. Düşünülse de burada birlik ve düzen oluşturmak zor ya da imkânsızdır.

Geleneksel Türk-İslam düşüncesinde toplum ve toplumsal kurumlar, organizmacı bir görüşten hareketle yorumlanmıştır. Bu görüşe Tusi ve Kınalızade'de açıkça rastlamaktayız. Tusi, bu görüşü şu sözlerle dile getirmektedir: "Aile fertlerinin ailenin bütününe göre durumu, vücut uzuvlarının her birinin bedenin bütününe göre durumuna benzer, bazıları reis olur, bazıları ona tabi olur, bazıları çok önemli olurken bazıları daha az önem taşır. Doğrudur, her uzvun kendine ait bir özelliği ve işlevi vardır, fakat uzuvların karşılıklı ortak faaliyeti en iyi faaliyettir." (2005:206). Kınalızade, aynı düşünceyi şu şekilde ifade etmektedir: "Nitekim uzuvların mertebeleri değişiktir. Bazı idare olunur. Bazısı idare eder. Bazısı şereflidir. Bazısı da haris ve kötüdür. Ev halkı da buna benzer. Her uzvun kendisine has işi vardır. Amma hepsinin işinden hâsıl olan gaye ve sonuç, onlardaki sıra ve istenen, arzu edilendir." (1974:18).

Organizmacı toplum görüşüne göre toplumda her kurumun bir işlevi olduğu gibi, her kurumun üyeleri arasında da bir işbölümü ve statü dağılımı vardır. Üyeler, yaptıkları işlere ve üstlendikleri görevlere göre kurum içinde değer kazanırlar. Ama hepsi de bir bütünün işleyişine destek oldukları için işlevseldir. Her birimin işlevi ve faaliyeti sayesinde sistem işler ve varlığını sürdürme imkânı bulur.

3.3. AİLEVİ DEĞERLER

Değer ve normların sınıflandırılmasında sosyologlar birçok ölçüt saptamışlardır. Bunların başında değerlerin zorlayıcılık derecelerine göre sınıflandırılması gelmektedir. Buna göre bir uçta kişinin bilinçli olarak kabul ettiği ve içselleştirdiği değerler vardır, diğer uçta da kişilerin yoğun inançları yüzünden değil de, genellikle alışkanlıkları yüzünden uydukları değerler vardır. İlki kişi üzerinde güçlü bir etki yapar, uyulmadığında kişide suçluluk hissi yaratırken, ikinci tür değerler "daha az önemli" olarak görülürler ve kolayca terk edilebilirler. Üstelik terk edildiklerinde de kişilerde vicdani sorunlara yol açmazlar. Bir başka sınıflandırma ölçütü, süreklilik gösteren ortaklaşa işlevlerdir. Kimi değerler toplumun sürekliliğine ve ortak yaşamına katkı da bulunurken, kimi değerler de anti-sosyal nitelikler gösterirler. Sözgelimi dayanışma, işbirliği, sevgi ve hakkaniyet gibi değerler grup ruhunu güçlendirirken, aşırı bireycilik ve ayrımcılık gibi tutumlar grup ruhunu zedeler ve çatışmaya sebep olurlar (Fichter, 1996:148-149).

Değerlerin en anlamlı sınıflandırılması değerlerin kurumsal işlevlerine göre sınıflandırılmasıdır. Genellikle değerleri dini, siyasal, ekonomik ve benzer açılardan ayırırız. Bir kültürdeki sosyal değerlerin sistematik analizi sonunda, her temel kurumda kullanılagelen bir değer dizisinin varlığı saptanabilir. Aile gibi temel bir sosyal grupta karşılıklı olarak işlevlerde bulunan kişiler, aile yaşantılarında uymaları gereken belirli temel değerler olduğunu bilirler. Bu anlamda sosyal değerlerin örüntü, rol ve ilişkiler gibi "kurumsallaştığı" söylenebilir (Fichter, 1996:148-149). Kurumsallaşan değerler hem kişilerin statülerini daha kolay algılamalarına yardımcı olurlar hem de söz konusu kurumların işleyişini basitleştirirler.

Değerleri kurumsal yapılarına ya da alanlarına göre sınıflandırdığımızda aile kurumunu düzenleyen değerleri, "ailevi değerler" olarak adlandırabiliriz. Aile, insanlık tarihinin ve toplumlarının en temel ve kadim kurumlarının başında gelmektedir. Klasik ahlak yapıtlarını ince-

lediğimizde aile kurumuyla bağlantılı değerleri de, alt kurumlarına göre ayrıntılı bir şekilde analiz etmenin mümkün olduğu sonucuna vardık. Bu nedenle beş alt kurum ve bunlara bağlı olarak bu kurumları düzenleyen ve yönlendiren beş değer alanından ya da grubundan bahsedebiliriz.

3.3.1. Evlilik Değerleri

Evlilik, ailenin temelidir. Geleneksel Türk kültüründe evlilik, ev edinmekle eş anlamlıdır. Evlilik ve ev edinme ise, eş edinmekle başlar. Aileye verilen değer, evliliğe verilen değerle baş başa gitmektedir. Yusuf Has Hacib'e göre "İnsan evlenmeli ve birçok çoluk-çocuk sahibi olmalıdır; 'evlatsızdır' demek, insan için bir hakarettir... Evlatsız insanın, ölünce, nesli kesilir; dünyada adı silinir ve yeri boş kalır." (2003:247). Evlenmek ve çocuk sahibi olmak, düşünürümüze göre kişinin kendini ve kendi adını yaşatmasıdır. Kendi varlığını devam ettirmek, insanın en temel içgüdüsüdür.

Evlilik kendi başına bir değer ve ideal ise de, Kınalızade ahlakçıların bunun bazı şartları yerine getirmeye bağlı olduğunu, bu şartları yerine getirememe durumunda istenilen bir şey olmadığını belirtmektedir. "Evlenecek her kimse, eşini çekip-çevirmeye, evini idareye muktedir olmazsa, evlenmeden uzak durması ve yalnızlığa sabretmesi, evlenmemesi gerekir. Bu sebepten dolayı bazı kimseler evlenmenin aleyhinde bulunmuşlardır. Bu görüş, evlilikte gerekli hukuk ve kaidelere uymayanlar içindir." (1974:59). Bugün bile Türk toplumunda askerlik yapmadan, evini ve işini bulmadan evlenmenin doğru olmayacağı, erkeğin sorumluluklarını yerine getiremeyeceği ve eşini mutlu edemeyeceği görüşü yaygındır.

Evliliğe verilen önemi ya da gerekçeyi Tusi, şu sözlerle açıklamaktadır: "Evlenmenin sebebi iki şey olmalıdır: Malın muhafazası, neslin devamı. Burada şehvetin söndürülmesi veya başka maksatların güdülmesi doğru değildir." (2005:213). Bu ifadelerden evliliğin bizatihi kendi başına bir amaç olmadığı, daha çok ekonomik-toplumsal ve insansal bir amacı gerçekleştirmede bir araç olarak algılandığı izlenimi vermektedir. Evlilik ve çocuk edinme yoluyla aile, bir yandan kendi mülkiyetini işletme ve kendinden sonrakilere miras bırakma imkânı bulurken, diğer yandan da çoğalma ve üremeye katkıda bulunmaktadır. Özellikle son nokta, klasik kaynaklarda oldukça fazla vurgulanmaktadır.

Eş, ailenin ikinci rüknüdür ve onunla aile denilen kurum ortaya çıkmaktadır. Ailenin ikinci rüknü hakkında Tusi ve Kınalızade hemen aynı ifadelerle şunları söylemektedirler: "İyi ve temiz hanım, eşine ev

idaresinde yardımcı ve ortak, eşi olmadığı zaman onun malı ve çocuklarının koruyucusu ve vekilidir. Yanında olduğu zaman, müşkil işlerinde öğütçüsü ve danışmanı, sıkıntı anlarında keder ortağı ve arkadaşıdır." (Tusi, 2005:212-213). Bu ifadeler, klasik Türk düşüncesinde kadının erkeğin eşiti olan bir ortak, yardımcı, arkadaş ve hatta onun olmadığı anlarda onun yerini alan bir vekil olarak algılandığını göstermektedir.

Bu durumda evlilikte en önemli sorun, erkeğin kendine uygun ve ideal bir eşi bulmasıdır. Bu nedenle evlilik değerleri, ideal eş modeli ve bir eşte bulunması gereken özellikler etrafında dönüp dolaşmaktadır. Ayrıca eşlerin birbirlerine karşı yükümlülükleri ve tutumlarının nasıl olmadığı gerektiği de değerler ve normlar tarafından belirlenmektedir. Bu alanlarda önerilen tüm değer ve normlar, ideal ve huzurlu bir aile ortamını hazırlamaya yönelik olup, topluma ve yeni evlenen kişilerin davranışlarına yön vermektedir. İdeal olan eş özelliklerine ve tutumlarına kişi ne kadar yaklaşılırsa, o kadar hedefe yaklaşmış olacaktır.

Yusuf Has Hacib, dört nevi kadın üzerinden bir eşte bulunması gereken ideal özelliklerin bir sıralamasını yapmaktadır. Ona göre bir kadın şu dört özelliğinden dolayı tercih edilir: a) Zenginlik; b) Güzellik; c) Asalet ve d) Dindarlık. Ona göre ilk üç özellik, kendi başına bir kadınla evlenmek için yeterli değildir. Çünkü, sözgelimi zenginlik tutsaklığa sebep olur. Zengin kadın ".... malına güvenerek, dilini uzatır; o birçok şeyler ister ve onun bütün bu arzularını yerine getirmek icap eder." (2003:325). Sadece güzellik de insanı maskara kılar. Çünkü "Kadının güzelini herkes arzular; fakat onu ancak Tanrı'nın fazlı koruyabilir." (2003:325). Asalet sahibi aileden gelen kadınla evlenmek ise, kişiyi aşağı bir mevkiye düşürebilir. "Soyu-sopu büyük olan kimseler yüksekten konuşurlar; sen kadın esiri olma" (2003:325). Dindarlık anlamında takva, Yusuf Has Hacib'e göre evlilik sırasında en önemli kriter olmalıdır. "Eğer iyi ve takva sahibi bir kadın bulursan, bu fırsatı kaçırma, derhal evlen, ey iyi insan. Arzun zenginlik ise, o tasarruf ederek seni zenginleştirir ve yüzünü güldürür. Ahlakı dürüst olan kimse güzel görünür; kadının güzelliği onun tavır ve hareketidir; bunu bilen bilir. Kadın takva sahibi ve temiz olursa, asîl demektir ve diğer üç şey de onda birleşir, ey kudretli insan. Ey hakîm insan, takva sahibi olan kadın iste; takva sahibi biri bulunursa, her dört şey onda birleşmiş olur." (2003:325-326).

Demek ki Yusuf Has Hacib, dindarlığı diğer tercih sebeplerini de kapsayıcı bir özellik olarak görmektedir. Zenginlik, güzellik ya da asalet erkek tarafından arzulansa da bunların beraberinde getireceği dezavantajlar onu mutlu etmeyecektir. Ama tersinden düşünüldüğünde dindar kadın, diğer özelliklere de sahipse bu daha tercih edilir bir durumdur.

Kaldı ki takva sahibi kadın, bu imkânlara sahip olmasa da erkeğe bunları sağlar. Yusuf Has Hacib'e göre bir erkeği mutsuz edecek şey, onun evleneceği kadının ve ailesinin karşısında aşağı bir statüde kalması ve dolayısıyla onlar karşısında bağımlı bir pozisyona düşmesidir. O, bu konuda oldukça açık sözlüdür: "Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen; kendinden yüksek ailelere yaklaşma, sonra onun esiri olursun." (2003:324). Bununla birlikte evlilikte ideal olan, denklik ilkesidir: "Ey takva sahibi insan, evlenme; evlenirsen, kendi dengin ile evlen." (2003:324).

Dindarlık ve statüsel denklik dışında Yusuf Has Hacib, evlenilecek kadının bakire olmasını şart koşmaktadır: "Alacaksan, el değmemiş ve senden başka erkek yüzü görmemiş olan bir aile kızı almağa çalış. Böylesi seni sever ve senden başkasını tanımaz, yakışık almayan münasebetsiz hareketlerde de bulunmaz." (2003:324). Bu konuda Tusi de benzer bir görüş ifade etmekte ve bakire kadının erkeğine uyumlu olacağına dikkat çekmektedir. Tusi, ayrıca özgür kadının köle kadına (yani cariyeye) tercih edilmesi gerektiğini söyler.

Tusi ve Kınalızade, filozoflara ve ahlakçılara dayanarak iyi ve kötü kadın modellerini metaforlarla anlatma yoluna başvurmuşlardır. Onlara göre iyi kadın, anaya, dosta ve hizmetçiye; kötü kadın ise zalime, düşmana ve uğursuz hırsızlara benzer. İyi kadın, fedakârlık, şefkat ve sevgide anneye; kanaat ve hizmet hususunda hizmetçiye, sadakat ve anlaşmada ise dostlara benzer. Kötü kadın ise güç ve egemenlikte zalime, eşini küçümseme ve kınamada düşmana, israf ve haram yiyicilikte hırsıza benzer (Tusi, 2005:218; Kınalızade, 1974:53).

Gerek Tusi gerekse Kınalızade, kadının güzelliği konusunda orta yolu tavsiye etmektedir. Buna göre son derece çirkin kadın ile güzel kadından kaçınmak gerekir. Çünkü çirkin olursa nefis onunla yetinmez ve başka kadınlara alaka gösterir. Çok güzel olursa, başka erkeklerin ilgisini çeker ve sürekli olarak onların kötü bakışlarına muhatap olur. En iyisi güzellikte orta yolu ve itidali seçmektir (Tusi, 2005:214; Kınalızade, 1974:45-46).

Tusi ve Kınalızade, çokeşliliğin var olduğu ve kanıksandığı bir zamanda yaşadıkları halde bu olguya ihtiyatla yaklaşmışlar ve yararından ziyade zararlarına dikkat çekmişlerdir. "Çok evlenmeye atılan kimselerin evlerinde mücadele, husumet, kötü yaşayış ve bozuk nizam mevcuttur. Zarara uğrayan hür kadın, en aşağı mertebede, kocasının yiyecek, giyecek, evin ve aletlerin korunmasında tembellik ve ilgisizlik gösterir. Filozoflara göre çok evlilik cihan hükümdarlarından başkasına caiz değildir. Zira kadın onlara taparcasına bağlı bulunmaktadır. Gayret

ve hamiyet gösterip bozgunculuk yapması ihtimali yoktur. Onların da bunu yapmamaları daha iyidir. Zira erkek evde tendeki can gibidir. İki bedene bir can olmadığı gibi iki eve de bir erkek yakışmaz. Şer'an dahi terkinin sevabı yukarıda zikrolunmuştur." (Tusi, 2005:216; Kınalızade, 1974:48). Son cümlesinden anlaşılacağı üzere Kınalızade, sadece hikmet ve felsefe açısından değil, dini açıdan da çokevliliğin terk edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Çokevlilik, sadece sultanlara özgü istisnai bir imkân olarak algılanmaktadır.

Başvurduğumuz kaynaklarda eş özelliklerinin sıralanması ve iyi eş-kötü eş modellerinin sunulmasında hemen hemen her zaman kadınlarda aranması gereken özelliklere değinilmektedir. Düşünürler arasında, erkekte bulunması gereken özellikler konusunda herhangi bir nosyon bulunmamaktadır. Deyim yerinde ise erkek, her zaman "doğal" ve "normal" olanı temsil etmekte ve bu tipe uygun bir kadın eş tasarlanmaktadır. Bu eksik, tek yanlı ve erkek egemen bakış açısı, eşlerin birbirleri karşısındaki hakları ve tutumlarının ne olması gerektiği irdelenirken, önemli oranda terk edilmektedir. Evlilik ve ailenin kuruluşundan sonra, sağlıklı ve huzurlu bir aile ortamının sağlanmasında hem erkek hem de kadın bazı haklara sahip olduğu gibi bazı yükümlülükleri yerine getirmek zorundadır. İşte, bu haklar ve yükümlülükler genellikle "karşılıklı" bir bakış açısından tasvir edilmiştir.

Ele aldığımız eserler içinde sadece Kutadgu Biliğ, erkek ve kadınların karşılıklı hakları ve yükümlülükleri üzerinde durmaz. Diğer iki eserde oldukça geniş bir biçimde bu konu ele alınmıştır. Bu konu, bir anlamda "ev yönetimi"nin özünü oluşturmaktadır. Biz, mümkün olduğu oranda özetleyerek vermeye çalışacağız.

Tusi'ye göre erkek, nikâh kıyılıp evlilik resmileştikten sonra eşini idare etmede üç ilkeden hareket etmelidir. Bu ilkelerden ilki gözdağı vermek, diğeri cömertlik ve sevgi, bir başkası da hanımının zihnini ve gönlünü meşgul etmektir (2005:215). Bunlarla ne demek istediğini Tusi ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Özetleyecek olursak, aileyi idare etmenin en büyük şartı, erkeğin kendi egemenliğini kadına kabul ettirmesidir. Daha işin başından itibaren kadın, erkeğin emirleri karşısında ihmalkârlık ve dik başlılık etmemesi için erkek eşine gözdağı vermelidir. Bu hususu Tusi, amir ile memur arasındaki ilişkiye benzetmektedir. Nasıl memur amiri karşısında saygısız olup emirlerine muhalefet ettiğinde düzen bozulursa, ailede de kadın erkeğin egemenliğini yok sayarsa bu aile düzeninin bozulup girmesine neden olur. Açıktır ki Tusi, kadın ve erkek arasında hiyerarşik bir ilişki biçimini esas almaktadır.

Hiyerarşik ilişki biçiminin nasıl sert bir boyutu varsa, bir de yumuşak boyutu bulunmaktadır. İkinci ilke, erkeğin eşine sevgi ve cömertlik göstermesidir. Bu nazik dengenin korunması için olmazsa olmaz bir diğer şarttır. Erkek, sevgi ve cömertliğini altı biçimde hareket ederek göstermelidir: 1) Kadına iyi davranıp onu korumalıdır; 2) Kadını başkalarından sakınmalıdır; 3) Evin idaresi hususunda onunla istişare etmelidir; 4) Ailenin erzakını kullanma ve hizmetçileri çalıştırma konusunda onu yetkili kılmalıdır; 5) Kadının ailesi ve akrabalarıyla iyi geçinmelidir; 6) Kadının üzerine kuma getirmemelidir (Tusi, 2005:215-216). Son husus, çokevlilikle ilgilidir ve daha önce de belirttiğimiz gibi gerek Kınalızade gerekse Tusi, çokevliliğin faydalarından çok zararları olduğuna inanmaktadır. Tusi, buna karşı çıkarken kadının kıskançlığını ve ev düzeninin bozulmasını gerekçe olarak göstermektedir. Bu sorunla ancak hükümdarlar baş edebilir, bu nedenle onların çok kadınla evlenmeleri istisnai bir durumdur.

Tusi ve Kınalızade, sevgi ve cömertlikte aşırı gidilmemesi gerektiğini ve bu hususta erkeğin kendini kadın karşısında zor durumda bırakacak şeylerden kaçınılması gerektiğini öğütlemektedir. Sözgelimi erkek eşine olan muhabbetini ve aşkını gizlemelidir, çünkü açıkça aşkını ilan etmesi kadının erkek üzerinde egemenlik kurmasını beraberinde getirir ve buradan fesat türer. Genel işler konusunda eşiyle müşavere etmemeli ve varlığının bir kısmını ondan gizlemelidir. Ayrıca eşinin yabancı kadınlarla dost olmasına ve özellikle de erkeklerin aşk maceralarından bahseden hikâyeleri dinlemesine müsaade etmemelidir. Tusi, Yusuf Suresi'nde geçen aşk hikâyesini kadınların dinlememeleri gerektiğini bir hadise dayandırırken, Kınalızade herhangi bir gerekçe belirtmeksizin Hüsrev ve Şirin gibi aşk hikâyelerini dinlemelerinin sakıncalı olacağını söylemektedir. Her ikisi de ayrıca şarap içmelerinin yasak olduğunu hatırlatmaktadır (Tusi, 2005:216-217; Kınalızade, 1974:50).

Üçüncü ilke konusunda Tusi, şunları söylemektedir: "Kadın, ev işleri ve evi düzene koyma işleriyle, ev eşyasının bakımıyla ve bunun gibi başka işlerle, daimi olarak meşgul edilmelidir ki, nefsi tembelliğe meyletmesin, ev işlerinden zaruri olanlardan ve olmayanlardan görülmeyen kalmasın." (2005:216). Tusi, bu sözleriyle sadece neden kadının meşgul edilmesi gerektiğini söylemekle kalmıyor, aynı zamanda kadınların görev alanlarını da tanımlamaktadır. Kadının görevi, en geniş anlamda "ev işleri"yle meşgul olmaktır. Tusi, kadının fazla boş vaktinin kalmasının, onun ailenin nizamına ters düşecek konularda düşünme fırsatı sağlayacağını, sözgelimi süslenip dışarı çıkacağını ve dış hayata alışaca-

ğını söylemektedir. Bu ise hem kocasını hem de işlerini ihmal etmesine sebep olacaktır.

Erkeklerin kadınlar karşısındaki haklarını, Tusi ve Kınalızade beş noktada özetlemektedir: "1) İffetli olmak; 2) Sahip olduklarına razı olmak; 3) Eşine karşı saygılı, yabancılara karşı sakıngan ve ihtiyat üzere korkulu olmak; 4) İyi hanımlık yapmak ve eşinin sözünden çıkmamak; 5) Eğlence ve işrette, süslenmede ve giyinmede mütevazı olup az isteklerde bulunmaktır." (Tusi, 2005:217; Kınalızade, 1974:51). Dikkat edilirse bu hakların gerisinde sadakat, kanaatkârlık ve saygı gibi temel değerler yatmaktadır. İyi kadın, bu temel değerleri davranışlarında gösteren kadındır.

Tusi, geçimsizlik durumunda erkeğe boşama hakkını kullanmasını tavsiye etmektedir. Ancak kadının boşanmak istememesi durumunda da bazı hilelere başvurabileceğini söylemektedir. Bahsettiği dört hileden ilki, kadına mal vermek ve bunun karşılığında boşanmasını temin etmektir. Bu etkili olmazsa kaba davranış ve ihanete varmamak koşuluyla cinsi yakınlık göstermemelidir. Bir başka yol, kadına üstü örtülü kinayeli sözler söyleyerek onda kin ve nefret uyandırmalıdır. Bu şekilde kadın birlikte yaşamanın mümkün olmadığını anlamalıdır. Son olarak, tüm bu hileler çare olmazsa erkek, "onu terk edip uzak bir sefere çıkmalıdır." (Tusi, 2005:218-219). Bu, kadının ümidini kesip ondan ayrılmaya razı olmasını sağlayacaktır.

Ev yönetimi, ideal kadın özellikleri, karşılıklı hak ve sorumluluklarla ilgili tüm bu ilkeler ve bunun gerisinde yatan değerlere bakıldığında erkek egemen bir bakış açısının ve hiyerarşik bir aile kurgusunun olduğu anlaşılmakla birlikte, kadın çıkarlarının da tümden dışlanmadığı görülmektedir. Tusi ve Kınalızade, hem aile düzeninin hem de kadın çıkarlarının aleyhine işleyen çokeşliliğe karşı çıkmaktadırlar. Geçimsizlik durumunda bile, bazı hileler önerilmekle birlikte, şiddet ve kaba kuvvete başvurulmasına asla sıcak bakmadıkları anlaşılmaktadır. İyi ve ideal kadın için öngörülen sadakat, fedakârlık, şefkat, kanaatkârlık, saygı ve benzer değerler, aynen erkek için de geçerli kabul edilmektedir. Son olarak kadına, özellikle aile içi meselelerde söz hakkı tanınmakta ve ev yönetiminde yetkili kılınmaktadır.

3.3.2. Terbiye Değerleri

Koca ve karıdan sonra; "Çocuklar, ailenin üçüncü rüknü ve esasıdır. Bunların da terbiye edilmeleri ve kötülüklerden korunmaları lazımdır." (Kınalızade, 1974:59). Böyle olmakla birlikte üçüncü rükne (yani

çocuklara) verilen değer ve onların eğitiminde takip edilecek yöntemler ve ilkeler konusunda Türk ahlakçıları arasında bazı görüş farklılıkları gözlemlenmektedir. Yusuf Has Hacib, kız çocuğu karşısında erkek çocuğa öncelik verir ve kız çocukları hakkında olumsuz bir görüş sergiler: "Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa yaşamasa daha iyi olur. Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır. Kadınları her vakit evde muhafaza et; kadının içi dışı gibi olmaz." (2003:326). Bu sözler, onun sadece kız çocuğuna değer vermediğini göstermekle kalmıyor, kadına duyduğu derin güvensizliği de açıkça yansıtmaktadır. Bilindiği üzere İslamiyet'in doğuşu sırasında Araplar arasında da benzer görüşler hüküm sürmekteydi.

Çocukların değeri konusunda Tusi görüş bildirmez, ancak onun izleyicisi durumunda olan Osmanlı Türk düşünürü Kınalızade, kesinlikle yukarıdaki görüşlere katılmaz. Ona göre "Çocuk ister kız, ister erkek olsun, Allah'a şükür ve sena edilmeli, onu sırf Allah vergisi ve ilahi bir armağan bilmelidir. Çocuk kız olduğunda, fakir ve çok çocuklu ise zinhar huzursuz olunmamalıdır. Hak Teâlâ onun rızkını takdir ve tayin etmiştir. Beğenilmeyen çocuğun başında saadet, rızkında genişlik vardır. Doğması ile mal ve ikbale, rızık genişliğine sebep olması mümkündür. Ailede, kız çocuğumuz oldu diye, pişmanlık olmamalıdır. Çünkü bu isteğin dışındadır. İnsan iradesinin dışında olan bir şeyi istememek veya kınamak cahilliktir." (1974:60). Görüldüğü gibi Kınalızade kız çocuğuna karşı gösterilen olumsuz tavrı, Tanrı iradesine karşı çıkmak gibi bir cehaleti içeren ve teolojik bakımından sorunlu bir bakış açısı olarak değerlendirmektedir.

Çocuklara verilen değer konusunda bu farklı görüşlere karşın, terbiye ve eğitimleri konusunda ortak bir fikir görülmektedir. Bu ortak fikri Kınalızade şöyle ifade etmektedir: "Çocukların terbiyesinde yaratılışlarındaki normal hareketlerine uymak gerekir.... İnsan tabiatı huy hırsızıdır. Bilhassa sabilik ve küçüklük çağında bu daha ileridedir." (1974:65). Yaratılışlarındaki farklılıklara göre ilim öğrenmeleri ve meslek seçmeleri gerekir: "Çocuğun hangi ilim ve fenne istidadı varsa, hangisi ile durumu uygun düşüyorsa bu enine boyuna düşünülmeli ve uygun olan ilim ve fenle çocuk meşgul edilmelidir..... Eğer herkes aynı istidat üzerine yaratılsa idi, mühim sanatlar ve çeşitli ilim ve fen yok olurdu. Herkes yüksek seviyedeki sanatlarla meşgul olsa idi, orta ve aşağı seviyedeki sanatlar meydana gelmez, alemin nizamı bozulur, geçim felce uğrardı.... İnsan istidadı olan sanatla meşgul olunca, az zamanda ve fazla gayret göstermeden netice elde eder." (Kınalızade, 1974:63-64/68-69).

Yaratılıştaki farklılıklar, sadece dar anlamda meslek seçiminin temeli olarak alınmaz, aynı zamanda kadın ve erkek arasındaki işbölümünde de dikkate alınması gereken özellikler olarak değerlendirilir. Düşünürlerimiz, çocukların terbiyesi konusunda geliştirdikleri fikirlerinde çoğu zaman erkek çocuğu göz önüne almaktadırlar. Bu fikirler, ele alınıp sıralandıktan sonra, kız çocuğuna yönelik tavsiyelere geçilmektedir. Nitekim Tusi, "Oğulları terbiye edip büyütmenin kuralları işte böyledir" cümlesiyle konuya bir son verdikten sonra, tekrar son bir paragrafta kızlarla ilgili tavsiyelerini sıralamaktadır. Demek ki daha önce ideal eş özellikleri konusunda gözlemlediğimiz erkek bakış açısı burada da kendini hissettirmektedir.

Yusuf Has Hacib, bir oğlun ya da kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et ve başka ellere bırakma der, ancak hemen ardından sütninesi olarak iyi ve temiz bir kadının tutulmasını tavsiye eder. Sütnine, oğul ve kızın temiz büyümesinin ve uzun ömürlü olmasının bir güvencesi olarak tanımlanır (2003:326). Bu da göstermektedir ki sütnine, aile dışında biri değil, aileye mensup ve güvenilir bir kişi olarak kabul edilmektedir. Bunun ötesinde Yusuf Has Hacib, "Oğul-kıza bilgi ve edep öğret" der, ama bunların ne olduğu konusunda fazla bilgi vermez. Hem kadınlar hem de çocuklar konusunda aşırı korumacı fikirleri olduğu anlaşılan düşünür, özel yaşam ile dışarıdaki yaşam arasında keskin bir ayrım yaptığı gibi, kadın ve erkekler arasında da ayrımı öngörür. "Yemekte, içmekte kadınları erkeklere katma; eğer katarsan, ölçüyü kaçırırlar. Kadını evden dışarı bırakma; eğer çıkarsa doğru yoldan şaşar. Kadının aslı ettir; eti muhafaza etmeli; gözetmezsen, et kokar; bunun çaresi yoktur." (2003:327).

Çocuk yetiştirme ve terbiye etmenin kurallarını Tusi ve onun izinden giden Kınalızade seri bir şekilde sıralamışlardır. Bunları maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz (Tusi, 2005:220-227; Kınalızade, 1974:61-73).

1. Çocuk doğunca öncelikle ona iyi ve uygun bir ad koymak gerekir. Uygunsuz bir ad konulursa çocuk ömür boyu bundan utanır ve sıkılır.
2. Sonra akıllı ve sağlam bir sütanne bulmak lazımdır. Kınalızade'nin aktardığına göre ahlakçılar, sütannenin ahlak ve âdetini, çocuğun ikinci doğuşu, sütü de gıdası olmakla, onun ahlakıyla ahlaklanma olarak görürler.
3. Çocuk sütten kesildikten sonra onu terbiye etmeli, ona nizam ve intizamı öğretmeye başlamak gerekir. Çocukta ilk görülen güzel yeti ve ahlak neyse o öncelikle geliştirilmeli ve diğerlerine öncelenmelidir.

4. Eğitimin birinci şartı, çocuğu onun kabiliyetlerini köreltecek insanlarla oturmaya ve uygun olmayan şeylerle oynamaya bırakmamaktır. Çünkü çocuğun doğası temiz olduğundan onu kirli bir ortama koymak onun ahlakını bozar.
5. Bundan sonra çocuğa adet, an'ane, davranış kuralları ve dini vazifelerini öğretmek; bunları yaptığında ödüllendirmek, yerine getirmediğinde de cezalandırmak gerekir.
6. Çok yemek, çok içmek, çok yatmak, pahalı elbiseler giydirmek gibi aşırılıklardan kaçınılmalı; kötü alışkanlık ve işlerden nefret etmesi sağlanmalıdır. Bu işlemler bebeklikten itibaren başlatılmalıdır.
7. Çok kınamayı adet edinip her şeyi yasaklamaktan da sakınılmalıdır. Çünkü bu çocuklarda yüzsüzlüğe ve arsızlığa neden olur.
8. Yemek yeme kural ve kaideleri zamanında öğretilmeli, buluğ çağına ulaşmadan asla şarap ve sarhoşluk veren içkiler verilmemelidir. Bu anlamda çocuğu içki ve işret meclislerine götürmemeli, tam tersine bilgin ve erdemli insanlarla birlikte olması sağlanmalıdır.
9. Çocuğun hiçbir şeyi gizlememesi için tedbir alınmalıdır. Çocuk bir şeyi gizliyorsa onun kötü olduğunu da bilir. O zaman bu kötülüklerden onu sakındırmak gerekir.
10. Çocuk çok yürümeyi, hareket etmeyi, ata binmeyi ve zorluklara katlanmayı öğrenmelidir. Rahata düşkünlükten sakındırılmalıdır.
11. Hiç kimse karşısında mal-mülk, geçim, yeme-içme ve giyimler konusunda övünmesine izin verilmemelidir. Altın, gümüş ve para sevgisi çocuğun gözünden düşürülmelidir.
12. Az konuşması, konuşması gerekmedikçe susması, sorulduğunda cevap vermesi ve büyükleri dinlemesi öğretilmelidir.
13. Oynamak istediğinde oynamasına izin verilmeli ve güzel oyuncak ve oyunlarla oynatılmalıdır.
14. Anne-baba, öğretmen ve büyüklere saygı göstermeli ve itaat etmelidir. Öğretmen, gerekirse öğretim sırasında ceza vermelidir.
15. Çocukluk devri geçip gençlik devri başladığında ona yaşamın koşulları ve yolları öğretilmelidir. İlim öğrenecekse aşamalı olarak ve istidadına göre öğrenmelidir. Çünkü ilim ve meslek seçiminde kabiliyet esastır.
16. Eğer çocukta bir sanatı eğitim yoluyla kavrama yeteneği yoksa, hemen pratikte sanat öğrenmesi teşvik edilmelidir. Burada geçerli olan sıra ve aşamaya dikkat edilmelidir. Sanat, zevkli bir alışkanlığa dönüştürülmelidir.
17. Çocuk bir sanatı öğrenip tamamlayınca onu evlendirip evini ayırmak gerekir. İşte oğulları terbiye etmenin kuralları bunlardır.

Erkek çocukların eğitilmesinde dikkat edilmesi gereken ilkeleri sıraladıktan sonra Tusi, kızların eğitimi konusunda şu görüşlere yer vermektedir: "Kızlara da onlara layık ve uygun eğitim usullerini tatbik etmek gereklidir. Kızlara ev idaresi, yabancılardan sakınmak, vakarlı olmak, iffet, hayâ ve kadınlar hakkında söylediğimiz başka özellikler öğretilmelidir. Kadın için güzel görülen sanatlar öğretilmeli, buluğ çağına erince dengi olan uygun biriyle evlendirilmelidir." (2005:227). Yusuf Has Hacib, insanın en mesut dönemini şöyle ifade etmiştir: "Oğla kız al, kızı ere ver; ömrünü dertsiz geçir, ey mes'ûd insan... Oğlu başıboş dolaşmaya bırakma; başıboş kalırsa, her tarafa gider ve yazık olur. Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzum kalmadan, yalnız bu pişmanlık seni öldürür." (2003:326).

Kınalızade, kızların evlendirilmesi dolayısıyla damatta ve dolayısıyla erkekte aranılan özelliklere de parmak basmıştır. Ona göre damat olacak kimsenin dinini, ahlakını, iyilik ve şanını araştırmak gerekir. Sadece mal ve mevki dikkate alınmamalıdır. Eğer aranan manevi özelliklerle birlikte bunlarda varsa o zaman bu daha mükemmel olur. Damat ve onun tarafıyla iyi geçinilmelidir. Zorunlu bir durum olmadıkça ayrılma yönünde bir eğilim belirtilmemelidir (1974:74).

Hizmetçilerin terbiyesi ve yönetimi, klasik terbiye sisteminin bir başka parçasını oluşturmaktadır. Bu kesimin aile içindeki yeri hakkında Tusi, organizmacı görüşe uygun olarak şöyle demektir: "Bilmek gerekir ki, evdeki uşak, hizmetçi ve işçiler vücuttaki el, ayak ve başka organlara benzer. Eğer bir insan eliyle yapacağı bir işi başkasına yaptırırsa o, elin yerine geçmiş olur. Bir insan ayakla yapılacak bir işi kendisi yapmaya çalışırsa ayağın zahmetini çekmiş olur. Bir insan gözüyle bakacağı şeye bakmazsa gözü o zahmetten azat etmiş olur." (2005:237). Kısacası hizmetçiler, bir evin reisinin eli ayağı gibidir. Onlarla işlerini yapar ve evin huzurunu sağlar.

Hizmetçilerle ev sahibi arasındaki ilişkinin mahiyetini Yusuf Has Hacib, şu sözlerle ortaya koyar: "Sen büyüksün, onlar senden küçüktür; büyük küçüğe karşı daima lütufkâr ve müşfik olur. Ne kadar büyük olsan da, alçakgönüllü ol; ey oğul, büyüğe tevazu yakışır." (2003:328). Burada tasvir edilen ilişki, paternalist bir ilişki biçimidir. Yani baba, çocuklarına nasıl davranırsa aynı şekilde hizmetçilere de davranmalıdır. Bu onların aileye mensup üyeler olarak algılandığını göstermektedir. Burada şefkat, iyilikseverlik ve alçakgönüllülük gibi değerler önemli bir rol oynamaktadır. Bu değerlerin somut anlamı şudur: "Bir de hizmetçilere iyi muamele et; onlara yiyecek, içecek ver ve giyeceklerini eksik etme. Onlara kudretleri nispetinde iş ver; kadir Tanrı bunların senden hesabı-

nı soracaktır. Onlara kudretlerinin fevkinde işler yaptırıp, eziyet etme; aksi halde karşında Tanrıyı bulursun. Onlarda Allah'ın kuludur; onlara zulüm ederek, kendine cehennemi satın alma." (2003:328). Yusuf Has Hacib, bu sözlerle adalete dayalı bir muameleyi teşvik etmekte ve bunu ilahi otorite ve cezalarla da pekiştirmektedir.

Tusi de, benzer şekilde hizmetçilerle ilişkilerde insaf, sevgi, şefkat, merhamet ve adalete dayalı davranışı öngörmekte ve ev sahibinin bunların varlığına şükretmesini tavsiye etmektedir. Tusi, hizmetçilerin seçimi sırasında bazı kurallara ve göstergelere uymanın yerinde olacağını belirtir: "Hizmetçi seçmenin kuralı, öncelikle bir insanı tanıyıp, iyice bir imtihandan geçirerek ahlak ve karakterini öğrendikten sonra onu hizmetçi olarak almaktır. Eğer bu mümkün değilse feraset, ihtimal, akıl ve mantığa müracaat etmelidir." (2005:237). Mantıksal hareket etmenin bir yolu olarak kişilerin görünümlerine dikkat etmeyi ve denemeyi önermektedir. Fiziksel görüntüye verilen önem, ilm-i eşkal olarak bilinen bir bilimin doğmasına neden olmuştur ve klasik dönemde bu, bilim adamları tarafından ciddiye alınmıştır.

Hizmetçilerle iyi geçinmenin ve verim elde etmenin yolu, onlara iş güvencesi vermek ve onlara mecbur olduğu ve korktuğu için değil, benimsediği için çalışma imkânı sunmaktır. İşçilerin haklarının verilmesinde ihmalkârlık yapılmamalı, her türlü ihtiyacıyla ilgilenilmeli, gücüne göre iş verilmeli ve terbiye edilmesinde kademeli bir ceza verilmelidir. Kabahatinin cinsine ve ağırlığına göre ceza takdir edilmeli ve af kapıları da kapatılmamalıdır. Bunlara ek olarak Tusi, hizmet için köle kullanmanın hür işçiden daha iyi olacağını, çünkü kölenin sadakat ve terbiye konusunda daha mülayim olduğuna dikkat çeker. Ticari işlerde köleden faydalanılacaksa karakteri düzgün bir kişi seçilmelidir. Terbiye hususunda kölenin karakterine göre işlem yapılmalıdır: "Karakterlerine göre köleler üç kısım olurlar: Hür karakterli, köle karakterli olanlar ve aç gözlüler. Birincileri evlat gözüyle görüp eğitim verip edep öğrenmeye teşvik etmek gerekir; ikincileri iş hayvanları, mal, davar yerine koyarak onlara iyice iş yüklemelidir; üçüncülerin karınlarını doyurup onları en pis işlere göndermek gerekir." (2005:238-240).

Kölelerin sınıfları ve terbiyeleri hakkında Kınalızade de benzer görüşleri ifade eder. Ona göre köle küçük hatalarından dolayı cezalandırılmamalıdır. Suçu olan köle cezalandırılmalı, ama her zaman kaba davranılmamalıdır. Öte taraftan hizmetçi ve köle, dinlenme hakkına sahiptir. "Düşünmek gerektir ki, insanın yaratılışı hizmet eden ve edilen (amir-memur) arasında müşterektir. Ona da yorgunluk ve bıkkınlık arız olur. O da beden istirahatına muhtaçtır. Bu itibarla insaf ve adaleti elden bırakmamak lazımdır." (1974:96).

3.3.3. Geçim Değerleri

Yukarıdaki bölümlerde ailenin unsurları arasında sayılan ve "erzak" olarak ifade edilen şey, ailenin ekonomik temelini oluşturan faaliyetlerdir. Nasıl evlilik ve terbiye bazı değer ve normlara tabi ise ekonomik faaliyetler de benzer değer ve kurallara tabidir. Ekonomi ile ilgili olan bu değerleri biz, "geçim değerleri" olarak adlandırdık.

Tusi, yaşamak için gıda, barınak, giyecek ve benzer ihtiyaçların karşılanması ve bunun için de işbölümü ve dayanışma olması gerektiğini belirttikten sonra, ekonomik faaliyetlere üç açıdan yaklaşmaktadır: 1) Gelir; 2) Kazancı muhafaza ve 3) Harcama (2005:208). Bu faaliyetlerin mahiyetleri ve kuralların farklı farklıdır. Gelir, ya kabiliyet veya girişim sonucudur ya da değildir. İlk duruma örnek sanat ve ticarettir. Meslek ve sanattaki istikrar, ticarette pek rastlanmaz. Çünkü ticaret riskli bir faaliyettir. İkinci duruma örnek ise miras, bahşiş ve hediyedir. Gelir elde etmek istendiğinde üç şarta uymak gerekir. Bu şartlar aynı zamanda gelirle ilgili değer ve normlardır. İlk önce ücret ödememek, eksik ölçüp tartma, yan kesicilik ve hırsızlık gibi yollara başvurarak zulme yol açmak demektir. Bu yollarla elde edilen gelir meşru değildir. İkinci olarak onur kırıcı davranışlarda bulunmamak gerekir. Dalkavukluk, yaltaklık ve başkalarının önünde eğilerek gelir elde etmek bu türdendir. Son olarak üstün ve onurlu sanatlar olduğu halde aşağı sanatlardan gelir sağlayarak düşkünlük göstermek gelmektedir (Tusi, 208-209). Her üç biçimde elde edilen gelir meşru ve makbul değildir.

Meşru ve makbul gelir kaynakları, onurlu sanatlar ve faaliyetlerdir. "Bilmek gerekir ki, insan için en iyi şey, güzel bir geçim ve yaşantıdır, bunun en onurlu vasıtası ise adaletli, iffetli, mürüvvetli, insaflı, namuslu emek ve sanattır; böyle sanata sahip olmak da, kendi içinde, inatçılık, tamahkârlık, gevşeklik, tembellik, sürüncemede bırakmak ve benzeri uygunsuz işlerden el çekmedikçe mümkün değildir." (Tusi, 2005:210). Tusi'ye göre sanatlar üstün, aşağı ve orta sanatlar olmak üzere üç türlüdür ve ancak üstün ve orta sanatlarla elde edilen gelir meşrudur. Üstün sanatlar, bedene değil nefse (ruha) faydalı olan sanatlardır. Bunlar da üç kısımdır: 1) Vezirlik ve danışmanlık gibi akli ve zihni kabiliyet gerektiren sanatlar; 2) Kâtiplik, hatiplik, astronomi, tıp ve mühendislik gibi edip ve bilginlerin icra ettikleri sanatlar ve 3) Binicilik, kılıç ve silah kullanmak gibi kuvvet ve cesaret gerektiren sanatlar (2005:209).

Aşağı sanatlar, halk ve hikmet nazarında statüsü düşük olan ve istenmeyen sanatlardır. Bunların da sayısı üçtür: 1) Karaborsacılık ve sihirbazlık gibi halka zararlı olan meslekler. Bunlar "sahtekârların sanatı"dır. 2) Dalkavukluk, çalgıcılık, kumarbazlık gibi erdemlerden birinin zıddı-

na ait meslekler. Bunlar "sefihlerin sanatı"dır. 3) Hacamatçılık, dericilik ve süpürgecilik gibi insan mizacının sevmediği sanatlar (Tusi, 209-210). Bu son sanat, kişilere göre değiştiği için tümden çirkin ve kötü sayılmazlar, ama ilk ikisi herkes tarafından kötü ve çirkin olarak karşılanır.

Orta sanatlar, zaruri ve zaruri olmamak üzere iki çeşittir. Zaruri olan sanatlara örnek olarak ziraatçılık verilebilir. Süsleme sanatları ise zaruri değildir. Bu sanatlardan demircilik ve marangozluk gibi bazıları basit, bıçakçılık ve kapancılık gibi bazıları da bileşik sanatlardandır (Tusi, 2005:210). Tusi'ye göre herkes aşağı sanat derecelerine razı olmamalı ve sanatında ilerleyerek daha yüksek seviyelere çıkmak için çalışmalıdır.

Nasıl gelir elde etmenin kuralları varsa, harcama ve muhafaza etmenin de kuralları vardır. Tusi'ye göre harcamada üç şeye dikkat etmek gerekir. 1) Ev halkının geçimine halel gelmemelidir. 2) İnsan onuruna halel gelmemelidir. 3) Cimrilik ve açgözlülük hastalığına tutulmamalıdır (2005:210-211). Bu çıkarlar ve tutumlar, harcamada dikkat edilmesi gereken asli hususlardır.

Harcama, üç şekilde ve üç alanla ilgili olarak yapılır (2005:212-213):

1. Dinin gereği olarak yapılan harcamalar: Mesela zekât ve sadaka vermek gibi. Bunlar Allah'a yakınlaşmak maksadıyla yapılan harcamalardır. Bu birinci sınıf, harcamalarda dört ilkeye riayet edilmelidir: a) Gönül hoşluğu ile verilmeli ve verildikten sonra bundan üzüntü duyulmamalıdır; b) Başka bir niyetle değil içten ve temiz bir niyetle verilmelidir; c) Hasta yoksullar, dilencilere öncelenmelidir; d) Yardım yaptığı kişilerin özel halleri başkalarına açılmamalı ve yaptığı yardım başına kakılmamalıdır.
2. Cömertlik ve âlicenaplık gereği yapılan harcamalar: Mesela bahşiş vermek, ikram ve ihsanda bulunmak. Erdem sahibi insanların yaptığı bu harcamalarda dikkate alınması gereken beş şart şudur: a) Yardımda acele edilmelidir; b) Gizli gizli verilmelidir; c) Yaptığı yardım değerce büyük de olsa küçük göstermelidir; d) Yeni yardımların süresini uzatmamalıdır ve e) Yardımı yerinde ve zamanında yapmalıdır.
3. Zaruri ihtiyaçları karşılamak ve zararlı işlerin şerrinden korunmak için yapılan harcamalar: Bunlar yemek-içmek, giyinmek, barınmak ve benzer ihtiyaçlar için yapılan harcamalardır. Ayrıca malı ve onuru korumak için yapılan harcamalarda bu kategoriye dâhildir. Bu tür (üçüncü sınıf) harcamalarda bir şarta riayet etmek gerekir ki o da denge ve ölçüyü bilmektir.

Tüm harcamalarda Tusi'ye göre, orta yol izlenmeli; cimrilik, savurganlık, gösteriş ve dengesiz harcama gibi aşırılık hallerine düşülmemelidir.

Ekonomik faaliyetler, gelir elde etme ve harcamadan ibaret değildir. Tusi, buna bir de biriktirme anlamında "malın muhafazası"nı ekler: "Akıllı insan birikim yapar, erzak ve eşya biriktirmek için her fırsatı değerlendirir; ihtiyaç olduğu zamanlarda, kıtlıkta, şansı ters gittiğinde, tabiî felaket olduğunda, salgın hastalıklar sırasında bu biriktirdiğinden istifade eder." (2005:211). Demek ki geleneksel dönemde biriktirme, zor zamanlar için güvence oluşturmaya dönük bir eylem olarak algılanmaktadır. Bunun ise üç şartı vardır: a) Gider gelire denk değil, gelirden az olmalıdır; b) Yeniden elde edilemeyen ya da üretilemeyen türden kıymetli şeyler elden çıkarılmamalıdır ve c) Bir defalık ve tesadüfî değil, daimi gelir getiren işi olmalıdır (Tusi, 211). Bu ilkeler izlendiğinde biriktirme ve malı muhafaza optimal anlamda sağlanmış olacaktır. Tersi bir durum ise, olanı elden çıkarmayı ve zor zamanlarda güvencesiz kalmayı beraberinde getirecektir. Demek ki geleneksel dönemde meşru bir gelir ve sanat sahibi olmak kadar, elde edilen gelirin bir kısmını meşru yollarla harcamak ve bir kısmını da zor zamanlar için biriktirmek önemlidir.

Biriktirme, aynı zamanda yatırım anlamına gelmektedir. Tusi, yatırımda, bugün iktisatta "riziko dağıtımı" denilen bir ilkeye dikkat çekmektedir. Biriktirim öyle bir şekilde değerlendirilmeli ve yatırıma dönüştürülmeli ki, tek bir alana ve eşyaya yönelik olmamalıdır. Çünkü bu alana ve eşyaya bir zarar geldiğinde her şey elden çıkmış olur. Farklı alanlara ve eşyalara yatırım yapılırsa, birine zarar geldiğinde diğeri elde kalabilir. Bu daha emin ve rizikoyu azaltan bir yöntemdir (2005:211). Görüldüğü üzere burada dile getirilen temel ilkeler ve değerler, iktisat biliminin de ilkeleriyle tam bir uyum içindedir.

3.3.4. Saygı Değerleri

Ailenin temeli sevgi ve saygıya dayanmaktadır. Bununla birlikte Tusi, anne-baba ile çocuklar arasındaki ilişkiyi ilginç bir şekilde formüle etmiştir. "Her şeyden önce bilmek gerekir ki, ana babanın evlada sevgisi tabiidir ama evladın ana babaya sevgisi ise iradidir. İşte bu sebeple kanunlarda ana babanın evladına yardımından çok, evladın ana babaya yardım etmesi ve ihsanda bulunması gerektiğinden bahsedilmiş ve emredilmiştir." (2005:236). Bu fark nedeniyle, geleneksel düşünce

çocuk haklarından ziyade "anne-baba hakları"ndan söz etmektedir. Bu gerçeği, Kınalızade şöyle gerekçelendirmektedir: "İnsan varlığının esas sebebi Cenab-ı Hak, görünen sebebi ise, ana babadır." (1974:89). Bunun izahını ve açılımını ise, Tusi şöyle yapmaktadır: "Allah'a olan borcu yerine getirdikten sonra ana baba hakkını yerine getirmek, onlara bakmak, dertlerine çare olmaktan daha önemli bir erdem olamaz. Bu hakkı yerine getirmek, evvelki borcu yerine getirmekten daha önemlidir. Çünkü Allah Teala verdiği nimetler karşılığında mükâfata muhtaç değildir, ana-babanın ise buna ihtiyacı vardır. Bütün ömürleri boyu, çocuklarının büyüyüp bir yerlere ulaşmalarını ve onların ellerinden tutmalarını büyük bir arzu ile gözlerler." (1974:235).

Çocukların anne ve babaları karşısında sorumlu olmaları ve onların haklarını yerine getirmelerinin dört temel nedeni vardır: 1) Baba, anne karnına düşmesinin birinci nedenidir; 2) Çocuğun meydana gelmesinde anne baba ile ortaktır; 3) Anne ve baba, çocukları terbiye ederek onları yetiştirir ve 4) çocukların büyümesi ve hayatta kalması için gereken besinleri ve gıdayı temin ederler (Tusi, 234-235). İşte bu nedenlerle, çocuklar anne ve babalarına karşı borçludurlar ve bu borcun karşılığını bir şekilde ödemelidirler.

Anne ve baba hakkı üç şekilde yerine getirilir:

1. Birincisi, onları gönülden sevmek, sözde ve işte onların arzularına göre çalışmaktır.
2. İkincisi, kendileri istemeden onların erzaklarını ve kışlık ihtiyaçlarını karşılamalıdır.
3. Üçüncüsü, gizlide ve açıkta, hem bu dünyaları için hem de ahiretleri için her zaman onların yardımcısı olmalıdır (Tusi, 2005:235).

Tusi, anne ve baba haklarını bu şekilde belirlemekle birlikte, anne ve baba haklarının mahiyeti arasında farklılıklar olduğu kanısındadır. "Babanın hakları daha çok manevi (ruhani)dir, bu sebeple evlat baba terbiyesi ve tembihi gördükten sonra akıllanır; ananın hakları ise nispeten cismanidir, buna göre de çocuklar bunu daha çok hisseder ve analarına daha çok meylederler." (1974:236). Anne ve baba haklarının bu şekilde bir tanımı çocuklara farklı sorumluluklar yüklemektedir: "Bu anlattıklarımıza göre, babanın hakkını yerine getirmek için daha çok manevi mahiyet taşıyan teşekkür, övgü, itaat, iyilik ve dua etmek gereklidir. Ananın hakları ise nispeten cismani olduğundan daha çok kendisine muhtelif hediyeler vermek gerekir." (Tusi, 2005236).

Kınalızade, anne-baba hakları arasındaki farklılıkları bir derecelendirmeye tabi tutar ve anne haklarının üstünlüğünden bahseder. "Anne,

varlığa sebep olmakta baba ile beraberdir. Ancak doğurmak ve emzirmekte ve diğer meşakkatlerde babadan hakkı çoktur." (1974:89). Anne ve çocuk arasındaki sevgi bağı daha güçlüdür. "Şefkatinin üstünlüğü sebebi ile anne sevgisi babaya üstündür. Çocuklar, korku ve sıkıntı anında annenin tarafına doğru koşarlar ve ona sığınırlar. Bu nimetlere teşekkür etmeye güç yetmez. Ne kadar iyilik etsek, anne ve babanın iyilik ve terbiyelerine denk ve yakın olmaz." (1974:90). "Ana-babanın hakkı birbirine zıt olsa, ananın hakkı önce gelir." (1974:92).

Anne baba haklarına riayet etmeyen ve sorumluluklarını yerine getirmeyen çocuklar onlara karşı bir hak ihlali içerisindedirler. Hak ihlalleri, Tusi'ye göre üç türlüdür:

1. Birincisi, sözle, iş veya hareketle onların gönüllerini kırıp saygısızlık göstermek; sözgelimi, sövmek, tahkir etmek, alaya almak, dalga geçmek ve başka ahmaklıklara, çirkinliklere sebep olmak.
2. İkincisi, mal ve varlık için dava ve dalaşmaya girişmek, ev eşyalarını paylaştırıp dağıtmak, yardım için karşılık istemek veya onları minnet altında bırakmak, cimrilik göstermek ve onlara hiçbir şey vermeye yanaşmamak.
3. Üçüncüsü, yaşadıkları sürece veya ölümlerinden sonra, gizli veya açık olarak onlar hakkında yalanlar yaymak, onları itibardan düşürmek, nasihatlerini unutmak, vasiyetlerine hor bakmaktır (2005:236).

Biz, burada "saygı değerleri"ni aile bağlamında ele aldığımız için konuyu anne-baba haklarıyla sınırlı tuttuk. Oysa klasik düşüncede saygı, daha genel ve yaygın bir kavramdır. Tusi'nin de haklı olarak belirttiği gibi saygı dairesi başka kişileri de kapsar. "Baba yerinde olan insanlar, sözgelimi, öğretmenler, ustalar, dedeler, amcalar, halalar, büyük kardeşler, ana-babanın yakın dostları ana-baba gibi kabul edilirler, onlara da saygı göstermek, ihtiyaçları olduğunda yardım etmek, gönülleri kıracak davranışları yapmamak gerekir." (2005:237). Saygı, terbiye sisteminde bir göstergedir. Eğer bir kişi saygı sınırlarını zorluyorsa bu yetiştirme ve eğitimin başarısız olduğuna, saygı sınırları içinde kalıyorsa iyi yetiştirildiğine işaret eder.

3.3.5. Görgü Değerleri

Görgüye ilişkin değer ve normlar, klasik ahlak kitaplarında "adap" (Kutadgu Biliğ ve Ahlak-ı Alai) ya da "edep-erkân kuralları" (Ahlak-ı Nasıri) olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu değer ve normlar, konuşma, oturup kalkma, yeme-içme ve ziyafet gibi bireysel ve toplumsal birçok etkinliği kapsamaktadır. Yusuf Has Hacib, "Her şeyin usûlü, adap

ve erkânı vardır; usûlü tam olarak tatbik eden kimsenin yüzü güler. Usûl, adap ve erkânı bilmeyen kimse insanlara katılırsa, işinde muvaffak olamaz" (2003:333) diyerek görgü kurallarının önemine değinmekte ve bu kuralları bilen kimselerin toplumda başarıya ulaşacağını vurgulamaktadır. Ona göre usul bilmeyen kimseler, sadece toplumda itibar kaybetmekle kalmaz, aynı zamanda başkalarına da zarar verirler.

Tusi ise, edep-erkân kurallarının sayısız derecede çok olduğunu ve bunların zaman ve mekâna bağlı olarak değiştiğini belirtmektedir. Fakat ona göre iyi ve tutarlı davranış kurallarının temel ilkelerini bilen akıllı ve erdemli insanlar, bunların somut şartlara uygulamasını ve yorumunu yapabilirler (2005:233). Demek ki genel değer ve kurallar bilinirse, bunların özel şartlara uygulaması akılcı bir yöntemle yapılabilir.

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de ziyafet konusuyla bağlantılı olarak görgü kurallarını gündeme getirmekte ve gerek ziyafete gitmek gerekse ziyafete davet sırasında geçerli olan kurallara uzun uzadıya değinmektedir. Bu bölümler sadece ziyafetin kurallarını değil, ziyafet sırasında yemek yemek, oturup kalkmak ve konuşmak gibi davranışlarda dikkat edilmesi gereken görgü kurallarını da açıklamaktadır. Ona göre ziyafete çağıran kimseler muhtelif sınıf ve tabakalara mensup olduğu gibi ziyafetlerde türlü türlüdür. Her ziyafete gidilmemelidir. Makbul olan ve itibar edilmesi gereken ziyafet, arkadaş, dost, ahbap ve kardeş ziyafetleridir. Bir de kişinin kendi adına verilen ziyafetlerdir. Bu ziyafetlere kişi mutlaka katılmalı ve eş dostlarla görüşmelidir. Salt yemek yemek için ziyafete katılmak doğru değildir. Boğazına düşkün olan ve dolayısıyla boğazının esiri olan kişiler aşağılık kişilerdir (2003:331-332).

Ziyafet ve yemek sırasında uyulması gereken görgü kuralları şöyle özetlenebilir: Senden büyük yemeğe başladıktan sonra başla; yemeğe sağ elini besmele ile uzat; başkasının önündeki lokmalara dokunma; sofrada bıçak çıkarma ve kemik sıyırma; tok olsan da ikramı reddetme; yemeği az az alıp çiğneyerek ye; sıcak yemeği ağzınla üfleme; yemek yerken sofra üzerine abanma; yemeği arzu ve hazla yediğini ev sahibine hissettir; yemeği ölçülü ye; insan her zaman az yeyip, az içmelidir (2003:333-334). Yusuf Has Hacib, yemekle ilgili kuralları sayarken, sağlıklı yaşamın da kurallarına değinmektedir. Ona göre "az yeyip az içmek" sağlıklı yaşamanın altın kuralıdır. Ayrıca kişi yaşına göre ve yemeklerin tabiatına göre beslenmelidir (2003:334-335).

Davete katılmanın kuralları olduğu gibi ziyafete davet etmenin de kuralları vardır. Bu kuralların başında ziyafet öncesinde iyi bir hazırlık ve davetlileri memnun edecek bir menü hazırlamak gelmektedir.

Herkesi doyuracak kadar yemek hazırlanmalı ve yemeğe geç kalanlar da mutlaka doyurulmalıdır. Yiyecek ve yemek birbirine denk olmalıdır. Önce büyükler, sonra da küçüklere sofra hazırlanmalıdır. Yemekten sonra çerez ve meyve takdim edilmeli, hatta hediye verilmelidir. Ziyafet bittikten sonra gitmek isteyene mani olunmamalıdır (2003:336-337).

Davet edilen zümreler, davete katılımları ve ziyafet vermeleri bakımından dört türlüdür. Bunlardan bir türü, davet edildiği zaman her türlü ziyafete katılır, fakat kendisi başkalarını davet etmez. Bir kısım insan, ziyafete gittiği gibi başkalarını da davet eder. Bu grubun zıddına bir kısım insan, kendisi ziyafete gitmediği gibi başkalarını da evine davet etmez. Bir kısmı ise, davete gitmez ama kendisini hayvanlar keserek başkalarını ziyafete çağırır. Bunlardan en iyisi sonuncusudur. Hangi türden olursan ol, en önemlisi kişinin kendi boğazına hâkim olmasıdır. Az yemek ve içmek, sağlıklı yaşamın en önemli kuralıdır (2003:337-338).

Tusi ve Kınalızade konuşma, oturup kalkma ve yeme-içmenin usulü konusunda pek çok kural saymaktadır. Sözgelimi kişi çok konuşmamalı, başkalarının konuşmasını kesmemeli, ortaya atılan bir soruya cevap vermede acele etmemeli, yumuşak sesle konuşmalı, yabancı kelimeler kullanmamalı, başkalarını dinlemeden cevap vermemeli, konuşurken elini kolunu kullanmamalı, tartışmalarda ölçüyü kaçırıp sert münakaşalara girmemeli, uygunsuz kelimeler ve sözler kullanmamalı ve cahil kesimlerle mümkün olduğunca düşüp kalkmamalıdır. Doğru olan konuşma, ölçülü olan konuşmalıdır. Her şeyi uzatmadan kısa ve özlü bir şekilde anlatmalıdır (Tusi, 2005:227-228; Kınalızade, 75-80).

Bu kurallar ve tavsiyeler onların ortayol prensibine uyduklarını göstermektedir. Oturup kalkma ile ilgili kurallarda bu prensip daha açık bir şekilde belirtilmiştir. Kişi yürürken ne acele ederek koşmalı ne de ağır yürüyerek arkada kalmalıdır. Çünkü koşmak hafiflik ve serseriliğe, arka kalmak da ihmal ve tembelliğe işaret eder. Kişi bütün hallerinde itidalden ayrılmamalıdır. Gerek yaya olarak yürürken gerekse binek kullanırken orta hali gözetmelidir. Yine otururken de bu kurala dikkat etmelidir. Sözgelimi ayağını uzatmamalı, üst üste atmamalı ve dizinin üstüne oturmamalıdır. Başkalarının yanında edep kurallarına aykırı bir şekilde esnememeli, yerlere tükürmemeli ve gelişi güzel burnunu silmemelidir. Kişi bir meclise gittiğinde yerini bilmeli, ne yukarı ne de aşağı oturmalıdır. Büyüklerin yanında elbisesi düzgün olmalı ve hiçbir yeri çıplak olmamalıdır. Mecliste uykusu geldiği zaman uyumamalı ve derhal orayı terk etmelidir (Tusi, 2005:229-230; Kınalızade, 81-84).

Yemek sofrasına oturmadan önce kişi elini yüzünü yıkayıp temiz oturmalıdır. Sofra sahibi yemeğe başlamadan yemeğe uzanmamalıdır. Yemek yerken başkalarını tiksindirecek davranışlardan kaçınmalıdır. Yemeği ve meyveyi kendi önünde yemeli ve başkalarının yemek yeme şekillerini gözetlememelidir. Yemek yerken küçük lokma almalı ve fazla yememelidir. Ev sahibi ise yemekte misafirlerden önce kalkmamalıdır. Yemekten sonra tekrar ellerini ve dişlerini temizlemelidir (Tusi, 2005:230-233; Kınalızade, 85-87).

Tusi, beklentilerin aksine yemekte içki içmekten de bahsetmekte ve bunun kuralları olduğunu söylemektedir. Kınalızade, pek çok konuda sıkı sıkıya onu takip ettiği halde, bu kısmı atlamış ve eserinde hiç değinmemiştir. İçki meclisinde bulunmanın ve içki içmenin en önemli kuralı, sarhoş olana kadar içmemek ve taşkınlık yapmamaktır. Ayrıca başkalarını içmeye mecbur etmemektir. Sarhoş olma durumunda en iyisi mekânı terk etmektir, değilse kişiler sarhoşu kendi başına bırakmalıdır. İçki meclisinde uygunsuz sözler ve davranışlardan çekinmek lazımdır. Mecliste çok konuşmamalı ve çalgıcılardan istediği şarkıyı okuması için talepte bulunmamalıdır (2005:231233).

İçki ile ilgili tüm bu kuralları sayarken Tusi, içkinin hükmü konusunda tek bir söz etmemektedir. Bunun muhtemel sebebi, onun realiteden hareket ederek bunu düzenlemeye yönelik kurallar koymasıdır. Bu anlamda o, neyin doğru ya da yanlış olduğuna değil, yapılan şeylerin uygun yapılıp yapılmadığına bakmaktadır.

İçki, İslamiyet'te yasak olduğu halde birçok ahlak ve siyasetname kitaplarında bu konuda düzenleyici kurallar konulmuş olması ilginçtir. Sözgelimi Nizamülmülk de Siyasetname adlı eserinde içki içmenin adabı ile ilgili bir bölüm yazmıştır (1987:171). Kınalızade'nin Ahlak-ı Alai'sinde içki adabına değinmemesi, kendi döneminde içki içilmediğine bir delil teşkil etmez. Bu daha çok Osmanlı'da genel toplumsal havaya ve bu konuda ulema ve sarayın tutumuna işaret etmektedir.

3.4. SONUÇLAR

Klasik düşüncede aile ve ailevi değerler "ev yönetimi"nin bir parçasıdır. Ev yönetimi, ahlak biliminde pratik hikmetin üç temel konusundan birisidir. Ölçek düzeylerine göre baktığımızda, mikro düzeyde bireysel olarak ahlakın arındırılması ilk temel konudur. Aile ve ev yönetimi, orta ölçekli bir konu olup ikinci planda gelir. Makro düzeyde ve son planda ise devlet ve ülke yönetimi gelir.

Aile değerlerinin başında evlilikle ilgili değer ve ilkeler gelmektedir. Evlilik, ailenin temeli olup malın ve neslin muhafazası için önemli bir araçtır. Evlilik ve ev düzeninin sağlanmasında dindarlık, denklik ve karşılıklı olarak haklara saygı duymak ve korumak önemli değerler olarak ön plana çıkmaktadır. Terbiye değerleri, çocuklara ve hizmetçilere aktarılması gereken değerlerdir. Çocukların yetiştirilmesinde, onların doğal yetenek ve becerileri dikkate alınmalı ve davranışlarında ortayolu benimsemesi sağlanmalıdır. Kız ve erkek, kendi görevlerini yerine getirecek şekilde eğitilmelidir. Hizmetçilere gücüne göre iş verilmeli ve onların iyi bir aile üyesi olması için gayret sarf edilmelidir. Onların idaresinde adalet ve insaf ölçülerinden ayrılmamalıdır.

Geçim değerleri, ailenin gelir elde etme, harcama ve biriktirme gibi ekonomik faaliyetler sırasında dikkate alınması gereken değerlerdir. Her birinde de önemli olan toplumsal, dini ve hukuksal meşruiyettir. Yani gelirler meşru bir yolla (emek ve sanatla) sağlanması gerektiği gibi harcama ve biriktirme de aynı şekilde olmalıdır. Burada da ortayol izlenmeli ve aşırılığa kaçılmamalıdır. Sözgelimi gelirler tümden harcanıp elden çıkarılmamalıdır; gelirlerin bir kısmı meşru harcamalara ayrılmalı bir kısmı da zor zamanlar için biriktirilmelidir. Ekonomik faaliyetlerde izlenmesi gereken değerler "iktisat değerleri" olarak da betimlenebilir. Çünkü iktisat, kelime olarak ortayolu tutmak ve tutumlu olmak demektir. Bunun tersi ise savurganlıktır.

Anne-baba ve çocuklar arasındaki ilişkinin esasını saygı kavramı oluşturmaktadır. Bu nedenle anne-baba hakları ve evlatlarla ebeveynler arasındaki ilişkilerde geçerli olan değerleri "saygı değerleri" olarak adlandırdık. Diyebiliriz ki saygı değerlerinin somutlaşmış biçimi, anne-baba hakları konusundaki normlardır. Bunları gözetmek ve korumak çocukların vazifesidir. Bunlar yerine getirildiğinde saygı değerleri gerçekleşmiş demektir. Saygı, aynı zamanda eğitim ve terbiyede de bir başarı göstergesidir. Anne-baba haklarını koruyan bir çocuk, başarılı bir terbiye ve eğitimde görmüştür denebilir.

Görgü kuralları ve değerleri, güncel yaşamda konuşmak, oturup kalmak ve ziyafet gibi birçok faaliyet alanını kapsamaktadır. Adap erkân bilmek, kişinin toplumda konumuna işaret eder. Toplumda saygınlık ve itibar kazanmak, ancak bu ilkelere uymakla mümkündür. Görgü kurallarına uymak, kısaca ortayolu izlemek demektir.

Ailevi değerleri, dört temel klasik erdeme indirgemek mümkündür. Bunlar sırasıyla bilgelik, yiğitlik, ölçülülük ve adalettir. Bu kavramları zıtlarıyla tanımlayacak olursak, bilgeliğin zıddı "cahillik", yiğit-

liğin zıddı "korkaklık", ölçülülüğün zıddı "aşırılık" ve adaletin zıddı "zulüm"dür. Adalet, en yüksek değer ve ortayolu ifade eder. Bu anlamda erdem ortayolu, erdemsizlikler ise ifrat (aşırılıkta ileri gitme) ve tefriti (aşırılıkta geri kalma) içerir (Tusi, 2005:132-133). Bu erdemleri kendinde birleştiren kişi erdemli ve mutlu bir kişidir.

Adalet, kendinden önceki üç erdemin gerçekleşmesiyle ve bir arada olmasıyla mümkün olur. Bilgelik, yiğitlik ve ölçülülük olmadan adalet gerçekleşmez. "Adalet" sözcüğünün manası, kökeni itibariyle "eşitlik" ve "denklik" demektir (Tusi, 2005:143). İnsanlar için adaletin anlamı, insanın kendi hemcinslerinin haklarını koruması, büyüklere saygı göstermesi, emanete ihanet etmemesi ve davranışlarında insaflı olmasıdır (Tusi, 2005:149). Bu tanıma göre ailede adalet, hakların karşılıklı olarak korunması, küçüklerin büyüklere saygı duyması, büyüklerin küçükleri sevgiyle kucaklaması ve tarafların ölçü ve itidalden ayrılmaması olarak tanımlanabilir.

Klasik dönemde aile alanında geçerli olan değer ve kuralların pek çoğunun günümüz Türk aile yapısında da varlığını sürdürdükleri söylenebilir. Bu anlamda söz konusu değer ve kurallar, sadece geçmişte kalmış ve bugün hiçbir anlam ifade etmeyen klasik, "eski" değer ve kurallar değil, aynı zamanda "yeni" ve aktüel olgulardır.

KAYNAKÇA

ABADAN, N. (1979), "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", Türk Toplumunda Kadın içinde, Ankara: Türk Sosyal Bilimleri Derneği Yayınları.

ABADAN-UNAT, N. (1984), Uluslararası Göç Akımının Kadınların Toplumsal Rolleri Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örnek Olayı. Prof. Aziz Köklü'nün Anısına Armağan, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak., Yay., No. 535, 1-31.

ADAMS, BERT N. (1986), The Family, 4. Edition, United States: Harcourt Brace Jovanoich College Publishers.

AFŞAR-ÇELİK, N. (2007), Aile Politikaları ve Yasal Sorunlar, Sh. 255-363, Günümüzde Aile, Uluslararası Aile Sempozyumu, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (1990), I. Aile Şurası Raporlar, Görüşmeler, Kararlar: 17-20 Aralık 1990, Ankara.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (1990), Aile Şurası Bildirileri:17-20 Aralık 1990, Ankara.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (1990), Aile Şurası: Kararlar 17-20 Aralık 1990, Ankara.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (1990), Türkiye Aile Bibliyografyası (Kitaplar), Ankara.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (1991), Aile Politikaları: Karşılaştırmalı Ülkeler Panoraması, Ankara.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (1991), Türk Aile Ansiklopedisi, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yay.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (1992), Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yay.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (1995), Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları: (Aralık 1993-Aralık 1994), Ankara.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (1995), Ailede Çocuk Eğitimi Araştırması: (Aralık 1992-Aralık 1993), Ankara.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (1996), Yurtdışına İşgücü Göçü ve Parçalanmış Aile, Ankara.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (1997), Türk Ailesinde Adolesanların Sorunları, Ankara.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (1998), III. Aile Şurası Bildirileri, 25-27 Mayıs 1998, Ankara.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (1998), III. Aile Şurası: Raporlar Görüşmeler Kararlar (25-27 Mayıs 1998), Ankara.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (1998), Aileye Yönelik Mevzuat, Ankara.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (2001), Aileyle İlgili İki ya da Çok Taraflı Uluslararası Antlaşma ve Sözleşmeler, Ankara.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (2001), I. Ulusal Aile Hizmetleri Sempozyumu (2000'li yıllarda aile hizmetleri) 9-11 Mayıs 2001: Bildiri Özetleri, Ankara.

AAK (AİLE ARAŞTIRMA KURUMU) (2004), IV. Aile Şurası Bildirileri: Aile ve Yoksulluk (18-20 Mayıs 2004), Ankara.

ASAGEM (AİLE VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ) (2005), Federal Almanya'da Yaşayan Türklerin Aile Yapısı ve Sorunları Araştırması, Ankara.

ASAGEM (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü) & TUİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2006), Aile Yapısı Araştırması, Ankara.

AJZEN, I., ve Madden, T. J. (1986), Prediction Of Goal-Directed Behavior: Attitudes, Intentions, and Perceived Behavioral Control, Journal of Experimental Social Psychology, (22), 453 - 474.

AKBAŞ, EMRAH; Atasü-Topçuğlu, Reyhan (2009) "Modern Çocukluk Paradigmasının Oluşumu: Eleştirel Bir Değerlendirme", Toplum ve Sosyal Hizmet, C. 20, S.1, ss. 95-103.

AKGÜNDÜZ, A.(2000) İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesi ve Osmanlı'da Harem, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV).

AKÇAM, D. (1964), Analar ve Çocuklar, İstanbul: Varlık Yay.

AKTAN, Hamza (1992), "İslam Aile Hukuku", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, C. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay.

AKTAŞ, A. (1999), Kırsal Kesimdeki Dönüşüm Sürecinde Alevi Aile Yapısında Meydana Gelen Değişmeler, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, 99 (12 Kış), 65-114.

AKTAŞ, A. M. (ed.) (2001), I. Ulusal Aile Hizmetleri Sempozyumu: (2000'li Yıllarda Aile Hizmetleri) 9-11 Mayıs 2001, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yay.

AMATO, P. R. (1988), Parental Divorce and Attitudes Toward Marriage and Family Life, Journal of Marriage & the Family, (50), 453-461.

ANTONAK, R., & LIVNEH, H. (2000), "Measurement of Attitudes Towards Persons with Disabilities", Disability and Rehabilitation, (22), 211-224.

ANDERSON, E. (1989), "Sex Codes And Family Life Among Poor Inner-City Youth," The Annals of the American Academy of Political and Social Science. (501), 59-78.

ANDERSON, M.-TAYLOR, H. (2002), Sociology, Wadsworth, US.

APAYDIN, H. Yunus (2007), "İslam Hukukunda Aile", Günümüzde Aile, İstanbul: İSAV Yay.

ARIKAN, Ç. (1996), Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırmaları, Ankara.

ARSLAN, Abdurrahman (2000), Modern Dünyada Müslümanlar, İstanbul: İletişim Yay.

ARSLAN, M. (1984), Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı, İ.Ü. Edebiyat Yayınları, İstanbul.

ATALAY, B. VE DİĞERLERİ (1994), Türk Aile Yapısı Araştırması, Ankara: DPT Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü.

AYDIN, Fuat (2004), Yahudilik, İstanbul: İnsan Yay.

AYDIN, Mehmet (1998), "Mabet ve İbadet", İslam Ansiklopedisi, c. 17, İst., T.D.V. Yay.

AYDIN, M. Akif (1989), "Aile", İslam Ansiklopedisi, c. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

AYDIN, M. Akif (2007), "Osmanlı Toplumunda Aile", Günümüzde Aile, İst., İSAV Yay.

AYDIN, MUSTAFA (2000), Kurumlar Sosyolojisi, 2. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.

BALAMAN, A. R. (1983), Gelenekler Töre ve Törenler. İzmir: Betim Yay..

BALAMAN, A. R. (2002). Evlilik Akrabalık Türleri, Ankara: Kültür Bakanlığı.

BASALEL, Yusuf (2002), Yahudilik Ansiklopedisi, c. 1-3, İst., Gözlem Basın Yayın Gazetecilik A.Ş.

BAŞARAN, F. (1967), Diyarbakır Köylerinde Vaziyet Alışların (Attitudes) Değişmesiyle İlgili Psiko-Sosyal Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara: AÜ DTCF.

BAŞARAN, N. (1984). Eskişehir'de Kan Yakını Evlilikleri, I. Ulusal Genetik Sempozyumu (1981), Ankara: TÜBİTAK Yay., 576, 179-190.

BAUMAN, ZYGMUNT (2009), Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair, Çev. Işık Ergüdeni, İstanbul, Versus Kitap.

BATMAZ, VEYSEL (1995), Türkiye'de Televizyon ve Aile, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yay.

BEDER ŞEN, R. (ed.) (2004), IV. Aile Şurası Bildirileri: Aile ve Yoksulluk (18-20 Mayıs 2004), Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yay.

BENOKRAITIS, N. V. (2005), Marriages and Families: Changes, Choices, and Constraints., Upper Saddle River, NJ: Pearson.

BERKTAY, Fatmagül (2000), Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, 2. baskı, İstanbul: Metis Yay.

BİLGİN, V. ÖZDEN, M., BAŞBUĞ, A., AKIN, F., KELEŞ, İ. VE SEYFELİ, B. (1998), Mesleklere Göre Aile Araştırması: İşçi Ailesi, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yay.

BILTON-BONNET-JONES (2008), Sosyoloji, Ankara: Siyasal Kitabevi

BİREKUL, Mehmet (2001), Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile, Konya, Yediveren Yay.

BOHNER, G. & WANKE, M. (2002), Attitudes and Attitude Change, New York.

BOOTH, A., & EDWARDS, J. N. (1989), Transmission of Marital And Family Quality over the Generations: The Effect of Parental Divorce and Happiness, Journal of Divorce. (13), 41-58.

BOTTOMORE, Tom (1984); Toplumbilim-Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz, Çev. Ünsan Oskay, 2. baskı, İst., Beta Yay.

BUHARİ, Muhammed b. İsmail (1992); Sahih, c.6, 2. baskı, İst., Çağrı Yay. (s.116-117)

CANAN, İ., (1980), Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye, Gaye Matbaacılık, Ankara.

CHAMBERS, Goring (1992); "Sex and Christianity", Dictionary of Beliefs and Religions, Edinburgh, W&R Chambers Ltd.CHEN, R. K., BRODWİN, M. G., CARDOSA, E. VE CHAN, F. (2002). Attitudes Toward People with Disabilities in the Social Context Of Dating and Marriage: A Comparison of American, Taiwanese, and Singaporean College Students. Journal of Rehabilitation, 68 (4), 5 - 11.

COHEN, T.F. (2005), "The Meaning of Marriage and the Family", In: Strong, B. & DeVault, C. & Cohen, T.F. (2005), The Marriage and Family Experience, Intimate Relationships in a Changing Society, Thomson, USA.

COLE, Alan (2004), Buddhism and the Family", Encyclopedia of Buddhism, Ed. Robert E. Busswell, Vol: 1, London, Thomson&Gala.

CORSARO, WILLIAM A. (1997), The Sociology of Childhood, London, Pine Forge Press.

ÇAHA, Ö. (editör), (2007), Avrupa Birliğinde Aile Politikaları, sh. 453-466, Günümüzde Aile, Uluslararası Aile Sempozyumu İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı.

ÇAĞIRICI, M. (1993), "İslam Düşüncesinde Aile Ahlakı", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I içinde, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, ss.341352.

ÇAKIR, S. (1994), Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul: Metis Yay.

ÇAKMAKLI, K. (1995), Aile Mutluluğu ve Cinsel Eğitim, İstanbul: Hanımlar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını.

ÇAYBOYLU İ. (yay. haz.) (2002), 2001 Yılı Aile Raporu, Ankara: Aile Araştırma Kurumu.

ÇAYBOYLU, İ. (yay. haz.) (2004), Ailede Çocuk Eğitimi, Ankara: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yay.

ÇIĞIRAÇAN, H. (1332), "Aile Hayatımızda Avrupalılaşmanın Tesiri", Avrupalılaşmak Felaketlerimizin Esbabı içinde, İstanbul: Dersaaset Matbaai Hayriye, ss.46-76.

ÇELEBİ, N. TOKUROĞLU, B. VE BARAN, A. (1993), Bağımsız İşyeri Sahibi Kadınların Aile ve İş İlişkileri, Ankara: Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yay.

ÇKK (Çocuk Koruma Kanunu) (2010), http://www.mevzuat.gov.tr (23 Eylül 2010).

DEMO, D. H. VE ACOCK, A. C. (1988), The İmpact of Divorce On Children, Journal of Marriage & the Family, (50), 619-648.

DESSING, N. M. (2001), Rituals of Birth, Circumcision, Marriage and Death among Muslims in the Netherlands, Leuven: Peeters.

DEWEY, JOHN (1930), Mektep ve Cemiyet, Çev. B. Avni, İstanbul, Maarif Vekaleti.

DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı), İlmihal I-II, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

DİE (DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ) (2005), Evlenme İstatistikleri, Ankara: DİE.

DİKEÇLİGİL, B. VE DİĞERLERİ (1990), Türkiye Aile Bibliyografyası, Ankara: Aile Araştırma Kurumu.

DİKEÇLİGİL, B. VE ÇİĞDEM A. (der.) (1991), Aile Yazıları, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yay. (7 cilt).

DİKEÇLİGİL, B., BAŞER, V., BAŞAK AVCILAR, S., ERKİLET BAŞER, A., DEMİRCİ, E. Y. VE GÜLNAZ KAVUNCU, M. (1998), Metropolde Kariyer Meslekleri ve Aile Yapısı Temelinde Yaşama Tarzları: (Ankara Örneği), Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yay.

DISTELBRINK, V.D., (2005), Gezin Anno Nu, Nederlandse Gezinsraad (NGR), Den Haag.

DOĞAN, İ, (2001), Osmalı Ailesi: Sosyolojik Yaklaşım, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

DOĞAN, M. (2005), Modernleşme Sürecinde Türk Köy Ailesi Araştırması, İstanbul: Kızılelma.

DOĞRAMACI, E. (1989), Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

DÖKMEN, Z. (1992), Almanya'dan Kesin Dönüş Yapmış İşçilerle Yurt Dışında Bulunmamış Kişilerin Kişi Algısı ve Psikososyal Değişme Açısından Karşılaştırılması, Araştırma, 14, Ankara: AÜ DTCF Yayını.

DÖNMEZER, İ. (1999), Ailede İletişim ve Etkileşim, İkinci Basım, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

DPT, (1992). Türk Aile Yapısı Araştırması, Ankara: DPT Yay.

DPT, Gecekondu Araştırması, Ankara 1991.

DURKHEIM, EMILE (2006), Sosyoloji Dersleri, Çev. Ali Berktay, İstanbul, İletişim Yayınları.

DURKHEIM, EMILE (2010), Ahlak Eğitimi, Çev. Oğuz Adanır. İstanbul, Say Yayınları.

DÜNYA DEĞERLER ARAŞTIRMASI: www. worldvaluessurvey.org.

DUBEN, A. (1984), Türkiye'de Ailenin Değişimi, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.

DUBEN, ALAN (2002), Kent, Aile, Tarih, Çev. Leyla Şimşek, İstanbul: İletişim Yayınları.

DUBOIS, ELLEN (1987), "The Radicalism of the Woman Suffrage Movement: Notes Toward the Construction of Nineteenth-Century Feminism", Feminism and Equality, Ed. Anne Phillips, New York, New York Universty Press.

DUMON, W. (der.) (1991), Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Aile Politikaları, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yay.

ELKIND, DAVID (1999), Çocuk ve Toplum, Çev. Demet Öngen, Ankara, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.

ELKIND, DAVID (2001), "Değişen Dünyada Çocuk Yetiştirme ve Eğitim", Çev. E. Gül Kapçı, (İç.) III. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi: Değişen Dünyada Değişen Çocukluk, Haz. Bekir Onur, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, ss. 15-25.

ER, İZZET (1990), "Ataerkil Düzen", Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, c.1, İstanbul: Risale Yay.

ERBAŞ, ALİ (2004), Hıristiyanlık, İstanbul: İnsan Yay.

ERCAN, E. (1974), Beşik Kertme Nişan Ve Bazı Hukuki Uygulamalar, Folklora Doğru Dergisi.

ERDENTUĞ, N. (1977), Sosyal Adet Ve Gelenekler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

ERDOĞAN, MUSTAFA (2007), İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, Ankara, Orion Yayınları.

ERKAL, MUTSA E. (1993), Sosyoloji, 5. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.

ERÖZ, M. (1998), Türk Ailesi, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay..

ERTEN, HAYRİ (2001), Konya Şeriyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı-XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay.

ESVELDT, I., KULU-GLASGOW, I., SCHOORL, J. VE SOLİNGE, VAN H. (1995), Migratiemotieven, Migratienetwerken en Partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland, NIDI, Den Haag.

FANNY, D. (2005), Osmanlı Hanımı, İstanbul: YKY.

FARLEY, J. E. (1982), Majority-Minority Relations, Englewood Cliffs: Prentice Hall.

FARAÇ, M. (1998), Töre Kıskacında Kadın, İstanbul: Çağdaş Yayınları.

FAZIO, R. H. & ZANNA, M. (1978), Attitudinal qualities relating to the strength of the attitude-behavior relationship, Journal of Experimental Social Psychology, (14), 398-408.

FICHTER, JOSEPH. (1996), Sosyoloji Nedir?, Çeviri: Nilgün Çelebi, Ankara: Attila Kitabevi.

FRANKLIN, BOB (1993), Çocuk Hakları, Çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

FROM, E. (1982), Sevme Sanatı, İstanbul: Say Yayınları.

GIDDENS, A. (2000), Sociology, Third Edition, Oxford: Polity Press.

GIDDENS, A. (2000), Sosyoloji, Ankara: Ayraç Yayınevi.

GOODY, JACK (2004), Avrupa'da Aile, çev. Serpil Aksoy, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

GÖKÇE, B., ACAR, F. AYATA, A., ÖZER, İ. VE UYGUN H. (1993), Gecekondularda Aileler Arası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü, Ankara: Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yay.

GÖKÇE, B. (1978), "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", Hacettepe Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:1, ss.7-21.

GÖRGÜN-BARAN, A., KALINKARA, V., ARAL, N., AKIN, G., BARAN, G. VE ÖZKAN, Y. (haz.) (2005). Yaşlı ve Aile İlişkileri Araştırması: Ankara Örneği. Ankara: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

GÖRMEZ, K., BAYAT, B., SEZAL, İ., GÖKA, E., KÖSE, R., ÖZCAN, Y. Z., KUTLUGÜN, D., SARIMEŞELİ, M., KENTLİ, K. VE CAVCAV, D. (1998), Aile İçinde ve Toplumsal Alanda Şiddet. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yay.

GUTEK, GERALD L. (2006), Eğitim Felsefesi ve İdeolojik Yaklaşımlar, Çev. Nesrin Kale, Ankara, Ütopya Yayınları.

GÜREL, S. VE KUDAT, A. (1978), Türk Kadınının Avrupa'ya Göçünün Kişilik, Aile ve Topluma Yansıyan Sonuçları, A. Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 33(3(4): 109-134.

GÜVENÇ, B. (1977), Sosyal Değişme Sürecinde Aile-Akrabalık ve Soy İlişkileri, Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntem, Ankara: ODTÜ Yayını.

HACİP, YUSUF HAS. (2003), Kutadgu Bilig, Çeviri: Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu: Ankara.

HAMNER, J. (1997), Studies Women., " Women and Reproduction", ,Ed: V. Robinson-D. Richardson, pp.349-374.

HARDING, L. F. (1999), "Family Values' and Conservative Government Policy: 1979-97", In: Changing Family Values, Jagger, G. & Wright, C., London and New York.

HARIS, K. M. & LEE, H. (2006), The Development of Marriage Expectations, Attitudes, and Desires From Adolescence into Young Adulthood, Department of Sociology and The Carolina Population Center, University of North Carolina at Chapel Hill.

HARMAN, Ö. FARUK (1990), "Yahudi ve Hıristiyan (Kutsal) Metinlerinde Peygamberlik ve Peygamber Evlilikleri", Aile Yazıları 4, Der. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay.

HAVILAND, W. A. (2002), Kültürel Antropoloji, Çev: H. İnaç, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

HEATH, C. J. & BRADFORD, K. & WHİTİNG, J. & BROCK, G. & FOSTER, S. (2004), The Kentucky Marriage Attitudes Study 2004 Baseline Survey, Research Center for Families and Children, University of Kentucky.

HECKMANN, L. Y. (1990), Aşiretli Kadın: Göçer ve Yarı Göçer Toplumlarda Yeniden Üretim ve Cinsiyet Rolleri, Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar, İstanbul: İletişim Yayınları.

HEINER, ROBERT (2002), Social Problems-An Introduction to Critical Constructionism, Oxford, Oxford University Press.

HEYWOOD, COLIN (2003), Baba Bana Top At, Çev. Esin Hoşsucu, İstanbul, Kitap Yayınevi.

INGLEHART VD., (2004), Human Beliefs and Values, A cross-cultural sourcebook based on the 1999-2002 values surveys, Siglo XXI Editores, Mexico.

İBN HALDUN, (1977), Mukkadime I, Çev: Turan Dursun, İstanbul: Onur Yayınları.

İBN SİNA, (1992), "Aile Siyasetine Dair Risale", Aile Yazıları III içinde, Çev: V. Akyüz, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, ss.907-917 Keykabus, 1974:172-181.

İÇLİ, Tülin Günşen, (1993), Türkiye'de Suçlular, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara.

İNAL, KEMAL (2007a), Modernizm ve Çocuk; Geleneksel, Modern ve Postmodern Çocuk İmgeleri, Ankara, Sobil Yayıncılık.

İNAL, KEMAL (2007b), Çocukluğun Örselenen Dünyası, Ankara, Sobil Yayıncılık.

İZZETBEGOVİÇ, A. (1987), Doğu ve Batı Arasında İslam, Nehir Yayınları, İstanbul.

JALAL ABBASI-SHAVAZI, M. & MCDONALD, P. & HOSSEIN CHAVOSHI, M. (2003), Changes in Family, Fertility Behavoir and Attitudes in Iran, Demography and Sociology Program, Research School of Social Sciences, University of Tehran, Tehran.

JAMES, ALLISON (2001), "Yeni Çocukluk Sosyolojisinde Sorunlar, Yaklaşımlar ve Pratikler", Çev. E. Gül Kapçı, (İç.) III. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi: Değişen Dünyada Değişen Çocukluk, Haz. Bekir Onur, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, ss. 27-36.

JARY, DAVID-JARY, JULIA (2000), "Family", Collins Dictionary of Sociology, 3nd Edition, Glasgow, Harpercollins.

KAÇMAZOĞLU, BAYRAM (1994), "1960 Sonrasında Türkiye'de Yapılan Sosyoloji Çalışmalarına Genel Bir Bakış", Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, Sosyoloji Dergisi Yayınları III, Ankara.

KAĞITÇIBAŞI, Ç. (1984), Aile İçi Etkileşim ve İlişkiler: Bir Aile Değişme Modeli Önerisi. Türkiye'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler, Türköz, E. (der.), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay.

KALAN, İ. (1998). Ailede Kadına Yönelik Şiddet ve Hukuk Düzeni, 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek, Çitçi, O. (ed.), Ankara: TODAIE Yay., No. 285, 103-117.

KAMERMAN, S. & KAHN, A., (eds) (1978), Family Policy: Goverment and Families in Fourteen Countries, Columbia University Press.

KANDİYOTİ, D. (1984), Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım. Türkiye'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler. Türköz, E. (der.), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay..

KAKICI, H.- V.D. (2007), Türkiye'de Çalışan Kadınların Çocuk Bakım Tercihleri, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı: 5.

KARAMAN, H. (1992), "İslam'ın Getirdiği Aile Anlayışı", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, c. 2, Ank., T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay.

KARAMAN, H. (2006), İslam'da Kadın ve Aile, İstanbul: Ensar Neşriyat

KARTAL, K. (1992), Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme, İkinci Baskı, Ankara: Adım Yayıncılık

KAUFMANN, Erich (2006), "Breeding For God", The Prospect, Issue: 128, U.K.

KING, Andrew (1987); "Theology From a Feminist Perspective" Men, Women and God, Ed. Katyh Keay, U.K. Marshall Pickering.

KESKİOĞLU, O.(1984), Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku, Ankara.

LESLİE, G.R.(1982), The Family in Social Context, Oxford: Oxford University Press

KİTAB-I MUKADDES. (1997), İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.

KUR'AN-I KERİM ve TÜRKÇE MEALİ (2000), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

KINALIZADE ALİ EFENDİ (1974), Ahlak; Ahlak-ı Alai, Hazırlayan: Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser: İstanbul.

KINALIZADE ALİ EFENDİ (1974), Devlet ve Aile Ahlakı, Hazırlayan: Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser: İstanbul.

KIRAY, M. (1984), Büyük Kent ve Değişen Aile, Türkiye'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler. Türköz, E. (der.), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay.

KIECOLT, K. J. VE ACOCK, A. C. (1988), The Long-Term Effects of Family Structure on Gender Role Attitudes, Journal of Marriage & the Family, 50, 709-717.

KLEIN, D. M. & WHITE, J. M. (1996), Family Theories, An Introduction, Sage Publications, Thousand Oaks & London & New Delhi.

KOCAMEMİ, F. B. (2005), Bir Türk Ailesinin 450 Yıllık Öyküsü, Koca - Memi (Memi - Can) Paşa Ailesinin Tarihçesi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

KOÇİNOĞLU, H. (1991), Sosyo Ekonomik Düzeyi Farklı Ailelerin Evlilik Konusundaki Bilgi Tutum ve Tavırlarının Saptanması, Ankara: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2055.

KONGAR, E. (1972), İzmir'de Kentsel Aile: Yapı, Akrabalarla ve Bürokratik Örgütlerle İlişkiler, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay.

KONGAR, E. (1970), "Türkiye'de Aile: Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlerle İlişkisi", Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 3, Sayı:2, Ankara: TODAİ Yayınları, ss.58-59.

KOTTAK, CONDRAD PHILIP (2002), Antropoloji, İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış, Ankara: Ütopya Yay.

KUNT, G. (1978), Aile Yapısı Ve Doğurganlık, Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Nüfus Sorunları, Ankara: H.U. Yayınları D-25, 133-146.

KURNAZ, Ş. (1992), Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923), İstanbul: MEB.

KURT, A. (1998), Osmanlı Ailesi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.

LEONARD, MADELEINE (2005), "Children, Childhood and Social Capital", Sociology, Vol. 39 (4), pp. 605-622.

LEVY, R.-WIDMER & E-KELLERHALS, J. (2001), "Modern Family or Modernized Family Tradionalism?: Master Status and the gender Order in Switzerland", Electronic Journal of Sociology, file://C:/Documents&20and%20Settings/Escort/Belgelerim/Family%20and%20moder, pp.1-33

LIVNEH, H. (1982), Factor Analysis of The Attitudes Toward Disabled Persons Scale-Form A. Rehabilitation Psychology, 27(4), 235-243.

LOCKE, JOHN (2003), Eğitim Üzerine Düşünceler, Çev. Hakan Zengin, İstanbul, Morpa Kültür Yayınları.

MARSHALL, GORDON (1998), "Nuclear Family", Oxford Dictionary of Sociology, 2nd Edition, Oxford, Oxford University Press.

MARSHALL, GORDON (1999), Sosyoloji Sözlüğü, Çev. Osman Akınha; Derya Kömürcü, Ankara, Bilim Sanat yayınları.

MARTINDALE, DON (1990), "Çeşitli İlkel Aile Biçimleri", Çev. Afşar Timuçin, Aile Yazıları I, Der. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, Ankara, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay.

MAYALL, BERRY (2000) "Sciology of Childhood in Relation to Children's Rights", The InternationalJournal of Children's Rights, Vol. 8, pp. 243-259.

MAYER, PAT (1981), Gezinssociologie, Een Inleiding, Samsom, Alphen aan den Rijn/Brussel.

MENSCHING, Gustav (1994), Dini Sosyoloji, Çev. Mehmet Aydın, Konya, Din Bilimleri Yay.

MERİÇ, Ü. (1990), "İslam'da Aile", Aile Yazıları 2, Der. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem, Ank., Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay.

MERİÇ, Ü. (1991), "Avrupa'da Aile Sosyolojisi Araştırmaları ve Ülkemiz İçin Bazı Teklifler", Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Aile Sempozyumu, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

MERİÇ, Ü. (1989), "İleri Endüstri Toplumlarında Aile Kurumu Üzerine Bir Araştırma", Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, Birinci Sayı, İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, ss.147-174

MERTER, F. (1990), 1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler: Malatya Örneği, 2. b., Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.

MEUNCH, D. & LANDRUM, R. E. (1993), "Family Dynamics and Attitudes Toward Marriage", In: The Journal of Psychology, 128(4), Sh. 425-431, Washington.

MİLLİ KÜTÜPHANE GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (1992), Türk Atasözleri ve Deyimleri I, MEB, İstanbul.

MILLER, B. C. (1996), Aile Araştırma Yöntemleri, Çev.: Dinçay, K. Ankara.

MILLS, C. W. (2000), Toplumbilimsel Düşün, Çev.: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul.

NİRUN, N. (1994), Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay.

NİZAMÜLMÜLK, (1987), Siyasetname, Türkçesi: Nurettin Bayburtlugil, Dergâh Yayınları: İstanbul.

NOCK, S. L. (1992), Sociology of the Family, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.

OROPESA, R. S. (1996), Normative Beliefs about Marriage and Cohabitation: A Comparison of Non-Latino Whites, Mexican Americans, And Puerto Ricans, Journal of Marriage & the Family, 58, 49-62, Wadsworth.

ONUR, BEKİR (2007), Çocuk, Tarih ve Toplum, Ankara, İmge Kitabevi.

ORTAYLI, İ. (2001), Osmanlı Toplumunda Aile, 3.b., İstanbul: Pan Yayıncılık.

ORTAYLI, İ. (1992), "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II içinde, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, ss.456-467.

ÖĞEL, B. Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

ÖKTEN, Ş. (2006), GAP Bölgesinin Sosyo-Kültürel ve Yapısal Özelliklerinin Aile Yapısına Etkileri, Aile Ve Toplum: Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi, Ankara: ASAGM, (9) 23-34.

ÖKTEN, S., ŞENER, H., ERUZUN, C., ŞENCAN, H. CW BALCI, Y. (1999), Türk Ailesinin Yaşadığı Mekanlara/Konutlara İlişkin Eğilimler, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yay.

ÖNGEL, E., BEDİR, E., KARAKAYA, M., KILIÇ, C., VE TOKUROĞLU, B. (yay. haz.) (1997), Yüksek Enflasyonun Aile İçi İlişkiler Üzerinde Etkisi, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yay.

ÖRS, H. (2000), Musa ve Yahudilik, İst., Remzi Kitabevi.

ÖZBAY, F. (1984), "Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmelerinin Aile İşlevlerine Yansıması", Türkiye'de Ailenin Değişimi, Yay. Haz. Türköz Erder, Ankara: Maya Matbaacılık ve Yayıncılık.

ÖZCAN, Y. (2003), Evlilik Rehberi: Gençlik Ve Evlilik, İstanbul: Cihan Yayınları.

ÖZDEMİR, R. (1989), Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, (9).

PLATON (2006), Devlet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

POSTER, M. (1989), Eleştirel Aile Kuramı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

POSTER, MARK (1989), Eleştirel Aile Kuramı, Çev. Hüseyin Tapınç, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

POSTMAN, NEIL (1995), Çocukluğun Yokoluşu, Çev. Kemal İnal, Ankara, İmge Kitabevi.

RAHMAN, F., (1987), Ana Konularıyla Kur'an, Fecr Yayıncılık, Ankara.

REVILLARD, A. (2006), Work/Family Policy in France International Journal of Law, Policy and the Family 2006, 20(2).

SAYIN, Ö. (1990), Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri, İzmir, Ege Üniversitesi Yay.

ROZAN, N. (1992), "Çalışan Anne ve Çocuğu", Ana-Baba Okulu, İstanbul: Remzi Kitabevi, 225-239.

SAFA, P. (1990), Türk İnkılâbına Bakışlar, İstanbul: Ötüken Yayınları.

SARAN, N. (1991), "Aile Hayatı ve Toplum", Aile Yazıları, 3, 1991, Dikeçligil-A. Çiğdem, 135-142,

SALK, L. (1998), Çocuğun Duygusal Sorunları, İstanbul: Remzi Kitabevi, Yedinci Baskı.

SEVİNÇ, N., Eski Türkler'de Kadın ve Aile, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987.

SEZAL, İ. (2003), "Toplum ve Aile", Sosyolojiye Giriş, Edt. İhsan Sezal, 2. Baskı, Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.

SOUTH, S. J., & LLOYD, K. M. (1992), Marriage Opportunities and Family Formation: Further Implications of Imbalanced Sex Ratios. Journal of Marriage and the Family, 54, 440-451.

SPRING, JOEL (1991), Özgür Eğitim, Çev. Ayşen Ekmekçi, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

STRONG, B. (2005), The Marriage and Family Experience: Intimate Relationships in a Changing Society, Belmont, CA: Thomson HQ734.S9738 2005.

STRONG, B. & DEVAULT, C. & COHEN, T.F. (2005), The Marriage and Family Experience, Intimate Relationships in a Changing Society, Thomson, USA.

STOUTEN, J. & VAN GENT, M. & GEMMEKE, M. (2008), Gezinsbeleid in Internationaal Kader, Regioplan, Amsterdam.

SUTHERLAND, Edwin H.&D. CRESSEY, (1966), Principles of Criminology, J.B. Lippincot Co. Chicago.

RİŞVANOĞLU-BİLGİN, S., BROUWER, L. VE PRIESTER, M. (1986), Verschillend als de Vingers van een Hand: Een Onderzoek naar Integratieproces van Turkse Gezinnen in Nederland. Centrum voor Onderzoek van Maatschappelijke Tegenstellingen te Leiden.

RITTERSBERGER-TILIÇ, H., Gettodan Gettoya: Bir Türk Kasabasına Kesin Dönüş Yapan İşçiler, 3. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi bildiri özetleri (21-23 Ekim), 111-112.

ŞENER, A. (2002), Ailede Eşler Arası Uyuma Etki Eden Faktörlerin Araştırılması. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yay.

TAN, MİNE (1990), "Çağlar Boyunca Çocuk", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, C. 22, S. 1, ss. 72-88.

TANER, D. ÖGEL, K. VE ÇAKMAK, D. (haz.) (1997), Uyuşturucu Madde Kullanımının Aile Üstüne Etkisi, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yay.

TEZCAN, M. (2000), Türk Ailesi Antropolojisi, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, HQ663.4TEZ 2000.

TEZCAN, M. (1981), Kültürel Antropoloji Açısından Başlık Parası Geleneği, Ankara.

TEZCAN, M. (1982), Beşik Kertme Nişanlı Geleneği ve Çayırbağı Köyü Uygulaması, 2. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi bildirileri, c.4, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

TEZCAN, MAHMUT (2005), Çocuk Sosyolojisi, Ankara, Kök Yayıncılık.

THORNTON, A. & YOUNG-DEMARCO, L., Four Decades of Trends in Attitudes Toward Family Issues in the United States: The 1960s Through the 1990s, In: Journal of Mariage and the Family, 63, Pag. 1009-1037, (November 2001).

TOLAN, B. (1985), Toplum Bilimlerine Giriş, Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji, Gazi Üniversitesi Yayınları: Ankara.

TRENT, K., & SOUTH, S. J. (1992), Sociodemographic Status, Parental Background, Childhood Family Structure and Attitudes Toward Family Formation, Journal of Marriage & the Family, 54, 427-439.

TURİNAY, N. (1996), Değişen Toplum ve Aile. Ankara: Akçağ.

TUSİ, NASREDDİN. (2005), Ahlak-ı Nâsırî, Türkçesi: A. Vahap Taştan & Habil Nazlıgül, Fecr Yayınları: Ankara.

TURİNAY, N. (1996), Değişen Toplum ve Aile, Ankara: Akçağ Yay.

TÜRK DİL KURUMU (TDK), Güncel Türkçe Sözlüğü: www.tdk.gov.tr

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TUİK): www.tuik,gov.tr

TÜRKÖZ, E. (der.) (1984), Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay., HQ663.4TÜR 1984.

TÜRKYILMAZ,. A., ÇAY, A., AVŞAR, B.Z. VE AKSOY, M. (1998), Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yay.

UNICEF (1998), Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama El Kitabı, Ajans-Türk Basın ve Basım A.Ş., Ankara.

UPRICHARD, EMMA (2008), "Children as 'Being and Becoming" Children & Society, Vol. 22, pp. 303-313.

USTA-SAYITA (2000), "Çocuk Hakları" (İç.) İnsan Hakları, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, ss. 373-394.

ÜÇAL, T. & MALCOLM, D., (2003), Ahlak: Kutsal Kitap'a Göre Etik, Babylon, İstanbul.

VAN DEN TROOST, A. (2005), Marriage in Motion, A Study on the Social Context & Processes of Marital Satisfaction, Leuven University Press, Leuven.

VANHOVE, T. & MATTHIJS, K. (2003), Houdingen Omtrent Huwelijk en Echtscheiding bij Eerstekandidatuursstudenten aan de K.U. Leuven, ACADEMIEJAAR 2002-2003.

Onderzoeksverslag van het Departement Sociologie, Centrum voor Bevolkings- en Gezinsonderzoek (CBGO), Leuven.

VEDUD-MUHSİN, AMİNE (1997), Kur'an ve Kadın, Çev. Nazife Şişman, İst., İz Yay.

VERGİN, N. (1987), "Toplumsal Değişme ve Türkiye'de Aile", İlim ve Sanat, Cilt: 14, İstanbul.

VERGİN, N. (1990), "Toplumsal Değişme ve Türkiye'de Aile", Aile Yazıları 2 içinde, Ankara: T. C. Başbakanlık Aile Kurumu Başkanlığı, ss. 309-319

WACH, J. (1967), Sociology of Religion, Chicago, The University of Chicago Press.

WELLS, C. (1984), Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası, Remzi Kitabevi, İstanbul.

WHITE, J. B. (1991), "Woman and Work in Istanbul: Linking the Urban Poor to the World Market", Middle East Report, No: 173, Gender and Politics.

WIKIPEDIA (2010-1), http://nl.wikipedia.org/wiki/Confucianisme (5.12.2010).

WIKIPEDIA (2010-2), http://en.wikipedia.org/wiki/Family_values (5.12.2010).

WYNESS, MICHAEL (2006), Childhood and Society: An Introduction to The Sociology of Childhood, Macmillan.

WYNESS, MICHAEL; Harrison, Lisa; Buchanan, Ian (2004), "Childhood, Politics and Ambiguity", Sociology, Vol. 38 (1), pp.81-99.

YAMAN, A. (1999), İslam Aile Hukuku, İst., Marifet Yay.

YASA, İ. (1962), Türkiye'de Kız Kaçırma Gelenekleri ve Bununla İlgili Bazı İdari Meseleler, Ankara: TODAİE Yayını.

YASA, İ. (1966), Ankara'da Gecekondu Aileleri, Ankara: Alan Matbaası.

YASA, İ. (1979), Dış Göçler ve Alamancı Aile, Sosyoloji Konferansları (17. Kitap) Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken Özel Sayısı, 83-87.

YASDIMAN, H. Ş. (2001), "Yahudi Dininde Ailenin Yeri", D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XIII-XIV, İzmir.

YAVUZER, H. (1993), Çocuk Psikolojisi, On üçüncü Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

YAVUZER, H. (1992), "Yaygın Ana-Baba Tutumları", Ana-Baba Okulu, İstanbul: Remzi Kitabevi, ss.125-127.

YILDIRIM, E. (2005), "Bir Modernite Rüyası: Ailenin Sonu mu?: Kütahya Yetiştirme Yurdu Örneği", Aile ve Toplum Dergisi, Yıl:7, Cilt:2, sayı:8, Ankara: T. C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmaları Genel Müdürlüğü Yayını, ss.93-103.

YILDIRIM, E. (2006), "Yoksul Ailelerde Değerler Değişimi", Sosyoloji Konferansları, 33. Kitap, İstanbul: İstanbul Ü. İ. Fakültesi, Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi, ss. 47-73.

YILMAZ, H.(2006), "Türkiye'de Muhafazakârlık", Kaynak: Yeni Şafak, 11.03.2006.

YÖRÜKOĞLU, A. (1984), Değişen Toplumda Aile ve Çocuk, Ankara.

YUSUF HAS HACİP (2003), Kutadgu Bilig, Çeviri: Reşid Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu: Ankara.

ZIJDERVELD, A.C. (1982), De Tirannie van het Cliché, Van Loghum Slaterus b.v, Deventer.

İNDEKS

I. Abdülhamid 106
II. Bayezıd 106
III. Ahmed 106
III. Selim 106
II. Mahmud 106
II. Osman 106
I. İbrahim 106
I. Osman 106

A

Abdülmecit 106
abla 127, 139, 142, 143
acındırma cümleleri 150
açgözlülük 282
adalet 133, 146, 201, 256, 264, 280, 289, 290
Âdem 249
Âdem ve Havva'nın yaratılması 21
ağabey 139, 142, 143
Ahd-i Cedid 249
ahlak kitapları 265
Ahmet Cevdet Paşa 112
Ahmet Midhat Efendi 111
aile 17, 21, 22, 42, 47, 53, 54, 55, 59, 63, 84, 100, 118, 121, 123, 138, 139, 166, 198, 236, 240, 252, 257, 261, 267, 269
aile ahlakı 264
Aile Araştırma Kurumu (AAK) 25, 26
aile babası 238, 259
aile bireyleri 39, 49, 77, 86, 87, 124, 143, 147, 219
ailecilik (familialism) 203
aile danışmanı 194
aile danışmanlığı 194
ailede disiplin 147
aile değerleri 197, 198, 202, 289
ailede otorite 149
aile hekimliği 194
aile içi ilişkiler 49
aile idare sanatı 22
Aile İlişkileri Ulusal Konseyi (National Council of Family Relations, NCFR) 35
aile klanları (büyük aile grupları) 74
ailenin değişmesi 122
ailenin işlevleri 85
ailenin sonu 127
ailenin yeniden tanımlanması 19
aile politikaları 76, 218, 219
aile reisi 22, 238, 258, 259, 260, 267, 268
aile reisliği 118, 249, 258

aile sistemleri 47, 49
aile üyeleri 16, 39, 43, 58
Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü 30, 230
ailevi davranışlar 48, 49
ailevi değerler 263, 264, 269, 289
ailevi gelişim 46
ailevi gelişim kuramcıları 46
ailevi ilişkiler 45, 46
ailevi normlar 46
ailevi roller 46
ailevi sistem 47
akraba evlilikleri 116
akrabalık 54, 58, 66, 73, 80, 84, 91, 100
akrabalık bağları 67, 71, 73, 91, 131
Allison James 157
alt orta sınıf 208
alt sınıf 208
Amerikalılar 61
Amerikan aileleri 46
Amerikan Sosyoloji Cemiyeti (American Sociological Society, ASS) 34
Amerika Sosyoloji Derneği (American Sociological Association, ASA) 34
Amine Vedud Muhsin 239
ana ailesi 89
Anabaptistler 250
anaerkil 77, 99, 240, 255, 258
anaerkil aile 77, 240
anaokulu 127
anayerli yerleşim (matrilokal) 59
anlamlar 43
anne-baba boşluğu 174
annelik 75, 76, 81, 139, 140, 163, 167
annelik izni 222, 224
anne sevgisi 140, 285
Anthony Giddens 66, 99, 124, 126
Antik Yunan 165
antropoloji 16
Arap kültürü 104
aristokrat 168
aşağı sanatlar 281
aşırılık 290
ataerkil 42, 77, 101, 109, 161, 207, 211, 240, 255, 258, 260
ataerkil aile 16, 42, 77, 103, 255, 260, 261
ataerkil (patriarchy) ilişki 41
ataerkil toplumlar 21
Avdala 246
Avrupa Sosyal Şartı 230
aydınlanma 123
azınlık çocuk yaklaşımı 157
azınlık grubu yaklaşımı 158

B

baba ailesi 89, 101
Babaerkil aile 89
babalık 18, 20, 75, 79, 140, 141
baba sevgisi 140
babasız aile 79
babasoylu düzen 17
babayerli yerleşim (patrilokal) 59
bağımlı değişken 20
bağımsız değişken 20
bakıcı aile (care family) 127
Balkan Slavları 109
Bar-Mitsva 247
Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (ASAGEM) 26
baş kadın 102, 106
başlık 102, 116, 118
Batı aile yapısı 81
Batı-dışı toplumlar 60
Batılı feodal toplum 108
Batılılaşma 81, 135
Batı modernliği 76, 81
Batı toplumları 80, 81
Bat-Mitsva 247
benlik saygısı 174
beraber yaşama 131
berahalar 246
Berder ailesi 78
Bert N. Adams 85
beşik kertme 103
bilgelik 289
birey-aile ilişkisi 17
bireyselleşme 250, 251, 256, 257
Birincisi Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi 178
Birkat Amazon 246
birleşmiş aile 171
birlikte yaşama 70, 80
biyolojik organizma 32

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi 178
boşanma 26, 70, 79, 102, 131, 167, 219, 250
boş zaman 88
bozulma 17
Brahmanizm 201
B'rit Mila töreni 247
Buchanan 175
Buda 202
Budistlik 103
Budizm 201, 202
Burgess 65
burjuva 168
burjuvazi 168
bürokrasi 107
büyük ataerkil geniş aile 107
Büyük kent ailesi 89

C

cahillik 289
cariye 106, 107
cariyelik 111, 242
cemaatçilik 260
cemiyet 53, 54
cezalandırıcı sistemler 193
Charles Darwin 23
Charles Horton Cooley 24
cimrilik 282
cinsellik 77, 261
cinsiyet ayrımcılığı 163
cinsiyet ayrımı gözetmeyen ülkeler 207, 210, 212
Cohen 61, 63
Colin Heywwod 156
cömertlik 273, 274
Cumhuriyet ideolojisi 138
Cumhuriyet reformları 81
C. W. Mills 19

Ç

çağdaş dönem Türk ailesi 25
çalışan çocuklar 167
çalışan sınıf 208
çatışmacı kuram 40
çatışma perspektifi 40
çekirdek aile 59, 60, 74, 75, 76, 91, 99, 100, 124, 170, 258, 266
Çelebi Mehmed I 106
çeyiz 103
çırak vatandaş 175
çiftleşme 58
çoban metaforu 268
çocuğun toplumsallaşma (sosyalizasyon) süreci 186
çocuk 37, 141, 144, 155, 164, 171, 173, 174
çocuk anneler 163
çocuk bakımı 127, 138, 167, 168, 170, 204, 221, 223, 225, 227, 229, 231, 233, 252
çocuk cinselliği 163
çocuk esirgeme kurumları 127
çocuk hakları 174, 177, 181
Çocuk Hakları Bildirgesi 188
Çocuk Hakları Evrensel Bildirgesi 145
Çocuk Haklarına Dair Sözleşme 178, 188
çocuk istismarı 163
çocuk işçiliği 219
Çocuk Koruma Yasası 192
çocuklar 150, 255, 275
çocuklara yönelik cinsel istismar 163
çocuklara yönelik şiddet 163
çocukların madde bağımlılığı 163
çocuklu evli eşler 61, 62
çocukluk 156, 158, 160, 161, 164, 165
Çocuk Mahkemeleri 192
çocuk meclisleri 167
Çocuk Polisi 192
çocuk pornografisi 167
çocuk refahı 222, 225
çocuk sağlığı ve eğitimi 26
çocuk sosyolojisi 11, 156, 163, 164, 165
çocuk suçluluğu 163, 185
çocuksuz evli eşler 61
çocuk yaşta annelik 163
çocuk yetiştirme 58, 127, 172, 173, 174, 203, 233, 236, 265, 277
çocuk yetiştirme yuvası 127
çok eş evliliği (poligamy) 69
çokeşlilik 107, 113
çokevlilik 113, 273, 274
çokkarılılık 69, 102, 108
çokkocalılık 17, 69
çözülen aile 89

D

Daniel Bates 108
Daru'l-Muallimât 113
dayıyerli yerleşim (avunkulokal) 59
değişmiş geniş aile 73
dejenerasyon 17
demokratik devletler 179
Demos 238
Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 25
Dewey 159, 162
diaspora 246
dindar 72, 209, 210, 211, 251
dindarlık 202, 208, 209, 211, 212, 271, 272
dini kitaplar 265
dinler 236, 237, 238, 260, 261, 262
disiplin 148
Doğulu Hint toplumu 108
doktor metaforu 268
Durkheim 24, 25, 159, 161
düğün 66, 103, 118
Dünya Değerler Araştırması 206
dürüst olmak 152

E

eb 55, 102
Ebe Mektepleri 113
ebeveynler 174, 223, 225
edep-erkân kuralları 285, 286
Eflatun 236
egoizm 145
egzogami 17, 240, 250
eğitim kurumu 191
ekolojik perspektif 36, 49
ekolojistler 38
ekonomik faaliyetler 283, 289
el kızı 101
emek istismarı 163
Emine Semiye Hanım 112
Emma Uprichard 175
empati 151
en alt sınıflar 208
Enderun zabitleri 107
endogami 240, 250
Endüstrileşme 76
Engels 17, 81
Erich Fromm 140
erkek-çocuk yönelimli ülkeler 207
Erken Uzmanlık Merkezleri 229
Ernest W. Burgess 24
Eruşin 242
Eski Ahit 198
Eski Türk ailesi 101
Eski Türkler 55, 101
Eski Türklerde aile 97, 99
Eski Yunan 259
eş 123, 270
eşcinsel eşler 62
eşcinseller 62
eş ilişkileri 26
eşitlik 290
eşlerin tanışması 66
eş seçimi 24
etnisite 19
ev (home, house, haus, huis) 22, 55, 56, 59, 267
ev idaresi 267
ev işleri 274
evlenme kültürü 70
evlilik 30, 57, 58, 59, 65, 67, 77, 98, 102, 115, 116, 270, 289
evlilik değerleri 271
evlilik düzeni 67
Evlilik Okulu 145
evlilikte uyum 24
evrimci sosyoloji 132
ev yönetimi 264, 273, 275, 288

F

Farley 39
Fars kültürü 104
Fatih Sultan Mehmed 106
Fatma Aliye Hanım 111, 112
feminist kuram 42
feministler 238
feminist perspektif 41, 42
feminizm 78, 256, 257
Fenerli kadınlar 108
Fenerliler 108
Ferisiler 249
Fitnat Hanım 112
fiziksel olaylar 24
Foucault 76, 78

Fransız Devrimi 110
Fransız mürebbiyeler 113
Frederic Le Play 24
fuhuş 23, 167, 219, 248, 249

G

Garp ailesi 133, 135
Garpçılık 111
Gay evlilik 252
gayri meşru çocuklar 219
Gazali 265
Gazi Osman Bey I 106
gecekondu ailesi 89, 129
gecekondulaşma 129
geçicilik 175
geçim değerleri 281, 289
Gedikliler 107
geleneksel aile 71, 72, 77, 114, 123, 137, 170, 201, 203, 204, 238, 240, 257, 258
geleneksel aile formları 256
geleneksel geniş aile 73, 78, 89, 90, 91, 92, 237, 240, 257
geleneksel sosyoloji 155
geleneksel toplumlar 67, 71, 73, 89, 100, 108, 109, 110, 121, 122, 170, 205, 238
gelir politikaları 221, 224, 232
gençlik 30
Gender Studies 239
geniş aile 22, 65, 71, 73, 99, 109, 170
geniş akrabalık şebekeleri 74
George Herbert Mead 24
gey aile 81
göç 26, 27, 128, 130
göç ailesi 129, 130
göçebe ailesi 89
göçebelik 100
göçmen topluluklar 68
gönüllü abla 127
gönüllü anne 127
görgü kuralları 289
grup dışı (egzogamik) 90
grup dışı evlenme/egzogami (exogamy) 67
grup içi (endogamik) 90
grup içi evlenme/endogami (endogamy) 67
grup içindeki çatışma 40
gruplar arası etkileşim 68
gruplar arası ilişkiler 40
gruplar arasındaki çatışma 40
grup-üye ilişkisi 38
Güney Avrupa rejimi 221

H

Hacer 244
Haim Gerber 108
hane 17, 109, 110
hane halkı 58, 60, 86, 99, 107, 115, 268
Hanuka 246
Harrison 175
Havva 249
Hestia 259
Hıristiyanlık 199, 240, 241, 247, 248, 251, 261
Hinduizm 201
Hint ailesi 132
hizmetçiler 279, 280
Hollanda Aile Konseyi 61
Hollanda İstatistik Kurumu 62
homogamy 68
homojenleşme 237
Hukuk-ı Aile Kararnamesi 113
Hz. Adem 241
Hz. Havva 241
Hz. İbrahim 244
Hz. Muhammed 201, 256
Hz. Yakub 245

İ

İbn Haldun 104
İbn-i Sina 71
iç kontrollü disiplin 148
ikiyanlı yerleşim (ambilokal) 59
İlber Ortaylı 109
ilerleme 121
ilgi 140
ilkel dinler 258
ilkel toplumlar 16, 240
ilk günah 159
ilmiye (ulema) 105
İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 188
insan-Tanrı ilişkisi 21
İsa Mesih 247
isim takmak (yaftalamak) 150

İslam 104, 200, 240, 241, 253, 254, 261
İslam ahlak ilkeleri 200
İslamcılar 111
İslam dönemi Türk ailesi 25
İslam öncesi Türk Ailesi 25
İslam toplumları 257
İsrail 241, 242
İsrailoğulları 242, 245
İsrail soyu 244, 245
işçi çocukları 169
işlev-bozucu (disfonksiyonel) 32, 39
işyeri 17

J

Johann Jakob Bachofen 16

K

Kaba Ulusal Ürün 222, 224, 228, 229
kabile 19
kabilesel çocukluk yaklaşımı 157
kadın-erkek ilişkileri 18, 81, 122, 123, 257
kadın model 141
Kadim felsefe 53
kalemiyye (bürokrasi) 105
kalın 102, 118
kalkınma 121
kalkınmacılık 171
Kami-Dana 259
Kamlık 103
kamu görevlileri 105
kararsız aile 89
kardeşler 66, 109, 139, 142, 143, 150, 186
kardeşlik ilişkileri 142
karmaşık birimler 37
karmaşık değerler (mixed values) 210
kasaba ailesi 89
katılımlı dinleme 152
kâtiplik 281
Katolik çocukları 158
Katoliklik 251
Kazasker Moralızade Efendi 112
kemik hakkı 102
kent ailesi 75, 130, 131
kentleşme 26, 34, 68, 92, 128, 130
Keykavus 72
Kınalızade Aile Efendi 22, 266, 272, 274, 284,
kır-kent 19
kız-çocuk yönelimli ülkeler 207
Kız Enstitüleri 138
kız kaçırma 102
Kız Rüştiyeleri 113
Kız Sanayi Mektepleri 113
kız satışı 102
Kiduşin 242
Kiduş kadehi 246
Kitab-ı Mukaddes 250
kitle iletişim araçları 174, 191
kommensalist birimler 37
Komünist Manifesto 81, 122
konferans çekmek/nutuk atmak 150
Konfüçyanizm 201
koruyucu aile 16
kozmopolit aile 171
kök aile 89, 90
köleler 280
köy ailesi 89
köylü 168
köyün sonu 128
kreş 127
kuma 102
kuramlar 31, 32
kuramsal perspektif 32, 48
Kur'an 72, 133, 135, 200, 201, 239, 253, 255
kuruluş (instituut) 64
kurum (institutie) 64
kuşak 212
kuşak farkları 27
kutsal 259
Kutsal kitap 242
küçük aile 109, 131
Küçük Asya 103
küçük çocuk problemi 143
küçük düğün 103
küçük hayvanlar 168
küçük yetişkin 158
kült eşyaları 259
kültür 44, 56, 58, 67, 81, 92, 103, 113, 125, 179, 237, 239, 253, 259
kültürel antropoloji 28, 55, 59
kültürel değişme 112, 118
küreselleşme 237

L

Lesbian evlilik 252
Levirat (yenge evliliği) 70
Leyla Hanım 112
L. H. Morgan 17
liberaller 171
liberal rejimler 220
Locke 65, 159
Luther 250

M

mahalle 110
mahremiyetin dönüşümü 124
mahremiyet patlaması 124
makrokosmos (büyük evren) 53
Manilik 103
Mantran 132
Marks 17
Marx 81
marxist feministler 41
Maslow 146
McLennan 16
Mecelle 113
Meşrutiyet 111
Mezopotamya 109
mikrokosmos (küçük evren) 53
millet 105
millet başı 105
milletler 104, 105
Milli dinler 259
modern aile 71, 75, 78, 118, 123, 125, 135, 137, 170
Modern Batılı toplumlar 88
modern çekirdek aile 89, 114, 237
modern evlilik 70
modern ilişkiler ağı 123
modern kent ailesi 80
modernleşen Türk toplumu 140
modernleşme 66, 68, 71, 113, 122, 124, 135
modernlik 126
modern öncesi aile 123
modern öncesi toplumlarda aileler 88
modern toplumlar 70, 88
modern toplumlarda çocuklar 87
modern Türk ailesi 137
Modern Türkiye'de aile 97
monogami 70, 242
monogamik evlilik 255
Montague 133
moral fundamentalizm (moral fundamentalism) 203
Mormon Kilisesi 69
Mormonlar 69, 250
muhacir 68
muhafazakârlar 17, 204
Muhafazakâr rejimler 220
muhafazakâr ve dindar aileler 88
Murdock 69
Müslüman toplumlar 67, 255
Müslüman Türk ailesi 72
Müslüman Türkler 133

N

Namık Kemal 111
Nasiruddin Tusi 22, 265, 266, 271, 272, 273, 274, 275, 282, 284
Nigar Binti Osman 111
Nijole V. Benokraitis 85
nikâh 66, 103
nikâh kıyma 98, 103
Nirvana 260
nişan 103
nişanlanma 66
nitelikli beraberlik 151
Nizamülmülk 288
normal evlenme 115
normlar 263, 264
Nur Vergin 92

O - Ö

ocak 55
ocak kurma 55, 98
oğul 101
okullaşma 166, 167
olgular 24
olgunlaşma 121
Olgunlaşma Enstitüleri 138
On Emir 199
onto-genetik nedensellik 38
Orta Asya 104
Orta Asya Türkleri 25
ortanca çocuk problemi 143

orta sanatlar 282
orta ümmet 200
orta yüksek sınıf 208
Ortodoksluk 251
Osmanlı ailesi 29, 105, 108, 113
Osmanlıda aile 104
Osmanlı devleti 104, 107
Osmanlı hanedan ailesi 107
Osmanlı haremi 106
Osmanlı imparatorluğu 108
Osmanlı Saray Ailesi (Harem-i Hümayun) 105
Osmanlı seçkinleri 107
Osmanlı tebaası aile kültürü 108
Osmanlı toplumu 105
otorite 149
otoriterlik 149
ög 101
ölçülülük 289
öteki anneler 74
ötekileştirilmişlik 176
özdenetim 148
özneleşen birey 125

P

parçalanmış aile 89, 171
Parsons 74
pazarlık 40
Philippe Aries 156
Pidyon 247
Pitris 258
Platon 21
Poliandri (polyandry) 69
poligami 69, 133, 204, 242, 250, 256
poligamik evlilik 255
Polijini (polgyny) 69
post-materyalist değerler 213
Post-modern toplumlar 171
post-modern aile 171
pre-modern aile 123
Prens Sabahattin 25
Profetik dinler 201
Protestan çocukları 158
Protestanlık 251
Putros 258

R

radikal feministler 42
Reformcular 23, 219
Riyad İlkeleri 189, 194
riziko dağıtımı 283
Robert Murdock 59
rol 43
Roma ailesi 77
Roma dinleri 259
Rousseau 159, 160
Rönesans 156, 166

S

samenleven (birlikte yaşamak) 62
sanayi ailesi 89
Sanayi Devrimi 23, 123, 219, 227
sanayileşme 34, 92
sanayi öncesi aile 89
sanayi ötesi toplum ailesi 89
sanayi toplumları 166
Sara 244
seçilmiş millet 245
sekülerleşme 68
Selçuklular dönemi 104
self-determination 177
sevgi 140, 143, 273, 274
seyfiye (askeriye) 105
siber çocuklar 163
simgesel etkileşim 43, 44, 49
simgesel etkileşimcilik 44
Sir Henry Maine 16
Sir John Bubbock 17
society 53
sokak çocukları 163
Sokrates 144
Sorarat (baldızla evlilik) 70
sosyal antropoloji 163
sosyal araştırma 30
sosyal bilimciler 41
sosyal çalışmacı 195
sosyal demokrasi 218
Sosyal demokrat rejimler 220
sosyal felsefe 23
sosyal gelişme yasası 16
sosyal grup 16, 19

sosyal ilişki 44
sosyal ilişkiler ağı 139
sosyalistler 17
sosyal kimlikler 68
sosyal kontrol 31
sosyal konumlar 87
sosyalleşme 149, 157
sosyalleşme aktörleri 142
sosyalleşme süreci 87
sosyal mobilizasyon 68
sosyal olaylar 24
sosyal olgular 41
sosyal psikoloji 28
sosyal tabaka 68
sosyal unsurlar 161
sosyo-genetik nedensellik 38
sosyoloji 28, 44, 163, 235, 263
sosyolojik düşgücü (sociological imagination) 19
sosyolojik kolektiviteler 19
sosyolojik perspektif 19
söz kesme 66, 103
suçla mücadele 192
suçlu çocuk 184
suçu önleyici sistemler 193
Sultan Murad I 106
Sultan Murad II 106
Sultan Orhan 106
survey tekniği 28
Sutherland 185
süt hakkı 102

Ş

Şabat mumları 246
Şamanlık 103
şark ailesi 133, 135, 137
şehir 110
Şemsettin Sami 111
şiddet 27
Şintoizm 259
Şiva 247

T

tabula rasa 159, 160
Talmud 242
tamamlanmamış aile 89
Tanzimat 105, 110, 113
Tanzimat Fermanı 110
Taoizm 201
taşıyıcı anne (surrogate mothers) 79
Taygeldi ailesi 78
teadüd-ü zevcat 108
tek çocuk 143
tek ebeveynli aile 79, 131, 171
Tek eş evliliği/ monogami (monogamy) 70
tek eşli evlilikler 17
Tektanrılı dinler 240, 250
Tevrat 201, 242, 243, 244
toplumbilimsel düşgücü 20
toplumbilimsel düşünce 20
toplumsal cinsiyet (gender) rolleri 41
toplumsal değişme 16, 19, 23, 59, 66, 121, 123, 128, 134, 140, 219, 236
toplumsal düşün (imgelem, muhayyele, imagination) 19
toplumsallaşma süreci 87
toplumsal pozisyon 20
toplumsal rol 87
toplumsal roller 21
toplumsal statüler 87
toplumsal yaşam 50, 83, 84, 156, 161, 193, 238, 263, 264
Tora 245, 247
Totaliter devletler 179
töre ve namus cinayetleri 29
Türk ailesi 25, 81, 117, 132, 133
Türkçüler 111
Türkçülük 25
Türk Dil Kurumu 147
Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) 25, 58
Türkler 100, 103, 104
Türklerde evlilik 102
Türk toplumu 67, 68, 81

U - Ü

ulema 107
ulusçuluk 171
unutulmuşluk 176
uzlaşım 39
Ümit Meriç 92
ümmet 105
üretim biçimleri 121

üstün sanatlar 281
üvey aile 80

V

Valide Sultanlar 106
Vesta 259

W

W. F. Ogburn 85
W. I. Thomas 24
William A. Corsaro 157
William Robertson Smith 17
Wyness 175

Y

Yahova 245
Yahudi ailesi 132, 245, 246
Yahudilik 198, 199, 240, 241, 244, 261
Yahudilikte aile 246
Yahudi toplumu 242
Yahve 245
Yapısal-işlevselci kuram 39
yapısal-işlevselciler 38
yapısal-işlevselcilik 44
yapısal-işlevselci perspektif 49
yeni evaçma (neolokal) 59
yaratıcı (creative) 157
yeniden üretim (interpretive reproduction) 157
yenilikçi (innovative) 157
yeni tarz aile 70
yerel toplum 191
yetiştirme evi 127
Yıldırım Beyazıd 106
yiğitlik 289
yoksulluk 219
yozlaşma 121
Yunanlıların aile kültü 238
Yusuf Has Hacib 265, 270, 271, 272, 276, 277, 285
yüksek orta sınıf 208
yüksek sınıf 208

Z

zadruga 109
'zadruga' ailesi 90
zanaatçılar 110
zevk günahı 76
Zijderveld 64
Ziya Gökalp 25, 99
zulüm 290